STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 01064

VERK TSE

Mordecai Strigler

Permanent preservation of this book was made possible
by Maurice B. Goldfarb
in memory of
Allan (Itzchak Yakov) Goldfarb

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מרדכי שטריגלער

ווערק „צ ע״

ביכער-סעריע

דאָס פּוילישע יידנטום

65

רעדאַקטאָר:

מאַרק טורקאָוו

פאַרלאַגס-לייטער:

אברהם מיטלבערג

מ. פײגענבלום

די רשימה פון דערשינענע בענד — צום סוף פונעם בוך

מרדכי שטריגלער

ווערק „צע"

באַנד צוויי

אַרום דער מאַכט

★

אַרויסגעגעבן דורכן
צענטראַל-פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע
"Año del Libertador General San Martín"
בוענאָס-איירעס, 1950

IMPRESO EN ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE

Copyright By
M. Strigler, Paris

MORDCHAI STRIGLER

WERK "Ce"

Editado por la

Unión Central Israelita Polaca en la Argentina

Buenos Aires, Año del Libertad General San Martín, 1950

קאַפּיטל זעכצן

I

דער פּאַליציאַנט קאַץ איז געווען פון די ערשטע אין ווערק צע. זיין קאַריערע האָט ער געמאַכט שטאַפּלווייז און אַ דאַנק זיין גרויסער אכזריות. די מענטשן, וועלכע זענען געווען לענגער אין לאַגער האָבן געציטערט פאַר זיין אָנבליק. מען האָט זיך דערציילט שווידערלעכע געשיכטעס פון זיין פריערדיקער טעטיקייט. אין די לעצטע צייטן, ווען מען האָט אים אָנגעטראָפן, איז ער שוין געווען אַ שטילער פּאַליציאַנט, איינער פון אַלע, וואָס האָט אַמאָל אַ שטאַרקן קלאַפּ געטון, געדרודערט נישט מער און נישט ווייניקער פון דעם רוב, וועלכע האָבן געטראָגן דאָס שוואַרץ-רויטע היטל אויף זיך. דאָך האָט זיין באַווייזן זיך נאָך אַלץ אַרויסגערופן שרעק.

דורך אַ צופאַל איז ער די ערשטע צייטן באַשטימט געוואָרן אַלס דער איינציקער סאַניטאַר אין לאַגער, באַלד ווי ער איז נאָר אָנגעקומען. דאָס האָט אים געגעבן אַ מעגלעכקייט זיך צו פירן זיינע אייגענע סעלעקציעס צווישן די קראַנקע, אויסליפערן אָדער באַהאַלטן, וועמען עס האָט זיך אים געוואָלט. ער האָט אויך געזוכט וועמען צו פטרן, כּבֿדי צו ירשענען זיין פאַרמעגן. ווען דער שטאַב פון סאַניטאַרן האָט זיך פאַרגרעסערט, האָט זיך קאַץ איבערגערוקט אויף אַן אַנדער שטעל. ער האָט קיינמאָל מיט קיין סאַניטאַר-וועזן נישט געהאַט צו טון — איז עס אים נמאס געוואָרן. בפרט ווען עס זענען צוגעקומען אַזעלכע האַרטע הערצער אין דער סאַניטאַרקע ווי מלכּה גאָלדבערג און דער הויכער אַלעק, וועלכע האָבן אויך געוווסט, וועלכער קראַנקער עס האָט געלט אָדער גאָלדענע

ציין... אַזעלכע האָבן זיי שוין געהאַט אויפן אויג און קאַץ האָט דער־פילט, אַז זיין זעלבסטהערשאַפט צווישן די קראַנקע איז שוין פאַרביי.

ער איז דערפאַר געוואָרן פאַראַרבעטער אין האַלע. באַלד האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיטן פייניקן זיין אָפטיילונג, גאַנץ באַזונדערס האָט אים די קאָמענדאַנטין געקענט פון אַמאָל און ער איז געוואָרן פון די ערשטע פאָליציי אין ווערק צע.

אַליין איז ער געווען אַ דאַרער, אַ בלאַסער ווי אַ פאַרהאָרעוועט סטודענטל. זיין פנים האָט נאָך געהאַט אויף זיך אַ בלייכע פאַררויטלט־קייט פון אַ שעמעוודיק בחורל, נאָר אין זיינע שטעכעדיקע אויגן האָט זיך אַנטפלעקט די גאַנצע מערדערישקייט, וואָס עס האָט זיך אין אים אָנגעזאַמלט. אַ סך יידן האָט שוין דער מענטש נענטער געמאַכט דעם וועג צום טויט.

קיינעם האָט דער יונגער 24-יאָריקער קאַץ נישט אַרויסגעוויזן קיין געפיל פון ליבע אָדער נאָענטקייט. מען האָט אין אים קיינמאָל נישט דערקענט קיין מינוט פון טרויער, צוליב זיין משפחה וואָס איז אומגע־מען. ער האָט קיינמאָל אויך נישט געלאַכט. דאָס איז געווען אַ מומיע, וואָס האָט געשלאָגן פאַרביסן, אָבער אָן באַזונדערער אויפרעגונג אָדער כעס. עס איז געווען אַ סתם-שלאָגן, ווי איינער וואָס דאָס געשלעג וואָלט געווען זיין נאַטירלעכע אַרבעט און ער פירט זי אויס טאָג־איין, טאָג־אויס, אויב עס ווילט זיך אים אָדער נישט. אַזוי ווי אַ מעכאַניזם אַזאַ.

ס'איז נאָר געווען איין מענטש מיט קאַצן, וואָס האָט זיך אים נאָכ־געשלעפט פון זיין אַמאָל, פאַר זיין לאַגער־פעריאָד. דאָס איז געווען זיין יונגיטשקע פרוי. זי איז געווען אַ גאָר שטיל און בלאַס מיידל, וואָס האָט, ווי על פי טעות, מיט אים חתונה געהאַט אין אָנהויב פון די געטאָ־צייטן, ווען אַלץ אין צעדרייטן יידישן לעבן האָט זיך אויסגעמישט. ווען ער האָט אַרומגעוועלטיקט אין לאַגער האָט מען זי אַזוי ווי נישט אַרויסגע־זען. אויך ער אַליין האָט צו איר קיין צייט נישט געהאַט און זיך אויף איר נישט אומגעקוקט. ביז זי האָט אויפאַמאָל גענומען אונטערקרענקען. פון טאָג צו טאָג איז זי געוואָרן גרינער און איינגעדאַרטער, ביז זי האָט זיך אַוועקגעלייגט אין בעט און מער נישט געקענט אויפשטיין. דאַן איז

מיט דעם בחור עפּעס פֿאַרגעקומען. רעדן צו עמעצן וועגן זײַנע אינזער־
לעכע שטימונגען איז נישט געווען אין זײַן נאַטור, האָט ער זיך אַרומ־
געטראָגן מיט זײַן ווילדער שווײַגעניש. עס איז אָבער קענטיק געווען, אַז
ער טראָגט אַרום אַ פּלוצים אַראָפּגעפֿאַלענעם ווייטיק מיט זיך. די, וואָס
האָבן געקענט אים פֿון פֿריער, האָבן געוווסט, אַז ער האָט זײַן שווײַיעוו־
דיק־בלײַבע פֿרוי ליב געהאַט. זײַן ליבע האָט זיך אויסגעדריקט אין אַן
אַנדער שטייגער, ווי בײַ געוויינלעכע מענטשן. ער האָט איר נישט גע־
שענקט קיין אויפֿמערקזאַמקייט, נישט אַרײַנגעקלערט וואָס איר טוט
וויי; אויב זי איז צופֿרידן פֿון זײַנע גענג אָדער נישט. ער איז בכלל נע־
גאַנגען אין אַ זײַט פֿון איר. דאָס איז אָבער אַלץ געווען, כּל־זמן מיט
איר איז גאָרנישט געווען קיין אויסערגעוויינלעכס, וואָס זאָל מוזן ציען זײַן
אויפֿמערקזאַמקייט. ווען דאָס געוויינלעכע איז איבערגעריסן געוואָרן מיט
איר קרענק, האָט זיך עפּעס אין אים אויפֿגעטרייסלט. ער האָט זי אויף
אַמאָל ווידערגעזען. גאַנצע שעהען אין טאָג האָט ער זיך אָפּגעריסן פֿון
דעם לאַגער־טומל און געזעסן נעבן איר בעטל, געזעסן און געשוויגן...

צום רעדן איז ער קיינמאָל נישט געווען קיין גרויסע בריה. ער האָט
נישט געהאַט קיין באַגאַזש רייד אין זיך. אַזעלכע מענטשן ווי קאַץ האָבן
איבערהויפּט נישט קיין סך ווערטער. מעגלעך, ווען זיי זאָלן קענען דעם
גאַנצן זומפּ פֿון זיך אַרויספּלייצן, אַרויסברעכן שטיקערווײַז מיט צאָרן־
געשרייען און זידלערײַ אַפֿילו, וואָלטן זיי נישט געבושעוועט אַזויפֿיל
מיט שטעקנס און קלעפּ... אַ גרויסער טייל פֿון זייער אכזריות האָט טאַקע
אַרויסגעשפּראָצט פֿון דער רעדעוודיקער אומבאַהאָלפֿנקייט, וואָס האָט
זיך געזוכט אַרויסצוווישען און נישט געהאַט קיין אַנדערן אופֿן און מעג־
לעכקייט... איז ער אַזוי געזעסן, אַ גלעט געטון איר בלייך־גרינע האַנט,
איינמאָל און ווידער אַמאָל און ווייטער האָט ער געמוזט זינקען אין זײַנע
מחשבות... די מיידלעך און ווײַבער פֿון יענעם באַראַק האָבן דערנאָך
לאַנג געהאַט אַ טעמע אויף שושקען צווישן זיך איבער דעם מאָדנעם
וווּנדער, וואָס אַ ז אַ קאַץ קען אויך זײַן איבערגעגעבן אַ קראַנק ווײַב,
אַפֿילו אין ווערק צע...

צום ערשט האָט ער אַרומגערודערט, געשלעפּט די פּאָר מעדיצין־

דאָקטוירים, וואָס האָבן זיך געפונען אין לאַגער, זיי זאָלן זי באַטראַכטן, זאָגן אים: וואָס איז געשען מיט איר? וואָס טוט מען? אָבער די פּאָר דאָקטוירימלעך קענען אויך נישט אַריינקריכן; נישט אין זיין האַרץ און נישט אין אירן. זיי קענען בלויז פעסטשטעלן, קוים דעם וואָס אַמאָליקע ביכער האָבן זיי געלערנט: פּ אַ ר פּ אַ ל ן ! איר ווערט שוין זאָרנישט העלפן... אַלערליי קרענקען האָבן זיי אויסגעפונען אין איר, אַז עס איז נאָר געווען אַ ווונדער, ווי אַזוי זיי האָבן עס אַלע געקענט אויסגעפינען אַזאַ שטיל באַשעפעניש גראָד און אַלע זאָלן זיך אין איר אָנהענגען... זייט דאַן האָט זיך ביי אים באַוויזן עפּעס אַזאַ טרוקענע און בייזע מע־לאַנכאָליע, וואָס קומט נישט פון קיין טיפער בענקשאַפט נאָך עפּעס און נישט פון קיין שטאַרקן צער. דאָס איז עפּעס געווען אַזאַ מין פאַרטייעטער כעס פון אַ מאַכטלאָזן און פּחדן, וואָס האָט געוואָלט ווערן דעם טויטס טרייעסטער קנעכט, אַבי עס זאָל ז יי ן הויט נישט באַרירן און — דאָס אַלץ האָט נישט געהאָלפן... כל־זמן דער טויט האָט זיך באַהאַלטן פון וויטן און זיך פאַרלאָזט דערויף, אַז זיינע מונדירטע משרתים וועלן אים טון זיינע שליחותן — איז מעגלעך געווען זיך צו שטעלן פאַר זיי הכנעהדיק, סאַלוטירן און אונטערלעקן זיך, בכדי זיי זאָלן שווינען און דיך אַליין נישט אָנרירן... זיי קען מען זען, באַמערקן ווען זיי קומען אָן און זיי באַצייטנס אַקעגנלויפן מיט אַ הינטיש־פּאָליצייאיש שמייכעלע, גרייט אויסצופירן אַלץ, וואָס זיי וועלן נאָר באַפעלן אָדער אָנדייטן, אַז דאָס אָדער יענץ וואָלט זיי ניחא געווען... האָט טאַקע קאַץ אָנגעשטעלט זיין גאַנצן חוש אין דער דאָזיקער ריכטונג און געגלויבט, אַז דערמיט האָט ער זיך באַוואָרנט פאַר אַלץ; זיך און דאָס ווײַב, וואָס איז אים דאָך נאָענט, צולהכעיס זיין גאַנצער היהשער אָפּגעטעמפּטקייט.

מסתמא האָט ער קיינמאָל אין זיין לעבן נישט געטראַכט צופיל, האָט ער דערפאַר נישט געקענט פאָראויסזען און וויסן, אַז אויך דער טויט האָט זיך זיינע קאַפּריזן. אַמאָל איז אים אַלץ צו־וויניק, גלייך ווי עס וואָלט זיך נישט גוט געווען צו פאַרלאָזן בלויז אויף מאָרד־משחיתים און מער־דער... מעגן זיך טאַקע גיסן טייכן בלוט, וויל ער פון זיינעם זיך נישט אָפּזאָגן, גלייך ווי עס וואָלט אים פאַרדראָסן, וואָס אים פאַרשטופּט מען

אין א זייט און באַלד ווערט מען אין אים, דעם נאַטירלעכן טויט, איינ־גאַנצן פאַרגעסן. שטופּט ער זיך שטיל אַדורך צווישן מאַסן-שחיטות, שאַרט זיך ווי אַ גנב און פאַלט שטילערהייט אַן, גראָד אויף די, וואָס אויף זיי לויערט נישט קיינער; נישט דער הונגער און נישט די קויל... קיינער באַמערקט עס נישט בשעת־מעשה. ער גיט זיך אומגעשפּירט אַ ביים־איין אין אַן אבר, אין די אינגעווייידן און צעשפּרייט, צעגיסט זיך אומעטום און פאַרנעמט דאָס גאַנצע לייב און לעבן מיט זיך. אים באַמערקט מען צו־שפּעט, ווייל אין בהלה־לויף ווייסט נישט קיינער, אַז מ׳דאַרף זיך ריכטן אויף אים. ביי אים העלפט אויך נישט קיין חניפה, קיין אויספיינען זיך מיט שטעקנס אויף אַנדערעס לייבער... עס דוכט זיך, אַזוי ווי ער וואָלט זיך פּלוצים צעלאַכט פון אַלע קראַנקע אברים אַרויס:

— וואָס? אין מיר האָט מען שוין אינגאַנצן פאַרגעסן? גלייך ווי איך בין שוין טאַקע נישטאָ! איז אָט... בין איך געקומען, כ׳פאַרנעם מיין חלק — און טוט עפּעס דערצו!...

דאָס האָט קאַץ פאַרשטאַנען ערשט גאָר־שפּעט, ווען זיין פרוי איז שוין געלעגן און אַפילו נישט געקרעכצט, נאָר צעפּיבערט געקוקט אויף אים מיט אירע פייכטע בליקן... גאָרנישט האָט ער מער געקענט טון דערצו. ער האָט נאָר געזען צוצוהיטן, אַז די פרוי, וואָס ער האָט באַשטעלט, זאָל אָפּקאָכן דאָס ביסל שיטערע גרויפּן־זופּ צו דער צייט און ער איז געזעסן ביים בעט און דערלאַנגט דער קראַנקע אַלע מאָל צו ביסלעך... אָפּגעזעסן אַן איינגעהויקערטער די פּאָר שעה, האָט ער אויסגעזען ווי אַ פאַרמשפּטער צו דינען נ אָ ך אַ מעכטיקן, ווען ער האָט קיינמאָל נישט געזען און ערשט איצט ליגט דאָ דער צייכן פון זיין ערשטן אָפּשיין... דערנאָך האָט ער זיך אויסגעגלייכט, אָפּגעפּוצט די שטיוול און אַרויס אויף דער גאַס, ווידער דער זעלבער קאַץ וואָס פריער. אַזוי ווי אַ מענטש וואָס דינט צוויי פאַרשידענע געטער אין באַזונדער־באַשטימטע שעהען און איינער טאָר קיין שפּור נישט באַמערקן אויפן פּנים, אַז מען איז פאַרקויפט אויך צום צווייטן...

II

משמעות אַז די דאָקטוירים ווייסן נאָך נישט אַלץ. אַט האָבן זיי פעסטגעשטעלט, אַז זי וועט זיך אַפילו לאַנג נישט מאַטערן, נאָר אָפּליגן אַ וואָך אָדער צוויי און איינשלאָפן אויף שטענדיק. דערווייל איז זי אַזוי געלעגן וואָכן און וואָכן. אַ צייט לאַנג האָט זי שוין געהאַט פאַרלוירן דאָס לשון און באַוועגונגס-קראַפט. פלוצים איז איר אָבער בעסער געוואָרן, זי האָט שוין פאַרלוירן די ווייטיקן, גענומען רעדן און אפילו אַרומקריכן געגנעזן איבערן באַראַק. באַלד אָבער האָט עס זי ווידער אַנידערגעשלייָדערט און זי איז ווידער געלעגן, געלעגן... אַ באַנומענע און פאַרטראָגע-נע. אַ פחדן איז ער פון שטענדיק אָן געווען; זיין גאַנצע העלדישקייט פון שלאָגן, פונקט ווי ביי אַנדערע פון זיין גלייכן, איז דאָך נאָר געקומען פון אַ ציטערניש פאַר זיך אַליין, פאַר דעם מינדסטן ראַץ אויף דער אייגענער הויט — האָט ער אין דעם שפּיל גענומען זען אַן אַנדער כוח פון אַ וואָ-רענונג. ווען זי שטאַרבט אַוועק פלוצים — וואָלט ער דעם קלאַפּ באַקו-מען אויף איין מאָל. דאַן וואָלט עס אים וויי געטון מסתמא, אָבער ער וואָלט באַלד דערין פאַרגעסן, ווי עס איז געשען מיט אַ סך אַנדערע. דאָ אָבער ליגט זי, גיסט אים אָפּ מיט אירע יסורים טראָפּנווייז. דערביי גנבענען זיך מיט ברעקלעך פחד יעדן טאָג, פאַר אַזאַ אומבאַגרייפלעכס, וואָס ווערט מיט יעדע פאָר שעה דיקער און פעסטער.

האָט ער זיך גענומען צוריקציען. עס זענען אַוועק טעג גאַנצע, ווען ער האָט זיין גומי-קישקעלע פון אַ פּאָליציאַנט אפילו נישט באַנוצט. ער האָט אפילו געהערט, אַז אין לאַגער זענען פאַראַן אַ פּאָר פרומע יידן — איז ער אַוועק צו איינעם, צו נאָך איינעם און געבעטן, זיי זאָלן תהלים זאָגן, קומען אַמאָל אָנמעסטן די תפילין נעבן זיין ווייבס בעט... אויך דאָס האָט ער אַ בעט געטון טרוקן און קורץ, מיט אַ דערשטיקטער שטים פון אַ שולדיקן, וואָס וויל זיך דאָך אויסהיטן, אַז מען זאָל אין זיין קול די שולדיקייט נישט דערקענען.

נאָר איינמאָל טאַקע, נאָכדעם ווי זי איז אַראָפּגעקומען פון בעט און אפילו אַרויסגעקראָכן אויף דעם זון-באַגאָסענעם געסל, איז זי אַריינ-

געקומען און אוועקגעלייגט זיך דאָס לעצטע מאָל... אָפּגעגוססט אַ פּאָר טעג און איינגעשלאָפן.

ס'איז גראָד געווען אין די רואיקע טעג פון ווערק צע, ווען דער לאַגער האָט זיך גענומען גרייטן צו אַ קאָנצערט. עס האָט שוין פּשוט געפעלט אַ סענסאַציע פון טויט אין לאַגער. האָט מען זיך טאַקע באַלד גענומען איבערגעבן פון מויל צו מויל די ידיעה:

— קאַצס ווייב איז געשטאָרבן...

— טאַקע געשטאָרבן אויף אַ רעכטן אמת!

מיידלעך האָבן שוין צווישן זיך גענומען דיסקוטירן און זיך אמפּערן, אויב „ער" וועט זי שנעל פאַרגעסן אָדער נישט. געווען אַזעלכע וואָס האָבן געוווסט אַז טראָץ דעם וואָס ער איז אַזאַ איינער, וועט ער עס נישט אויסהאַלטן... דווקא אַזעלכער קען ליב האָבן גאָר שטאַרק, ביז משוגעת! והראיה: די גאַנצע צייט פון איר קרענק... אַנדערע האָבן זיך אויסגעלערנט אומעטום מאַכן דעם זעלבן קאַלטן חשבון: טריי־שמיי... איצט איז ער פּטור געוואָרן פון אַן עול — און שוין! ס'איז דען ביי אים אַנדערש ווי ביי אַנדערע, אפילו „אינטעליגענטע"?

קאַץ האָט אָבער יענעם טאָג נישט געהערט די וויכוחים אַרום אים. עפּעס איז ער אַרומגעלאָפן ווי אַ צעדולטער און אַרומגעזוכט מענטשן... נישט אַנדערש נאָר אַ מנין ווייל ער האָבן יעדן אָוונט, דאַוונען זאָל מען אין באַראַק, ווו זי איז געשטאָרבן און קדיש זאָל מען זאָגן...

דעם זעלבן פאַרנאַכט האָט אַ וואָגן אַרויסגעפירט די טויטע צום שיס־שטאַנד און אויך זי מיטגענומען. קאַץ איז מיטגעגאַנגען און זי באַגלייט ביז צום קבר. ווי אַ פּאָליציאַנט האָט מען אים אַרויסגעלאָזט אויסערן טויער און ווען ער איז צוריקגעקומען איז ער געווען פינצטער ווי די ערד, מיט וועלכער מען האָט זי צוגעשאָטן. עפּעס האָט ער קיין וואָרט נישט געקענט אַרויסברענגען פון זיך. האָט ער זיך נאָר אַריינגעשלייכט אין שכנותדיקן באַראַק און געבעטן דעם פרומען לימעטן, ער זאָל אַרויסגיין און צוזאַמענשטעלן אַ מנין צום דאַוונען...

לימעט האָט מעבעלען געטראָפן אין אַ זייט און אים אַ בעט געטון:

— קומט... איינמאָל מעגט איר מיטדאַוונען. זי איז געווען

א שטילע טויב און זי איז ווערט מ'זאָל איר אַזויפיל מי שענקען, אַפילו ווען איר ווילט נישט דאַווענען.

אין באַהאַקל איז געווען פינצטערלעך און טרויעריק. אין ווינקל זע־נען געשטאַנען עטלעכע פּרויען, צווישן זיי לימעטס פרומע ווייבעלע, וואָס מעכעלע האָט געקענט פון האַלע 51 — און זיי האָבן הויך געזיפצט צווי־שן זיך, אַזוי ווי אַזאַ אומגליק וואָלט דאָס ערשטע מאָל דאָ פּאַסירט. ביים טיש איז געשטאַנען קאַץ און טעמפּ־געריירט געקוקט אויף די צוויי ברע־נענדיקע ליכט, וואָס פרויען־הענט האָבן באַוויזן אויפצוזוכן. מען האָט באַמערקט, אַז אין דעם בחור קומט עפּעס פאַר אינעווייניק. ער איז אָבער אַזוי דיק אָנגעפּעלצט מיט גראָבער הויט אויפן האַרץ, אַז גאָרנישט וועט זיך נישט אַרויסרייסן פון דאָרט און אויפשרייען, אויפציטערן...

עפּעס אַ ייד האָט פאַרוואָרפן אַ מאַנטל אויף די אַקסלען און גע־נומען וואַרפן אין איינגעטונקלטן חלל ברעקלעך תפילה, וואָס די אַרו־מיקע האָבן בלחש אונטערגעכאַפּט. איין קאַץ איז די גאַנצע צייט גע־שטאַנען אין דער זעלבער פּאָזע און מורא געהאַט זיך צוצורירן צום פּי־צינקן סידורל, וואָס עמעצער האָט אים אַוועקגעלייגט אַנטקעגן זיין בליק. איז דאָס דאַווענען געוואָרן אומהיימלעך, בריאיק און דער ייד ביים עמוד האָט שנעל אָפּגעטרייסלט פון זיך איין שטיק מעריב־חוב נאָכן צווייטן...

דעם קדיש האָט ער יאָ געזאָגט, קאַץ, אָבער אַזוי טרוקן אַרויסגע־ברענגט די ווערטער, אַזוי ווייט פון זיך — פּונקט ווי ער וואָלט זיך גע־שראָקן אַז עס זאָל נישט ווער, אַזאַ אומגעזעענער, דערקענען אַז דאָס האָט ע ר טאַקע די ווערטער אַרויסגעברענגט פון זיך און זיי קומען פון אים. האָבן זיך אַלע געוואָלט שטיל אַרויסשלייכן פון באַראַק נאָך דער תפילה. אָבער דאָ האָט זיך קאַץ גענומען אַרומקוקן און זיין בליק איז איצט געוואָרן אַן אַנדערער, אַ קלאָרער... גלייך ווי אַ נס וואָלט געשען, האָט ער גענומען רעדן, קוקנדיק אַלעמען גלייך אין די אויגן. זיין שטים איז דערביי געוואָרן מענטשלעך־בעטנדיק, ווי ער וואָלט גאָר קיינמאָל קיין אַנדער טאָן נישט געהאַט... אַזוי צוגעפּאַסט צו אים זענען די ווייכע ווער־טער געוואָרן:

— וואָס איילט איר זיך אַזוי? איר ווייסט דאָך וואָס פאַר אַן אָוונט

ס'איז הײנט בײ מיר. איך קען נישט אײנזיצן אַלײן דאָ און שבעה װיל איך כאַטש אײן אָװנט אױסזיצן... אין גאַס װיל איך נישט אַרױסגײן — טאָ לאָמיר שמועסן אַביסל...

און אַ װוּנדער: אַלע האָבן אים פאַרשטאַנען און זיך גענומען צושאַרן צו די בעטל־קראַנצן זיך אָװעקצוזעצן, אָנלענען זיך. קאַץ אַלײן האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אױף אַן איבערגעקערטער באַנק און שטיל געבליבן. קענ־טיק, אַז דער הײנטיקער טאָג האָט אין אים אָנגעפּלאָנטערט אַ גאַנצן קנײל מיט טראַכטענישן, צו װעלכע ער איז קײנמאָל נישט צוגעװױנט געװען. איז אים שװער אױף אַמאָל דאָס לשון צו באַקומען דערצו. און אַרױס־רעדן הײנט מוז ער... טראַכט ער אַ װײל, זוכנדיק די װערטער.

ענדלעך איז ער צו זיך געקומען און אַ זאָג געטון:

— כ'בין הײנט געװען אױפן שים־שטאַנד... דאָס ערשטע מאָל בין איך געװען, אַזױ װי מען האָט מיך געמאַכט פאַר סאַניטאַר — און הײנט װידער אַמאָל... איר פאַרשטײט?

ספּעציעלס װאָס צו פאַרשטײן דאָ, איז נישט געװען, אָבער אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז דערמיט האָט זיך בײ יענעם געעפנט דאָס מױל און דאָס איז נאָר דער אָנהײב פון דעם, װאָס ער װיל דערצײלן. האָט מען טאַקע געװאַרט ביז ער האָט גענומען רעדן װײטער. און דאָס איז געװען דאָס אײנציקע מאָל, װען דער מענטש אין אים האָט זיך אױפגע־דעקט...

III

איז אַרײנגעקומען אַ בלײכער בחור אין לאַגער מיט אַ פרוי, מיט װעלכער ער האָט נאָר װאָס חתונה געהאַט — האָט ער געװאָלט לעבן. אַז די גאַנצע הערשערין פון לאַגער קען אים, איז מיט אים פון אײן שטאָט — דאַרף מען זוכן פּראָטעקציע, װי אַזױ זיך לײכטער צו מאַכן... װען זי זאָגט: סאַניטאַר! זאָל זײן אַזױ. אַבי ער װעט נישט דאַרפן אַרבעטן שװער און קענען שטופּן די צײט. װאָס ער דאַרף טון, האָט ער נאָך אַלײן נישט געװוּסט. די קראַנקע װערן סײ־װי דערשאָסן און קײנעם אינטערעסירט נישט, זײ צו ראַטעװען. װי אַזױ זיך אומצוגײן מיט זײ, האָט ער נישט

געוווסט. מען האָט אים געגעבן אַ פּלעשל יאָד, אַרומצושמירן ווונדן ווען מען וועט דאַרפן — און שוין. אָבער אויפן דריטן טאָג זענען געקומען עטלעכע גרויסע לאַסט־אויטאָס מיט ווערקשוץ־באַגלייטונג. דער ווערקשוצלייטער קיסלינג האָט דערביי פאַרלאַנגט, אַז אַלע קראַנקע פון לאַגער זאָל מען תיכף צוברענגען צו די מאַשינען... ערשט דאַן האָט ער פאַרשטאַנען וואָס אַ „סאַניטאַר" אין ווערק צע מוז טון.

ביים זען די אָנגעלאָדענע רעוואָלווערן איז ער ווילד געוואָרן פון שרעק. האָט ער געטון אַלץ וואָס מ'האָט פון אים פאַרלאַנגט. ווי אין נעפּל האָט ער אָנגעוויזן, וווּ די חולאים געפינען זיך, אויסגעזוכט זיי פון אונטער דער ערד און — געשלעפּט! יאָ, דאַכט זיך — אויך קלעפּ געגעבן, די וואָס האָבן זיך געעקשנט און נישט געוואָלט אַרויס... 175 האָט מען דאַן צוזאַמענגענומען.

פון דער זייט האָט מען געכאַפּט אַ פּאָר געזונטע, זיי זאָלן העלפן אַרויפלאָדן די קראַנקע. אין גיכן האָבן זיי געוואָרפן די מענטשלעכע בינטלעך ביינער ווי שמעלץ, ווי אומגוּיטיקע זעק, איינעם אויפן צווייטן. ווען אַלץ איז געווען אָנגעלאָדן, האָט דער וואָך־פירער געהייסן אַרויפקריכן די פּאָר געזונטע, אים אויך, אויף דעם וואָגן. אויך די פּאָר מונדירטע באַגלייטער זענען מיטגעפאָרן. ער, קאַץ, האָט באין־אופן נישט געקענט ווּיסן, אויב ער פאָרט אויך צום טויט גלייך ווי אַלע אָדער נישט. דערווייל איז אים דאָס בלוט געפרוירן געוואָרן אין די אָדערן, בעת דער מוח האָט נאָר געטראַכט אין איין ריכטונג: ווי אַזוי זיך צו ראַטעווען... פאַר אַלע מיטלען!

די געכאַפּטע זענען ס'רוב געווען מענטשן, וואָס האָבן גענומען שווילן פון הונגער. אויף זיין אויטאָ איז מיטגעפאָרן דער אוקראַינער איוואַנייקאַ, וועלכער האָט דעם גאַנצן וועג דערציילט די מענטשן, אַז מ'פירט זיי שיסן. ער האָט דערביי אַראָפּגענומען פון גאַרטל זיין רעוואָלווער און באַוויזן ווי אַזוי מען שיסט אַ מענטש... די קראַנקע אַרום זענען געלעגן רואיק, אָן אַרויסצוברענגען אַ וואָרט פון זיך; פאַרחתמעט און פאַרגליווערט. איוואַנייקאַ האָט דערווייל באַוויזן, דעמאָנסטרירט ווי אַזוי מען רוקט אַריין אַ סעריע קוילן און ווי אַזוי מען קען שיסן וואָס שנעלער,

בכדי נישט צו פארלירן די מינדסטע סעקונדע. אזוי ווי דא וואלט זיך געהאנדלט עפּעס אין א ווייטע, שפּאנענדיקע דערציילונג — האבן אלע געקוקט דעם שווארצן אוקראינער אין מויל אריין און מיט נישט־באַ־גרייפלעכער אויפמערקזאמקייט געשלונגען זיין יעדעס ווארט. ערשט איצט פארשטייט ער, קאַץ, אַז דאס איז נישט געווען בלויזע צעחושט־קיים, נאר אַ טיפער, לעצטער נייגער פון מענטשן צו וויסן די פּרטים פון אייגענעם און נאענטן טויט ביז אַ האר, ביז צו דעם קלענסטן פּינטל. דאס נייגעריקע אין מענטש לעבט, נאך אפילו דאן ווען אַלע געפילן אין אים זענען שוין געשטארבן פון שרעק, אדער רעזיגנאַציע.

איוואַנייקא האט דער עיקר אבער הנאה געהאַט פון רעדן דערפון. ער האט זיי שוין מער נישט געזען. דאס האט ער נאר זיך אַליין פאר־רעדט און געשעפּט תענוג דערפון. זיינע שפּיזן־אייגעלעך האבן זיך צו־זאַמענגעגאסן מיט די שוואַרצע היטלער־וואנסעלעך און ער האט געשלונ־גען דעם גאַוווער פון דער פרייד, וואס אים איז באַפאַלן:

— אייך וועל א י ך שיסן... ווי גאט איז מיר ליב אַז א י ך! איר'ט זען צי ניין...

דערביי האט ער געלאזט פון זיך אַ געלעכטערל, וואס האט זיך אנ־געשלאגן אין זיינע, קאַצס, גלידער ווי צעווארפענע ברעקלעך בריענדיקע אייז...

נעבן שיס־פּלאַץ האבן זיך די לאַסט־אויטאס געשטעלט. ס'האט ווער אַ קאמאַנדעווע געגעבן: אַ ר ו נ ט ע ר !!! און די ערשטע זענען אַראפּגעשפּרונגען די פּאר געזונטע מענטשן פון די וואגנס. דאס האט זיי דער זעלבסטדערהאַלטונגס טריב אַראפּגעטרייסלט; צו ווייזן דערמיט, אונ־טערבאַוווסטזיניק, זייער טויגלעכקייט צום לעבן און די גרייטקייט שנעל אויסצופירן באַפעלן. זיי זענען צוגעגאַנגען נענטער צום אנגעגרייטן גרוב. דער וואַכפירער קיסלינג האט באַטראַכט דאס גרויסע קבר און ער האט פעסטגעשטעלט, אַז פּאַר הונדערט פינף און זיבעציק קערפּערס מוז אַ גרוב זיין נאך ברייטער אדער טיפער. ער האט עס געזאגט אַזוי הויך און אפן, אַז אַלע אויף די אויטאס זאלן עס הערן.

ווי אַ שטאַרק־אנגעבלאזענער באַלאן — האט עס געפּלאַצט צווישן

דער פאַרשטייפטער מאַסע. עס האָבן זיך געגומען טראָגן געוויינען. אַנ־דערע האָבן גענומען שרייען, רייסן זיך די האָר פון קאָפּ, פּרוּוון שפּרינ־גען פון די אויטאָס... אַ מאָדנע זאַך מיט די מענטשן: וויפל שעה זיי זאָלן נישט הערן פון זייער זיכערן טויט, איז עס זיי נישט בכוח אַזוי שטאַרק אויפצורודערן ווי אַיין מינוט פון דרזען אים בחוש. מעכטיקע קלעפּ מיט די ביקסן־קאָלבעס האָבן זיי צוריק אַרונטער־געזעצט און רואיק געמאַכט. אין דעם מינדסטן חשבון האָט זיך דער קער־פּער זיין באַזונדערע אומבאַרעכנטע אויסגערעכנטקייט און אויך ביים טויט דערשטיקט זיך דאָס געוויין, בכדי נישט צו כאַפּן קיין שלעק אַלס צולאָג. דעם חשבון פירט שוין די מענטשלעכע שפּירעוודיקייט, אויך אין דער הילף פון זיין שכל.

די שפּאַטנס האָבן דערווייל געאַרבעט מיט דער געשיקטקייט פון טייוולאָנים. די געשרייען: שנעלער הורנזון! פון הייזעריקע, בלוט־שיכורע שטימען און די קלעפּ פון נאַגייקעס האָבן די גראָבערס דערוואַרעמט מיט שרעק און באַרוישטקייט. אויף די אויטאָס זענען דערווייל אַלע איבערגע־גאַנגען צו אַ שטיל־שטילן יאָמער, וואָס וועקט נישט קיין רחמנות, נייט אַרויס פון אַלע פאַרצווייפלונגס־גרענעצן, נאָר קומט ווי אַ לעצטער אויס־ברען פון לעבנס־סימן און פאַרפירט דאָס בלוט אין די אָדערן פון צוהע־דער.

קיסלינגן איז דערווייל לאַנגווייליק געוואָרן פון סתם־וואַרטן. האָט ער גענומען אַריבערוואַרפן אַהין זיינע וויציקע ווערטלעך:

— הע, ס'איז אייך דאָרט, זע איך לאַנגווייליק... עס מאַכט נישט; לאַנג וועט עס שוין נישט דויערן.

און שפּעטער אביסל האָט ער צוגעגעבן:

— אין דעם זענען שוין שולדיק אייערע ברידער, ווייל זיי אַרבעטן אַזוי פויל. ביי די דייטשע אַרבעטער וואָלט אַזאַ גרוב שוין לאַנג פאַרטיק געוואָרן.

עפּעס אַ מורה־הוראה פון נעבן כמיעלניק*) האָט דערווייל געפונען

*) באַמ. פון מחבר: אין ווערק צע האָבן פּאַסירט, לויט דער דערציילונג פון

צייט צו מאַכן זיינע לעצטע חשבונות מיטן רבונו של עולם. אויסגעטון זיינע שמוציקע בגדים פון לאַגער — האָט ער אויסגעזען אַזוי ווי אויסגעטון פון גאַנצן וועלט־קויט, ער האָט אפילו פאַרוואָרפן זיין נעכטיק פנים פון אַ זופּ־זוכער און אָפּגעריסענעם „ווערק־צעניק". איצט האָט ער געפירט זיין אייגענעם חשבון, מיט בוכהאַלטערישער רואיקייט, ווי ער וואָלט דאָ אָפּגעגעבן פאַרן וועלט־שופט אַזאַ מין געשעפטס־באַריכט:

— ועל חטאים שאָנו חייבים כרת ועריריי...

קיסלינגן איז צוליב עפּעס געפעלן אַזאַ מין שטימונג פון אַ ייד ביים קבר און ער האָט, גוט געלוינט, אַריבערגעשריגן צו אים ספּעציעל:

— דו, מאַך עס אַביסל שנעלער מיט דיינע זאָגעכצער. דער קבר איז שוין באַלד פאַרטיק און מ'וועט צוליב דיר קיין רעוואָלווער ספּעציעל נישט לאָדן...

אָבער יענער איז שוין אין גאַנצן אַוועק פון דער וועלט, אין אַן אָרט וווּ אַזעלכע ווערעם ווי דער וואַכפירער מיט זייער מאָרד־כוח און שפּאָט קענען זיך שוין נישט דערלאַנגען. ווי אַ מחנה פייגל האָבן גענומען פון אים אַרויספליען קלאָרע, שאַרפע ווערטער, איינס איבערן צווייטן:

— לא תירא מפחד לילה, מחץ יעוף יומם...

אפילו קיסלינג האָט זיך דערשראָקן און ווי צו זיך געברומט: דער מאַנן איז דאָך פעררוקט! צו וועמ' ביטעט ער דען? צום יודנגאָט! האָבן די נאָך וועלכן? איוואַנייקאָם קאָלבע האָט זיך דערווייל אַראָפּגעלאָזט אויף יענעמס שאַרבן און די רייד האָבן זיך פאַרלוירן, גענומען פּלאָנטערן פון געכאָרכל אַרויס. האָבן זיך נאָך די לעצטע ווערטער געזוכט צו ראַטעווען:

מענטשן, אייניקע פאַלן פון אַ דערהויבענעם טויט. ליידער האָב איך נישט געקענט פעסטשטעלן די גענויע נעמען און אומשטענדן פון אַזעלכע. די געשיכטע מיטן כמיעלניקער מורה הוראה האָבן מיר שפּעטער אין ווערק צע אייניקע מענטשן דערציילט, ווי געוועןלעד, אין פאַרשידענע וואַריאַציעס. זיי האָבן אַפילו אָנגעגעבן זיין נאָמען, וועלכער איז מיר מיט דער צייט אַרויס פון זכרון. ביים איבערגעבן דאָס בוך צום דרוק, 1949, דערציילט מיר אַן עד ראיה, אַז דאָס זאָל האָבן געווען אַ וואַרשעווער (דוד ניימאַן פון סטאַשעוו).

— ועכשיו שנוצרתי... כא... לו... לא נוצר... תי...

...— פערטיק! האָבן זעקס מיילער אויפאמאל אויסגעשאָסן. די ווערקשויץ האָט זיך אַ רודער געטון און אָנגעהויבן ציילן: איינס, צוויי, דריי, צען... פערצן... צוואנציק! סטאָפּ. 20 דאָרע, פּארחלושטע גופים, האָבן זיך אוועקגעשארט פון דער מאסע. זייערע בליקן זענען שוין געווען פאַרגאָסן מיט יענעם נעפּל, וואָס מאכט גאָרנישט זען און פילן. זיי זענען שטיין געבליבן פארן גרוב ווי אויטאָמאטן. נייגעריקע קעפּ פון די אויטאָס האָבן אראָפּגעבליקט אין זייער ריכטונג, ווי זיי וואָלטן זיך דאָ צוגעקוקט צו אַ פּאראַד־סצענע אָדער אַ דעפילאַדע. צי האָבן די מענטשן טאַקע זיך נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון דעם, וואָס מיט זיי געשעט? אָדער אפשר האָבן זיי געוואַרט צו זען וואָס די ערשטע וועלן טון אין אַזאַ מאָמענט? ס'איז אַ פאקט: ביז דער לעצטער מינוט פון טויט אליין — גלויבט נישט קיינער, אַז ער וועט טאַקע אויסגעלאָשן ווערן; ווי איז עס מעגלעך, אַז אָט לעבט ער דאָך נאָך, שפּירט, זעט, הונגערט און הערט! ווי אַזוי זשע וועט ער עס באַלד אויפהערן צו לעבן, ממש נישט זיין מער אויף דער וועלט!? מיט שטוינען קוקן זיי דערפאַר אויף די ערשטע, וואָס זענען שוין מיט אַ פּאָר שריט נענטער אַהין: אָט וועט מען באַלד זען, ווי אַזוי ז יי , איצט־לעבנדיקע און גייענדיק, וועלן באַלד אויסזען... אויב עס וועט טאַקע אַזוי געשען, ווי געוועגלעך — ווען מען לעבט זיך אוים איינגאַנצן...

קיסלינג האָט צייט: אויסשטעלן זיך אין אַ ריי! אָט אַזוי! איינער נעבן צווייטן... און איצט: אַ ב צ יי ל ן !!! איין מויל גיט איבער דעם צווייטן די לויפנדיקע ציפער. „צ וו א נ צ י ק !"... ריכטיק... ריכטיק! ברומט ער צו זיך צופרידן און פאַרמחט, ווי ביי אַ טיפּן שטודיום.

נישט אַלע האָבן זיך באוויזן אויסצוטון. רייסן הענט פון זיך אָפּ אין דער לעצטער סעקונדע די שמאַטע־הויזן, די שיך... „שטייט נישט, פוילענצער!" וועקן פייערדיקע בייטשן די זעקס געזונטע, וועלכע מוזן העלפן אראָפּציען די צעדריוולטע מעשטעס פון די פיס, די לויזיק־שוואַרצע העמדער... אַלץ וואַקסט אויף אַמאַל אוים אין אַ בערגל צו וועלכן עס פליען צו צעפּלאַטערטע שטיקער, ווי דערשראָקענע קראָען, פון אַלע זייטן. צוואַנ־

ציק נאַקעטע גופים שטייען ביים ראַנד פון אַ נישט־טיפן גרוב, באַלד אָבער וועט ער פאַר זיי ווערן תהומיקע אומענדלעכקייט. עטלעכע שאָסן צע־שטערן די קערפּער־ריי. איין גוף פאַלט נאָך דעם צווייטן, ווי אומגעוואָר־פענע סנאָפּעס. בלויז אויף די אויטאָס האָט זיך אַ רודער געטון געוויי־ניק. די פּאָר געזונטע שטייען און קוקן, ווילן דערגיין, אויב אין זיי האָט זיך נישט אַריינגעכאַפּט קיין קויל, אָבער זיי האָבן מורא אויף זיך אַ בליק צו טון. שטייען זיי און וואַרטן עס זאָל זיך שוין ענדיקן מיט אַלע, אַז זיי זאָלן אויך קענען וויסן, אויב מ׳וועט זיי לאָזן לעבן אָדער נישט. ער, קאַץ, איז צווישן זיי. ער האָט זיך זיינע טראַכטעניש. ער האָט אויף אַמאָל דערפּילט אַ געוואַלדיקן דראַנג נאָך איין מאָל צו קענען זיין אויסערן דאָ־זיקן פּלאַץ. נישט אין לעבן ווייטער איז אים געגאַנגען, נאָר אין אַזאַ אומ־באַטראַכטן לעבץ, נאָך איין מאָל צו זען די וועלט, פאַרן אַוועק אין דאָזיקן גרוב דאָ, ווייטער גאָרנישט. ער איז גרייט געוועזן אַלץ מפקיר צו זיין דערפאַר. אָבער דאָ קנאַלט עס ווייטער, מען ציט די מענטשן פון די אויר־טאָס מיט אַ סדר, מען ציילט זיי און מען שפּילט זיך מיט זייער טויט — און מיט די פּאָר געזונטעס שרעק — אַזוי לאַנג, אַז די האָר־וואָרצלען נעמען פרירן. ווערט ער אין האַרץ, וואָס אַ סעקונדע לענגער, אַלץ נאָכ־גיביקער, צעקראָכענער... אָט איז ער שוין גרייט אַ וואָרעם צו ווערן ביי זייערע פיס, אַבי צו קריגן געשענקט נאָך איין טאָג לעבן, ניין — די אַנ־דערשקייט בלויז: נישט אַריינצופאַלן אין דעם טוכלעם גרוב, גלייך ווי אַלע דאָ!... מער נישט...

...ווען ער איז צוריקגעגאַנגען פון דאָרט, האָט געקאָכט אין אים אַ כעס געמישט מיט אַ פּחד, וואָס האָט זיך שוין איינגעוואָרצלט אין יעדן אבר זיינעם. ער איז בייז געווען אויף דער גאַנצער וועלט, בעיקר אויף די יידן. ווי אַזוי איז עס געקומען דערצו, וואָס זיי זענען געוואָרן אַזוי־אָ? דערביי האָט זיך ביי אים אויסגעקלערט אַ שטיק פאַרהערלעכונג פאַר די דייטשן: אָט דאָס איז אַ פאָלק! זיי האָבן באַוויזן אַ גאַנצע וועלט מיטצו־ציען מיט זיך... זיי האָבן אין זיך די גבורה צו קענען טון וואָס זיי ווילן. הערשער און באַפעלער זענען זיי איבער לענדער, וואָס האָבן נאָך נעכטן אַליין באַלעבאַטעוועט פאַר זיך! ווי אַזוי איז דאָס געשען? עס איז גענוג

אַ קוק צו טון אויף זייערע פעסטע גופים, אויף די זיכערע־אײַן־זיך גע־שטעלן און צו פאַרשטיין — פאַרוואָס... פאַר זייער פאָלק זענען זיי אַ גליק — טאָ וואָס דאַרפן זיי אַריינקלערן, אויב זיי טוען שלעכטס אַנדערע פעלקער? זיי האָבן באַשלאָסן נישט צו זיין אונטערטעניק, דערפאַר הערשן זיי, קענען זיי דערפירן, אַז מענטשן זאָלן זיך אַליין אויסטון און גיין אין קבר אַריין, ווייל ז יי באַפעלן... ד אָ ס דאַרף מען באַוווּנדערן אין זיי! ווען זיי זאָלן אים צונעמען פאַר אַ מיטגליד — וואָלט ער דאָן זיכער אַלץ פאַרוואָרפן הינטער זיך, געמאָרדעט גלייך ווי זיי, אַבי צו זיין איינער ווי זיי. אַזאַ, וואָס דאַרף נישט פלאָטערן ביי אַן אָפענעם גרוב, אַ שוצלאָזער און יעדער מינוט טראַכטן, אַז־אָט פאַלסטו! אַ תאווה אַזאַ, זיין — אַ פיבערדיקער גרויל האָט אים אָנגענומען און די איינציקע אַנ־טרינונג פאַר דעת. איז נאָר געוועזן דער לעכץ צו זיין אַזוי שטאַלץ און שטאַרק ווי זיי... עס איז נישט מעגלעך? אוודאי נישט. ז יי וועלן קיין מאָגערע יידישע בחורימלעך צו זיך נישט נעמען און זיי אויסגלייכן מיט זיך. דאָס וועט נישט געשען. אָבער אויף אַ שטאָפל נידעריקער פאַר זיי קען מען זיך שטעלן. ווערן אַ שטאַרקער. קעגן נאָך שוואַכערע קען מען. עס איז נאָך מעגלעך זיך אַביסל אויסצוגלייכן.

דאָס זענען געווען די נייע מחשבות, וואָס קאַץ האָט מיטגעברענגט פון דאָרט. ער האָט נאָך אַליין נישט געוווּסט, ווי אַזוי זיי וועלן אים אי־בערפאָרמען. אָבער די צייט האָט אים שוין געפירט. אַ צוגעבונדענעם אויף די דאָזיקע מחשבה־שטריק און ער איז געגאַנגען, נאָכגעקראָכן און נעלערנט פון די דייטשן; געזען וואָס זיי טוען און זיי נאָכגעמאַכט, נאָכ־געמאָלפעוועט... ביז ער איז געוואָרן דער, וואָס אַלע קענען אים.

IV

נאָר לייכט קומט עס נישט אָן. אין ווערק צע האָט ער צוגעזען אַזעל־כע זאַכן וואָס האָבן נישט איינמאָל אים אַריינגעוואָרפן אין קלערענישן. געווען פאַלן, וואָס לאָזן זיך נישט דערקלערן מיטן שכל. אַ ייד, וואָס האָט ליב געהאַט צו שטעלן זיך דאַוונען פאַרטאָג, גראָד ווען קאַץ פלעגט אים

קומען שלעפּן צו דער אַרבעט, האָט אים איינמאָל געגעבן אַ וואָרף צו אַ וואָרט:

— די וועלט איז נישט הפקר... פּאַניע קאַץ... איר וועט זען, געדענקט!

קיין באַווייזן האָט ער אים נישט געגעבן, גאָרנישט מער געזאָגט... און דאָך האָבן אים די פּאָר ווערטער אַ צופּ געטון: נישט הפקר? ווען אַלץ מישט זיך אויס, דרייט זיך איבער מיטן קאָפּ אַראָפּ? אָבער געדענקט די ווערטער — האָט ער. אַלע מאָל איז שוין געשען אַזאַ קליינער פאַל, וואָס האָט אַ רודער געטון: זעסט? ס'איז דאָך נישט הפקר! טיילמאָל האָט אַ שלעכטער ווערקשויץ איינגענומען אַ פּלוצלימדיקע מיתה-משונה. איינמאָל איז געקומען אַ באַפעל און איינעם פון די גרעסטע מערדער אין לאַגער האָט מען דערשאָסן. עס זענען געווען פאַלן, ווען מ'האָט אין זיי בפירוש דערקענט אַ שטראָפנדיקע האַנט פון עפּעס אַ העכערן כוח... און ער האָט עס נישט געקענט פאַרשטיין: די גאַנצע וועלט איז אַ הפקר און אויף קלייניקייטן באַווייזט זיך אַמאָל דער גענויער שפור פון ח ש־ ב ו ן!

ער האָט זיך שוין אפילו געשאַפן אַן אייגענע קאָנצעפּציע:

געוואַלדיקע פאַרברעכנס, וואָס צעגיסן זיך ווי אַ פלאַם און כאַפּן אַרום טויזנטער און מיליאָנען, גייען פאַרלוירן. קיינער פאַרלאַנגט נישט און פאָדערט נישט פאַר דעם קיין באַלדיקע באַשטראָפונג. עס איז נישט מעגלעך אויף דער באַלדיקער מינוט קיין ענטפער צו געבן, קיין שטראָף אַראָפּצושיקן אין דער זעלביקער מאָס... ווערן זיי דערווייל אַדורכגעלאָזט. זיי געשעען אָן קאָנטראָל און אָן פאַרהאַלט, ווייל עס איז נישט מעגלעך זיי אויסצומעסטן אין מיטן געשען. דערפאַר אָבער פאַרפלאָנטערן זיך אַלע קליינע פאַרברעכנס און פאַרברעכערלעך. אויף זיי וואַרט די שטראָף נישט לאַנג. זיי קען מען באַלד אָפּמעסטן, וויפל זיי זענען שולדיק און די באַצאָלונג לאָזט אויף זיך לאַנג נישט וואַרטן. פאַר זיי קען מען שנעל אויכפאַרטיקן דעם חשבון און אַראָפּשיקן אים אויף זייערע קעפּ... וואָס איז ער דען אַליין, דער גאַנצער פּאָליציאַנט קאַץ? אַ קליין ווערעמל אין דער גרויסער מלוכה פון פאַרברעכער! זיין האַנט דערגרייכט נישט ווייט און

די קליינע מערדערייעלעך באַגייט ער מער פון פּחדנות, ווי פון אַ ספּע־ציעלער נייגונג צו די מעשׂים גופא. אים איז לייכט אויסצוגעפינען און ער ווייסט אַפילו נישט וועלכעס אויג עס לויערט אויף אים... יאָ, אים וועט עס נישט אויסמיידן!

זינט זיין פרוי איז קראַנק געוואָרן, האָט ער זיך גענומען אָפּהאַלטן פון שלאָגן. אויף מער האָט ער קיין כוח נישט געהאַט. אויך דאָס איז גע־ווען נישט מער ווי פּחדנות. ער האָט געציטערט: אַפילו פאַר דעם מיס־טישן באַשיצער פון די שוואַכסטע, וואָס האָט זיך אַליין אַרויסגעוויזן אַזוי שוואַך און מאַכטלאָז. אַפילו „ער" קען אַמאָל אַ שמיץ געבן, וואָס זאָל ווי טון. האָט ער אויך פאַר „אים" געוואָלט זיך אויסהיטן. אָבער אויך אים איז ניט מעגלעך צו פאַרשטיין. אויב ער פירט שוין יאָ אַ שטיקל חשבון, האָט ער אים גאָר איבערגערוקט אויף דער שטילער פרוי זיינער... ווי אַזוי זשע קען עס האָבן אַ שייכות מיט דעם, וואָס ער, קאַץ, האָט געקלערט?

ער איז היינט געווען אויף דעם זעלבן אָרט, וווּ עס האָט זיך מיט אים אָנגעהויבן דער שיכורער שפּיל. די זעלבע קברים זענען נאָך פאַראַן. היינט איז נאָר צוגעקומען נאָך איינער, פּאַקטיש נאָך אַ מענטש האָט יענע ערד פאַרשלונגען, וואָס האָט מיט אים אַ צוזאַמענהאַנג. דאַן האָט ער געציי־טערט, ע ר זאָל נישט אַראָפּפאַלן אין אָפענעם גרוב. היינט וווּנדערט ער זיך פאַרוואָס דאָס מיידט אים אויס... ווי אַזוי זשע זאָל ער זיך דאָס דערקלערן?

זיין בלייך פּנים רויטלט זיך. עס איז ביי אים נישט קיין טיפע אויפ־רודערונג, נאָר אַ נישט־פאַרשטענדעניש, אַ צעטומלטקייט: אויב עס איז טאַקע גאָרנישט פאַראַן, וואָס זאָל רעכענען די שלעכטקייטן אויף דער וועלט — טאָ פאַרוואָס ציטערט ער אַזוי? צוליב וואָס האַלט ער זיך איין און נוצט נישט אויס זיין ביסעלע מאַכט איבער אַלע מאָסן, מער ווי ער קען? נאָכן לעבן גייט אַן ערדיקע פינצטערניש — דאַרף מען אַלץ איינ־שלינגען, כל זמן מען ווערט נישט פאַרשיט מיט יענער געלער, פּעטער ערד: רייסן, שלאָגן, געניסן פאַר אַלע פּרייזן... און טאָמער נישט — טאָ ווי אַזוי גייט עס דאָ די אָרדענונג? ער קען עס נישט ווייסן. ער איז אַ פּאָליציאַנט און רופט יידן דאָ — זיי זאָלן זאָגן קדיש, דאַווענען... וועלכעס

פון דיביידע איז ריכטיק? זיינע אויגן בליקן טעמפּ. ער קען זיך דאָ נישט פונאַנדערקלייבן. איינס וואָלט ער נאָר געוואָלט וויסן, ביי אַזעלכע ווי לימעט, מעבעלע און אַנדערע ,וואָס שטייען נעבן אים: וואָס טראַכטן זיי ביים האַלטן זיך ווי מענטשן? האָבן זיי עפּעס אַ זיכערקייט, אַז דאָס וועט זיך זיי אַמאָל אויסצאָלן, אַז עס איז כדאי אַזוי?

ער קען נישט פאַרשטיין אַז מענטשן זאָלן, גלאַט־אַזוי, זיין דאָס וואָס זיי זענען, דערפאַר ווייל זיי קענען נישט זיין אַנדערש. עס פעלן אים בלויז ווערטער דאָס אַרויסצוברענגען פון זיך. ווערט אים אויף אַמאָל נמאס דאָס לאַנגע דערציילן, דאָס שטילשווייגן פון די אַרומיקע און ער רייזסט זיך אַ מינוט איבער:

— שוין טאַקע שפּעט... מען דאַרף גיין צו דער קאָמענדאַנטין...

די מענטשן פון מאָדנעם מנין וואַרטן נאָר דערויף. נעמען זיי זיך צעקריכן אין אַלע זייטן, מיט אַ פאַרשעמטקייט, ווי זיי וואָלטן דאָ גע־ווען די אבלים — נישט קאַץ. ביי דער טיר דערגרייכט זיי נאָך קאַצס שטימע וואָס איז צוריק געוואָרן כריפּענדיק:

— אוי, מענטשן, מענטשן! מען דאַוונט נאָך דאָ, מען בעט און מ׳איז פרום... עס ווייסט דען עמעץ פאַרוואָס, פאַרווען, צוליב וועמען?

זיין שטים ווערט שוין אויסגעלאָשן. די צוויי ליכטלעך צאַנקען נאָך, ראַנגלען זיך פּאָר נאָך אַ רגע פלאַקערן, וואַרפן זיך אַרויף מיט רוי־בערנדיקן אַלאַרם און זינקען צוריק אַראָפּ צו אַ קליין־קליין פּינטעלע פייער...

קיינער ענטפערט אים נישט. ערשט נאָך דער שוועל געפינט ווער אַ פּאָר ווערטער ביי זיך און ער צעטיילט זיי שטיל צווישן די פּאָר חברים זיינע:

— איי־איי... ז יי וועט שוין גאָרנישט העלפן. טאָמער איז נאָך ווייניק, וואָס ער איז אַזעלכער — מוז ער נאָך געפינען אַן אויס־רייד. כאָטש נעם און גיב אים צו גערעכט, אַז ער איז עס דער חכם עתיק... איך פאַרזיכער אייך, אַז מאָרגן וועט ער צוריק זיין דער זעל־בער.

מרדכי שטריגלער

קאפּיטל זיבעצן

I

קאַץ, דאָס איז נאָר איינער פון די, וואָס דרייען זיך אַרום דער מאַכט, שפּייזן זיך מיט דער אילוזיע אַז זיי זענען מעכטיק, ווייל עס זענען פאַראַן נאָך שוואַכערע פון זיי. זיין פּסיכאָלאָגיע איז נאָר אַ פּשוטע, אָן אָפּענע, כאָטש ער האָט שוין באַוויזן צו כאַפּן דעם שניט פון פילאָזאָפירן אַרום דער אייגענער געפאַלנקייט. דאָס מאַכט „אינטערעסאַנטער". פאַראַן אָבער אייניקע פון די לאַגער־מעכטיקע, אין וועלכע עס האָט זיך באמת עפּעס פאַרפּלאָנטערט. ביי אַזעלכע האָט זיך עס אָנגעהויבן פון אַ האָר, אַ קליינִיקייט, וואָס האָט שוין געצווייגן ווייטער און ווייטער. זיי האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווייז זיך אויפדעקן פאַר מענטשלעכע אויג און ער האָט זיך אַלץ מער און מער געזען פאַרזונקען אין די תהומות פון מענטשלעכע ווערק־צע־פּראָבלעמען.

ער האָט זיי נישט געוואָלט פאַרשטיין, מעכלעך, נישט געוואָלט זיי דערזען און באַנעמען. פּשוט, עס איז בעסער געווען בלויז מיט זיך אַליין צו זיין פאַרטון און נאָר קלערן פון זיך. די אומשטענדן זענען אָבער געווען אַזעלכע, אַז זיי האָבן אים געשליידערט אין אַלע זייטן, אַריינגעוואָרפן אין דעם גרויסן קעסל פון מענטשלעכע גורלות. האָבן די אויגן געזען און דאָס האַרץ מיטן מוח האָבן אַלץ בגוואַלט געמוזט אויפנעמען אין זיך. בפרט נאָך דעם, ווי אין מעכעלעם לעבן האָבן זיך געמאַכט אַ גאַנצע ריי ענדערונגען, וואָס האָבן אים צוגעפירט ביז צום סאַמע כאַאָס פון לאַגער.

דאָס איז געשען, ווען דער לאַגער האָט זיך ווידער אַמאָל אויפגערודערט. די באַראַקן וואָס מען האָט געלאָזט אין מיטן בוי האָט מען גענומען פיבערהאַפט אַרויסענדיקן און עס זענען ווידער אויסגעטריקנט געוואָרן עטלעכע שטעגלעך. דער טומל אויפן הויף איז ווידער שטאַרק געוואָרן און פון אַלע זייטן האָט מען געשלעפּט מענטשן צו דער אַרבעט, ווי אויך דאָ וואָלט אויפגעשטאַנען אַ פרישע פאַבריק. די קאָמענדאַנטין

איז אַרומגעקראָכן פון אָרט צו אָרט, אָנגעטריבן די פּאָליציי־לייט, זיי זאָלן צוהיטן די אַרבעטער און זי אַליין האָט געהאַלטן אין איין שעלטן סתם אין דער וועלט אַריין. איר איז נאָך די איינגעפּירטע אָרדענונג נישט געפעלן און זי האָט כסדר געקרימט מיט דער נאָז:

— מיין גאָט, ווידער דאָס זעלבע שטינקעכץ... דער זעלבער שמוץ!

זי האָט זיך אַלעמאָל אָפּגעשטעלט נעבן דעם יונג־צעשמייכלטן פּוילישן אינזשעניער מיטן העלן זומער־מאַנטל, געהנדלט זיך צו אים, אַריינגעלאַכט אים אין פּנים אַריין און געזוכט מיט אים צו פּאַרציען אַ לענגער שמועסל:

— איז וואָס? אויך דיר איז באַשערט צו זיין גאַנצע טעג אין דעם דאָזיקן ענגן הינער־שטייגל... דו מוזט זיך אַרומדרייען צווישן די לויזיקע „מוזולמענער" און שמוציקע יידענעס, גלייך ווי מיר. גלויב מיר, אַז דאָס זענען אַלץ בהמות! ווען וואָלט איך זיך דען געפונען אין אַזאַ מיסט־קאַסטן? נאָר פּאַרפאַלן: אַזעלכע צייטן זענען געקומען. מוז איך כאַטש! נאָר דיך, זעסטו, באַדויער איך. ביסט אַ פרייער מענטש, האָסט דיין וווינונג און קענסט אָטעמען פרייע לופט... איז אַ שאָד יעדע מינוט, וואָס דו דאַרפסט זיך פּלאָגן, בלויז דערפאַר ווייל דו ביסט אַ געבילדעטער און דיין גורל האָט געוואָלט, אַז דיין פּאָסטן זאָל דאָ באַשטימט ווערן...

זי האָט געהאַט אַ באַזונדער שוואַכקייט צו די, וואָס האָבן דאָ אַביסל מאַכט און איינפלוס אויף די דייטשן. מיט זיי איז כדאי צו לעבן בשלום און אָנקניפּן נעענטערע פריינטשאַפט. דאָס יונגע אינזשעניערל איז דאָ באַשטימט געוואָרן צו באַפעלן איבער דער גאַנצער רעמאָנט־אַרבעט אין לאַגער, מוז מען אים אַריינציען אין דער סביבה אַריין. שוין נישט איינעם פון די פאַבריק־מייסטער האָט זי געפאַנגען מיט דעם טונקל־שמייכלענדיקן בליק פון אירע גרינע פייער־אויגן און מיט דער געשניצטער העפלעכקייט, וואָס זי האָט געקענט, ווי אַ ווייבע קייט, פאַר־וואַרפן אויף די, וועלכע זי האָט געוואָלט נעענטער מאַכן צו זיך.

מיט אַזעלכע מענטשן איז שטענדיק בעסער אומצוגיין ווי מיט אייגענע. זי האָט שוין אויסגעפּרוווטע מיטלען. דאָס ערשטע, מוז זי ווייזן, אַז זי איז אַן אַנדערע ווי אַלע יידן. אויף די ווערעם דאָ וואָס קריכן

אַרום מוז זי אויסרעדן דאָס ערגסטע, ווייזן אַז זי איז אומגליקלעכער־ווייז צוזאַמען מיט זיי, אָבער זי איז אַן אַנדערע, אינגאַנצן אַן אַנדערע. האָט זי דערפאַר צוגעוואָרפן נאָך אַ פּאָר ווערטער:

— איך אַליין ווין אויך אין אַ באַראַק. ביי מיר איז אָבער זויבער. אויב דו האָסט אַביסל צייט — קום אַריין צו מיר, וועסט טרינקען אַ גלאָז טיי און זיך אַביסל אויסלופטערן, רעדן אַ געמיטלעך וואָרט... אויך דאָ אין לאַגער זענען פאַראַן אַ פּאָר אינטעליגענטע מענטשן.

דעם יונגן אינזשיניערל איז אָבער גראָד דאָ געפעלן די אַרבעט. ער האָט זיך אַרומגעדרייט צופרידן איבערן לאַגער, הנאה געהאַט וואָס דאָ וואַקסט אַרויס עפּעס אַזוי ווי אַ נייע וועלט. ער איז אַרומגעפלויגן פון איין עק לאַגער צום צווייטן, געווען פאַרחושט און נישט געהערט געניי וואָס מען רעדט צו אים. אויפן וועג האָט ער זיך בלויז אָנבאַגעגנט אַלע מאָל מיט אַן אַנדער מיידל, ביי וועלכער עס האָבן זיך אַרויסגעגנבעט שטיקער יונג לייב פון אונטער די שמאַטעס, געררייצט און געלאָזט זיך גלעטן פאַרשייט פון דער גאָלדענער שפּינען־נעץ, וואָס האָט זיך גלוס־טיק אַראָפּגעלאָזט פון דער הויך. דאָ האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אַ וויל, אַ בליק געטון דאָ אין איין זייט, דאָ אין דער צווייטער און זיך צע־שמייכלט. דאָס שמייכלעלע האָט ער מיטגעטראָגן פון אָרט צו אָרט, ווי אַ מטבע מיט וועלכער מען קען דאָ בלויז קויפן גאָר אַ טייערע זאַך, נישט זי אַוועקצושענקען ווער עס וועט בעטן...

די אויגן פון די מיידלעך אַרום האָבן אויף אים געקוקט מיט בליקן, אין וועלכע עס איז געלעגן מער ווי מורא אָדער דרך־ארץ פאַר אַ מענטש מיט באַפעל־מעגלעכקייטן. ער איז פאַר זיי געווען אַ שטיק וואונדער פון אַן אַנדער וועלט. דורך אים האָט זיך די פרייהייט אַליין דאָ אַרומשפּאַצירט אין אַ ווייסן רעגן־מאַנטל, סיי ביי רעגן און סיי ביי זון... און אים האָט זיך אויסגעוויזן אַז אַלע אויגן ציען זיך מיט בענקשאַפט צו אים... איז אים אַזוי גוט געווען צו זיין דאָ אַ   פּ ר י נ ץ ,   וואָס דרייט זיך אַרום צווישן נישט־געקויפטע קנעכט און אונטערטאַנען. וואָס איז ער דען אין דרויסן? אַ גרויער מענטש גלייך ווי אַלע! דאָ אָבער, צווישן די געהויקערטע און פאַרשאָלטענע — זעט אים יעדעס אויג ווי אַ

לעגענדארע פיגור, וואָס פאַרטרעט דאָס פּריוויהייט־לאַנד אָן גרענעצן...
האָט אים דאָס דרייען זיך אין לאַגער־הויף פאַרשאַפט הנאה.

ווען די וואַרקאָוויטשן האָט אים גענומען באַדויערן צוליב דעם,
האָט ער זיך גענומען עפּעס דערמאָנען, ער האָט עס אָבער מיט זיין שע־
מעוודיק געלעכעטרל ניט באַוויזן קלאָר אַרויסצושטאַמלען:

— ניין, ניין, ס'איז נישט געפערלעך, פּאַני קאָמענדאַנטאָוואַ!
נישטאָ וואָס צו שעמען זיך מיט אַזעלכע שיינע מיידעלעך, וואָס זענען
דאָ פאַראַן. אפילו ד אָ זענען זיי שענער ווי יענע, אונדזערע שטאָ־
טישע, וואָס פּוצן זיך אויס...

ביי דער וואַרקאָוויטשן האָבן זיך די אויגן ברוגזלעך־גרין פאַר־
צויגן. דאָס אינזשיניערל האָט זיך פאַרלוירן אונטער איר בליק. ער האָט
נישט געקענט באַגרייפן, פאַרוואָס זי האָט זיך אַנגעכמורעט. ווער
ווייסט? אפשר איז זי גאָר ביין, מיינט אַז ער טשעפּעט זיך צו די זשי־
דאָוועטשקעס, ווי די געהילפן זיינע! איז ער אויך ערנסט געוואָרן און
זיך איבערגעוואָרפן צו אַ זייטיקן ענין, וואָס דאַרף אויך האָבן אַ שייַ־
כות מיט דעם אָנגעהויבענעם שמועס זייערן:

— איר וועט זען: עס וועט אויך דאָ אַנדערש ווערן. מ'וועט דאָ
אַזוי זויבער מאַכן, אַז עס וועט נישט מעגלעך זיין צו דערקענען דעם
לאַגער. די מייסטערס האָבן געהייסן באַזאָרגן אַהער גאַנצע פעסער מיט
פאַרב. מען וועט אויסווייסן די באַראַקן פון אינעווייניק. די ווענט פון
דרויסן וועט מען אָפּפאַרבן מיט אַלערליי קאָלירן, אויפשריפטן און מאָ־
לערייען. איר וועט זען, וואָס דאָ וועט ווערן! יאָ, מען דאַרף טאַקע אַ
זוך טון אַ גוטן שריפט־מאָלער, וואָס זאָל קענען מאַכן קאָלירטע אויפ־
שריפטן אויף די ווענט...

באַלד האָט פון דעם פּראָיעקט געוווסט דער וואַך־פירער, די מייס־
טער. מען האָט געדאַרפט אויסזוכן אַ מאָלער. וואַרטמאַן, וואָס האָט
זיך אָפּגעגעבן מיט דער הויף־אַרבעט האָט זיך דערמאָנט אין מעבעלען
און ער האָט אָנם אויסגעזוכט:

— איך גיי מעלדן, אַז איר וועט עס מאַכן.

מעבעלע האָט צוגעשאָקלט מיטן קאָפּ און וואַרטמאַן האָט געמאָלדן

דער קאָמענדאַנטין און דעם אינזשיניער, אַז ער האָט אַזאַ איינעם גע־פונען. צומאָרגנס פאַרטאָג, ווען די גרופּע איז געשטאַנען אויסגעשטעלט צום אָפּמאַרשירן אין פאַבריק, האָט דער פּאָליציאַנט זיינער אַ צי געטון מעכעלען:

— דו בלייבסט היינט אין לאַגער.

II

דאָס ערשטע מאָל קומט מעכעלען אויס צו בלייבן אין לאַגער אין אַן אַרבעטס־טאָג, נאָך אַן אַדורכגעשלאָפענער נאַכט. עס איז אַזאַ מין גוט געפיל פון וויסן, אַז די הענט וועלן היינט נישט ברעכן פון דער משׂא, גלייכצייטיק אָבער ציט עס שוין צו דער געוווינהייט פון האָרעווען, אויך די שווערע, טעגלעכע אַרבעט האָט באַקומען אַ פּנים פון סדר, פון אַ געוויסער אָרדענונג, וואָס גיט די אילוזיע פון אַ נאָרמאַליזירט לעבן. ווען עס ווערט מיטאַמאָל אַנדערש — ציטערט דאָס האַרץ פון זיך אַליין און מען שפּירט, אַזוי ווי דער פעסטער באָדן וואָלט אַוועקגעשלעפּט גע־וואָרן פון אונטער די פיס. צייט אַריינצוקלערן צופיל איז אָבער נישט פאַראַן. באַלד איז וואַרטמאַן געקומען אַ פאַרסאָפּעטער:

— קומט! דער אינזשיניער וועט דאָ באַלד זיין און ער וויל אייך אויספּרוּוון, אויב איר וועט קענען מאַכן, אַזוי ווי ער וויל. זעט, באמת אייך, עס זאָל אים געפעלן. דאָס איז פאַר אייך אַ לעבנס־פראַגע, גע־דענקט עס!

מעכעלע לאָזט זיך פירן, אָן איין וואָרט, אין אַן אָפּגעלעגענעם באַראַק. באַלד איז ער געזעסן ביי אַ טיש, אויף וועלכן ס'זענען געלעגן אָנגעוואָרפן שוואַרץ־אָפּגעשמירטע ברעטער און פּענזלען מיט פאַרב. דער אינזשיניער איז געשטאַנען און זיך איינגעקוקט, ווי מעכעלעס אומ־דרייסטע און אויסגעמאַטערטע פינגער האָבן זיך געצויגן צום קליינעם שיסעלע מיט דער ווייסער, געדיכטער פעטקייט. ס'האָבן זיך באַוויזן די ערשטע אותיות אויפן שוואַרצן טאָוול. דאָס אינזשיניערל האָט צופרידן אַ בורטשע געטון:

— נו, דערווייל איז גענוג. מען זעט, אַז דו ביסט אַ פאַכמאַן. איך קען אויך צייכענען שריפט, נאָר כ'האָב נישט קיין געדולד דערצו. אָבער דו וועסט נישט פוילענצן ביי מיר. זאָלסט געדענקען דאַוועגן.

עס איז געקומען צולויפן די וואַרקאָוויטשן מיט דער פּאָליציי. זיי האָבן געזוכט עמאָציעס, נייעס און ענדערונגען אין לאַגער. גאַנץ באַזונדער האָט דער וואַך-פירער שוין עטלעכע מאָל זיי פאָרגעוואָרפן:

— איר זאָגט כסדר, אַז אַלע יידן זענען פאַכלייט און אַז עס קומט צו מאַכן עפּעס — דאַרף מען זוכן אַ נאַרישן מאָלער מיט ליכט...

זענען זיי געקומען זען, אויב עס איז שוין געפונען געוואָרן דער, וואָס מען דאַרף. זיי זענען אויך נייגעריק געוואָרן צו וויסן, ווי אַזוי איין מענטש וועט מיט אַ קליין ביסל פאַרב קענען שיין מאַכן אַזאַ שמוציקן לאַגער, ווי דער אינזשיניער שטעלט זיך עס פאָר. זי האָט זיך אַ קער געטון צום אינזשיניער און אַ פרעג געטון מיט איר שטענדיק-נערוועזער אומגעדולד:

— נו, ס'וועט עפּעס זיין דערפון?

יענער האָט זי געלאַסן באַטראַכט און אָפּגעענטפערט:

— ס'איז אין אָרדענונג! מען דאַרף אים נאָר צוהיטן, ער זאָל זיצן און מאַכן דאָס זייניקע.

אָפּגעזאָגט זיינס איז ער אַרויסגעלאָפן צו די עסקים, וואָס האָבן אויף אים געוואַרט אין דרויסן. די קאָמענדאַנטין האָט זיך דערנענטערט צום טישל און אַ קוק געטון אויף מעכעלען, וואָס איז געזעסן אַ געבויגענער איבער די פריש־אָפּגעפאַרבטע ברעטער. אַ ראַפּטומע איבעררא־שונג האָט זי אויפגעהייטערט:

— זעט נאָר! דאָס איז דאָך דאָס אָפּגעריסענע שרייבערל! אַלע מאָל גיט ער זיך דאָ אויף פאַר עפּעס אַנדערש. איצט מאַכט ער זיך גאָר פאַר אַ מאָלער!

מעכעלע האָט אפילו נישט אויפגעהויבן די אויגן, אַ בליק צו טון אויף איר. זי איז מיט דערשטיקטן כעס צוגעטרעטן נענטער און אים אָנגענומען ביי דער גאָמבע, אויפגעהויבן זיין פּנים מיט די צוויי ערשטע פינגער, אַזוי אַז מעכעלע האָט דערפילט דעם שפּיציקן שטאָך פון אירע

געשניצטע נעגל, און זי האָט דערביי אָנגעשטעלט זיינע אויגן קעגן אירע. זי האָט דערביי צוגעגעבן מיט פאַראַכטונג:

— דו! צווישן די לערנער אין לאַגער זאָגט מען, אַז דו ביסט אַ לערנער; ווען די חברה אינטעליגענטלעך ביי דער פּאָליציי רעדן פון דיר — זאָגן זיי אַז דו ביסט גאָר אַ שרייבער. איצט, ווען מען דאַרף אַ אַ־לער און דו ווילסט לייכטער האָבן — נעמסטו דעם פּינזל אין האַנט און שמירסט! באַלד וועסטו נאָך ווערן דאָ אַ דאָקטאָר און — דער טייזול ווייסט וואָס נאָך... זאָג זשע מיר, וואָס קענסטו אַלץ, אויב מ׳קען וויסן!?

מעכעלע האָט פאַרביסן ווייטער געפירט מיט דער האַנט איבער דעם ברעטל. ער האָט פּלוצים געזען, אַז ער האָט ביי איר נישט נושא־חן גע־ווען. וואָס עס הייסט ביי איר צו זיין אַנטיפּאַטיש — דאָס האָט ער שוין געוווּסט פון פאַרשידענע מענטשן. איצט האָט ער נאָר געהערט, אַז דאָ שפּירט זי אים נאָך, ווייסט אַלץ וואָס מען שמועסט וועגן אים. זי האָט אפילו מורא, אַז ער איז אַזאַ געהיימער מענטש, וואָס קען אויפטון, גאָט ווייסט וואָס. איז גלייכער צו שווייגן, ווייל יעדעס וואָרט, וואָס ער וועט ענטפערן, קען זי צעפלאַקערן מיט כעס. איז זי אַזוי געשטאַנען און גע־שיט מיט רייד, ביז אויך דאָס איז איר נמאס געוואָרן און זי האָט, ווי פאַר זיך, אָפּגעהאַקט די רייד:

— מילאָ, זיי ווילן אים פאַר אַ מאָלער — זאָל ער מאָלעווען! מיין עסק...

זי האָט זיך דערמאָנט, אַז אַרום שטייען דערוויילע אַ פּאָר פּאָליציי־לייט און פּוסטעווען, האָט זי זיך אויסגעדרייט צו זיי און אַ געשריי גע־טון:

— וואָס שטייט איר אַזוי? איר האָט נאָך נישט געזען אַזעלכעס? אין די פרויען־באַראַקן גייט אַלץ איבער פון שמוץ; ס׳איז שוין נישט אויסצוהאַלטן! און זיי גאָר — שטייען און גאַפּיען זיך... קומט!

זי איז אַרויס די ערשטע און נאָך איר האָבן זיך נאָכגעשלעפּט אי־רע פּאָר משרתים. אין באַראַק איז שטיל געוואָרן. בלויז פון אַ ווייטער זייט האָט זיך געטראָגן דער דערשראָקענער געשריי פון אַ פּאָר איבער־

ראשטע מיידלעך, וואָס זענען אַנטדעקט געוואָרן אין אַ באַראַק אין נישט געהאַט קיין דערלויבעניש צו בלייבן.

III

פונעם לאַגער-כאַאָס האָט זיך גענומען אויסשיילן אַ געוויסע אָר־דענונג. אין דעם קליינעם וואַש־באַראַקל האָט מען געהייסן איבערשמירן די אַלטע זשאַווער־רערן מיט העל־בלויער פאַרב. די ווענט האָט מען אי־בערגעצויגן מיט רויטן אייל־קאָליר און ער האָט אויף אַמאָל באַקומען אַ זויבערן אויסזען. די קאַכלענע בעקנס האָט מען געריבן מיט סאָדאַ און אַוועקגעשטעלט אַ מענטש, ער זאָל כסדר אַכטונג געבן אַז מען זאָל דאָ צוריק נישט איינשמירן אַלץ, ווי עס איז געווען פריער. אין דער זייט פון דעם וואַש־צימער האָט מען אָפּגעטיילט אַ באַזונדער הדרל, וווּ עס האָט זיך אַריינגעצויגן אַ קליין, פלינק מענטשעלע, וואָס קיינער האָט נישט געוווּסט — ווער עס האָט אים געקרוינט פאַר דעם פריזירער פון לאַגער. ער האָט אָנגעטראָגן שיסעלעך אויף זייף, גאָל־מעסערס און שערן. דאַן האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט ביי דער טיר מיט אַ פּאָר בייגל-הויזן, ווי אַ געבוירענער צו דער דאָזיקער מלאכה. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט ער שוין געהאַט אַ פּאָר צוגעשווירענע באַקן־בערד און אַ פאַרקעמטן שרונט. דערצו האָט ער פון ערגעץ זיך אויסגעזוכט אַ ווייסן ראָק. האָט ער זיך כסדר געשפּיגלט אין דעם וואַנט־שפּיגעלע און געהאַלטן אין איין אָנקוועלן פון זיך און פון זיין איינגעשטעלטן וואַרשטאַט.

די ערשטע אַרבעט זיינע איז געווען צו באַשטעלן אַ געצאַצקעוועט שילדל פאַר זיין „געשעפט". באַלד האָט עס געדינט פאַר אַ ביישפּיל, מען זאָל אומעטום אַרויסהענגען די זעלבע שילדלעך. די קאָמענדאַנטן האָבן עס געמאַכט פאַר זיך. די ביוראָ, די שניידעריי, די פּאָליציי און ווער עס האָט נאָר געהאַט אַ שייכות צום עפנטלעכן לאַגער־לעבן. ווערק צע האָט אָנגעהויבן באַקומען דעם אויסזען פון אַ קליין שטעטל, נאָר איינגע־קוועטשט אויף אַ ליליפּוטן־שטח. עס זענען אויסגעקליבן געוואָרן איי־ניקע שניידער און שוסטער, וואָס האָבן באַדאַרפט יעדן פאַרריכטן די

צעריסענע זאכן, פונקט ווי דער שערער, דער קליינער שלמה-נח, האט באדארפט דעם גאנצן לאגער שערן און גאלן. און געלט. אבער אויך דא האט זיך אנגעהויבן א האנדל און פראטעקציע. גענאסן פון די אלע איינריכטונגען האבן דער עיקר די פראמינענץ. אין די דאזיקע שטובן האט מען זיך אנגעהויבן צוזאמענקומען ביז זיי זענען פארוואנדלט געווארן אין די לאגער-קלובן, ווו אלע נייעס זענען ארומגערעדט געווארן.

נעבן דעם פאליציי-באראק האט מען אויך אפגעטיילט א באזונדער צימערל, וואס איז איינגעטיילט געווארן אין עטלעכע אן-פענצטערדיקע קעמערלעך. דאס איז פארוואנדלט געווארן אין דער לאגער-תפיסה פאר מענטשן, וועלכע זענען באגאנגען פארשידענע חטאים. דאס זענען געווען די ערשטע סימנים, אז ווערק צע וועט ווערן א גאנץ באזונדערע אויטאנאמיע, ווי די פריערדיקע געטאס. מען האט אפילו געשמועסט, אז עס וועט איינגעארדנט ווערן א באזונדער וועשעריי, ווו אלעמענס קויטיקע וועש וועלן געוואשן ווערן און די מענטשן וועלן שוין נישט דארפן איבערשווענקען די שווארצע העמדער אין קאלטן וואסער פון וואש-באראק. מען האט נאך געשמועסט פון גאר א סך פארלייכטערונגען און אינסטיטוציעס אין לאגער. דערווייל אבער האבן זיי גארנישט געמאכט. דער עיקר האט מען באשטימט פלעצער און צימערלעך פאר אלץ. עס איז אויך געזארגט געווארן, אז די פארביקע שילדלעך זאלן אומעטום הענגען וואס פריער. זייט עס האבן זיך אפגעשטעלט די גרויסע סעלעקציעס, האבן אלע מאל זיך גענומען באווייזן הויכע אפיצירן, וואס האבן באטראכט דעם לאגער פון אלע זייטן און קיינער האט נישט געוווסט, וואס זיי זוכן דא אזעלכעס. טאקע פאר זיי האט מען געמוזט ווייזן, ווי אזוי אלץ איז דא „ארגאניזירט". מעכעלעס ארבעט האט אויף אמאל באקומען א וויכטיקן באדייט. מיט זיינע שילדלעך האט ער אויפגעשטעלט א גאנצע ארדענונג פאר א זייטיק אויג. אלע מאל איז עמעץ אנדערש פון דער קאמענדע געקומען צו לויפן און געריסן ביי אים די שילדלעך פון אונטער די הענט. אפילו דער שטענדיק פארכמורעטער און שטילגרויזאמער וואך-פירער, שומאן, איז געקומען און אויפגעגעבן פארשידענע פראיעקטן, ווי אזוי אויסצוצירן די אויסערלעכע זייט פון די באראקן

מיט אויפשריפטן און פארביקע שמירעכצער. קענטיק, אַז מען מוז דאָ פאַר עמעצן װײַזן, אַז „אַלץ קלאַפּט" און: אַז די מענטשן דאָ — געפּי־נען זיך נישט אין פאַבריק פון טויט, נאָר ערגעץ אויף אַן אַפּרו־קאָלאָניע, אונטער אַ שטרענגער, אָבער געטרייער אויפזיכט...

עס מוז זיכער האָבן אײַנגעטרעטן אַ נײַעס. אַט האָט מען געברענגט גרויסע, שוואַרצע קעסלען, אין װעלכע מען װעט גאַנץ פרי און בײַנאַכט קאָכן שוואַרצע קאַווע פון געברענטן קאָרן, אַז די מענטשן זאָלן זיך קע־נען מיטנעמען צו טרינקען. עס איז אַפילו אויך דערפאַר באַשטימט גע־וואָרן אַ קליין חדרל, נעבן וואַש־צימער, ווו קויפמאַנס געהילף, דער שטומער דיאַמענט, וועט זיך באַשעפטיקן מיטן קאָכן די קאַווע. וואָס איז געשען? קיינער האָט עס אויף קלאָר נישט געוווּסט, טאַקע דערפאַר ווײַל עס איז נישט געווען קיין גרונט פאַר די נײַע אײַנריכטונגען, האָבן די פאַנטאַזיעס ביי אַלעמען געקענט פליען און אויסטראַכטן פאַרשידענע גוטע בשורות. די פּאָליציי אַליין האָט אויך פון גאָרנישט געוווּסט. זיי האָבן נאָר געזען די ערשטע סימנים פון אַ נײַעם קורס און זיי האָבן זיך שטילערהייט גענומען צופּאַסן דערצו. מען האָט שוין געקענט זען, ווי אַזוי זיי ווענדן זיך צו אַ גרויעם מענטש מיט אַ צוגענגלעכער שפּראַך און זייער טאָן נעמט אָן דעם אָפּגעפאַרבט־העפלעכן קאָליר פון דעם גאַנצן אַרום.

ספּעציעל האָט מען זיך גענומען מאַכן אָרדענונג אַרום דעם זיבעטן באַראַק, ווו אַלע קראַנקע פון לאַגער זענען קאָנצענטרירט געוואָרן. דאָס איז געווען דער באַזונדערער קראַנקן באַראַק, וווּהין מען האָט פאַרוואָרפן אַלע פאַרפאַלן־קראַנקע. פון דאָרט האָט זיך שטענדיק געטראָגן אַ גע־וואַלדיקער געשטאַנק פון צואה און אַלערליי מכות פון נישט געוואַשע־נע אברים, אויף וועלכע דער קויט זאַמלט זיך אָן. ביז איצט האָט קיי־נער נישט געטראַכט אַפילו, אַז מען דאַרף שענקען ספּעציעלע אויפמערק־זאַמקייט די דאָזיקע ברואים וואָס ליגן דאָרט אַזוי לאַנג, ביז עס בלײַבט אין זיי גאָרנישט און זיי לאָזן זיך טראָגן צום מיסט־קאַסטן, אָן אַ באַ־וועג און אָן אַ געשריי...

איינעם פון די גייע באַראַקן האָט מען ספּעציעל אָפּגעקליבן פאַר

דעם צוועק. אַנשטאָט דאָס פּריערדיקע קליינע און איין־צימערדיקע באַראַקל, האָט מען איצט אָפּגעטיילט גאַנצע דריי צימערן, וווּ אַלע קראַנקע זאָלן דאָרט קענען זיין. מען האָט אויפגעקלאַפּט בעטלעך פון נייע ברעטער און מען האָט מאָביליזירט אַ גאַנצן שטאַב פון סאַניטאַרן און דאָקטוירים, וועלכע וועלן זיך אָפּגעבן מיט די חולאים. די קאָמענדאַנטין אַליין האָט פּאַרוואָרפן אַ וואָרט, אַז מען וועט דאָ אויפשטעלן אַזעלכע, וואָס וועט זיך נישט קענען פאַרשעמען פאַר די גרעסטע שפּיטעלער. האָט זיך דאָס געטראָגן פון מויל צו מויל און אַלע האָבן זיך געפרייט דערמיט, וואָס דאָ וועט זיין אַן „אמתדיק״ שפּיטאָל, כאָטש נישט יעדער האָט געקלערט אַמאָל זיך אַהין אריינצולייגן. עפּעס האָט דאָס אַלץ געשמעקט מיט אַנדערע ווינטן און מיט אַ סדר פון אַ לעבעדיק לעבן. האָבן די מענטשן ווייטער געצויגן די שווערע טעג מיט זיך, אָבער מיט אַ האָפענונג, אַז עס וועט ווערן בעסער... נישט ביי יעדן האָט די האָפענונג געקענט האָבן אַזעלכע גרויסע פאַנטאַזיע־טריט, צו קענען דערגרייכן ביז צום חלום פון איבערלעבן די גאַנצע קריג. די מענטשלעכע מוחות האָבן געדאַרפט האָבן נאָענטע און בולטע צייכנס, סימנים פאַר דעם, פון וועלכן זיי זאָלן קענען חלומען. דערפאַר אָבער האָט מען דערקענט די פינגער־אָפּדרוקן פון דער גאָר־נאָענטער ענדערונג, וואָס האָט דערלויבט אריינצוקלערן און זיך אויסטייטשן: עס וועט בעסער ווערן!

און אַלע האָבן זיך מיט דער דאָזיקער וואָרעמקייט אַרומגעטראָגן. זאָלן די גוטע סימנים זיין פאַר אַנדערע, פאַר די קראַנקע אָדער פאַר וועמען עס זאָל נישט זיין! אַבי מען זאָל שפּירן די סימנים פון אַ בעסערונג אין דער דאָזיקער שרעקלעכער לופט. דאָס קען שוין גענוג זיין פאַר די, וואָס דאַרפן לעבן אין די זעלביקע באַדינגונגען ווי פריער, אַז זיי זאָלן זיך שפּירן געטרייסט און אָנגערעגט ווייטער צו לויפן, גיין און דערוואַרטן רואיקער די טעג וואָס קומען...

בלויז די פרויען, נישט פון ערשטן, יונגטלעכן עלטער, האָבן נאָך אַלץ געהאַט אַן אָרט אויף שטילע סקעפּטישע זיפצן:

— אוי, עס זאָל נאָר גאָרנישט ליגן אונטער דעם באַהאַלטן! עס זאָל נאָר נישט אויספאַלן באָקעם...

קאַפּיטל אַכצן

I

די וועלט פון קראַנקע אין ווערק צע האָט זיך אָפּגעטיילט פון דער נאָרמאַלער מיט אַ דיקער, נישט־אָנגעזעענער וואַנט. פאַר זיי האָט זיך געפירט אַ באַזונדער עווידענץ, וועלכע האָט זיך געביטן פון טאָג צו טאָג. אין דער ערשטער ריי האָבן אַהין געהערט די חולאים, וואָס זענען שוין געווען כמעט ווי טויט. אין דער צייט פון סעלעקציעס האָבן זיך קיין אַנדערע סיי־ווי נישט געמאָלדן אַלס קראַנק. ווען עס איז געוואָרן רואיקער, האָבן זיך שוין אויך געמאָלדן אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט לייכטערע וווּנדן און חולאתן. די ערשטע קאַטעגאָריע איז געלעגן אין זיבעטן באַראַק, דערפאַר האָבן די לייכטערע חולאים גענעגט זיין בײַ זיך אין די באַראַקן. מען האָט זיי נאָר רעגיסטרירט און קאָנטראָלירט יעדן פרימאָרגן די דערלויבעניש זייערע.

עס זענען אויך געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געזען זייער רעטונג אין סימולירן אַלערליי קראַנקהייטן. זיי האָבן זיך אַוועקגעלייגט אויפן בעטל און געקרעכצט, געוויינט און נישט געוואָלט אויפשטיין צו דער אַרבעט. מיט אַזעלכע האָט די פּאָליציי געהאַט אַ שווערע עבודה און נישט איי־נער האָט נאָך אַ קאָנטראָל פון זיין פּאָליציאַנט מער נישט באַדאַרפט צו סימולירן...

צו זיי איז נאָך צוגעקומען אַ פּערטע גרופּע רייכערע מאַרקי־ראַנטן, וואָס האָבן אונטערגעקויפט די מאַכט, אָדער אַ דאָקטאָר, מען זאָל זיי לאָזן אַ פּאָר טעג זיך אַרויסדרייען פון דער פאַבריק.

איצט, ווען די סעלעקציעס האָבן זיך אָפּגעשטעלט, האָט זייער צאָל דערגרייכט אַ פּאָר הונדערט טעגלעך, וואָס זענען געשטאַנען איינגע־מאָלדן יעדן טאָג אונטער דער רובריק: ק ר אַ נ ק. דאָס עכן פאַר דער גאַנצער אָפּטיילונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די ספּעציעלע צוויי סאַניטאַרן. זיי האָבן ביי קויפמאַנגען באַקומען עטלעכע פעסלעך זופּ און זיי פאַרטיילט אַזוי, ווי דאָס האַרץ זייערס האָט זיך פאַרגלוסט.

בכדי זיך צו פאַרלייכטערן די אַרבעט און נישט צו דאַרפן פאַרלירן קיין צייט מיט די איינצלנע אַרבעטער אויפן שטח פון לאַגער — האָט מען זיי צוגעטיילט צו דער קראַנקן־גרופּע, וווּ זיי האָבן געדאַרפט באַקומען זייער ברויט און געקעכץ.

אויך מעכעלע, וואָס האָט באַדאַרפט בלייבן אַ שטיק צייט אַלס מאַלער, איז אַריבער אין רשות פון די קראַנקן-אויפזעער. יעדן טאָג האָט ער זיך געמוזט אַוועקשטעלן אין דער ריי מיט אַלערליי חולאים, כמעט־מויטע און סימולאַנטן, וועלכע האָבן שטייענדיק אין דער ריי געהאַלטן אין איין פּלאַנירן, ווי אַזוי אַרויסצובאַקומען נאָך אַ טראָפּן עסן. געווען אַזעלכע צווישן זיי, וואָס האָבן זיך שוין ספּעציאַליזירט אין „זיין קראַנק”. זיי האָבן שוין געוווּסט ווי אַזוי זיך אַדורכצודרייען פון די פּאָליציייאישע הענט, דערשמעקן יעדע ווייטע סכנה באַצייטנס און זיך אויפפירן אין דער געהעריקער צייט. עס האָט זיי נישט אָפּגעשראָקן דאָס, וואָס אַ סך אַזעלכע קלוגע זענען איינמאָל ד אָ ד אַריינגעפאַלן און באַצאָלט דערפאַר מיטן לעבן. טייל פון זיי האָט אויך די פּאָליציי שוין געהאַלטן פאַר פאַרפאַלענע, וואָס קיינע קלעפּ וועלן זיי שוין נישט העלפן און אויך דער קאָמענדאַנטין איז נמאס געוואָרן דער געיעג מיט זיי.

אַלע מענטשן פון דער קראַנקער מלוכה זענען אַרומגעגאַנגען מיט אַ מינע פון שפּיר־חיות און דער חותם פון שטענדיקער געיאָגטקייט איז ממש געווען צו דערקענען אויף די אַקסלען זייערע. זיי זענען געווען הוילער חשד. אַלעמען האָבן זיי פאָרזיכטיק אַרומגעשנאַפּט, איידער זיי האָבן זיך וווהין דערנענטערט. שטענדיק גרייט צו כאַפּן אַ קלאַפּ אָדער געכאַפּט צו ווערן אויף אַ סעלעקציע — איז זייער גאַנצער חוש נאָר געווען אָנגעשטעלט דערויף, ווי אַזוי אַרויסצורייסן נאָך אַ פּאָר רואיקע שעה, אין וועלכע זיי זאָלן נישט דאַרפן אַוועקגעבן די כוחות אומזיסט. זיי האָבן געלעבט פון אַוועקכאַפּן וווּ און וואָס עס לאָזט זיך פון אונטער די הענט, אויסמיידן איבעריקע קלעפּ, לעבן צווישן די מענטשן און גלייכצייטיק אונטער דער ערד...

פון דער מאַכט איז געװען אַ באַפעל צו האַלטן אַלע קראַנקע אויף איין אָרט. האָט מען די ערשטע צייטן אַלעמען געשלעפּט אין שמוציקן זיבעטל אַריין. דאָרט האָט מען צוזאַמענגעקנוידערט איינעם נעבן צװייטן און זיך אָנגעשטעקט איינער פון צװייטנס אַלערליי געפערלעכע מחלות. יעדן פרימאָרגן זענען די צװיי אויפזעער, אַלעק און מלך, אַרומגעגאַנגען זוכן די פאַרבליבענע. נאָכן אָפּמאַרש אין פאַבריק אַריין. אין זייער האַנט איז געלעגן דער גורל פון די דאָזיקע מענטשן. האָבן זיי איינגעזען, אַז דער אָדער יענער איז װירקלעך קראַנק, האָט דער מענטש באַקומען אַ צעטל צו בלייבן אַ טאָג. מיט דעם איז ער געקומען שפּעטער צום זיבעטן בעראַק נעמען עסן. נאַטירלעך האָבן זיך אַ סך געהיטן אַז די צװיי לייט זאָלן זיי גאַנץ פרי נישט באַמערקן. שפּעטער אָבער, האָט זיי דער הונגער געטריבן זיך צו שטעלן אין דער ריי װאַרטן אויף אַ נס: טאָמער װעט אַלעק ה יי נ ט נישט פאַרלאַנגען קיין צעטל, אָדער אפשר װעט ער גראָד א י ם היינט אַריינגיסן אַ פּאָרציע. אַזעלכע ניסים האָבן זיך אָבער נישט געטראָפן... איז טאַקע די לופט דאָרט, מיטאָג־צייט, פול געװען מיט הונגעריקע געשרייען, חניפה־געבעט אויף אַלעקס אַדרעס און שוידערלעכע קולות פון געשלאָגענע...

בעת מעכלעס בלייבן אויפן הויף, זענען שוין געװען עטלעכע דאָקטוירים, װאָס זענען אַהער פאַרשלעפּט געװאָרן פון װאַרשעװער געטאָ. צוליב דעם װאָס קיין סעלעקציעס האָט מען דערװייל נישט געמאַכט — איז דאָס זיבנטל שנעל פול געװאָרן. מענטשן האָבן אָבער געװאָלט בלייבן — האָט מען זיי נאָר רעגיסטרירט און געלאָזט אין זייערע באַראַקן. די דאָקטוירים האָבן גענומען איינזען, אַז דאָס איז פאַר זיי אַ קװאַל פון הכנסה און פאַר אַ פּאָרציע ברויט אָדער געלט האָבן זיי אַרויסגעגעבן דערלויבענישן, װי לאַנג עס לאָזט זיך. די סאַניטאַרן זענען אויך דערפון געװען צופרידן. די קראַנקע פון זיבעטל האָט מען געקענט געבן קלענערע פּאָרציעס זופּ, אַנדערע האָבן בכלל מער נישט געקענט עסן. די פּריװילעגירטע זענען באַלד נישט געקומען נעמען. אַזוי אַרום האָט זיך פאַר זיי אָפּגעשטעלט אַ היבש ביסל עסן, װאָס זיי האָבן פאַרקויפט און געהאַט געלט. זיי האָבן אויך געירשנט די געשטאָרבענע און דער־

פאר האָבן זיי געקוקט אויף די קראַנקע און אַלץ וואָס עס געהער צו יענע — ווי אויף זייערס אַן אייגנטום...

עס האָט זיי פאַרדראָסן וואָס מענטשן קומען נאָך צו זיי נעמען עסן, גלייך ווי מען נעמט צו דאָס, וואָס עס איז זייערס. דערפאַר האָבן זיי אויסגעזוכט דעם קלענסטן פאַרמעלן חטא, בכדי דאָס עסן נישט צו געבן.

דורך זייערע הענט האָבן שוין טויזנטער „ווערק צע"-מענטשן אדורכגעמאַכט זייער וועג צום שטיקל געלן ערד אויפן שיס-פּלאַץ. גאַרנישט האָט זיי שוין געקענט רירן. אויף אַ קראַנקן האָבן זיי געקוקט ווי אויף אַ מענטש, וואָס מען דאַרף אים אוועקטרייבן פון דער וועלט וואָס פריער, ווייל ער טויג שוין סיי־ווי צו גאַרנישט, און לעבן וועט ער זאָ־ווי־זאָ נישט, — טאָ זאָל ער מאַכן פּלאַץ פאַר אַנדערע. האָבנדיק צו טון מיט אַזויפיל מענטשן, וועלכע מען האָט געמוזט יעדן טאָג שלעפּן ביי די האָר אין „זיבעטל" אריין און פון די באַראַקן צו דער אַרבעט — זענען זיי געוואָרן האַרט און פאַרביסן. דאָס רייסן און שלאָגן שוואַך-קראַנקע איז ביי זיי שוין געוואָרן אַ געוווינהייט, אַפילו אַ פאַרגעניגן.

צו דעם דאָזיקן מענטשלעכן רעגיסטער פון הונדערטער איז צוגעקומען נאָך איינער, מעבעלע.

II

אריינדרינגען טיפער אין דער וועלט פון זיבעטן באַראַק איז געווען זייער שווער, בפרט פאַר אַ שטילן, אָפּגעריסענעם קאַ־עלניק, ווי מעבעלע. און דאָך איז עס אים געלונגען באַלד פון די ערשטע טעג. געווען איז עס צוליב אַ ריינעם צופאַל:

קיינער האָט אים נישט געזאָגט, אַז בכדי צו באַקומען זיין עסן מוז ער זיך רעגיסטרירן יעדן פרימאָרגן ביי די צוויי סאַניטאַרן. ווען ער איז דעם צווייטן טאָג פון זיין אַרבעט אַלס מאַלער געקומען צום „זיבעטל" — זענען שוין דאָרט געשטאַנען אַ ריי חולאים און צעבראָכענע מענטשן. מעבעלע האָט זיך געשטעלט דער לעצטער אין דער ריי, איבערוואַרטנדיק אַלעמען.

א הויכער ריזיקער בחור האָט געלאָזן אויסגעטיילט די פּאַרציעס און ביי יעדן קאָנטראָלירט די קראַנקען־שיינען. ווען ס'איז צוגעקומען צו מע־בעלען האָט ער זיך א פרעג געטון:

— וואָס ווילסטו דען? ווו איז דיין צעטל?

מעבעלע האָט עפּעס אָנגעהויבן שטאַמלען פאַרלוירן. דער ריזיקער בחור, וואָס האָט געטיילט דאָס עסן, האָט אים אָבער לאַנג נישט געלאָזט קלערן. מיט איין זעץ איבערן פּנים האָט ער מעבעלען אַרויסגעשלײַדערט פון דער ריי אַרויס און מעבעלע האָט קוים געהערט זיין וואָרענונג:

— נאָך איין מאָל ווען איך זע דיך דאָ — לאָז איך דיר טויט אויפן אָרט! דו קענסט פרעגן ביי די, וואָס שטייען דאָ, אויב איך קען אזעלכעס באַווייזן...

א פאַרצווייפלונג האָט מעבעלען אַרומגענומען. די קראַנקע האָט מען אויסגעטיילט זייער עסן שפּעטער ווי אומעטום. איבערן גאַנצן לאַגער האָבן זיך שוין די מענטשן צוריקגעצויגן אין זייערע באַראַקן, בכדי צו כאַפּן א דרימל פאַרן גיין צו דער נאַכט־שיכט. קיינעם פון זיינע באַקאַנטע זעט ער נישט און שוין איבער א מעת־לעת, אַז ער האָט גאַרנישט געהאַט אין מויל: ביי וועמען קען ער דאָ בעטן?

פון דעם הויכן סאַניטאַר איז קיין רחמים נישט צו דערוואַרטן. אָבער קיין עצה איז נישטאָ. וויל ער זיך נאָכאַמאָל דערנענטערן צו דער ריי, וואָס האָט זיך שוין נאָכאַמאָל פאַרזאַמלט צו בעטן א צולאָג. ער איז גרייט צו בעטן אים, אַריינטעניהן אין אים... אפשר וועט ער אים דאָך אַריינגיסן א פּאָר טראָפּנס אין זיין בלעכל? יענער אָבער וואָרנט אים פון דער ווייטנס:

— גיי נישט צו נענטער; ווייל ביי מיר וועט דיר גאַרנישט העלפן... כ'קען דיך נאָך אוועקלייגן א טויטן...

מעבעלע זעט נישט קיין אויסוועג. ער וואָלט געגאַנגען בעטן ביי וואַרטמאַנען, אָבער דאָס האַרץ לאָזט נישט: יענער האָט אים אַרויסגע־שלעפּט פון דער פאַבריק, געשאַפן לייכטע אַרבעט... וואָס זשע וועט ער טראַכטן, אויב מעבעלע וועט נאָך איצט קומען ביי אים בעטן עסן? ער וועט מיינען, אַז מעבעלע וויל זיך אויף אים אָנלייגן, בלויז דערפאַר ווייל ער האָט זיך איינמאָל פאַראינטערעסירט מיט זיין גורל.

אָבער — דעם נעכטיקן טאָג האָט זיך מעכעלע געפּלייסט ביי זיין אַר־בעט און דערפאַר פאַרשפּעטיקט צו מיטאָג. דאָס ברויט זיינס האָט ער נישט באַקומען, ווייל — נישט גייענדיק אין פאַבריק — דאַרף ער עס באַ־קומען ביי דעם דאָזיקן הויכן יונג, וואָס שטייט דאָ אַ צעיאַכמערטער און שרייט, ווייל עפּעס אַ צעטל... וועט ער עס אים דען געבן?

נעכטן האָט עס מעכעלע נישט געפּילט. די אויסגערוטקייט פון טאָג, דאָס נייע פון זיין סיטואַציע, האָבן אים געמאַכט פאַרגעסן אין אַלץ. איצט אָבער לאָזן זיך די צוויי טעג פון הונגער שפּירן אין דער גאַנצער שאַרפ־קייט. פאַרלירט ער שוין זיין שטאָלץ און הייבט זיך אָן בעטן, כמעט ווי אָן באַוווסטזיין, גלייך ווי אַלע דאָ:

— גיט מיר אַביסל עסן! גיט מיר!

דער הויכער וואַרפט עפּעס שווערס אין מעכעלעס זייט אַריין. מעכע־לע טרעט אָפּ אַ שווייגנדיקער. ווי אַזוי וועט ער היינט אַרבעטן?

עפּעס אַ גאָר־הויכער, משונהדיקער ייד, מיט גאַנצע סאַמעטענע הויזן, וועלכע האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין פּעטע, יוכטענע שטיוול, האָט אומגע־ריכט אַ כאַפּ געטון מעכעלען ביי דער האַנט. אין זיין אומהיימלעך, הייזע־ריקלעך קול האָט זיך אַרויסגעהערט אַ מיטגעפּיל:

— וואָס איז? ע ר וויל דיר נישט געבן קיין עסן?

און מעכעלע זעט אויס ביי יענעמס זייט, ווי אַ קליין קינד נעבן אַ שוואַרצן ריז. דער הויכער ייד מיטן פאַרברענטן פּנים רעדט מער גאָר־נישט, נאָר גיט מעכעלען אַ הייזעריקן באַפעל:

— שטרעק אויס דיין כלי!

מעכעלע שטרעקט אויס זיין בלעכל ווי אין היפּנאָזע. דער סאַני־טאַר שווייגט כמורנע און בייז. דער הויכער לאָזט אים אָבער לאַנג נישט שווייגן:

— אַלעק, גיס אַריין! זעסט דאָך, אַז ער האָט נישט געגעסן... גיס אַריין, זאָגט מען דיר!

אַלעק בלייבט שטיין ווי אַ געבונדענער. עס ווילט זיך אים באַין אופן נישט קליין ווערן אין די אויגן פון די קראַנקע, וואָס שטייען צעוואָרפן אין אַלע זייטן, וואַרטנדיק אויף אַ כוח, וואָס זאָל אים באַצווינגען. זיי

קענען אַזוי וואַרטן גאַנצע שעהען, כל־זמן דאָס פּעסל איז נישט אָװעקגע־טראָגן. זיי ווייסן, אַז יעדער וואָרט רייצט אים אויף און וועקט אויף נאָך מער זיין רציחה. אָבער דער מאָדנער ייד האָט אים מיט איין וואָרט גע־בענדיקט. אלעק וויל שרייען, אָבער זיין טאָן איז מער געבעט ווי ווידער־שטאַנד:

— שמעון, וואָס מישסטו זיך אין מיינע געשעפטן? ס'איז נישט דיין עסק, ווען איך גיב יאָ, אָדער נישט...

דער שוואַרצער ייד, וועמען אַלעק רופט שמעון, צעלאַכט זיך אָבער מיט אַ פייפנדיק גרילצעלע. זיינע דאַרע קנאָכנס אויפן פּנים נעמען לויפן אויף און אָפּ, ווי ביים צעקייען אַ שווערע, האַרטע זאַך — מיט ווייניק ציינער:

— אַזוי? נישט מיין עסק, זאָגסטו? ס'איז דיין עסק אפשר? ד י י ן זיבעטל... ד י י ן פּעסל, ד י י נ ע קראַנקע... אַלץ איז דיין! נאָר דאָך הייס איך דיר אים אַריינגיסן אַ פּאָרציע, הערסט? דערנאָך וועט מען שמועסן דערפון. נו, אויב דו קענסט נישט — גיב אַהער מיר דעם לעפל...

אַלעק האָט שטיל אַראָפּגעשלונגען אַ קללה און אָנגענאָמען מעבעלען אַ פול בלעכל עסן. אָבער, אַזוי ווי ער האָט געוואָלט ראַטעווען כאָטש אַ טייל פון זיין פּרעסטיזש, האָט ער דערביי צוגעגעבן:

— נאָר מאָרגן, טאָמער קומסטו אָן אַ צעטל — וועט זיין דיין טויט...

דער הויכער שמעון איז דערביי געשטאַנען, אַ קוק געגעבן אויף אַלעקן און פריריק זיך צעלאַכט:

— נו, מאָרגן וועט מען נאָך זען. שמעון שאַפּירא לעבט נאָך מאָרגן אויך. אַלעק קען שמועסן בעסער ווי דו, בחורל. שמועסן טרויט מען אָן אַ צעטל אויך... אפשר ניין, אַלעק?

אַלעק האָט גאָרנישט געזאָגט, נאָר יענעם אָפּגעמאָסטן מיט אַ גיפטיקן בליק. ביידע האָבן שטילגעשוויגן. עס האָט אויסגעזען ווי אָט־אָט וואַרפן זיי זיך איינער אויפן צווייטן. דער הויכער שמעון האָט זיך אָבער דער ערשטער צעלאַכט:

— נאַר'דו! איצט ווען דאָס יינגל האָט שוין זיין פּאָרציע — איז זיך אוודאי נישט כדאי צו קריגן. מיר קענען עס אפשר אָפּלייגן אויף מאָרגן, האָ? אַ גוטן טאָג!

מעבעלע האָט זיך געלאָזט גיין צו זיין באַראַק, אָבער דער הויכער שמעון האָט אים נאָכגעשפּריַיזט מיט זיינע גרויסע שטיוול־טריט:

— דו, ווו אַרבעטסטו? מעבעלע האָט זיך נאָך אַלץ געשראָקן פאַר יענעמס צעקנייטשטן, ביינערדיקן אויסזען. עס האָט פון אים אויך געוויעט אַזא מאָדנער, שטיקנדיקער ריח, ווי פון געברענטע מתים. ער האָט אָבער אין אים איצט געזען זיינס אַ נייעם פּאַרטיידיקער. פון יענעמס בגדים איז געווען צו דערקענען, אַז ער איז נישט פון דער מאַכט אין לאַגער, נאָר ער אַרבעט ערגעץ־וואו. ער קען העכסטנס געהערן צו די „שטאַרקע", מיט וועלכע מען מוז זיך רעכענען. דער הויכער דערפרייט זיך, ווען ער הערט מעבעלעס ענטפער:

— אַזוי!? אַרבעטסט דאָ אויפן הויף, אין לאַגער? און מ י ד קענסטו גאַרנישט? אַ שיינע מעשה, כ'לעבן! ביסט יענער שלימזל, זעט אויס. נאָר גאַרנישט: פאַרנאַכט, אַז דו וועסט האָבן צייט — זאָלסטו זיך פרעגן אויפן הויכן שמעון. אַלע וועלן דיר ווייזן ווו איך בין. טאָמער קומסטו — וועלן מיר אַ שמועס טון... וועסט געדענקען?

ער האָט פון זיין אונטערשטער קעשענע אַרויסגעשלעפּט אַ גרויס שטיק ברויט און מעבעלען אַריינגערוקט אין האַנט:

— דאָס וועט דיר צונוץ קומען!

איידער מעבעלע האָט נאָך באַוויזן עפּעס אַרויסצוזאָגן, האָט שוין יע־נער ווילד געשפּריַיזט פאַראויס און פאַרשוונדן הינטער די באַראַקן. מע־בעלע האָט זיך עפּעס געשעמט דערמיט, וואָס ער האַלט אין האַנט אַ שטיק ברויט. גלייכצייטיק איז ביי אים געבליבן אַזא מין נייגער, מיט יענעם זיך ווידער צו טרעפן. ניין, ער וועט נישט נעמען ביי אים גאַרנישט, קיין ברעקל נישט. ער האָט אים נאָר וואָס צו פרעגן. ער קען אים נאָך נישט און האָט שוין פאַר אים אַ באַרג מיט שאלות. פון יענעמס בלויזן פּנים האָט ער זיי אַראָפּגעלייענט. ווען קען ער אים כאַפּן אויף אַ שמועס?

III

אין ווערק צע זענען פאראן פארשידענע וועלטן וואס געהערן זיך נישט אן איינע מיט דער אנדערער. יעדער גרופע, יעדער האלע איז אפגעשלאסן פאר זיך. קומט א מענטש און ווערט אין איר איינגעשלאסן — באקומט ער דארט פריינט, היימישע, מיט וועלכע ער קען רעדן א ווארט און זיין איינער פון זיי. גייט ער איבער אין א צווייטער גרופע, ווערן יענע, די פריערדיקע, ווידער מיט אים פרעמד — אזוי ווי קיינמאל גארנישט.

אויסער דעם קליינעם קרייז פון די היימישע און ארבעטס־חברים איז אלץ דא א פרעמדע און אפילו בייז־פיינטלעכע אטמאספער פארן גרויעם ווערק־צעניק.

עס זענען אויך פאראן פאליציילייט אדער סתם רייכערע וואס גיבן זיך מיט איינעם א פאראינטערעסיר, שטיצן אים אונטער און ווייזן אים ארוים ווארעמקייט. דאס קומט אבער גיכער ווי א געפיל צו עפעס נייעס, צו א פריש־אנבאגעגנטער זאך. ווען עס גייט אבער אוועק עטלעכע טעג, א וואך — פארלירט ער פאר זיי דעם אינטערעס. זיי זוכן זיך אויס א פרישע נייעס, פארגעסנדיק אין דעם, צו וועלכן זיי האבן זיך ערשט נעכטן אזוי ווארעם באצויגן.

דאס האט זיך מיט מעכעלען שוין עטלעכע מאל געטראפן אין פאבריק. עס האט זיך מיט אים אינטערעסירט אמאל א גרופע, אמאל א יחיד — אבער ער איז באלד געווארן א באקאנט פנים, אן איינגעבאקנס. בפרט נאך ווען ער קען זיך מער נישט טרעפן מיט אלע — און זוכן וועט אים קיינער נישט קומען. דער טומל, די שטענדיקע שרעק מיטן מיש־מאש ווישן אפ אונטער אים אלע קאנטשאפטס־שפורן.

אויפן לאגער־הויף האט ער זיך ארומגעדרייט צווישן בלויזן ליארם פון די מאכטהאבער און באפעלער. זיין פריינט ווארטמאן איז געווען אריינגעטון אין זיינע פונקציעס. אמאל האט ער זיך דערמאנט אין מעכעלען, געגעבן אים א שטיקל ברויט, א קוק געטון, ווי אזוי די ארבעט גייט ביי אים — און אוועק ווייטער. נאר מעכעלע האט זיך נאכדעם גע־

פילט נאָך מער דערשלאָגן. ס'האָט אים געקרענקט די אייגענע הילפלאָזי־קייט, דאָס וואָס ער מוז נעמען, נ אָ ר נ ע מ ע ן!

אמת, אזעלכע צופעליק־באַגעגנטע מענטשן, געוואָרענע פריינט, האָבן אים געהאָלפן דעראָבערן פאַרן לעבן אַ טאָג נאָך אַ טאָג. זיי זענען געקומען מיט זייער קורצן אינטערעס און שפּעטער געלאָזן זייער אָרט פאַר אַנדערע. דערווייל אָבער האָט ער אויסגעמיטן דעם גורל פון אַ סך זיינע האַלב־חברים, וואָס זענען שוין אַוועק יענעם וועג, מיט וועלכן עס ענדיקט זיך אַלץ. ער קען עס אָבער נישט כסדר. אויב ער וויל לעבן — מוז ער זוכן עצות. ווי אַזוי? די אַלע מענטשן וואָס שטראָמען פאַרביי אָן אַ פּנים און אָן אַ נאָמען, וועלן עס אים נישט זאָגן. אפשר לעבן זיי אַליין און ווייסן נישט פאַרוואָס און ווי אַזוי. דערפאַר וועקט עס אין אים אַ בערג מחשבות, ווען איינער פון דער גאַנצער מחנה טיילט זיך פּלוצים אויס, שטעלט זיך נעבן אים אַוועק און טענהט און פרעגט... מען דערזעט אים פּלוצים און ער פאַרנעמט די גאַנצע מחשבה.

פאַר מעכעלען איז איצט אויפגעשווומען דאָס געשטאַלט פון הויכן שמעון שאַפּיראָ. אים דאַרף ער אויסזוכן, פרעגן ביי אים: ווי אַזוי קען מען דאָ איבערטראָגן די וויטערדיקע טעג? וואָס איז דאָ צו טון?

פאַרנאַכט, ווען דער טומלדיקער פרידלאַנד קומט אין באַראַק אַריין, דערציילט אים מעכעלע:

— כ'האָב היינט געטראָפן איינעם, שמעון... אַ הויכער אַזאַ... ווייסטו נישט, וואָס איז דאָס פאַר אַ פּאַרשוין?

פרידלאַנד קען שוין אַלעמען אין לאַגער. אַלע מענטשן טיילט ער דאָ אין צוויי קאַטעגאָריעס. אַזעלכע, וואָס זענען „לייזעס", אוממעכטיקע לאַ־יוצלחס, פון וועלכע מען קען גאָרנישט האָבן. זיי — איז אָן עברה צו שענ־קען אַ וואָרט. אַביסל דאַרף מען זיי העלפן, אויב מען קען. מען דאַרף זיין מענטשלעך, אָבער איינטענהן מיט זיי — איז נישטאָ וואָס. קיין האַלבע מינוט לעבן קענען זיי דיר נישט פאַרלענגערן, וואָס זשע טויג עס?

דערפאַר איז פאַראַן אַ צווייטע קאַטעגאָריע. די, וואָס קענען דיר העלפן מיט עפּעס — אויב זיי ווילן. מיט זיי דאַרף מען לעבן בשלום. מען דאַרף זיך דרייען אַרום זיי, זען צו כאַפּן מיט זיי אַ וואָרט און מיט אַלע וועגן

אזוי־נאָענט ווערן צו זיי, אַז זיי זאָלן דיך קענען, געדענקען, האַלטן פון דיר... זיי קענען זיין אויסוואָרפן — און דו קענסט זיך בלייבן ביי דיין אָרנטלעכקייט. אָבער ד אָ טאָרסטו דעם חשבון נישט מאַכן. פאַראַן אַ פראַגע פון לעבן. מיטן בלייבן ביי דיין צדקות וועסטו קיין איין טאָג לענגער נישט קענען ציען. זיי אָבער קענען עס יאָ מאַכן — מוזטו פאַר זיי האָבן דרך־ארץ, חנפענען... דו מוזט קענען ארויסרייסן ביי זיי וואָס מער און שפּעטער מעגסטו צוריקגיין אין דיין ווינקל, זיין וואָס דו ביסט און זיך ערשט ווידער באַווייזן פאַר זיי, ווען דו וועסט עס באַדאַרפן...

דאָס איז פרידלאַנדס לעבנס־פילאָזאָפיע אין ווערק צע. און מען קען נישט זאָגן; ער אַליין האָט זי טריי אָפּגעהיטן. ער האָט זיך אַזוי לאַנג געדרייט נעבן דעם פּאָליציי־קאָמאַנדאַנט, ביז ער האָט באַקומען אַזאַ לייכטע אַרבעט, ווי רייניקן אַ פּאָר גאַסן פון דער פאַבריק. ביז צו דער דאָזיקער דערגרייכונג האָט ער געמוזט דערציילן אַ היפּש ביסל געפּעפּערטע וויצן די גויאישע אויפזעער און קאָמענדאַנטן. ווען ער האָט שוין געהאַלטן דעם בעזעם אין דער האַנט, האָט ער זיך בלויז געבויגן גאַלאַנט פאַר יעדן אייגעם פון זיי און פאַרטיק. ער האָט געוווסט, אַז צופיל זיך רייבן אַרום זיי איז אויך „נישט געזונט". ארויסבאַקומען דיינס — האַלט זשע די מאָס!

דערליידיקט מיט דער אַרבעט — האָט ער געזוכט דאָס ווייטערדיקע: עסן! יעדן ווערק־שוין און פּאָליציאַנט האָט ער מיט עלעגאַנטער חניפה באַגריסט. מיט חוצפּהדיקער דרייסטקייט האָט ער זיך געשאַרט צו זיי און אַרויסגעוויזן דינסט־גרייטקייט. ער איז געקראָכן צו די זעלנער אין די וואַך־שטובן. און אַ מאָדנע זאַך: אים האָט קיינער נישט אָפּגעטריבן. די ערגסטע באַנדיטן האָט ער איינגענומען מיט אַ שמייכל און אַ מעשהלע פון אַמאָליקע גוטע ציַיטן. אין די וואַך־שטובן האָט ער גערוימט, געפּוצט — ביז זיי האָבן אים צוגעוואָרפן, וואָס זיי האָבן שוין נישט באַדאַרפט: אַ קאַלטע קאַרטאָפל, אַ שטיקל דאַר ברויט, אַ ציגאַרעטל... אַלץ איז געווען אַ קרן. זיי האָבן אים אַפילו געלאָזט זיך גראַבלען אין די מיסט־קאַסטנס זייערע און דאָרט אויסזוכן גאַנצע אוצרות און חפצים, וועלכע ער האָט יעדן טאָג אריינגעשטופּט אין זיין טאָרבע אריין. דאָרט האָט זיך שטענדיק געפונען: אַן אָפּגעבראָכענער לעפל, וועלכן מען קען נאָך אויספּוצן און

פארקויפן א שלימזל; א בלעכענע פושקע פון קאנסערוון, א מעשענער קנאפ און א שטיקל זעלנעריש שטאף צו ליגן א לאטע. מיט די אלע זאכן האט מען אין ווערק צע געקענט פארלייגן א היפשן מסחר און פרידלאנד האט נאך זיין פאך פון א קאמי־וואיאזשאר נישט איינגאנצן פארגעסן. יעדעס פיצל פון זיינע צאלרייכע מציאות האט ער באוויזן אויסצובייטן און פאר־קויפן, באשיטנדיק דערביי דעם קונה מיט א גאנצן מבול רייד:

מיט זיין אלטן סוחר־חוש האט ער פון דער ערשטער מינוט אן זיך אויסקאמבינירט זיין עסן. אונטערן שטרוי פון זיין בעטל איז געווען א גאנצער אלטווארג־מאגאזין, דאס האט זיך שנעל אומגעוואנדלט ביי אים אין געלט. האט ער זיך ארומגעדרייט א צופרידענער.

ער איז אבער נישט געווארן ווילד און פארחיהשט. זייענדיק ווינצי־קער פילבאר און מענטשלעכער ווי אנדערע, האט אים דאך זיין סיטואציע — וואס האט נישט אויפגעפרעסן דעם מענטשלעכן ניצוץ אין אים, פון ערשטן מאמענט אן — דערלויבט צו האבן מיטגעפיל און אפילו צו קענען קלערן, ווי אזוי עמעצן צו העלפן. עס איז אפשר נישט געווען אזויפיל צו־ליב מענטשלעכן געפיל, ווי די געוווינשאפט פון פרידלאנדן, פון יענער צייט אן, ווען ער איז געווען סוחר, אריינצודרינגען אין יענעמס עסקים; שלעכטע צי גוטע, פריידן צי ליידן... עס איז שוין געווארן זיין נאטור צו וועלן וויסן וואס טוט זיך ביי יענעם. זיין איינגעבוירענער אינטערעס צו יענעמס עסקים האבן אויך אין ווערק צע זיך אויסגעווירקט. ווען ער האט זיך אינטערעסירט און געקענט די אלע מענטשן, האט אים שוין טיילמאל אינספירירט זיי מיטצוהעלפן אדער, אלנפאלס, ארויסצווייזן זיין אינטע־רעס דערצו. בפרט ווען דאס האט געגעבן די געלעגנהייט צו האווען און ארומלויפן.

ווען ער האט געהערט פון מעבלען דעם נאמען פון הויכן שמעון, האבן זיך זיינע אויגן באזונדערס צעגלאנצט:

— דו קענסט אים? ווען דו ווייסט וויפל דער מענטש האט צו פרעסן! פון בעסטן און שענסטן...

מיט זיינע התפעלות האט פרידלאנד געוואלט אונטערשטרייכן מעבע־לען יענעמס חשיבות; אז ער געהערט צו די, מיט וועלכע מען דארף ווערן

נעגטער באקאנט, אומבאדינגט. אזעלכע באגעגענישן דארף מען זוכן. פאר יענעם האבן אלע מורא. ער קען זיך דערלויבן צו עפענען א מויל אין לא־גער. ער איז אמאל געווען דער גאנצער באלעבאס אין „זיבעטל". אמת, די קאמאנדאנטין האט אים משלח געווען צו שווערער ארבעט, וועלנדיק אים באשטראפן פאר עפעס א חטא. אבער, גראד זיין ארבעט האט אים צוזא־מענגעפירט מיט פארשידענע מענטשן אין פאבריק. עס קענען אים א סך מייסטערס, דערצו האט ער א גרויס מויל — שרעקן זיי זיך פאר אים. אין דער קאשע וועט ער זיך נישט לאזן שפייען. דערביי האט ער דארטן בא־וויזן זיין פלינקייט צו געשעפטן. אין דער פאבריק האט ער פארשטאנען, ווי אזוי זיך ארומצודרייען און פארדינען געלט אויף אלערליי אופנים — רעכנט מען זיך מיט אים... דערביי איז ער א ייד מיט א גוט הארץ — נישט איינעם אין לאגער האט ער שוין א טובה געטון. זאל עס מעבעלע ווימן!

אין דרויסן איז נאך געווען ליכטיק. פרידלאנדן האט עס נישט גע־לאזט איינרוען. מיט זיין טעמפעראמענט האט ער ליב געהאט יעדן איינ־פאל באלד אויסצופרואוון אויף דער הייסער מינוט. ער האט זיך דערפאר אויף אמאל צעקאכט פון די אייגענע רייד:

— און איך וועל דיר זאגן, מעבעלע, אז דו ביסט א שלימזל, א פערד! האסטו געהערט א מעשה: א מענטש באקענט זיך מיט שמעון שאפירא, מ י ט ש מ ע ו ן ש א פ י ר א! און ער פארשטייט נישט וואס ער האט צו טון... דו וועסט דא גיין א גאנג גלייך ווי אלע און טאקע בקרוב. דו, זע איך, האסט נישט קיין שכל אומצוגיין מיט מענטשן. קום מיט מיר — וועלן מיר אים אויסזוכן, אבער שוין, איצט! קענסט נישט וויסן ווען און ווי אזוי דו וועסט דארפן צו אים אנקומען. איז א שאד יעדן טאג, יע־דע מינוט... קום!

ער האט מעבעלען ארויסגעשלעפט פון באראק, געצויגן אים א שטיקל וועג און דערנאך זיך געלאזט ווייטער. מעבעלע האט קוים געזען וווהין ער שפרייזט. באלד האט ער ווידער אויפגעטויכט צווישן די אונטערשטע בא־ראקן, דארט ווו עס וווינען די קאמאנדאנטן און די פראטעקציאנירטע פון לאגער, און מיט א האנט גערופן מעבעלען אין איילעניש:

— קום שנעלער, ער ווארט דאך אויף דיר!

און מעכעלע האט א צעטומלטער זיך געלאזט נענטער, כאטש ער האט נישט געוווסט אויף קלאר, וואס אייגנטלעך ער דארף היינט רעדן מיט דעם מאדנעם ייד.

IV

דער קאמאנדאנטן־באראק שטייט נישט ווייט פון די דראטן. אין די ערשטע באראקן ארום דעם פאליציי־צענטער וווינען די מענטשן, וואס גע־פינען זיך שוין א לענגערע צייט אין לאגער. צווישן די באראקן און די דראטן געפינט זיך א פריי שטיקל פלאץ מיט ביימער און ביי זיי צופוסנס שפראצט אביסל דאר, פארגעלט גראז, אויף וועלכן די מענטשן צעשפרייטן זיך יעדן פארנאכט.

ווען מעכעלע איז אהין צוגעקומען, האט ער פאר זיך געזען אזא מין בילד:

אונטער די ביימער זענען געלעגן אויסגעשפרייט שמוציקע וואטע־דעקן. אויף זיי זענען געלעגן צוזאמענגעדריקט א כאפטע ווייבער מיט מע־נער פון די ארומיקע באראקן. זיי האבן הויך גערעדט צווישן זיך, געטומלט, געשריגן און מאדנע פארשייט געלאכט.

נעבן טייל אזעלכע מענטשן־קופקעלעך זענען געשטאנען אוועקגע־שטעלט, אויף די דעקן, גרויסע טעפ מיט אייגן אפגעקאכט עסן. פון די טעפ האט זיך געטראגן א געדיכטע פארע, וואס האט זיך געקרייזלט אין דער לופט און פארשטעלט זייערע פנימער פון דער ווייטנס. ארום יעדן טאפ זענען געווען אנגעקליבן א גאנץ קרייזל מענטשן, וואס האבן גיריק געשלעפט פון דארט דאס עסן, מיט לאנגע הילצערנע לעפל, צובייסנדיק דערביי מיט גרויסע שטיקער ברויט.

אין מיטן פון אזא גרופע איז געזעסן עמעצער, וואס האט מיט זיין הייזעריקער שטים קאמאנדעוועט איבער אלעמען. דאס האט ער מסתמא אכטונג געגעבן, אז עס זאל נישט ווער ארויסציען קיין לעפל מיט עסן, ווו עס זאל זיין מער און געדיכטערס פארן צווייטן. דאס זענען, ווייזט אויס, שותפים, וואס האבן זיך צוזאמענגעלייגט און אפגעקאכט אזא ריזיקן טאפ

מיט עסן. איצט זיצן זיי צוזאַמען און האָבן הנאה פון דער וועלט. יעדן לעפל ציט מען אַרויס און מען עסט זיך בנעימותלעך, באַלעקנדיק זיך מיט יעדן טראָפן באַזונדער. זיי זיצן אָנגעלענט אין אַ בוים אָדער איינער אי־נעם צווייטן און קיינער שטעקט נישט פריער אַריין דעם לעפל אין טאָפּ, ביז דער מיטלסטער גיט נישט די קאָמאַנדע... צוקומענדיק נענטער, האָט מעכעלע דערקענט דאָס קול פון דעם וואָס קאָמאַנדעוועט איבער איינער פון די גרופּן; דאָס איז געווען דער הויכער שמעון. ער איז געזעסן צווישן פרויען. אים צופוסנס איז געשטאַנען אַ גאַר־גרויסער, אייזערנער טאָפּ און די אַרומיקע האָבן אים געקוקט אין מויל אַריין, וואָס ער וועט זאָגן. שמעון איז געווען פריילעך. ער האָט זיך נישט אַזוי געאיילט צו דער אכילה. יע־דעם מאָל האָט ער אַ גלעט געגעבן איינער פון די פרויען, דאַן אַ צווייטער. אַט האָט ער איינע אַרומגעכאַפּט און גענומען קושן, דאַן האָט ער זי אָפּ־געשטויסן פון זיך, ליבלעך אַ קנופּ געטון אַ צווייטער און איר צוגעוווּנקען מיט די שוואַרצע, עטוואָס־קאַסאָקע אייגעלעך:

— דו האָסט היינט גוט געקאָכט. מ׳זעט אַז דו ביסט אַ בריה. עס פאַרשמעקט שוין אין דער נאָז. עס פעלט נאָר אַביסל צוויבל, מאָרגן וועל איך ברענגען מער...

די פרויען האָבן זיך אָנגעקוקט בייז און אייפערזיכטיק. שמעון האָט דערביי שטיל אונטערגעלאַכט, אַז מען האָט אַזש אַרויסגעזען פון מויל זיינע גרויסע אונטערגעפוילטע ציין; ביי זיין זייט איז געזעסן אַ שיין, בלאָנד ייִנגל, וואָס האָט זיך אַביסל פאַרטמט און אַריבערגעקוקט איבער די ווייבערס קעפּ, צו יענער זייט וועלט, ווו אַ צעגליטע, מיט פלאַמען־אָנגע־גאָסענע זון, האָט זיך געזוכט אַ באַהעלטעניש פאַר דער נאַכט. שמעון האָט זיך פּלוצים אין עפּעס דערמאַנט און אַ שטורך געטון דאָס ייִנגל מיט זיין עלנבויגן:

— ווי מיינסטו, כאַצקעלע, ביסט שוין הונגעריק?

דאָס ייִנגל האָט אויף אים אַ גלאָץ געטון מיט די אויגן:

— ווייס איך?

אָבער שמעון האָט נישט קיין צייט געהאַט אויסצוהערן דעם ייִנגלס

פארטראכטע תשובה. אין צווישן האָט ער עפּעס דערזען און זיך צעביי־זערט אויף די ווייבער:

— וואָס האָט איר זיך אַזוי נאָענט אַרומגעזעצט!? ער קען דאָך אַפילו נישט דערלאַנגען צום טאָפּ! מנע, אַן ענגעניש אויף זיי... שוין זאָלט איר מיר זיך צערוקן!

די פרויען האָבן זיך גענומען דערשראָקן צוזאַמענדריקן און געמאַכט אַ אָרט פאַר כאַצקעלען. איינע, אַ שוואַרצחנעוודיקע, מיט אַ גאָלדן ציינדל, וואָס האָט אַרויסגעשמייכלט פון מויל, האָט אַפילו זיך גענר־מען בעטן:

— קום, כאַצקעניו, וועסט זיך זעצן נעבן מיר...

שמעון האָט אויסגעשטרעקט די האַנט און איר געטון אַ לייכטן, ליבלעכן פּלעסק איבערן פּנים:

— מיר וועסטו עס נישט זאָגן, האַ? און ווו בין איך, טאָכטערניו, וואָס?

דאָס ווייבל האָט זיך גערויטלט:

— וואָס רעדט איר, ר׳ שמעון? איר האָט געזאָגט און געשריגן: כאַצ־קעלע און כאַצקעלע! האָב איך נאָר געזאָגט...

שמעון האָט זי אָבער נישט געלאָזט ענדיקן. ער האָט זיך אַ פּאַטש געטון איבער דער פאַרשמאַלצעוועטער קני און אַ ברום געטון:

— נו, זאָל שוין זיין גענוג. אויף באַלעבאַטשען האָבן מיר גענוג צייט. איצט דאַרף מען זיך נעמען טון, וואָס מען דאַרף. נו, כאַצקעלע, פּאָר אַרויס דער ערשטער. אָבער, נשים, ס׳זאָל מיר נישט זיין דאָ קיין כאַפּע־ניש. עסן — דאַרף מען ווי מענטשן... איר האָט פאַרשטאַנען?

ס׳איז שטיל געוואָרן, ווי פאַר אַ פייערלעכער עבודה. שמעון האָט זיך שוין אַריבערגעבויגן צום טאָפּ. אַלע אַרומיקע ווייבער האָבן שוין גע־האַלטן גרייט די הילצערנע לעפל און נישט־אַראָפּגענומען די אויגן פון דעם זודיקן מאכל. דאָ אָבער האָט ער אויפגעהויבן נישט־ווילנדיק די אויגן און דערזען מעבעלען שטיין אין דער זייט, אַ שטילן און פאַרלוירענעם.

שמעון האָט פאַר התפעלות אַ כאַפּ געטון די שכנותדיקע פרוי ביי אַ האַנט און איר אַ ריס געטון:

— אַט איז ער דאָך גאָר דאָ, דאָס לעמעכל! וואָס שטייסטו אין דער זייט, שוטה! קום צו נענטער! ווייבער, מאַכט אַ פּלאַץ! נו, נו, ס'איז נישט געפערלעך — ער וועט האָבן אָרט. אַז ווער האָט אייך געהייסן ווערן דיק פון שמעונס קעסט, איך אפשר? ס'וועט שוין גוט זיין. און דו, בטלן איי־נער, קוק ווי אַלע טוען! וואַרט נישט ביז וואַנען מ'וועט דיך אַדורכלאָזן, גאָר שפּרייז אַריבער איבער דער חברהס קעפּ און קום צו נענטער, נעבן באַצקעלען! נישקשה, ס'וועט סטייען אויך פאַר דיר.

מעכעלע האָט זיך אַרומגעקוקט. ביי אַלע גרופּן אַרום איז געווען אַ שטאַרקע באַוועגונג. טייל זענען געלעגן אויסגעצויגן און די אַנדערע האָבן איבער זיי אַריבערגעשפּרייזט אַהין און אַהער. מעכעלע האָט פּאָרזיכטיק אַריינגעשטעקט אַ פּוס אין געזעמל אַריין, דערנאָך אַ צווייטן. ער האָט זיך געשפּירט אַריינגעדריקט צווישן לייבער און רויט געוואָרן. שמעון האָט אים דערמוטיקט:

— נו־נו, ווייטער, ס'וועט קיינעם נישט שאַטן. האָסט נישט קיין לעפל? ווייבער, אַ לעפל פאַר דעם יינגלטשינע! אַזוי, זעץ זיך צוזאַמען מיט אַלע און מאַך, ווי רש"י האָט געהייסן: ויאכלו, נעם אין מויל אַריין...

פון אַ ווינקל איז אויסגעוואַקסן פרידלאַנד און נישט פרעגנדיק ביי קיינעם, אַריינגעדריקט זיך אינמיטן אַריין. ער איז געבליבן הענגען האַלב־זיצנדיק צווישן צוויי פרויען און מיט אַ היימישן טאָן זיך איינגעקויפט ביי שמעונען:

— אַ גוטן אָוונט אייך! איר פּראַוועט דאָ, זע איך, אַ סעודה כדת וכדין. זאָגט זשע מיר, ר' שמעון, איז דאָס שוין אייער גאַנצער האַרעם, קיין עין־הרע?

שמעון האָט זיך ברייט צעלאַכט:

— ניין. עס פעלן מיר נאָך עטלעכע. כ'דאַרף די טעג צוקאָמפּלעטירן. און איר, זייט מוחל און שאַפט אייך אַליין אַ לעפל. כ'זע, אַז ס'וועט היינט זיין היימלעך.

פרידלאַנד האָט שוין געהאַט גרייט זיין לעפל, וואָס ער האָט נאָך פריער אַרויסגעשלעפּט פון טאַש. ער האָט דערפאַר בלויז צוגעגעבן:

— מיך איינלאָדן דאַרפסט איר נישט. כ'קען עס אַליין באַווייזן. איך וויל נאָר פרעגן איינס: אויף וואָס וואַרט מען, האַ?

שמעון האָט גאָרנישט געענטפערט נאָר אַריינגעלאָזט זיין לעפל אין טאָפ און אַ שעפ געטון. באַלד האָבן אַלע לעפל — אַליין געמאַכט מיט דער האַנט פון שטיקער האָלץ — זיך אַ לאָז געטון אין דעם ריזיקן טאָפּ אַריין. זיי האָבן זיך דאָרט צוזאַמענגעשטויסן, אָנגעשלאָגן זיך איינער אינעם צווייטן און באַלד ווידער זיך אָפּגעטיילט, בכדי צו שעפּן יעדער באַזונדער. עפּעס אַ ווייבל האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און זיך גענומען קלאָגן אויף דער שכנה:

— אַז זי לאָזט מיך גאָרנישט אַרויסנעמען! זי גיסט מיר אויס דעם לעפל נאָך פאַרן נעמען אין מויל...

שמעונס שפּיציקע אויגן האָבן זי אַ וואָרף געטון: נו!!! און זי האָט אָפּגעהאַקט אין מיטן. זענען אַלע אַריינגעזונקען געוואָרן אין עסן אַריין. אַלע קעפּ האָבן זיך צוגעבויגן נענטער, נענטער... אַזוי ווי ס'וואָלט דאָ ווער צוזאַמענגעפלאָכטן אַ קיילעכדיקן קראַנץ פון מענטשלעכע קעפּ. מע־בעלע האָט אַראָפּגעלאָזט די הענט, בכדי נישט צו דאַרפן מיט זיי אַדורכ־שלאָגן זיך אַ וועג צום טאָפּ.

פון דער ווייטנס האָט די זון זיך רויט צעגליט, ווי אַ שטאַרץ וואָס מען האָט נאָר־וואָס אַוועקגענומען פון פייער. ס'האָט אָנגעהויבן צו בלאָזן אַ ווינטל. די מענטשן האָבן זיך אָבער דערשוויצט פון דער קאָכעדיקער זופּ און נאָר געשפּירט דעם איילנדיקן ברי אויף די ליפּן. דער טאָפּ איז שנעל ליידיק געוואָרן. די אויגן האָבן נאָך אַ ווייל געזוכט אויף זיין בוידעם און באַלד אַראָפּגעלאָזט די הענט מיט רעזיגנאַציע. שמעון האָט צופרידן אַ זיפצל געטון און זיך אַ ווענד געטון צו מעבעלען:

— דו האָסט מיר, מן־הסתם וואָס צו זאָגן. וואַרט. מ'עט באַלד אַ שמועסל טון. נאָר געלערנט אַמאָל, זע איך, האָסטו נ י ש ט. ווען יאָ — וואָלסטו געוווּסט פאַרוואָס עס שטייט אין דער גמרא: חטוף ואכול... איי, בחור, בחור...

און צו די ווייבער האָט ער אַ זאָג געטון:

— נו, ווייבעלעך מיינע, איר זעט דאָך אַז כ'בין איצט פאַרנומען.

מאכט לאנגע פּים! דו, ביילקע, וועסט דאָ צוואַרטן. כ'וועל נאָר אַ שמועס טון מיט דעם בחורעץ און דאַן וועל איך צוריקקומען.

ער האָט אַ שפּרייז געטון מיט זיינע לאַנגע פּיס איבער די ווייבערס קעפּ און אַ רוף געטון מעכעלען:

— קום אביסל צווישן די ביימער. מיט די ווייבער דאַרף מען האָבן משולחס יאָרן, צו קענען קומען מיט זיי צו אַ טאָלק.

מעכעלע האָט קוים געקענט אַרויסציען זיינע ביינער פון דער ענגשאַפט אַרויס.

קאַפּיטל ניינצן

I

אַ מאָדנע ייד געווען, דער שמעון שאַפּירא. קליינערהייט האָט ער געלערנט אין בית-המדרש, אפילו געקענט אַריינקריכן אין אַ שטיקל אגדה און אויך זיך געכאַפּט צו אַ בלעטל גמרא. זיין גרויסער, שווערער גוף מיט די אייזערנע הענט האָבן אים אָבער געצויגן צו עפּעס אַ שטאַרקער אַרבעט, ביי וועלכער די כוחות זאָלן האָבן אַ געלעגנהייט זיך אַ צעשפּיל צו טון.

ער ווייסט שוין איצט אַליין נישט ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו, וואָס ער איז געוואָרן אַ קצב — נאָר ס'האָט זיך שוין אַזוי געמאַכט. ער האָט זיך צוגעפּונען אַ זיווג — אַ גבורהדיקע ווייבס-פּאַרשוין — זענען געקומען אויף דער וועלט יונגען, גבורים. צוזאַמען מיט זיי האָט ער צעהאַקט די געשאָכטענע בהמות, געטראָגן האַלבע אָקסן אויף די פּלייצעס און נישט געלאָזט די אייגענע כוחות איינשלאָפן. געווען אַ צייט, ווען דער מסחר איז גרויס געווען און מ'האָט געמוזט אוועקשיקן מיט דער ווייסל גאַנצע טאָנען פלייש — האָט ער דאָס אַליין, מיט די יונגען זיינע, אוועקגעטראָגן פון געוועלב ביז צו די שיפלעך. ס'איז ביי אים געווען אַ פאַרגעניגן אַזאַ.

פארשטייט זיך, אז ביי אזא מלאכה האט מען געטרונקען, אי האט מען געכוסהט! טאקע גלייך פון פלאש. און אונטערוועגנס, ווען די מסחרים האבן פארשלעפט ווייס איך ווו דארט — האט מען אויך געטון פארשידנס... דער אין הימל קען זיין אן עדות, וואס עס הייסט גראבע, קצבישע בלוטן, ווען זיי צעיאכמערן זיך גאנצע טעג ביי גרויסע, אקסע־נע זייטן... אז מען קומט אין די דערפער, מ'דינגט ביי גויים גאנצע פאר־טיעס בהמות און מען נעכטיקט, זומער־צייט אויף שמעקעדיקע סטויגן היי, וואס קיצלען און צינדן אן... דערפער מיט פויערטעס, אייזערנע, נכפהדיקע...

נאר ש ב ת האט ער געטראגן א קאפאטע און אפילו א סא־מעטן, יידיש היטל. נאכן עסן האט ער זיך געלאזט אין בית־המדרש, גע־לאפן צו א מגיד, צום רבין און הנאה געהאט פון א גוט ווארט, א ספר... עפעס א קלייניקייט: גירסא דינקותא! ער האט נישט אריינגעקלערט צופיל. פשוט: ס'איז ביי אים געווען א פארגעניגן, אפשר בעסער פון אלע תענוגים זיינע. ער קען נאך ביז היינט נישט דערמעסטן, וואס איז אזוינס גרעסער: די הנאה פון גוף אדער פון דער נשמה?

זיין גרויסער גוף האט זיך אפטמאל געווארפן פון פארגעניגן, ווען ער האט געהערט א שארפן דרשן. האט ער אים טאקע אזוי שנעל נישט אפגעלאזט. דאס וואס ער האט „געזאגט" אין בית־המדרש — איז א באַ־זונדער זאך. פאר א י ם איז עס געווען ווי אלע צו־ווייניק. מען דארף אויך פון אזא זאך וויסן ווי אזוי הנאה צו האבן. ער האט אים דערנאך אוועקגענומען צו זיך, אים מכבד געווען, מיט וואס גאט האט נאר דערלויבט. דערנאך, ווען אזא מגיד איז שוין געווען זאט און אויפ־געלייגט — האט ער, שמעון, גוט אויסגעפאטשט איין בנ'אק זיינעם, דעם צווייטן — זיי זאלן זיין שטיל ווי די פיש און דרך־ארץ האבן. ערשט דאן האט ער א בעט געטון:

— זאגטס עפעס, ר' דרשן...

און יענער האט געשיט, געשיט מיט תורות און גלייכווערטלעך. ער איז דערביי געזעסן און געהערט, געשלונגען יעדעס ווארט. אמאל האט ער צוריקגעצאלט מיט א קליינער תורה־מטבע, וואס האט זיך ביי אים

אין מוח פאַרוואַלגערט פון די קינדער־יאָרן, אַזוי אַז דער מגיד האָט גע־שטוינט: אָווא! אַ קצב גאָר! שוין איינמאָל אַ קצב! דער עיקר אָבער האָט ער געגאַשט פון יענעם, פונקט ווי מען פּאַקט אַזאַ קוואַל פון פאַר־געניגנס, וואָס וועט באַלד נישט זיין און מען טאָר זיך נישט גאַפּיען דערביי, נישט פאַרלירן די צייט אויף נאַרישקייטן.

זאָל ער אים גלייבן, מעבעלע: ער ווייסט נישט ווי אַנדערע, נאָר ווען ער זאָל קומען אויף יענער וועלט און מ׳וואָלט אים געגאַנגען באַ־צאָלן פאַר זיינע מינוטן פון תורה־לערנען, ווייסט ער נישט, צי עס וואָלט געווען ריכטיק. דאָס איז פּשוט ביי אים געווען עולם־הזה... אַז ער, אַ קצב וואָס האַקט מיט דער האַק גרויסע שטיקער ריפּ, טליקעט זיך אַרום אין די דערפער אַזויפיל און... נו, נישט קיין אונטערשיד איצט! מ׳איז געגוג פאַרגרעבט געוואָרן! יאָ, ר׳האָט טאַקע געפרעסן די וועלט מיט אַלע באַק־ציינער, אָבער שפּעטער האָט דאָס הארץ אַביסל געטאַמלט... היינט זאָל זיך מעבעלע פאָרשטעלן אַ שבת, ווען ער האָט געגעבן אַ צי אַרויף אויף זיך די זיידענע קאַפּאָטע, דאָס סאַמע־טענע היטל... און איבערגעביטענער איז ער דאָך געוואָרן! אַזוי ווי ער האָט זיך נאָר אָוועקגעזעצט — זענען געקומען צופליען שטיקער גמרא, פסוקים, מאמרים... זיי טייטשן זיך אָפּ ווי פון זיך אַליין, בייגן זיך אַזוי קונציק אויס, אַז זיי קריכן אַליין אין הארץ אריין און דערפרייען, גלעטן אויס די פּסולתן פון דער וואָך, די גראָבקייטן אַז... ווי זאָל ער זאָגן? גאָרנישט: אַ נחת, אַ פאַרגעניגן וואָס לאָזט זיך גאָרנישט איבערגעבן! פאַרוואָס־זשע קומט נאָך דערפאַר צו באַצאָלן מיט לויתן? נישט דאָס איז געווען געמיינט.

אפילו די בנים זיינע האָבן ביי אים געמוזט לערנען אַביסל. דעם עלטסטן האָט ער שוין געהאַלטן ביים חתונה מאַכן. ווי מעבעלע קוקט אים אָן, איז ער שוין נישט קיין יונגערמאַנטשיק... נאָר וועד האָט עס דען אויף אים דערקענט? יאָ, האָט ער אויך דעם זון אָנגעזאָגט:

— ביי מיר וועסטו זיך פירן לייטיש. שבת איז אַ טאָג זעסטו, ווען מיט בהמות איז עס אוים. אַ מענטש האָט אויך אַ נשמה און זי — דאַרף אַ ספר... עס איז גאָרנישט צו מאַכן. זי וועט עס

ביי דיר מאַנען יעדעם מאָל. פונקט ווי דו קענסט נישט עסן קיין שטרוי נאָר אַן אכילה שיש בה ממש — אזוי קענסטו די נשמה נישט פּטרן מיט קיי און שפּיי... זי דאַרף האָבן עפּעס אַזוינס, דורך וועלכן זי זאָל זיך דערשפּירן. אין דיר מוז עפּעס אריינ־קומען, נישט גלאַט כאַפּ־לאַפּ... וועסט פון קיין גוטס אַנדערש נישט וויסן... אָט אַזוי האָט ער זיך געמאַכט דעם פּלאַן, ווי אַזוי די קינדער צו מאַכן פאַר מענטשן און אַליין אויך צו ענדיקן די פּאָר יאָר, ווי גאָט האָט באַשערט... עס זאָגט זיך נאָר: די פּאָר יאָר!... אַז ער האָט זיך נאָך געפילט ביי די כוחות — אויף אַלע יונגע מענטשן געזאָגט געוואָרן! נאָר אַ ייד טראַכט דאָך וואָס עס וועט זיין — רעדט זיך נאָר אַזוי...

II

מילא, אַ מענטש טראַכט און גאָט לאַכט. אי, וואָלטן ביי זיינע קינ־דער געווען יידישע הייזער! צו גאָט און צו לייט... דעם רבונו של עולם האָט עס זיכער נישט באַדאַרפט צו אַרן. ווייסט ער? ער האָט געוואָלט טון דאָס, וואָס זיין שכל האָט מחייב געווען. נאָר גיי, באַוויז עפּעס אַז — מלחמה!!

דאָס ווייב? די קינדער? נו, גלייך ווי אַלע יידן... געווען און — נישטאָ... די גאַנצע משפּחה האָט עס אַ כאַפּ געטאָן און שוין — אמרו לאלהים! אוים מיט די קלערענישן און פּלענער! אַז וויי איז צום מענטשם אויסרעכענען אויף מאָרגן.

וואָלט ער געווען געזאָגט: הנשמה לך והגוף שלך. נישטאָ די גאַנצע וועלט מיט יידן — ווער זשע דאַרף עס האָבן שמעון שאַפּיראָ? זאָל זיך דוכטן, אַז די זיבעציק יאָר האָבן זיך שוין געענדיקט. וואָסי, ער האָט ישענער געדרשנט ווי אַנדערע? ער האָט נאָך אַפילו געקלערט — מיין טויט און זייערער! אַ האַק איז דאָ, דייטשן פעלן אויך נישט — איז אַזוי: געכאַפּט אַ דייטש און פּטור! געענדיקט מיטן לעבן און זאָלן זיי טון נאָכדעם, ווי עס ווילט זיך זיי... האָט זיך אָבער דעם ברוּ־דערס אַ יינגל, כאַצקעלע, באַהאַלטן אין אַ קעלער און אויפן צווייטן טאָג אים אָפּגעזוכט:

— פעטער, כ'בין הונגעריק...

טאַ גיי, מאַך עפּעס. אַ שוועלבעלע נאָך — ווען האָט ער דען אויסער אים? טאַקע דאָס יינגל האָט אים געבונדן די הענט.

איז ער געלאָפן. אַ גאַנצע מגילה מיט לויפעניש: דאָרף, וואַלד, פעלד, געטאָ... ס'איז דען אויסצודערציילן? דער עיקר: ער איז דאָ, אין ווערק צע, געווען פון די ערשטע. ער מיט כאַצקעלען. אַ ייד אַ גבר, איז ער געבליבן ביז דער לעצטער רגע, האָט ער אַזוי געזאָגט צום יינגל:

— נישטאָ. גאָרנישט איז נישטאָ מער. נישטאָ קיין טאַטע, נישטאָ קיין מאַמע, אוים ברודער און אוים שוועסטער... נישט געווען! אַ פאַבריק בלויז איז דאָ און — אַרבעט! ער, דאָרט אין דער הויך, וויל אַזוי. קענסט אים דען זאָגן אַז נישט? פאַרפאַלן. ביסטו מיין זון און איך — דיין טאַטע, דיין מאַמע, דיין ניאַנקע... אַזוי איז עס געווען פון אייביק אָן. מיר וועלן אַזוי עס מאַכן: ס'הייבט זיך אָן אַ וועלט פונדאַסגיי. האָסט פאַרשטאַנען?

און דאָ האָט ער זיך צעפירט די הענט פונדאַסניי. אַ מין צורלהכעיס איז עס ביי אים געווען. כאַטש ווען ער האָט דערמיט געוואָלט אָפּטון — פרעגטס אים בחרם...

גראָד זענען עס געווען „יענע" טעג. אַ טיפוס האָט אַרומגעכאַפּט דעם לאַגער. די מענטשן האָבן זיך געקורטשעט אין דרייען אויף די פּריטשן און ס'איז נישט געווען ווער ס'זאָל זיי איבערטראָגן אין „זיבעטל" אַריין. ער האָט אָבער פאַר קיין טיפוס מער קיין מורא נישט געהאַט. האָט ער גענומען צו צוויי אויף אַמאָל, איינעם אויף דער האַנט און דעם אַנדערן אויף דער צווייטער און — היידאַ, ווי קליינע קינדער. זאָלן כאַטש אַנדערע, אין באַראַק זיך נישט אָנשטעקן.

זי, די יידישע „מלכטע" פון לאַגער, האָט עס באַמערקט און זי האָט געפּסקנט:

— דו בלייבסט סאַניטאַר ביי די קראַנקע...

און די קראַנקע האָבן צו אים געקלעפּט, ווי קינדער אין סכנה — צו אַ גבורההדיקן טאַטן. יאָ, מ'האָט זיי כמעט יעדן טאָג אַרויסגענומען צום שיסן. ער איז דאָך נישט מער ווי אַ מענטש! וואָס האָט ער געקענט

טון קענן די דייטשן? ווען ער האָט נאָר געקענט, האָט ער זיי געטראָגן אויפן בוידעם, זיי אַרונטערגערוקט אונטער די באַראַקן און נישט איינעם געראַטעוועט דאָס לעבן אויף אַ פּאָר טעג... נאָר זי אַליין איז געקומען און געוואָרנט:

— שמעון, היט זיך די ביינער... אַלעמאָל פּעלט צו דער צאָל...

נאָר ער האָט געשפּיגן דערויף: צאָל — שמאָל! אַזויפיל האָט ער און טוט אים עפּעס! געגנוג האָט אים געפּלאַצט דאָס האַרץ, ווען די חברה האָט אים געהייסן און ער האָט געמוזט אויף די אייגענע פּלייצעס אַרויפטראָגן די קראַנקע צום דייטשן אויטאָ, וואָס איז געשטאַנען און געוואַרט... וואָס איז דאָ פאַראַן אַ סך צו דערציילן? ווען ער האָט זיי געטראָגן אויף די הענט און די מלאכי־חבלה זענען געשטאַנען אין אַ זייט, האָבן נאָך טייל געהאַלטן אין איין קרעכצן, בעטן זיך:

— ר' שמעון! איי־וויי, ר' שמעון ווו טראָגט איר עס מיך? זיי וועלן דאָך דערשיסן!

איינער, אַ רב פון אַ קליין שטעטל ביי דער ווייסל, האָט אַפילו געדענקט:

— מילא, ווידוי וועל איך נאָך אָפּזאָגן אויפן וועג, אָבער קדיש! יאָרצייט? געוואַלד, ר' שמעון! — — —

וואָס פרעגט ער, מעבעלע? לעבער האָט עס געמאַכט אין האַרץ. די נשמה האָט עס אים אויפגעפרעסן. משוגע געמאַכט...

אמת, ערשט נישט לאַנג איז אים דאָס גאַנצע לעבן נישט ניחא געווען. אין דער הייסער מינוט פון בלייבן אַליין פון דער משפּחה וואָלט ער צופרידן געווען, ווען מען קומט און מ'דערשיסט אים. נאָר — אַ מענטש? ס'ווייסט דען עמעץ וואָס אַ מענטש איז אַזעלכעס? אַ טאָג, צוויי — קען ער גרייט זיין, אונטער אַ שרעקלעכן איינדרוק, אַוועקצוואַרפן דאָס גאַנצע לעבן ווי אַ אומווירדיק שפּילצייג... ווײַבאַלד אָבער עס איז נישט געשען תּיכּף, אויף דער הייסער מינוט, געווינט ער זיך צוריק דערצו און באַקומט עס ווידער ליב... ער וועט ווידער קעמפן דערפאַר, כאָטש עס איז נישט ווערט קיין פּעטרישקע. יאָ, יאָ, אַזוי זאָגט שמעון שאַפּירא און מען מעג אים גלויבן! איז עס ביי אים געוואָרן אַ

נאַטירלעכע זאַך. ער האָט יענע אויף די אייגענע הענט אַרויסגעטראָגן צום טויט — ווייל ער האָט געוואָלט באַצאָלן מיט אַ ז אַ אַרבעט פאַר זיין רעכט צו לעבן.

ער האָט זיי אַפילו אין די לעצטע מינוטן זייערע אויסגעהערט, באַרואיקט, איינגערעדט פאַרשידנס... וואָס הייסט איינגערעדט? ער האָט זיי דען געזאָגט אַ ליגן? וואָס איז דען פאַר זיי דאָס לעבן דאָ? איז דאָס בעסטע: אַ יי ן מינוט און — אָפּגעטאַנצט! אַ גרויסע זאַך זעסטו, אויף וואָס ס'איז דאָ צו קלאָגן!

נאָר איינס האָט ער יאָ געטון:

יעדן קראַנקן, אַזוי ווי ער איז נאָר אַריינגעקומען אין זיבעטל אַריין, האָט ער פאַרשריבן דעם נאָמען. פון וואַנעט אַ ייד קומט, אפשר האָט ער געהאַט אַ ווייב, קינדער... אַ גאַנץ בוך שוין געהאַט מיט פאַרשרייבעכצער. דערנאָך האָט ער צוגעשריבן דעם טאָג, ווען מען האָט וועמען פון זיי „צוגענומען". זאָל בלייבן אַ יאָרצייט. נאָך יעדער סעלעקציע האָט ער צוזאַמענגענומען אַ מנין יידן און מ'האָט קדיש געזאָגט. בשעת מעשה האָט ער אין זינען געהאַט ד ע ם און י ע נ ע ם... דעם געשריבענעם בוך — ס'זאָל בלייבן בסוד — האָט ער נאָך דאָ, באַגראָבן ערגעץ. ס'איז שוין ביי אים אַן עקשנות אַזא — טאָמער בלייבט מען אַמאָל לעבן. כאָטש עס זענען געווען צווישן זיי אַזעלכע יידן, וואָס האָבן ז יי ן קדיש זיכער נישט געדאַרפט. זיי וועלן זיך שוין ד אָ ר ט זייער וועג אַדורכגיין אָן שמעון שאַפּיראָס מנין און דעם „יתגדל ויתקדש" פון דער עדה אין ווערק צע... נאָר, אַז מ'איז ביי אַ ז אַ עבודה — זוכט מען זיך אַליין לייכטער צו מאַכן. גיכער האָט ער געוואָלט דעם קדיש זאָגן פאַר דעם שמעון פון אַמאָל, וואָס איז ביי יעדער סעלעקציע אָפּגעשטאָרבן פונדאָסניי... אויך די זעלבע מעשה מיט דעם פּנקס. ווען ער נעמט נאָך היינט און בלעטערט איבער די דאַטעס, לייענט איבער די נעמען — קומט אים אַלץ קאַפּויער ביז דער מינדסטער רגע...

פאַרוואָס ער איז אוועק פון דאָרט אַרבעטן אין פאַבריק? ווידער אַ גאַנצע געשיכטע. אין דער אמתן לויבט ער דעם אין הימל פאַר יעדער רגע, וואָס ער איז נישט דאָרט. נאָר ער איז נישט אוועק פון דאָרט.

מ'האָט אים אַרויסגעטריבן מיט קלעפּ, דערביי איז ער שיעור נישט דער־שאָסן געוואָרן... ז י האָט געשטעקט דערין און ז יי אויך, די צוויי לצים פון דער סאַניטאַרקע. אָט וועט מעכעלע באַלד הערן. קיין איין וואָרט שקר איז אין דעם נישטאָ, ווי ער זעט אים אַ ייד. אַ שטיק ווערס צע איז די געשיכטע. ס'איז דען נישט היינט דאָס זעלבע?

III

אָנגעהויבן האָט זיך עס פּשוט. מענטשן זענען קראַנק געוואָרן באַלד די ערשטע צייטן, ווי זיי זענען נאָר געקומען. יעדער האָט נאָך געהאַט אַביסל חפצים, לייטישע מלבושים און געלט. ווען מ'האָט זיי געשלעפּט אין זיבעטל, האָבן זיי, טויט־קראַנקע אין היץ, נישט פאַרגעסן די זאַכן מיטצונעמען מיט זיך. טייל האָבן געהאַט גליק און אָפּגעשטאָרבן ד אָ, ווי מ ע נ ט ש ן. געוועזן אַלערליי טויטן. אַנדערע — מיט געשריי, מיט ליאַרם, מיט אויסשרייען פון זיך דאָס לעצטע וואָרט... און אַנדערע ווייטער זענען געלעגן שטיל און געוואַרט ביז די קראַנקייט וועט זיי ברענגען דעם טויט — פּונקט ווי מען ברענגט זיי דעם לעפל זופּ און מען קען אים נישט בעטן פריער, איידער דעם סאַניטאַר פאַלט נישט איין אים צו דערלאַנגען.

יאָ, ער האָט זיך באַמיט זיי צו דערלאַנגען אַביסל וואַסער, אויפֿזעצן איינעם, ווען עס האָט זיך געדוכט אַז דערמיט וועט אים בעסער ווערן. ער האָט אַרויסגעטראָגן די אומריינקייטן, וויפל ס'איז מעגלעך געווען. וואָס נאָך איז ער דען ביכולת געווען? האָט געטראָפן אַז אַזאַ קראַנקער האָט אים שטיל אַ רוף געטון:

— ר' שמעון, זייט אַזוי גוט... קומט צו נענטער...

איז ער צוגעגאַנגען, דער קראַנקער איז געלעגן פאַרטראַכט. די היץ האָט אים שוין געהאַט אַדורכגעברענט דעם בליק און, מסתמא, אויך דעם געדאַנק. און אָנגעהויבן רעדן האָט ער, ווי נישט צו דער זאַך:

— איז טאַקע אַלץ פאַרפאַלן, אַ? מ'עט שטאַרבן, ר' שמעון, וואָס? אָדער זיי... וועלן דערשיסן... ניין זיי וועלן גיכער דערשיסן! צום שטאַרבן קען נאָך געדויערן, ווי זאָגט איר?

וואס קען מען זאגן אזא ייד? האט ער געשוויגן. דער ייד אבער האט יא געהאט וואס צו זאגן. ס'איז נאר געווען אזא מין ארײנקריכן אין די אייגענע רייד אריין. די קראנקע זענען געלעגן קעפ אויף קעפ, האט זיך יענער דערפאר געבעטן, אז שמעון זאל זיך צו אים אראפבייגן גאר נאענט, ביז צו די ליפן:

— ר' שמעון... איך האב עפעס איינגענייט אין ארבל, אין לינקן ארבל... זייט אזוי גוט און נעמט עס ארויס... ווי לאנג כ'וועל אנציען — קויפט מיר עפעס, מיט וואס צו דערקוויקן דאס הארץ און שפעטער. . ניין, די רעשט זאל זיין פאר אייך...

עטלעכע אזוינע פאלן זענען געווען. מילא, האט ער ארויסגענומען. געקויפט האט ער, וואס נאר מעגלעך. אבער — אזא סוד האט נאר אויסגעגעבן ממש א בר-מינן, וואס האט שוין נישט געהאט וואס איינצושטעלן... געווען דארט שטיקלעך גאלד, בריליאנטלעך, געלט... און ער האט עס געמאכט אזוי, אז קיין ילוד אשה האט נישט געוווסט דערפון. דארף עס דען ארײנפאלן צו די רוצחים? וויפל זענען געווען אזעלכע, וואס האבן נישט אויסגעזאגט און אוועק פארשמאכטע אין קבר אריין און זייער אפגעהיטענע ווערט-זאך האט זיי באגלייט אין קבר, אדער ס'איז אוועק אויף שנאפס אין א שטאטישער שענק?

נאר מענטשן האבן צינגער ווי לאפעטעס, גרייטע יעדן ארויסצודערלאנגען היים געבעקס. געווען אזעלכע חולאים, וואס פאליציי האט געוווסט, אז זיי האבן עפעס. ווען זיי זענען געשטארבן, האבן מיילער גענומען גאווערן:

— זיי האבן ביי זיך געהאט א פארמעגן! אוצרות! ווער זשע האט עס גערישנט?

איז אלעמאל ארײנגעקומען אן אנדער פאליציאנט און גענומען זשטיל פארשן ביי די קראנקע: ווער? וואס? ווען? און ק נ א ה איז אויך ביי קראנקע אין זיבעטל פאראן. ווער עס האט שמעונען געגעבן געלט — דעם האט ער באוויזן צו קויפן א טראפן מילך, א טעפעלע געקאכטע רייז, זיסע טיי אדער גאר א געקאכטן עפל... און די אנדערע?

גאָרנישט. זיי זענען געלעגן און געטריקנט. די זופּ פון לאַגער האָבן זיי נישט געקענט פאַרדייען. נו, האָט זיך עס געענדיקט, אַזוי ווי ס'האָט גע־מוזט זיך ענדיקן... דערפאַר, ווען די פּאָליציי האָט גענומען נאָכפאָרשן, האָבן טייל זיך פאַרקלאָגט:

— אַנדערע ברענגט ער און טראָגט צו פון כל־טוב, דער שמעון, נאָר אונדז לאָזט ער אויסגיין... אַמאָל בלויז ברענגט ער אַביסל קאַלט וואַסער. פאַרוואָס איז ער צו יענע אַזוי גוט? אָט האָט ער יענעם, ביים עק, נעכטן געברענגט אַן אָראַנזש — אַזאַ גאָלדענע און פולע... ס'האָט אַזש פאַר־שמעקט די גאַנצע געסרחע!...

מער האָבן זיי נישט באַדאַרפט. אין אַ ווינקל, צווישן מיסט האָט מען געפונען שפּורן פון אַ סך גוטע זאַכן. האָט מען אים געשלעפּט צו „איר". אויפן אויג האָט מען אים שוין לאַנג געהאַט — איז איצט געקומען די צייט. פון אַלע זייטן האָבן זיך גענומען שיטן קלעפּ מיט געשרייען:

— אַזוי? פרעסטו גאָר דאָס שענסטע און בעסטע?! ווי קומט עס צו דיר, אין ווערק צע? האָסט אפשר דיר עס מיטגעברענגט פון פּלאַצק, וואָס?

און געשלאָגן האָבן זיי! איי, די קלעפּ, וואָס זיי האָבן דערלאַנגט! היינט   ז י   אַליין? ווי אַ שלאַנג האָט זי זיך איינגעביסן אין אים מיט די אויגאַנעס און יעדעס וואָרט אירס — באַגלייט מיט שניטן פון איר נאַגייע — איז געווען אויסגערעכנט ווי אַ שפּיז אין האַרץ אַריין:

— שימעק גנב! דאָס גאָלד מיט די בריליאַנטן זאָלן מיר שוין זיין אויפן טיש! מ'האָט דיר געגעבן אַ לייכטע אַרבעט און דו האָסט זי אויס־גענוצט צו מאַכן פאַרמעגנס. אַ גליק האָט דיך געטראָפן וואָס דו האָסט צו טון מיט שטאַרבנדיקע, ווערסטו זייער יורש, וואָס? ביי מיר אָבער וועסטו פאַרפוילט ווערן. מען וועט דיר צום ערשט אָפּהאַקן די לונגען און דאַן ערשט וועסטו אַריבערגעשיקט ווערן צו דיינע פּאַציענטן... וועסט זען: מאָרגן גייסטו איבער צו די ווערקשוץ אין די הענט אַריין...

נאָר זיי האָבן גראָד געטראָפן אויף שמעון שאַפּיראָ! דאָס, וואָס מ'האָט באַדאַרפט — האָט זיין כאַצקעלע שוין לאַנג ערגעצוווּ פאַר־שטעקט. און אים קענען זיי האַקן וויפל דאָס האַרץ גלוסט... האָט מען אים

געגומען צו די אוקראינער. אלע האבן געקלאפט, שטיקער געריסן. מע־כעלע זעט? דאס גאנצע מויל ציין, איז דאן „הלך לעולמו" — אויסגע־האקט! געבליבן זענען א פאר שווארצע פניאקעס, ווי א זכר לחורבן — ווי אונטערגעהאקטע, געציילטע שטאמען נאך א ריזיקן וואלד.

נאר ער איז געבליבן לעבן. דער פסק איז געווען א קורצער: ער ווערט געשיקט ארבעטן אין פאבריק, ביי די שווערע קעסלען, וואס גיבן היץ דער גאנצער פאבריק. א גאנצע נאכט דארף ער שטיין מיט נאך א שותף און שלעפן שטיינקוילן, ארייננשליידערן אין מעכטיקן פיסק פון פאבריקס־אויוון און פארטיק.

מער האבן זיי, די לצים פון דער קאמאנדאנטור, נישט באדארפט. די אנדערע צוויי סאניטארן, אלעק און מלכל, זענען געווען גאנצע אייננגייער צו „איר" און מיט זיי האט זי געקענט אפמאכן וואס זי וויל נאר. איצט קענען זיי זיך באברען ביי די קראנקע, אויסזוכן וואס איינער פארמאגט נאר און צונעמען. מען גיט אויך אכטונג ביי וועמען עס האט זיך נאך דערהאלטן א גאלדענער צאן אין מויל. זיי וועלן שוין זען, אז יענער זאל וואס פריער צוענדיקן זיינע פאר טעג, אבער דאס שטיקל גילדענע צו־דעק פון זיין צאן זאל בלייבן פאר זייערטוועגן... דאס גייט אויף שותפות פאר דער גאנצער געזעלשאפט.

אים, שמעונען, האט מען אנגעזאגט: מילא, דאס וואס ער האט פריער ארייננגעכאפט — איז פארפאלן. נאר אויף ווייטער — זאל ער זיין שטום און טויב. ער ווייסט נישט פון גאר...

שווייגט ער. נאר אמאל מוז ער זיך ארויסגעבן פון הארץ. ער דער־קענט שוין פאר וועמען ער מעג עס טון. און וויסן — ווייסט ער א סך... איי, ווייסט ער! וואס דא טוט זיך אפ! ער וועט שוין ווייזן מעכעלען וואס דא טוט זיך אפ אזעלכעס... השם ישמרנו!

IV

אין א ווינקל פון דער פאבריק שטייט א גרויסע, איינגעשווארצטע געביידע. דארט שטייען גרויסע, שווארצע קעסלען מיט אפענע, פייער־דיקע מיילער אין וועלכע מען מוז טאג און נאכט ארייננשליידערן גאנצע בערג מיט שווארצע קוילן. אין די מעכטיקע קעסלען ווערט גיהנומדיק

היים און די היץ ווערט אריינגעטריבן אין די אייזערנע אָדערן, וואָס זע-
נען אָנגעצויגן איבער אַלע ווענט פון דער פאַבריק.

זומערצייט, ווען די לופט גליט סיי־ווי, איז נישט מעגלעך דאָרט
אויסצושטיין אַ גאַנצן טאָג ביי דער אַרבעט. די אַרבעטער שטייען ביי
די קעסלען מיט נאַקעט־צוגעברענטע קערפּערס און לאָזן די דיקע שוויס־
טראָפּנס קאָכן זיך און שרפהן די לייבער, בעת זיי שליידערן, אָן אויפ־
הער, די גרויסע שופלס קוילן אין צעפלאַקערטן גיהנום אריין. דערפאַר
אָבער איז עס איינער פון די בעסטע אַרבעטס־פּלעצער אין ווערק צע,
צוליב ווינטער... אַך, ווי גוט עס איז צו שפּירן אויפן לייב דאָס הייסע
גלעטן פון די נאָענטע פלאַמען! עס לויפן איבער דיר הייסע ריטשקעלעך
שוויים, בעת אין פינצטערן דרויסן ווערן מענטש און בוים איינגעקלאַ־
מערט אין די ווייסע אָרעמס פון אייזיקן שטייף...

דאָ אהער האָט מען שמעונען געבראַכט. עס האָבן דאָ שוין געאַר-
בעט פון פריער דריי פּאָליאַקן. איצט איז ער צוגעקומען און זיינס אַ
לאַנדסמאַן — אַ דיקער, פעסטער בחור מיט אַ סך פעטס אויפן רוקן,
אויך אַ קצב. אויך כאַצקעלען האָט ער נישט געוואָלט אָפּלאָזן פון זיך
און אים מיטגעשלעפּט אהער.

די ערשטע טעג האָט ער געמיינט, אַז די אַרבעט וועט אים אויפ־
פרעסן. אָבער די עקשנות — צו באַווייזן אַז א י ם טוט מען גאָרנישט
אָפּ — האָט אים געשטויסן צו וואַרפן גאַנצע עמערס קוילן אָן אויפהער
מיט דער פאַרביסנקייט פון אַ הפקר־מענטש, וואָס האָט שוין מער נישט
פאַרוואָס צו שוינען זיינע כוחות.

האָבן די פּאָליאַקן גענומען אים אָנקוקן מיט פאַרוואונדערונג:

— סימאָן, דו אַרבעטסט עפּעס... נו, ווי וואָלסט גאָר קיין ייד נישט
געווען!

איז געשלאָסן געוואָרן אַ מין שותפות צווישן דער יידישער און פּוי־
לישער גרופּע אין דער קעסלעריי. זיי האָבן אָנגעהויבן ברענגען ברויט־
לעך, גרויפּן און פאַרשידענע אַנדערע פּראָדוקטן צו דער אַרבעט. שמעון,
כאַצקעלע און דער גראָבער לאַנדסמאַן האָבן שוין געוווסט ווי אַזוי עס
אין פאַרשמעקן, אַרומוויקלען אַרום דעם קערפּער און אריינשמוגלען אין

לאגער. די קעסל־אָפּטיילונג איז געשטאַנען נישט ווייט פון די דראָטן. האָבן די פויערים גענומען אַריבערוואַרפן פאַרשידענע זאַכן און דער פלינקער כאַצקעלע האָט עס אויפגעכאַפּט, קיינער זאָל נישט זען, און עס געבראַנגט דעם פעטער. אינעווייניק האָט שוין ווער אויפגעמאָנט דאָס געלט דערפאַר. עס איז אַוועק אַ האַנדל מיט גרעסערע פאַרדינסטן. ווינ־טער איז סתם געווען אַ פאַרגעניגן. ביינאַכט האָט מען זיך צוגעאײַלט און געשלעפּט די וועגעלעך קוילן ווי די רוחות, שנעל אָנגעשטאָפּט די מײַלער פון די קעסלען און דערנאָך האָט מען זיך אַוועקגעזעצט ביי די קעסלען, זיך געוואַרעמט און זיך דערציילט מעשהס פון פויערישן טויזנט און איין נאַכט. אין אַ זייט פון פייער האָט מען צוגעשטעלט אַ טאָפּ קאַרטאָפל אין די מונדירן און זיי דערנאָך געשלונגען הייסערהייט, באַ־שיט מיטן זאַלץ, וואָס די גויים האָבן געבראַנגט. דאָס זענען געווען די בעסטע מינוטן אין אַ נאַכט־שיכט, וועלכע אַ ווערק־צעניק קען איבער־לעבן. אין דרויסן האָט די נאַכט געגלאָצט מיט אירע שוואַרצע, צוזאַמענ־געגאָסענע אויגן, פול מיט בייזער פאַרפרוירנקייט און דאָ איז אַזוי מילד־הייס, ס'איז פאַראַן מיט וואָס דאָס האַרץ צו דערכאַפּן און אַ מסחרל האָט זיך שוין אויך געמאַכט... וואָס זשע דאַרף דען מער אַ זינדיק מענטשל!? איז טאַקע גוט געווען. איי, די שווערע אַרבעט? זאָל קיין ערגערס נישט געשען! ער האָט נאָר געציטערט, אַז ז י זאָל זיך נישט דערמאַנען אין אים. זי האָט אַמאָל געוואָרפן אַ וואָרט וועגן שיס־פּלאַץ און ביי איר גייט גאָרנישט פאַרלוירן. אַמאָל דוכט זיך אַז זי האָט שוין פאַרגעסן, אָבער אין אַ פּאָר חדשים אַרום זעט מען אַז זי געדענקט... איי, געדענקט זי!

און ס'האָט זיך טאַקע אָנגעהויבן. איינמאָל האָבן אים די ווערק־שוצן געכאַפּט מיט 5 לאַבנס ברויט. ער האָט זיי געהאַט גוט פאַרשטעקט, צוויי — איבער די שיך, ווו די הויזן לאָזן זיך אַראָפּ; צוויי האָט ער צו־געבונדן צום געזעס און איינעם האָט ער פאַרשטעקט אין בוזעם. נאָר זיי האָבן דאָס מאָל דערקענט. זי איז באַלד אויסגעוואַקסן דאַנעבן:

— שמעון, געדענקסט? כ'האָב איינמאָל געוואָרנט... מאַך, מאַך גע־שעפּטן! נאָר דערביי גרייט זיך בייצייטנס צו אין וועג אַריין...

מען האָט אים געגעבן קלעפּ, איינמאָל און נאָכאַמאָל, בדיל־הדל גע־

מאכט, נאָר ער האָט ווייטער געשמוגלט. עס איז אים אפילו געלונגען אי־בערצוקויפן עטלעכע אוקראַינער ביי די דראָטן און מיט זיי געהאַנדלט. קיין גליקן זענען נישט געווען — אָבער די גאַנצע צייט האָט ער געהאַט צו עסן וויפל ער האָט געוואָלט; זאָט געווען צווישן אַזויפיל הונגעריקע. נאָר דאָס האַרצקלאַפּעניש יעדן טאָג, ווייסט נאָר איין גאָט אין הימל. די קאָמאַנדאַנטין האָט אים באַקעמפט, געשלאָגן, אונטערגעשטעלט וואַכ־לייט... נאָר ער האָט צוריקגעגעבן מיט דער זעלבער מטבע. דער מייסטער האָט געוואָרפן אַן אויג אויף אים, אַז ער אַרבעט ווי אַ פערד און ער האָט אויך געשלאָסן קאָנטשאַפט מיט נאָך עטלעכע דעה־זאָגער אין דער פאַ־בריק. האָט ער אַמאָל אַ וואָרן געטון:

— ווער עס וויל, קען האָבן אַ שלעכטע צונג. ער, שמעון, ווייסט אויך צו וועמען מען קען רעדן און וו אַ ס ער האָט צו דערציילן — וועט מען שוין זען שפּעטער... אַדרבא, אויב מלחמה מיט אים — האָט ער אויך מיט וואָס צו שיסן!

האָבן זיי מיט אים שלום געמאַכט. אַלעק מיט מלכן, די סאַניטאַרן, האָבן אים איינמאָל אָוועקגערופן אין אַ ווינקל און אַ פרעג געטון:

— דו, וואָס האָסטו צו אונדז? היינט האָסטו בעסער פאַר אונדז. די מייסטערס האַלטן פון דיר, שטעלן זיך איין און לאָזן דיר גאָרנישט טון. מ׳קען נישט וויסן ווער ס׳וועט בעסער אויסשפּילן... איז גלייבער זאָלסט פאַרגעסן און נישט דברן, וואָס מען דאַרף נישט!

אין זייערע רייד האָט ער דערקענט, אַז זיי האָבן מורא פאַר אים. מ׳קען נישט וויסן, וואָס פאַר אַ צרות זיין גרוים מויל קען אָנמאַכן — ווילן זיי אים „אָפּכּמען" מיט גוט־ברודערשאַפט... האָט ער געמאַכט אַ מינע פון אַ שטאַרקן, וואָס האָט מי־יודע וואָס פאַר אַ מאַכט און קאָנ־טאַקטן... זאָלן זיי טאַקע מיינען און די הויט זאָל כאָטש אויף זיי ציי־טערן... דערנאָך איז זי געקומען און אים צוגעשמייכלט:

— שמעון, זאָל דיך אַ כאָלערע נעמען! ביסט אַ ממזר, נאָר אַז דו האָסט אַמאָל אַ גוטע זאַך: פלייש, שנאַפּס אָדער נאַשוואַרג — ברענג מיר. כ׳וועל באַצאָלן גלייך ווי אַלע...

אָט אַזוי האָט ער געשלאָסן שלום מיט די לאַגער־מושלים. זיי מיינען

נאָך אַלץ, אַז ע ר ק ע ן אָפּטון עמעצן, אַז ער איז פון די שטאַרקע און זיי רעכענען זיך דערמיט, האַלטן אים פאַר אַ שטיק אייגענעם און ער האָט דערפאַר מנוחה. דעם יושרס קאָזאַק וויל ער מער נישט זיין. זאָלן זיי קומען אויף אַנדערע הענט. ער האָט עס גענוג.

נאָר דערנאָך זענען אונטערגעקומען קלענערע דאגות. אַז דער קאָפּ איז רואיק — טראַכט מען מער. עס האָט געטראָפן אַז ביינאַכט האָט מען געכאַפּט אַ דרימל ביי דער אַרבעט — איז דער טאָג געוואָרן לאַנג און אויסגעצויגן. דרייט מען זיך אַרום, ס'איז לאַנגווייליק און עס בענקט זיך נאָך אַביסל עסן. האָט ער איין מאָל אָנגעכאַפּט דאָס ערשטע־בעסטע ווייבל פון דער נאַכט־שיכט, וואָס האָט זיך אַרומגעדרייט אויפן הויף:

— הער נאָר, דו! כ'האָב אַביסל קאַרטאָפל, גרויפּן... אויב דו ווילסט — קענסטו עס אָפּקאָכן און מיר וועלן אַלע עסן. איך האָב אויך נישט קיין געדולד צו שיילן, פייער צו מאַכן... ווילסט?

ביי יענער האָבן זיך די אויגן געקווילערט פון הונגער און אַז אַזאַ הונגעריקע הערט ווערטער, ווי: קאַרטאָפל און גרויפּן — וויזשע קען זי נישט וועלן? צו אַ מיידל האָט ער עפּעס נישט געהאַט קיין דרייסטקייט דאָס צו זאָגן — נאָר אַזאַ איינע, אַן אָפּגעלאָזענע, אַ מידע... גוט! ער האָט אפילו צוזאַמענגעקראַצט אַביסל האָלץ, קוילן און יענע האָט אָפּגע־קאָכט אַ טאָפּ עסן, וועלכן ער, דאָס יינגל און זי האָבן זיך אוועקגעזעצט עסן אונטערן פרייען הימל. די ווייטערדיקע טעג האָט ער שוין געזאָרגט דערפאַר, עס זאָל זיין מער פּראָדוקטן: קנאָבל, ציבעלעס און אפילו אַ ברעקל פּוטער אָדער אַ ביין מיט אַ שטיקל פלייש. נו, האָט עס פאַר־שמעקט דעם גאַנצן אַרום און עס האָבן זיך באַוויזן קנאָה־אויגן פון אַלע זייטן... מענטשן האָבן דאָס שפּייעכץ געשלונגען.

איז דערנאָך צוגעקומען אַן אַנדער ווייבעלע, אַ יונגע נאָך און אַ שעמעוודיקע:

— ר' שמעון... איך קען אויך קאָכן. איר'ט זען, וואָס איך קען מאַכן פאַר אַ מאכלים, אויב מ'גיט מיר נאָר פון וואָס...

האָט ער נישט געקענט פאַרשטיין:

— אין וואָס גייט עס דיר: דו זאָלסט אויך האָבן צו עסן אָדער יענע, וואָס האָט נעכטן געקאָכט זאָל נישט האָבן? זאָג...

דאָס ווייבעלע האָט גענומען שטאַמלען. אָבער ער האָט געמאַכט אַ סוף דערצו:

— הער, ווייסטו גאָר וואָס? איך קען ברענגען יעדן טאָג פּראָדוקטן, עס זאָל זיין אָפּצוקאָכן אַ גאַנץ־גרויסן טאָפּ מיט עסן. איז אַזוי: איינמאָל וועסטו אָפּקאָכן און איינמאָל   ז י. איר קענט עס אויך מאַכן צוזאַמען. איך האָב נישט קיין קאָפּ צו אייערע ווייבערישע קריגערייען. נאָר איין זאַך זאָג איך דיר: עסן וועלן אַלע...

אַזוי האָט זיך עס אָנגעהויבן. דערנאָך האָבן זיך אַלע טאָג צוגעקלעפּט צו אים אַנדערע; מיט רייד, געבעט, זיסלעכע שמייכלען וואָס זאָגן צו אַלצדינג אין דער וועלט און שוין־פאַרגעסענע קאָקעטעריע:

— ר׳ שמעון... פּאַניע שימאָן, איר וועט זען...

הכלל, עס האָט זיך אַזוי אָנגעקליבן אַ גאַנצער מנין. אַ גאַנצן האַרעם האָט ער אויפגעשטעלט מיט זיין פאַרעדיקן טאָפּ עסן יעדן פאַרנאַכט... נאָר גיי מאַך מיט ווייבער! רק זיי זענען אייפערזיכטיק, יענעז גרייט אַלע ווייל זיך צו קריגן, פּאַטשן זיך... ס׳איז אָבער גענוג, ער זאָל אויף זיי איין בליק טון — בלייבן זיי שטום ווי די פיש. ער אַליין דרייט זיך אום צווישן זיי ווי אַ באַפעלער. טיילמאָל ווייזט ער ארוים זיין חסד א יי נ ע ר , אַמאָל אַ צווייטער. מ׳איז דאָך נאָר אַ מענטש!

ער וויל דאָ מער נישט וויסן, אין ווערק צע, וואָס ס׳איז אַ מצווה און וואָס — אַן עברה. זיין דאגה! זאָל מען שפּעטער שמייסן! ער האָט שוין פאַר גאָרנישט נישט קיין מוראָ. ער וויל זיך נאָר מער נישט קוועלן. אַז ער זעט אַ הונגעריקן — טוט אים ווי דאָס האַרץ. ווייל ער נישט ליידן פון רחמנות — גייט עס אוים צו אַ שטיקל ברויט אָדער אַ לעפל געקעכץ און — פּטור! ער, שמעון, איז דערמיט גיכער מחיה זיך אַליין איידער יענעם... ווייטער גייט אים גאָרנישט אָן, זאָל ער וויסן, מעבעלע: ג אָ ר נ י ש ט !

V

א מבול רייד האָט זיך אין יענעם אָוונט אַרויסגעריסן פון שמעונס מויל. עס איז געווען א מין געמיש; ציניזם און באַרימעריי. נאָך מער אָבער האָט פון אונטער זיינע רייד אַפּערגעשריגן א פאַרענטפערונג פאַר עפּעס, וואָס נאָר ער איינער זעט און שפּירט... ער זוכט מיט וואָס זיך אויסצוצאָלן פאַר זיין פּרימיטיוון געוויסן, וואָס האָט אַזויפיל כוח ווי ער און איז נאָך ביז איצט אין זיין געזונטן, גבורהדיקן גוף נישט אויסגעגאַנגען...

פּונקט ווי ער דאַרף ווייטער עסן און הנאה האָבן פון לעבן, ווי אַזוי עס זאָל זיך נישט לאָזן, אַזוי מוז ער טון טובות מענטשן און באַפרידיקן דעם שאַרפן מאָנער אין אים, וואָס בייטשט אים אינעווייניק פאַר אָפּגעטוענע זאַכן, מיט וועלכע ער שטיקט זיך דאָרט. אפשר דריקט נאָך אין אים עפּעס פון יענע צייטן, ווען ער איז געווען אין זיבעטן באַראַק און געהאַט צו טון מיט מענטשן, צווישן לעבן און טויט? וואָס קען מען איצט וויסן? אָט דוכט זיך אַז ער דערציילט אַלץ פון יענע טעג, ער פאַרהוילט גאָרנישט נאָר פירט אויפן גלייכן וועג... אָבער באַלד גיט זיך זיין שטימע א פאַרהאַק און מען שפּירט, אַז דאָ האָט ער עפּעס אַריבערגעהיפּט אַ שטיק בלוטיקן טאָג, וואָס האָט מיט אים אַ שייכות געהאַט... ער שרעקט זיך, קענטלעך, פאַר איינציקע פּונקטן אין זיין לעבן פון ווערק צע, וואָס ער וויל זיי האַלטן וואָס ווייטער פון אויג און זכרון. דערפאַר טרייבט ער זיי מיטן נישט־גלייבן מער אין גאָרנישט. וויל ער לעבן רואיק און רייבט זיך נענטער אַרום דעם הערשער־באַראַק און חנפעט אַפילו די לאַגער־מושלים.

דאָס גיסט זיך אָבער גיך איבער אין זיין מוח און עס ווערט אים נמאָס. זיין ציניזם ווערט פון אים געשליידערט דורך טויטע, נישט פון האַרץ־אַרויסגעריסענע רייד. אינעווייניק אין אים קען עס אָבער נישט אויסרויכערן יענץ געפיל, וואָס מאַטערט און פאַרלאַנגט שטילערהייט א חשבון. און שמעון דערהערט עס נאָך. ווערט ער אין יענע מינוטן ווילד. ער דרייט זיך אַרום „זיין" אַמאָליקן קראַנקן-באַראַק און לויערט פון א

ווינקל, ווי אַ חיה אויף פּאַרציקונג, אויפצוכאַפּן די מינדסטע עוולה, וואָס ער וועט דאָרט דערזען. אַלעק און מלכּל, די צוויי סאַניטאַרן זענען זיינע בעסטע פריינט. ער כאַפּט מיט זיי אַ קערטל, מען שושקעט זיך וועגן פּאַרמעגנס, וואָס קראַנקע טראָגן אין מויל און אין די געדערים... אָבער אין אַזעלכע מינוטן פאַרגעסט ער דערפון. זעט ער נאָר עפּעס אַ קלייניקייט, אַ שלעכטע באַהאַנדלונג, וואָס מען טוט עמעצן — שפּרינגט ער צו ווי אַ לעמפּערט מיט איבערגעגאָסענע אויגן, גרייט צו וואַרפן זיך אין געשלעג, צו בייסן גאָרגלען...

דער ראַפּינירטער אַלעק אָדער דער בעסטיאַלער מענטשנקענער מלכּל פאַרשטייען זיך שוין אויף אַזעלכע אויסברוכן. דינגען זיי זיך מיט אים אַ ווײַלע און גיבן נאָך. זיי ווייסן, אַז אין דער מינוט איז מיט שאַפּיראָן געפערלעך אָנצוהייבן. פאָלגן זיי אים. ער הייסט, למשל, מעכעלען אַריינגיסן דאָס עסן אָן אַ צעטל — גיסן זיי אַריין. זיי ווייסן, אַז שפּעטער וועלן אַוועקגיין טעג און וואָכן, ווען שמעון וועט אפילו נישט אַ בליק טון אין דעם זיבעטלס זייט אַריין. ער וועט זיך באַרואיקן.

ער האַנדלט אויך, שמעון, און שפּעקולירט. אַלערליי איינפאַלן און שווינדל־שטיק האָט ער ווי אַזוי צו פאַרדינען געלט, ביי וועמען עס זאָל זיך נאָר נישט לאָזן. ער איז קאַרג און לאָזט נישט נאָך דאָס מינדסטע. ער שמייכלט דערביי מיט זיינע פּאָר נישט־אויסגעבראָכענע פּניאָקעס און צערטלט דערביי מיט די ליפּן זיין באַליבטסט ווערטל:

— אומזיסט איז שוין געשטאָרבן...

הערט ער אָבער פון אַ פרומען אין לאַגער, פון אַ שטיקל תּלמיד־חכם אָדער גלאַט אַן איידעלן מענטש, וואָס ראַנגלט זיך שטילערהייט מיטן הונגער — וואַקסט ער באַלד אויס נעבן יענעם. ער שטופּט אים אַריין אַזוי שנעל און קונציק דאָס שטיק ברויט, אַז דער איבעררּאַשטער מענטש ווייסט נישט, וואָס פריער צו טון... לאַנג וועט ער אַזעלכן נישט שטיצן. ביי שאַפּיראָן בייטן זיך די געפילן און סימפּאַטיעס. ער וואַרפט זיי אַיבער דאָ צו איינעם און דערנאָך צום צווייטן. כאַפּט ער אָבער אַזאַ מענטש — וועט ער אים שוין אָפּוואַרטן עטלעכע טעג און אים אַזוי בגוואַלד אַריינרוקן זיין מתּן־בסתר — ביז ער געפינט אַ צווייטן... עקזיסטירט יע

נער מער נישט פאַר אים. עס טרעפט אַמאָל אַז אַזאַ איינער קען עס נישט באַגרייפן מיטן שׂכל:

— ווי אַזוי קען עס קומען אַ מענטש אין ווערק צע און געבן ברויט גלאַט אַזוי, סתּם אַ פרעמדן מענטש?

לאָזט אים שמעון לאַנג נישט טראַכטן:

— נעמט, זאָגט מען אייך! וואַרט נישט אויף אליהו הנביא. עס שטייט געשריבן „ושמרתם לנפשותיכם" און שוין! ווייטער איז נישט אייער עסק...

אָפּגעזאָגט זיינס — לאָזט ער זיך צוריק צו זיין כאַפּטע ווייבער, וואָס רינגלט אים אַרום. ער זיצט און ווילצט זיך, קיצלט זיי און לאַכט, ביז דער גרויסער טאָפּ ווערט צעגליט. אַמאָל קען ער זיך אויפשטעלן פון מיטן רעדל זיינעם, אַ לויף טון שנעל אין אַ באַראַק און אָפּשטעקן נאָך אַ שטיק ברויט אַ מענטש, און וועלכן ער האָט שוין גאָר פאַרגעסן... דערנאָך קומט ער צוריק אויף זיין אָרט און פילדערט ווייטער צו זיין ווייבער־קלאַמפּער מיט זיינע בלויע תּאווה־ליפּן...

אין לאַגער האָט מען געגוג געהאַט צו רעדן פון שמעונס פאַרגאַנגענהייט אין ווערק צע און זיינע עסקים מיט דער מחנה „קוזינקעס". נאָר אַפילו די פּאָר צניעותדיקע יידן אין ווערק האָבן אים נישט געקענט באַרעדן מיט אַ פול מויל. מעבעלעס אַ שכן אין באַראַק, אַן עניוותדיק, פאַרלוירן מענטשל, פול מיט תּורה און פאַרביטערונג, האָט מעבעלען אין יענער נאַכט פאַרן איינשלאָפן אַזוי אַ זאָג געטון אויף זיין האַלבירט לשון:

— אָט דער ייד? ער האָט דאָך אין זיך אַ שטיק פון אַ למד־וואָוניק! איי, ווען איר זאָלט געווען זען איינמאָל אין מיטן דער נאַכט... ער האָט זיך אַריינגעשאַרט אין באַראַק מיט אַ שטיק ברויט און אַ העמד — גלייך צום קראַנקן פּיקרינער — — —

אַזאַ איז ער געווען, דער שמעון שאַפּיראָ, ווען מעבעלע האָט אים באַגעגנט.

מרדכי שטריגלער

קאַפּיטל צוואַנציק

I

די הערשער־משפּחה אין ווערק צע איז געווען גענוג צאָלרייך און פאַרבונדן צווישן זיך מיט ענגע פאַמיליען־פעדעם, ווי אַ קעניגלעכער הויף. זיי האָבן געהאַט פאַר זיך אַ באַזונדערן באַראַק און פון דאָרט אויס רעגירט, געגעבן באַפעלן און געטון וואָס זייער האַרץ האָט נאָר געגלוסט. אָקעגנאיבער איז געשטאַנען דער באַראַק פון דער פּאָליציי, וועלכע די קאָמענדאַנטין האָט נאָמינירט.

יעדער איינער פון דער דאָזיקער משפּחה איז געווען אַ באַזונדער טיפּ פאַר זיך, מיט באַזונדערע נייגונגען און פאַרלאַנגען. יעדער איינער האָט אויך אָוועקגעריסן אַ באַזונדער שטיק מאַכט פאַר זיך, וועלכע ער האָט נישט געוואָלט טיילן מיטן צווייטן. עס האָט אָבער געוואַכט אויף זיי דאָס אויג פון דער הויפּט־הערשערין, פאַר וועלכער אַלע האָבן געציטערט, הגם זי איז געווען איינע פון דער משפּחה.

דער אורשפּרונג פון דער גאַנצער דינאַסטיע, וואָס האָט באַזעצט דאָס „ווייסע הויז" פון ווערק צע, איז געווען אַ פּשוטער ייד, אַ דאָרפישער בעקער, וואָס האָט געהאַט אַ סך טעכטער וועלכע זענען זיך צעפלויגן אין אַלע זייטן. ער אַליין, אַ פרומער ישובניק, איז געשטאָרבן נאָך פאַרן קריג און ס'איז געבליבן זיין פרוי, אַ יידענע מיט אַלע זיפּצעלעך און קנייטשן פון אַ פאַרדאָרפישטער, יידישער מאַמע.

ווען די משפּחה האָט זיך אַריינגעריסן הערשן אין ווערק צע, איז זיי געלונגען צו ראַטעווען די מוטער און זי אויסהיטן אין לאַגער פאַר יעדער סכנה. איז זי געזעסן אין באַראַק איבער אַ פּאָר ווייבערשע ספּרימלעך אויף עברי־טייטש, וואָס זי האָט געברענגט מיט זיך און דערציילט יעדן איינעם פון איר אַמאָליק עשירות און די גרויסע צדקות, וואָס זי האָט געטון. נישט מער, די קינדער אירע האָבן נאָך לאַנג זיך אָוועקגעלאָזט אין אַנדערע וועגן. אין ווערק צע איז זי אָנגעקומען מיט דריי טעכטער, צוויי איידעמס און אַ גאַנצע כאַפּטע איינקלעך.

די יינגסטע פון די דריי טעכטער, פייגעלע אדער פעלא — די שפּעטערדיקע קאָמענדאַנטין פון לאַגער — האָט נאָך קליינערהייט אַרויסגעוויזן ווילדע, משוגענע שטיק, וואָס די מוטער האָט נישט געקענט פאַרשטיין, ווי אַזוי זיי קומען צו אַ יידישער טאָכטער. די אויגן ביי איר — צעקאָכטע, גרינע און שטעכיקע האָבן כסדר געזוכט עפּעס אַזוינס, וואָס ס'איז אוממעגלעך געווען אויסצוגעפינען און זי אַליין האָט עס קלאָר נישט געוווסט. איז זי געווען שטענדיק פול מיט כעס און בייזוויליקייט, גרייט אָפּצוטון אַלעמען די משוגעדיקסטע שפּיצלעך... און זי האָט טאַקע אָפּגעטון! וואָס האָט דען איר צעפלאַמטער מוח נישט אויסגעקלערט? די מויד האָט קיין גוטס נישט אָנגעזאָגט, כאָטש פון דער נאַטור איז זי געווען גיכער ווילד ווי שלעכט.

גאָר שיין איז זי נישט געווען. שוין בלויז איר צופיל-שפּיציקע נאָז האָט זי עס נישט געלאָזט ווערן. יאָ, אירע אברים האָבן געהאַט עפּעס אַזאַ צוגעמאָסטענע אויסגעגאָסנקייט; די אָרעמס האָבן געהאַט אַזאַ ברוינלעכע אויסגעפּולטקייט, וואָס האָט זיך געוואָרפן אין אויג. דער עיקר אָבער האָט איר ווילדער קער און די היציקע רירעוודיקייט געהאַט אין זיך אַזאַ מין רייצעוודיקן חן, וואָס האָט איר געקליידט צום טראַציק־איינגעצויגענעם פּנים. אירע ליפּן האָבן געהאַט אַ באַזונדערס־גליטשיקן אויסבויג, וואָס האָט זי אין איין מינוט געקענט באַגיסן מיט אַ שיינקייט, וואָס איז נישט געווען אויף איר, נאָר אַזוי ווי שוועבנדיק און באַשטראַלט פון ערגעץ אַנדערש. אין איר ליפּן־שמייכל איז געלעגן דער ווילדער פלאַנטער פון בעסטיאַלער שטרענגקייט און האַרטלעכער צאַרטקייט. פון אַ גרינער פרוכט וואָס האָט נאָך נישט אויסגערייפט, אָבער זאָגט שוין אָן די זיסע אויסגעשטאַנענקייט.

עס האָט זיך אויף אירע ליפּן געוויגט אַ מין נישט־אויסגעפּרוווטע צערייצטקייט פון אַ וואָלף וואָס האָט נאָך נישט די דרייסטקייט צו לאָזן זיך אויף נעגל־פאַרמעסט. גלייכצייטיק האָט פון צאָרן אַרויס — און אויך איר שמייכל האָט אים נישט אַוועקגעלאָזט פון זיך — אַרויסגעלאַשטשעט אַ ווייכע וואַרעמקייט, מיט ציענדיקן אומרו. דאָס זענען געווען ליפּן, וואָס

זענען גרייט צו קושן מיט ים-פיבער — זיי מוזן אָבער דערביי זויגן די בלוטן. איינס פון צווייטן קענען זיי נישט אָפּטיילן.

די אַלע בלינדע סימנים אין איר האָבן אַרויסגעקוקט אָן פאַרקליידונג, פון די שאַרף־אָנגעשפּיזטע אויגן. אויך זיי האָבן צוזאַמען מיטן וואַמפּי־רישן דורשט, וואָס האָט געדראָט — באַוויזן צו רופן צו זיך, ציען און אַרומגלעטן מיט ווײ־טוענדיקע צערטלערייען... ווען זי האָט אָנגעקוקט אַ מענטש, האָט עס אים געמוזט צעטומלען. די קאָנטראַסטן, וואָס האָבן אַרויסגעשימערט פון איר — האָבן געשליידערט אין פאַרשידענע מחשבה־זייטן און עס איז נישט אַזוי לייכט געווען פּלוצים צו געפינען די גלייכ־געוויכט, דעם געהעריקן דערזען זי אָן איבעררַאַשונג. יעדער טריט אירער האָט אַזוי ווי געהאַט זיין שפּראַך, מיט וועלכער ער האָט דערציילט, אַז אין איר ליגט עפּעס נייעס און נישט־געוועזנלעכס.

וואָס ווייסט אַ דאָרפישע מאַמע? אריינטראַכטן זיך טיפער האָט זי נישט געוואָלט אָדער נישט געקענט. עס האָט זיך גראָד געמאַכט אַ שידוך מיט אַ שטילן, חסידישן בחור. איז זי גליקלעך געווען. פעלאַ אַליין איז נאָך דאַן געווען יונג. ביז צו דער לעצטער מינוט האָט זי גאָרנישט געזאָגט. יענער איז געווען אַ רייך יינגל פון דער היים. געזען האָט ער זי צופעליק און פאַרקאָכט געוואָרן. ער האָט נישט געוואָלט קיין נדן, ער האָט זי באַקליידט און גרייט געווען אין פייער אַריין צו גיין. ווי האָט ער געקענט דאַן הערן, וואָס די עלטערן האָבן זיך געקרימט, נישט געווען אַזוי שטאַרק צופרידן?

און מאָדנע: ווען זיי האָבן זי געזען, איז זייער אַנטיפּאַטיע צו איר נאָך שטאַרקער געוואָרן, זיי האָבן זיך געשראָקן, געמורמלט אַז דאָ פּאַסט זיך עפּעס נישט... אָבער — זיי האָבן נאָכגעגעבן. אַזוי ווי זי איז געקומען איינמאָל צו גאַסט — האָט זי אַרויסגעוויזן אַזויפיל זעלבסטפאַרשטענד־לעכע היימישקייט, אַזאַ פילן זיך מעשה־אייגענע באַלעבאָסטע אין שטוב — אַז דאָ איז יעדע וואַקלדיקע נאָכקלעריניש געווען צו־שפּעט. מיט די ערשטע ווערטער אירע איז זי אַריבערגעשפּרונגען אַ סך ווייטער פון זייער באַלעבאַטישן, געלאַסענעם ישוב־הדעת. ס'איז נישט געווען מער קיין

אָרט דערױף. האָט מען זײ געשאַפן אַ פײנע דירה און געלאָזט זײ פירן צו דער חופּה.

באַלד די ערשטע טעג פון זײער צוזאַמענלעבן האָבן אים געװיזן, אַז זי איז דאָ נישט געקומען בלױז זײן מיט אים צוזאַמען, אױסהערן זײנע גליקן און געשעפטן, אױסטראָגן זײנע צערטלערײען און אַנדערע נאַריש־קײטן. זי האָט גאָר אַנדערש נישט געטראַכט, װי קומען און הערשן איבער אים, איבער זײן הױז און אױף אַלץ װאָס ער ברענגט אַהין אַרײן. אױסער זײן שװאַכקײט צו איר איז ער נאָך געװען אַ מענטש, װאָס האָט בכלל זיך געשראָקן צו האָבן אַ שײכות מיט װעלכן ס׳איז עפּנטלעכן טומל. האָט זי טאַקע, באַלד פון אָנהײב אָן, איבערגענומען דעם רודער אין האַנט.

לאַנגע חדשים האָבן זיך אַזױ געצױגן יענעמס לײדן. זי האָט אים געפּײניקט און ער האָט אפילו נישט געקענט װיסן פאַרװאָס. װי זי האָט שפּעטער אַלײן דערצײלט מיט אַ צופרידענעם שמײכל — װי בעת מען לעבט נאָך אַמאָל איבער אַנגענעמע זכרונות — האָט זי אים אפילו גע־שלאָגן און ער האָט עס פאַרשװיגן. אױך דאָס אַלײן האָט נאָך מער פאַר־שטאַרקט איר שנאה צו אים... נײן, נישט אַזױ שנאה װי עקל — אַ געפיל װאָס זי האָט געהאַט אײנגעבױרן צו אַלץ, װאָס ס׳איז הכנעהדיק־װײך װי טינופות — לױט איר הערשערישער שפּראַך פון שפּעטער. איר האָט זיך גאָר געבענקט נאָך אַ פעסטער האַנט, װאָס זאָל זי רײסן בײ די האָר, שלאָגן...

מענטשן האָבן נישט געקענט פאַרשטײן דעם יונגנמאַנס צוגעבונדנ־קײט צו איר. ער האָט אפילו קײן הױך װאָרט נישט אַרױסגערעדט, װען מ׳האָט אים דערצײלט אין אַ װינקל, אַז זי חברט זיך שױן צופיל מיט אײ־נעם אַ פאַצעט, װאָס האָט זײן שטודיום אין אַ הױך־שול נישט באַװיזן צו פאַרענדיקן... איבערהױפּט איז געװען אַ רעטעניש װי אַזױ ער, אַ זײדענער בית־המדרשדיקער מענטש, האָט גאָר געקענט אױסטראָגן אירע נישט־גאָר פײנע אױסדריקן, כּסדר אין פּױליש — און זי נאָך אַזױ מאָדנע־פאַרקאָכט ליב האָבן. אַז קײן גלײך װאָרט צװישן מענטשן האָט זי אים נישט געגעבן, נאָר דװקא, װען אַלע הערן, האָט זי ליב געהאַט פון אים צו מאַכן אַ שמאַטע.

עס האָבן נישט געהאָלפֿן זיין משפּחהס רייד און בעטן זיך ביי אים, ער זאָל אַ סוף מאַכן דערצו — אַז עס זענען נאָך פֿאַראַן פֿרויען, וועלכע ער וועט קענען רופֿן „פֿייגעלע!" און נישט האָבן קיין סקאַנדאַל דערפֿאַר... אַז איבערהויפּט, ווי קען ער אויסטראַגן אירע רייד, וואָס נאָר שונאי־ישראל קענען זיך דערלויבן פֿאַרן מויל צו ברענגען...

ע ר האָט שטילגעשוויגן און אויפֿגעציטערט, ווען מ'האָט אים נאָר דערמאָנט וועגן שיידן זיך מיט איר... און גיי פֿאַרשטיי אַ וועלט! אַז אים איז גאָר ניחא געווען צו זיין אויסגעשטעלט אויף לייטנס געלעכטער און רייד!

די געשיכטע האָט געפּלאַצט אויף אַ גאָר־מאָדנעם אופֿן. ווען ער איז איינמאָל געקומען אהיים אַביסל שפּעטלעך און זי האָט נישט געוואָלט עפֿענען די טיר. ווען ער האָט געקלאַפּט אַביסל שטאַרקער, איז זי אַרויס, אָנגעשריגן אויף אים אַזוי הויך, אַז אַלע שכנים זאָלן הערן. זי האָט אים דערביי אַראָפּגעלאָזט עטלעכע פּעטש און דערקלערט:

— איך האָב דאָ איצט עמעצן... האָסט פֿאַרשטאַנען? אַ געליבטן האָב איך און דיך וויל איך מער דאָ נישט זען. ווילסט — קענסטו קומען ווען איך וועל נישט זיין. נאָר טאָמער איז דיר ניחא דאָס לעבן — באַוויז זיך נישט...

מענטשן האָבן אַפֿילו דערציילט, אַז ער האָט איינמאָל זיך אַריינגעגנבעט מיט אַ נאָך־שליסל ביינאַכט אין שטוב אַריין... מסתמא האָט אים די בענקשאַפֿט אַוועקגעצויגן. באַלד אָבער האָבן זיך געטראָגן דערשראָקענע געשרייען איבער דער גאַנצער גאַס... דאָס האָט זי אים אַ כאַפּ געטון מיט די געזונטע, פֿויערישע הענט און געוואָלט פֿאַר כעס אַראָפּשליידערן פֿון ערשט־שטאָקיקן פֿענצטער אויף דעם נאַכטיקן ברוק...

פֿאַר בושה האָט ער זיך שפּעטער אַ לאַנגע צייט נישט געוויזן אויף דער גאַס. ער האָט אַפֿילו נישט געמאָנט זיין דירה, הגם מענטשן האָבן אים נישט צורו געלאָזט און געהאַלטן אין איין שיטן זאַלץ אויף די ווונדן:

— סטייטש, אַזאַ נפֿקא!?

...ביים רב איז זי געשטאַנען אַ גאַליקע און געקוקט צופֿרידן מיט די גרינע שפּילקעס, ווי אַזוי דער בערדיקער ייד ציקלט דאָרט עפּעס אי־

בער א װײַס שטיקל פּאַרמעט אַזאַ. זי האָט געװאָלט זײַן ערנסט (פֿײַער־לעבע מאָמענטן האָבן זי שטענדיק אַביסל געצװימט, זי האָט זײַ אַפֿילו אַרומגעזוכט...) און דאָך זיך װילד צעלאַכט, בעת זי האָט געזען אַז אָט־יענער ייִד דאָרט, קען מיט אַ פּאָר געשריבענע שורות זי אַנטגילטיק אױפֿבינדן, אָפּרײַסן פֿון יענעם חסידישן שמעלקע, װאָס שטײט דאָ... װי מאָדנע דאָס איז! עס האָט זיך איר פֿאַרװאָלט אַ שפּיל טון מיט חופּה און מיט אַ מענטשל װאָס איז איר צעקראָכן אונטער די הענט. איז זי מיט אים געװען אונטער אײן דאַך, ביז עס איז איר נמאס געװאָרן. ער האָט איר געשטערט מיט זײַן אָנװעזנהײט — האָט זי אים אַרױסגעטריבן... װאָס־זשע קען זי נאָך בינדן? האָט זי עס דען שלעכטס געמאַכט?

יאָ, בכדי ער זאָל נישט פֿאַרלאַנגען פֿון איר פֿאַרשידנס, האָט זי נאָך געצעגערט. זי האָט שױן געטון אַלץ פֿון איר זײַט, אַז זײ זאָלן זײַן צע־שײדט. בײַ איר ברענט עס נישט. זי װײסט, װי אַזױ זיך אַן עצה צו געבן — װאָס דאַרף מען נאָך עפּעס אַ צערעמאָניע דאָרט!?

קוים װאָס מ'האָט זי דערפֿירט דערצו. איז זי געקומען שטײַף און אָנגעצױגן װי אַ גרעפֿיניע פֿון די ביכלעך אַרױס. אַ מאַניע בײַ איר גע־װען נאָכצומאַכן גרױסע אַריסטאָקראַטן פֿון קינדװײַז אױף און קײנער האָט נישט געװוּסט, װי אַזױ עס קומט צו אַ מױד פֿון... נו, אַעלכע פּראָס־טע חי־וקיימס! זי איז געשטאַנען און געװאָלט האַלטן דעם פּאָסאַן, אָבער דאָס געלעכטער האָט פֿון איר אַרױסגעבראָכן: אַרױסטרײַבן אים פֿון שטוב איז װײניק... דאָס ברענגען פֿאַר לײַט אין די אױגן אַ יונג, װאָס האָט איר אימפּאָנירט, גלײַך אין שטוב אַרײַן — איז נאָך אױך נישט גענוג! זי איז װײַטער י ע נ ע מ ס װײַב... נאָר די פּאָר װערטער, װאָס סתם אַ ייִד שרײַבט אָן, האָבן דעם כּישוף פֿון צעשײדן! אַ לאַנגע צײַט דערנאָך האָט זי אין דעם נישט געקענט פֿאַרגעסן און מער געװוּנדערט זיך װי חוזק געמאַכט:

— אָט אַ „טשודנע" פֿאָלק די ייִדן זענען עס!

מענטשן האָבן דערנאָך דערצײלט, אַז ער, דער מאַן אירער, האָט גע־װײנט בײַם געבן איר דעם גט. ער האָט גאָרנישט געזאָגט, נאָר אַזױ אונ־טערטעניק און צעבראָכן געקוקט איר אין די אױגן און געגאָסן מיט

טרערן... ווער קען דען פארשטיין דעם מין מענטש! אז יענער איז געווען א זיידענע נשמה און געקענט חתונה האָבן מיט אַ שטילער, יידישער טאָכטער און זי... מילאָ, נישט ווערט געווען די רייד.

זי האָט אים אָבער קאַלט און דרייסט אָנגעקוקט מיט אזא ביטול, וואָס האָט געקענט אוועקהרגענען. אין דרויסן האָט שוין אויף איר גע־ווארט א הויכער געזונטער מאַן, וועלכער האָט זי גענומען אונטערן אָרעם און זי אוועקגעפירט אין דער וווינונג, ביי וועלכער זי איז געבליבן.

ער, דער צווייטער מאַן אירער און פריערדיקער געליבטער, איז געווען אַ טיפּ, וואָס האָט אָנגעהויבן מיט אַן אינטעליגענטער קאַריערע. זיין גע־דולד און טעמפּעראַמענט האָבן אים זי אָבער נישט געלאָזט אויסטראָגן ביז צום סוף. ער האָט זיך פארפלאָנטערט אין פארשידענע עסקים און געהאַט צו טון מיט מענטשן, וואָס נאָר איין גאָט ווייסט וואָס זיי טוען און ווער זיי זענען.

ביינאַכט האָבן מענטשן געזען דאָרט לייכטן די פענצטער ביז די גרויע פארטאָגן. אויף די זיידענע גאַרבאַדינען האָט מען געזען וויגן זיך שאָטנס, ווי געוועגלעך אין אַ שיכורער הוליאַנקע. אין גאַס האָט מען זי שטענדיק געזען אַן אויסגעפּוצטע, אַ שטאָלצע. ווען זי איז געגאַנגען מיט איר הויכן, שיינעם מאַן — האָט זיך אויסגעוויזן אַז די וועלט איז אירע. זי האָט מיט אים געהאַט אַ טעכטערל, וואָס האָט שוין קליינערהייט גע־האַט די זעלבע פינקלדיק־ליידנשאַפטלעכע אויגן און משוגענע קאַפּריזן. דאָס פּנימל ביים קינד האָט זיך נאָר אָנגענומען אויך מיטן פאָטערס פול־קייט און דורך דעם דערגענצט די שיינקייט־בלויזן, וואָס זי האָט געקענט איבערנעמען ביי דער מוטער. די צעשאָטענע קאָרעקטורן אין די פּנים־שטריכן, וואָס זענען געקומען פון פאָטער, האָבן זי שוין קליינערהייט גענומען אויספאָרמען פאַר אַ פייערדיקער שיינקייט, וואָס טראָגט אַ הער־שער־כוח אין איר אָנבליק. די דאָזיקע משפחה האָט זיך געלעבט אָפּגע־זונדערט, ווייט פון יענע יידן, צווישן וועלכע פעלאַ איז אַמאָל געבוירן גע־וואָרן.

II

ווען די קריג איז אויסגעבראָכן, האָבן זיך פאַר איר מאַן אָנגערוקט די אמתע צייטן. נאָך ביי פוילן האָבן זיך, צווישן אַנדערע פאַרשווינען, ביי אים געדרייט אויך אַזעלכע, וואָס האָבן אַ שייכות געהאַט צו פּאָליציי-ענינים. איצט אָבער איז ער אַריין אין יודנראַט און געוואָרן אַ פאַרבינדער מיט דער געשטאַפּאָ. ס'האָבן זיך אָנגעהויבן טעג פון ווילדע אַרומלויפע-נישן און ביינאַכטיקע הוליאַנקעס, אין וועלכע מ'האָט אָפּגעווישט די פאַר-שידענע זאָרגן און איבערטראַכטונגען. ווי אין אַלע שטעט מיט יודנראַטן, איז אויך דאָ די נאַכט געוואָרן דער אַנטלויף-פּונקט, וווּ מ'האָט פאַרשי-כורט די שרעק און די געשרייען פון אייגענעם געוויסן — ביי וועמען ער האָט נאָך פּרובירט וואַך זיין...

ס'האָבן זיך אָנגעהויבן די פאַרפאַלענע געטאָ-אָרגיעס, הינטער פאַר-מאַכטע לאָדנס — ווען אין דרויסן געוועלטיקט די טויטלעכע פּאָליציי-שעה.

זי האָט זיך פריער ווייניק געמישט אין זיינע עסקים, אויסער טייל-מאָל ווען עס איז נויטיק געווען אירס אַ קאַלט-אויסגערעכנטע עצה. אין די לעצטע יאָרן האָט זי זיך מער פאַרבאָרגן אין די גרויסע צימערן, וווּ זי האָט אפשר אויסגעהלומט אירע מאַכט-גירן, וואָס האָבן פון קינדווייז אויף זיך אַריינבאַקומען פון ערגעץ אין אירע בלוטן. ביי די דייטשן האָט זי גאַנצע וואָכן אויסגעמיטן אַרויסצוגיין איבער דער גאַס. דאָרט האָט מען געקענט אויף שריט און טריט באַליידיקט ווערן און זי האָט אויסגעמיטן באַליידיקונג מער ווי קלעפּ. דאָס טראָגן אויף זיך די יידישקע ווי אַ שאַנד, איז געווען איבער אירע כוחות און העלפן זיך דערצו האָט זי נישט גע-קענט. אין יענע יאָרן האָבן זיך שוין אין איר קלאָר אויסגעשיילטביידע קעגנזעצלעכע כוחות: די קאַלטע ניכטערקייט מיט דער היציקער דורשטי-קייט צו מאַכט, געניוס און לעבן. אייגנטלעך זענען עס בלויז צוויי זייטן פון דער זעלבער מטבע, בפרט אונטער דעם דייטשן שטילעט. וואָס מער מען גליט צום לעבן — מוז מען קאַלט און טויב זיין צום אַרום. דעם גע-נוס און די זיכערקייט מוז מען נאָר אַראָפּקראַצן פון יענעמס וו ו נ ד

און סכנה... מוז קאַכיק בלוט זיך טוליען צו אַ קאַלטן האַרץ. שוין דאַן האָט עס פּעלאַ געוווּסט.

לאַנג וואָלט זי קיין באַליידיקונג נישט איבערגעטראָגן. כאָטש קיי־נער ווייסט נישט, ווי אַזוי ס׳האָט זיך גענומען אַזויפיל — ביז קראַנק זיין — שטאָלץ ביי אַ טאָכטער פון אַ שטוב, וואָס איז געווינט הכנעה־דיק איבערצוטראָגן דעם שפּאָט פון אַזויפיל פרעמדע שכנים... אַזוי ווי זי האָט געוואָלט לעבן — און אונטער די דייטשן הייסט עס: זיין אויסגעשטעלט אויף חרפּות — האָט זי געזוכט מאַכט. דאָס הערשן אויף עמעצן בעת מ׳איז אַליין אין אַ געוויסן פּונקט דערנידעריקט — קען פאַרגלעטן די בושות פון דער צווייטער זייט. דאָס פאַרגיטיקט און צאָלט אָפּ. אָבער די וועגן דערצו האָט זי נישט געקענט, געזוכט און נישט גע־פונען.

ביז אַ צופאַל האָט זי אַרויסגעפירט אויפן שליאַך, אַ טראַגישער צו־פאַל. צוליב זיינע קאָנטאַקטן מיט דער געשטאַפּאָ, אין פאַרשידענע כלל־עסקים, האָבן די דייטשן איינמאָל, אין מיטן דער נאַכט, אַרויסגענומען איר מאַן און אים אַוועקגעפירט ערגעץ־וווּ. ס׳זענען שוין געווען די צייטן, ווען די יידישע געטאָס אין פּוילן האָבן זיך געוואָרפן אין די לעצטע גסיסה־קראַמפּן. ערשט דאַן האָט זי זיך דערוווּסט אויף קלאָר אַזוינס, פון וועלכן זי האָט זיך קיינמאָל נישט אָפּגעגעבן קיין חשבון: זי האָט אים ליב גע־האַט. ביז איצט האָט זיך איר אויסגעוויזן אַז דאָס האָט זי אים, ווייל איר איז גוט אַזוי. איצט אָבער האָט זי געזען, אַז אויך ער האָט עפּעס פון איר מיטגענומען מיט זיך, אַז זי קען אַפילו זיין גרייט אויף סכנות פאַר זיינעטוועגן...

וואָס איז ער דען ביי איר געווען די גאַנצע צייט? זי האָט נישט צופיל געטראַכט דערפון. דאָס לעבן איז געגאַנגען אויטאָמאַטיש און ער איז ביי איר געווען דער פאַרמיטלער און באַזאָרגער פון הנאהדיקן לעבן. עס איז קיינמאָל נישט געשטאַנען פאַרן אויג די סכנה, מ׳זאָל אים צונע־מען — אַז זי זאָל זיך דאַרפן פאַרטראַכטן וועגן דעם. איצט איז ער פלו־צים נישט אָ מיט איר. אין קעגנזאַץ צו איר גאַנצער, פאַרפלאָנ־

טערטער נאַטור — וועלכע ל אַ ז ט נ י ש ט עמעצן ליב האָבן אינגאַנצן — האָט דאָס זי אויפגערודערט.

אפשר איז עס געווען דערפאַר, וואָס אין די געטאָ־צייטן האָט זי זיך סתם געשראָקן צו בלייבן אַליין? אַזוי איז געווען, ווער עס זאָל אַו־מעטום גיין, לויפן איבער אַלע געפערלעכע ערטער און פאַרהאַלטן אין וועג די סכנה; אַז ווער ס'איז, זאָל זיך נישט אַריינרייסן צו איר אין שטוב, באַליידיקן זי, איר שלעכטס טון... איצט אָבער וועט זי מוזן גיין ווו נאָר זי וועט דאַרפן, זי וועט אַרויסגעשליידערט ווערן צו דער גאַס, אַליין מוזן בויגן זיך פאַר פאַרשידענע מענטשן און יעדן טאָג לעבן מוזן אַליין אויסקעמפן, אויסבעטלען און אויסחנפענען... ראַנגלען זיך! און דערביי האָט זי אַ קינד... ער וועט איר פעלן — דאָס האָט זי געוווּסט. שפּעטער האָט זי אויסגעמיטן צו רעדן אַ וואָרט וועגן איר מאַן, נישט דערמאָנט אים. אָבער צווישן אַלע בינדונגען מיט אים איז אויך געווען — ל י ב ע , פּרווילעכע מאַן־סענטימענטן, וואָס זי האָט נישט געקענט אויסמעקן אויך אין די צייטן, ווען זי האָט זיך אָנגעטון אַ דעמאָנען־הויט.

דער אַרעסט פון מאַן האָט זי אינגאַנצן געענדערט. זי האָט אויפאַמאָל פאַרלוירן די גאַנצע מורא. די זאָרג פאַר זיין גורל האָט זי אַרויסגעשטויסן. זי האָט אָנגעהויבן לויפן צו יידישע מאַכער, צו דייטשע שעפן און אָפיצירן, געקלאַפּט אין טיר און מיט איר איינגעבוירענער דרייסטקייט — וועלכע שטעלט אין שאָטן דעם פחד פאַרן אייגענעם שטאָלץ — איז זי צוגע־טרעטן צו יעדן איינעם ווי אַ גלייכע. זי האָט געוויינט, אונטערגעהאַנדלט און געבעטן, אָבער עס האָט ווייניק געהאָלפן. אין איינער אַ נאַכט איז ער דערשאָסן געוואָרן.

זי האָט אָבער דערביי זיך דערוווּסט עפּעס נייעס: זי האָט אַליין געעפנט אַ טיר, זי האָט מיטלען און וועגן צו שמועסן מיט זיי, צוצוקומען איז אַ סך ערטער... זיי זעען זי און ענטפערן אפילו אויף אַ פראַגע, וואָס זי פרעגט זיי. אַמאָל טוט זי אַ שמייכל און יענער, דער מיטן מונדיר, אָקעגנאַיבער ענטפערט מיטן זעלבן...

דאָס איז פאַר איר געווען אַן אַנטפּלעקונג. איצט ווייסט זי.

אין שטאָט האָט זי אָבער מורא געהאַט צו זיין. די לעצטע יידן האָבן

שוין דערפילט איבער זיך דעם ציטער פון סופ'דיקן גזר־דין. דערפאר אָבער זענען נאָך געווען עטלעכע קלענערע ערטער, ווו מען האָט ערשט געהאַלטן ביי די פריערדיקע עטאַפּן. דאָרט האָט מען נאָך געטראָגן שוחד און דער־פאַר „געקויפט" פאַרזיכערונגען, וויפל מ'האָט נאָר געוואָלט און דאָרט האָט מען נאָך געגלייבט אין יידישע געשליפענע צינגער, וואָס „דאַרפן נאָר וויסן ווי אַזוי מיט זיי אומצוגיין"... האָט פעלאַ איבערגעלאָזט די היים און איינגעפּאַקט דאָס פּעקל, גענומען דאָס טעבעטערל פאַרן הענטל און אַוועק צו דער מוטער, קיין סקאַרזשיסקאָ. זי איז אָבער שוין איצט געווען רייכער מיט איין דערפאַרונג. זי האָט געוווּסט, אַז מען דאַרף האָבן „קאָנטאַקט", אַז ז י דאַרף זיי און קען זיי אָנבינדן. טאַקע דאָרט האָט מען זי אַנטדעקט אַלס אַזאַ, וואָס ווייסט ווי אַזוי און וווהין זיך צו ווענדן...

III

די צווייטע שוועסטער האָט זיך אויסגעזוכט אַ הויכן חברה־מאַן מיט נישט קיין גאָר־גלאַטע געשעפטן און זיך אויך פאַרצויגן אין דער זעלבער שטאָט ווו פעלאַ. זי איז געווען אַ מיידל ווי אַ דעמב, מיט נאָך אַ קאָפּ העכער פאַר פעלאַן. איר פּנים איז געווען שענער — נאָר טעמפּער. נישט געווען צו מערקן אויף איר די אַלע מישמאַשן, וואָס זענען געווען ביי איר יינגערער שוועסטער. אַ פּשוטער פולער גוף, ווי אַן אויסגעשטאָפּטע, מיט אַ מין צעקראָכמאַליעטער שיינקייט, וואָס רופט נישט און רעגט צו גאָר־נישט אָן. זי איז געווען אין אויסזען געוואַלדיק ענלעך צו דער שוועסטער. עס זענען אָבער פון איר אַוועקגעפאַלן די טיפערע ליניעס און ניואַנסן וואָס האָבן די שוועסטער געמאַכט בולט און שפּירבאַר. אירע אויגן, מיט דער זעלבער פאַרב, אָבער אָן דעם מינדסטן אָנדייט אויף דורשטן און פאַר־לאַנגען, האָבן נאָר געוויזן אַ פלעגמאַטישע נאָכגיביקייט און לייכטן גע־נוס־באַגער, וואָס זאָל זיין פּשוט און אָפן. דער גאַנצער, גרויסער קערפּער האָט געפּרייכט פון אָפּגיביקייטס־ווילן אָן חכמות און צערעמאָניעס.

זי איז אַזוי ווי באַשאַפן געוואָרן צו זיין אַ ווייב פון אַ הויכן, שטאַרקן יונג, וועמען זי האָט זיך אויסגעזוכט — און ווייטער גאָרנישט. איר האָט

אימפּאָנירט זיין פּראָסטקייט און נאַקעטע ברוטאַליטעט פון אַ גאַסן־שפּאַצירער מיט צוגעשפּיצטע וואָנסעלעך און שמאָלע, גלאַנציקע שטיוועלעך. אינעם מאַנס אייגעלעך איז אָבער געלעגן עפּעס אַזאַ ברוטאַלע זוכע־ניש, אַזאַ בליק־וואָרפעניש צו העכערע שטאָקן, צו הערשערישקייט. שוין די ערשטע באַגעגענישן צווישן אים און פעלאַן האָבן געוויזן, אַז דאָ האָט געטראָפן האַמער אויף קיזלשטיין. אין דער בהלה האָט אויך זי מיטן מאַן זיך אַריבערגעטראָגן צו דער מוטער, צוזאַמען מיט זייער לאַנג־פּנימ־דיק, בלאַס טעכטערל.

די דריטע טאָכטער האָט די גאַנצע צייט געוווינט אין שטעטל מיט דער מוטער. זי איז געווען די עלטסטע פון זיי דריי. זי האָט די מ ו ר ט ע ר חתונה געמאַכט. אַ מיידל פון אַ דאָרף, אָן וויסענישן און פאַר־לאַנגען — איז פאַר איר גענוג געווען אַ דיקלעכער בעקער, ווענען די שווינגער האָט געמאַכט אַ בעקעריי אין סקאַרזשיסקאָ.

ווען אויך דאָס קליינע אָרט האָט גענומען פלאַקערן, האָט פעלאַן פאַר־כאַפּט דער אומרו. אין דער דאַנעבנדיקער אַמוניציע-פאַבריק זענען שוין געווען יידן. עס זענען דאָרט שוין אפילו געווען יידישע קאָמענדאַנטן און באַפעלער, וואָס האָבן זיך דאָרט איינגעאָרדנט. אַהין האָט זי געוואָרפן אַן אויג. זי האָט אָבער געוווסט, אַז די יידישע מאַכער וועלן קיין פרישע מיוחסים נישט צולאָזן. זיי זענען געקומען פריער — זענען זיי בילעכער... האָט זי גענומען מאַכן קאָנטשאַפטן מיט פּוילישע מייסטער, מיט דייטשע וועכטער און אונטער־דירעקטאָרן. אומעטום איז זי אַריינגעדרונגען און גאַנץ שנעל ביי זיי באַקומען אָנזען. איר איינפלוס האָט זי געזוכט אויס־צוברייטערן, אָן צו זאָגן דעם ציל דערפון. סתם אַזוי — אַ שטילער האַנדל, אַ מעקל... די קאָנטשאַפטן אויסצונוצן האָט זי צייט די לעצטע רגע, ווען עס וועט שוין אויף אַן אמת ברענען די ערד אונטער די פיס. דער־ווייל האָט זי געמאַכט געלט. די ווערטפולע זאַכן האָט זי פאַרשטעקט אַביסל ביי דעם און אַביסל ביי יענעם. זי האָט אויך נישט ביי איין מייס־טער, ווי גאַיעווטשיק, פּינאָוו און אַנדערע אַריינגעוואָרפן וואָס עס האָט נאָר געקענט מעגלעך זיין. אַזוי אַרום האָט זי געשאַפן אַ פאַנצער פון געלט און קאָנטשאַפטן אַרום זיך און איר משפחה. זי האָט געוואָלט אַריינבאַקו־

מען זיך אין לאַגער, אַ פאַרזיכערטע מיט איינפּלוס און באַוואָרנט פאַר הונגער. ווייטער וועט מען שוין זען.

מיט אַ צייט פריער, איידער מען האָט ליקווידירט דאָס געטאָ, האָט זי מיט דער הילף פון מייסטערס אַריינגעפירט אַהין איר גאַנצע משפחה מיט אַלע זאַכן, וואָס זיי האָבן נאָר געהאַט. עס האָבן זי שוין פריער גע־קענט אַלע שפּיצן פון דער פאַבריק, אַזוי אַז זי איז באַלד געקומען ווי אַ פּאַרטיקע באַפעלערין איבערן לאַגער.

די פריערדיקע דריי קאָמענדאַנטן פון לאַגער: דער קאָמענדאַנט, וואָס מ׳האָט אים גערופן „דער גראָבער אַבראַם" און זיינע געהילפן — הערצקע לעדערמאַן און קויפמאַן האָבן זיך דערשלאָגן צו זייער שטעלונג בלויז מיטן שלאָגן און ממיתן די איבריקע יידן, וואָס איז געפעלן געוואָרן די אונטערשטע שיכטן פון דער פאַבריקס־לייטונג. זיי האָבן נישט געהאַט די גליטשיקע, ראַפינירטע אַדורכגעטריבנקייט, וואָס זאָל זיי דערמעגלעכן צו־צוטרעטן צו אַ העכערן אָפיציר אָדער מייסטער.

ביז איצט איז געגנוג געווען נושא־חן צו זיין, ביי איינעם פון די ניד־ריקסטע שלעגער — מען זאָל ווערן אַ מאַכער אין לאַגער. די העכערע מאַכט האָט זיך נישט געמישט. פאַר זיי איז גענוג געווען, אַז יעדער טאָג אין דער פאַבריק שלינגט איין אַזויפיל און אַזויפיל יידן צו דער אַרבעט. נאָך דעם — גייט זיי נישט אָן, ווער עס קאָמאַנדעוועט איבער זיי און וואָס זיי טוען דאָרט.

דער גראָבער אַבראַם, אַ מגושמע חיה פון נעבן קאָנסק, האָט זיין הערשאַפט איבערגענומען אַ דאַנק זיין אַרויסטרעטן פון דער ריי און שלאָגן שוואַכלינגען מיט מער סאַדיזם ווי אַ ווערקשוץ. דאָס האָט אימ־פּאָנירט. ער האָט דערביי פאַרמאָגט אַזאַ דראַסטישע, ניבול־פּהדיקע זידל־שפּראַך, פון וועלכער דייטשן און פּאָליאַקן זענען געפאַלן פון די פיס פאַר געלעכטער. נישט קיין סך הינטערשטעליק אין דער הינזיכט זענען אויך די חברים זיינע: קויפמאַן, דער קאָמענדאַנט איבער די באַראַקן און מיטאָג און הערצקע, דער אויסטיילער פון ברויט.

פעלאַ איז אָבער אַריינגעקומען דורך אַנדערע וועגן. זי האָט זיך נישט געדאַרפט פריער „אויספיינען" און דערשלאָגן זיך דורך „פאַר־

דינסטן" צו אַ שטעלונג. זי האָט עס פֿריער שוין געהאַט אין דער האַנט. אין לאַגער האָבן זי אַריינגעפֿירט עטלעכע מייסטער און זי האָט שוין גע־שיקט און ראַפֿינירט געהאַט פֿאַרוועבט די דינסטע קאָנטאַקטן מיט אַלע דעה־זאָגער, נישט נאָר איבערן יידישן לאַגער.

ווי פֿון זיך אַליין איז זי געקומען צום גרייטן באַפֿעלן. אַלע פֿריער־דיקע מושלים האָבן איינגעזען, אַז עס וועט אפֿילו נישט האָבן קיין זין זי צו באַקעמפֿן און זיי האָבן זיך באַלד אָפּגערוקט אין דער צווייטער ריי. זיי האָבן איר באַלד געגומען אָקעגנטראָגן די אונטערטעניקע חניפֿה־שמייכלערייען, אַזוי ווי זי וואָלט געווען איינע פֿון יענע, וואָס קען געבן מאַכט און מאַכן מיט אַ קאָפּ קירצער. אויך אַלע פּאָליציי־לייט האָבן זי פֿון דער ערשטער מינוט אָן געגומען באַטראַכטן נישט ווי איינע פֿון זיי, וואָס האַלט אַ יידישן שטעקן און קען אים נאָר הייבן אויף שוואַכע צעבראָכענע יידן — נאָר ווי אַזעלכע וואָס האָט גאָר גרויסע פֿולמאַכטן, וואָס האָט זיך נאָר באַזעצט אין לאַגער צוליב אַ משוגענעם קאַפּריז.

זי האָט פֿאַרשטאַנען ווי אַזוי דאָס דאָזיקע געפֿיל ביי זיי אַרויס־צורופֿן און דערהאַלטן. זי איז נישט געשטאַנען מיט שטייפֿן דרך־ארץ פֿאַר יעדן וועדקשוץ און שלעגער. געשמועסט מיט זיי האָט זי פֿריי, מיטן אָנ־ציעוודיק־שלאַנגישן שמייכעלע אויף די ליפּן. זי האָט אויף אַזעלכן אפֿילו אַרויפֿגעלייגט גוטברודעריש אַ האַנט אויפֿן אַקסל און אים נאָענט אַריינ־געקוקט אין די אויגן, אַז יענער האָט זיך ווי פֿאַרלוירן דערביי. טאָמער איז געקומען ווער פֿון דער העכערער מאַכט אין לאַגער אַריין, האָט זי גע־לאָזט אין גאַנג איר גאַנצע געשיקט־ראַפֿינירטע חוצפּה. ס'האָט געמעגט זיין ד"ר ראָסט אַליין, אָדער שמיץ — האָט זי אים אַריינגעבעטן צו זיך אין צימער אויף אַ גלעזל שנאַפּס אָדער טיי. זי האָט דאָס אָבער געמאַכט אויף אַזאַ אופֿן, מיט איר גאַנצן און אייגנאַרטיקן לשון־אַרסענאַל, אַז יע־נער האָט אויפֿן מאָמענט ווי פֿאַרגעסן, אַז דאָ שטייט פֿאַר אים סך־הכּל אַ יידישקע. נישט אַליין, האָט זי געוווסט, מעג מען און מ'דאַרף דעררעדן. האָט זי אומעטום צוגעלייגט איר אויגנבליק און קוימיקע אָנדייטונגען, וואָס קענען נאָר פֿאַרשטענדלעך זיין פֿאַר די, וואָס ווילן עס דערהערן און פֿאַרשטיין.

איר פריערער ארט פארהאלטן זיך מיט די מעכטיקע האט געוואל־דיק געווירקט, אז אלע זאלן זיך איר אונטערווארפן, ווי א באפעלערין פון א העכערער מדרגה.

זי האט טאקע באלד גענומען איינפירן אָרדענונג אין לאגער אויף איר שטייגער. זי האט באשטימט פאר פאליציי, וועמען זי האט געוואלט. זי האט אויך אויסגעטיילט קאמענדאנטן און פאראַרבעטער פאר די האַ־לעס. איין שוואגער, דעם הויכן געזונטן יונג פון קיעלץ, ווייזנבערגן, האט זי געמאכט פאר קאמענדאנט פון דער פאליציי און דעם צווייטן שוואָ־גער, פעלדמאן, דעם בעקער פון סקארזשיסקא, האט זי געמאכט פארן באלעבאס איבער דער גאנצער אפּראָוויזאַציע פון לאגער. ער האט אויס־געציילט און אויסגעטיילט דאס ברויט, די מארמעלאד און די קאווע. דאס האט אים געגעבן מעגלעכקייטן צו פארן יעדן טאג אין שטאט אריין, צו דער בעקעריי און דערווייל דערליידיקן פארשידענע עסקים און אָנ־האלטן די היימישע קאנטאקטן מיט די גויים פון שטאט.

אזוי ארום איז די גאנצע אויבערמאכט פון לאגער איבערגעגאנגען אין די הענט פון דער דאזיקער משפחה.

IV

דער עלטסטער שוואגער פון „ווייסן הויז", פעלדמאן, איז געווען א דיקער, בייזלעכער ייִד, ביי די פופציק. א סוחר פון אלע יארן, האט ער דא גענומען אויסטאפּן אלע מעגלעכקייטן, ווי אזוי דא צו ציען פּראָפיטן, האלטן שטרענג אלץ אין דער האנט און בייזערהייט לעבן מיט אלעמען בשלום. די „טעכנישע" זייט פון זיין אמט האט ער איבערגעלאזט ביי זיין געהילף, דעם פריערדיקן קאמענדאנט, הערצקע לעדערמאן. ער האט נאר געזוכט מעגלעכקייטן, ווי אזוי אויך דא צו לעבן בריווח מיט זיין משפחה און דערלעבן דעם סוף.

זיין ווייב, וויביידע אנדערע שוועסטער, איז געווען א הויכע, געזונ־טע יידענע. איר ארבעט איז באשטאנען אין זיצן ביי זיך אין באראק און אויסהערן די פארשידענע אויסטערלישקייטן, וואס דער מאן האט דער־

ציילט, צוריקקומענדיק פון שטאָט. אַ בייזע פון אַלע יאָרן, האָט זי אויך דאָ מקנא געווען די אַנדערע שוועסטערן, וואָס האָבן מער מאַכט און פּאָזיציע אין לאַגער, ווי זי און איר מאַן.

עס פלעגט טרעפן אַז דער אַלטער פעלדמאַן איז געקומען פון בעקערײַ מיט אַ הויך־אָנגעלאָדענעם וואָגן קאָכעדיק ברויט, וואָס האָט פאַרשמעקט דעם לאַגער. אין אַזאַ מינוט פלעגן זיך אָנלויפן חושבדיקע געשטאַלטן פון אַלע זייטן. וויפל די פּאָליציי זאָל זיי נישט געווען שלאָגן און טרייבן — האָט עס נישט געהאָלפן. יעדער איינער האָט זיך געהאַט זיין חלום פון אַביסל גליק: אפשר וועט אַראָפּפאַלן אַ ברויט... און אפשר וועט ער זיך קענען צורייסן און אָפּקנייפּן אַ שטיק... דער עיקר אָבער איז געווען אַ קרן דאָס איינאָטעמען אין זיך פון גאָר־נאָענט דעם זיסלעך־שמעקעוודיקן ריח, וואָס דערפרישט און ער וואַרפט גלייכצייטיק אַריין אין אַ פאַרחלשטן צושטאַנד.

אָבער די מסחר־גענייטע הענט פון פעלדמאַנען האָבן שוין באַצייטנס גוט איינגעפּעקלט די ברויטן אין וואָגן, קיין ברעקל זאָל נישט אַרויספאַלן. גאַנץ באַזונדער האָט ער דאָרט איינגעקויפט אַביסל ברויט, מער ווי דער פאַסונג, בכדי זיי צו פאַרקויפן פאַר הויכע פרייזן אין לאַגער. ווײַל ער נישט, אַז צופיל אויגן זאָלן זען, ווי אַזוי ער סאָרטירט זיי אויס! ער האָט דערפאַר, אויסער דער פּאָליציי, אויך געהאַט אַ פּאָר יונגען, וואָס האָבן פאַר אַ פּאָרציע ברויט געהאָלפן טרייבן דעם עולם. אַ גרויסע הילף האָט אים דערבײַ געגעבן דער ווילדער בן־יחיד זיינער, אַ פּופּצן־יעריק יינגל. ער האָט זיך געוואָרפן אויף דער מחנה און געהאַקט מיט די גערזונטע פויסטלעך איבער די קעפּ און ווו ס'האָט זיך געלאָזט... עס האָבן זיך אָבער געפונען אַזעלכע עקשנים, וואָס האָבן, ווי היפּנאָטיזירטע, נישט געוואָלט אָפּטרעטן. וואָס מער מען האָט זיי געשלאָגן, אַלץ מער האָבן זיי נישט געקענט באַגרייפן:

— וואָס אַרט אייך דען, פאַניע פעלדמאַן!? מיר טוען דאָך גאָרנישט! נאָר דעם ריח... מיר נעמען דאָך בײַ אייך גאָרנישט...

דאָ האָט אויך פעלדמאַנס פרוי געוואָלט ווייזן איר אָנזען. זי איז אַרויס מיט אַ קוויטש:

— שוין זאָלט איר זיך אָפּטראָגן, איר הערט? איך וואָרן אייך...

קיינער האָט זיך אויף איר אָבער נישט אומגעקוקט. פונעם טומל האָט זיך פעלאַ גראָד אויפגעכאַפּט און געלאַסן, מאַיעסטעטיש זיך צוגע־לאָזט נענטער צום המון. זי האָט קיין סך נישט געדאַרפט שרייען. מאַ־מענטאַל האָט זיך דער עולם צעשאָטן אין אַלע זייטן. פעלאַ האָט גאָר־נישט געזאָגט נאָר שפּאַטיש אַ בליק געטון אויף דער שוועסטער, וואָס האַלט זי אין איין מקנא זיין און פילזאָגנדיק און גיפטיק אַ זיי־געטון אַ פּאָר ווערטער דורך די ציין:

— נו, זעסט? דו וואָלסט דאָך אויך געקענט זיין קאָמענדאַנטין... וואָס?

אָפּגעזאָגט אירס — און אַוועקגעשפּרייזט, ווי איבער אַלעמענס קעפּ. דאָס האָט אָבער נאָך מער פאַרשטאַרקט די שטילע אייפערזוכט. אָבער צו קיין אָפענעם אויסברוך איז נישט געקומען. די שוועסטערן אירע האָבן אויך זיך געשראָקן פאַר איר בליק און נישט איינמאָל האָבן זיי זיך גע־מוזט ווענדן צו איר, זי זאָל זיי אַרויסהעלפן אין פאַרשידענע פאַלן. אַזוי אַרום איז פעלאַ געוואָרן די קרוין אויך פון איר משפחה.

אין אַלגעמיין איז דער אַלטער פעלדמאַן נישט געווען להוט נאָך גרוי־סער מאַכט. זיין שטוב האָט ער געפירט מיטן גאַנצן, באַלעבאַטישן שטיי־גער פון אַ נאָרמאַל לעבן. פון געטאָ האָט ער זיך מיטגענומען אַ גרויסן טלית מיט אַ סידור, געראַטעוועט פאַר דער שוויגער אַביסל ווייבערשע ספּרימלעך און אויך ער אַליין האָט אין זיי אַמאָל אַריינגעבליקט. אין לאַ־גער איז ער געווען פאַרהאַסט צוליב דעם, וואָס ע ר האָט געהאַלטן די שליסלען פון ברויט און שטענדיק געהאַט וואַכע אויגן אויפן מאַגאַ־זין. עס זענען געווען געווען געגנוג חברה, וואָס זייער הויפּט־חלום איז געווען: צו מאַכן דאָרט אַן איינברוך. אָבער פעלדמאַנס מיט פעטס־באַשלאָגענע איי־גלעך האָבן זיי דערפון אָפּגעהאַלטן. ער האָט אפילו אַזעלכן דערקענט, מיט אַ מאָדנעם חוש, פון ווי ווייט. ער האָט אים דערפאַר געוואָרנט, ווי נאָר ער האָט אים געזען זיך אַדורכדרייען:

— דו, וואָס שמעקסטו דאָ אוים? ס'וועט דאָך זיין אַ ווייבראָך צו דיר...

און דאָס האָט געקלעקט זיי אָפּצוהאַלטן.

גאַנץ באַזונדער האָט ער געהאַט אַזאַ בעל־הביתדיק געגגל, מיט אַזאַ אונטערקרעכצלען, וואָס נאָר צופרידענע מיט זיך און זאַטע קענען עס אַזוי אַרויסברענגען פון זיך. ביי אים האָט זיך גאָרנישט געענדערט און אויך די שפּראַך זיינע און דעם לעבנס־שטייגער האָט ער זיך מיטגענו־מען אַהער און זיך דערמיט נישט זשענירט. ער האָט, למשל, געקענט שטיין מיט אַ מענטש אין מיטן הויף און שמועסן. אַרום האָבן זיך געדרייט אַזויפיל מענטשן, וואָס שטרעקן אויס די צונגען. ביים בלויזן זיך דער־מאָנען אין עסן. פעלדמאַן האָט אָבער הויך מיט זיין כריפּענדיק־זויערער שטים, פאַרענדיקט מיט יענעם זיין שמועס:

— ווייסט איר גאָר וואָס? כאַפּט זיך אַריין צו מיר היינט ביינאַכט, נאָך דער וועטשערע. די קינדער וועלן שוין שלאָפן און די יידענע וועט זיך מסתמא אַריינכאַפּן צו אַ שכנה — וועלן מיר קענען אביסל אַ מוטל טון...

אַזעלכע ווערטער ווי „וועטשערע" און „קינדער וואָס וועלן שוין שלאָפן" און די יידענע, וואָס גייט כאַפּן אַ געמיטלעכן שמועס מיט אַ שכנטע — האָבן זיך אַ קוילער געטון איבערן גאַנצן הויף. עס האָט אַ שמעק געטון מיטן גאַנצן לעבן פון אַמאָל, וואָס נאָר ער איינער פאַרמאָגט עס נאָך... עס האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט דאָ זיך מיט אַלעמען גע־רייצט און געשיט זאַלץ אויף די אָנגעווייטיקטע ערטער. האָט מען אים שטיל נאָכגעשאָלטן:

— אַ כאָליערע אים! פאַרברענט זאָל ער ווערן!

פעלדמאַן האָט זיך דערצו אפילו נישט צוגעהערט. ער האָט נאָך אינ־גאַנצן געשטעקט אין זיין פריערדיקער וועלט, מיט אַלע קליינע הנאות — און אפילו נישט געכאַפּט זיך, אַז דאָס בלויזע רעדן וועגן דעם הויך, אויפן קול, טוט ווי מענטשן און רעגט זיי ביז משוגעת. האָט ער זיך געקענט אַרומכאַפּן מיט זיין פריינט, דעם גראָבן אַבראַם, אָדער מיט דעם אינטע־ליגענטן אינזשיניער קורץ און דערביי זיך סמאַקעווען אויפן קול:

— הערט איר, האָט מיין ווייב געקאָכט היינט אַ קרופּניק! אַי, איז

דאָס געווען אַ מאכל! שמאַלץ, מאַרך־ביינער און צוגערייסטע ציבעלעם... די פינגער צו לעקן!

ער האָט אפילו נישט אָפּגעגעבן זיך אַ חשבון, ווי ווייט זיין התפּעלות שטעכט די אַלע, וואָס כאַפּן אויף זיינע ווערטער און צעטראָגן זיי ווי בריענדיקע, קנאָהדיקע קוילן איבערן לאַגער...

זיין תענוגדיק זיפצלען און בארימערײ. איז ביסלעכווייז געוואָרן די הויפּט־דערמאָנונג פאַר אַ סך מענטשנס יסורים. איז ער אַזוי אַרום אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם שטילן, פאַרהאַסטן קרייז, וואָס די לאַגער־מענטשן האָבן געשאַפן. פאַר אַלע וואָס טראָגן זיך דאָ אַרום מיט מאכט און זעט.

קאַפּיטל איין און צוואַנציק

I

מיטן אָנקום פון דעם מאַידאַנעקער טראַנספּאָרט איז אויך אין ווייסן הויז געוואָרן אַ גאַנצע איבערקערעניש. דער ערשטער וואָס האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָ קען מען עפּעס אַרויסציען נוצן פאַר שפּעטער, איז געווען פעלדמאַן. ביז איצט זענען אים אַלע געשעענישן אין לאַגער גאָרנישט אָנגעגאַנגען, זיי האָבן אים נישט אָנגערירט. ער האָט נאָר געזוכט ווי אַזוי צו מאַכן מסחרים ביי זיין שטעל; גראָב פאַרדינען ביי די איבריקע ברויטן, וואָס ער האָט איינגעהאַנדלט אין שטאָט און פירן אַ שטוב ווי אין די אַלטע, גוטע צייטן. וואָס גייט זיין פּעט, גראָב הארץ אָן, וואָס דאָ טוט זיך אָפּ מיט עטלעכע טויזנט מענטשן? זיין פרוי האָט ער, די קינדער אויך און די פאַמיליע לעבט אויך, טאָ וואָס זשע? יאָ, אַמאָל האָט ער זיך אפילו אַריינגעכאַפּט אין סטאַשעווער באַראַק און אַריינגעכאַפּט אַ מנחה־מעריב מיט מנין; האָט ער שוין אַ מצווהלע אויך ווי געפונען אין איין וועגס. אין די אַנדערע נעכט האָט ער פאַרבעטן אַ פּאָר גוטע ברידער און מ'האָט געמאַכט אַ קערטל אויך — קען מען זיך אַזוי גאַנץ רואיק איבערוואַרטן די מלחמה...

מיטן אָנקומען פון אַזאַ טראַנספּאָרט מענטשן האָט זיין פינדיקער קאָפּ עפּעס דערכאַפּט. געשמועסט האָט מען, אַז דאָ זענען געקומען, צווישן די אָפּגעריסענע קאַלעקעס, אַ גרויסע צאָל אינטעליגענץ... מענטשן וואָס קענען אין פרידנס־צייטן שפּילן אַ וויכטיקע ראָל און מיט די מענטשן דאַרף מען זיך אינטערעסירן. פּאַקטיש דאַרף ער נאָר דערשנאָפּן א יי - נ ע ם , דעם וואָס ער מיינט. דערנאָך וועט שוין רעכט זיין...

דאָס וואָס פעלדמאַן האָט אין יענער צייט דערציילט בקול רם וועגן די גוטע מאַכלים, וואָס זיין ווייב קאָכט און דער רו וואָס הערשט אין זיין הויז, איז איצט געוואָרן אַ גאָר־אָפּטע דערשיינונג. ווען דער קלוגער קוריץ האָט אים איינמאָל שטילינקערהייט אַ רוים אַריין געטון אין אויער, אַז עס וואָלט גלייכער געווען ער זאָל דאָס זאָגן אַביסל שטילער — האָט זיך פעלדמאַן צעקאָכט:

— זאָל עס זיי קרענקען, די לאַכודרעס! אַז נישט וועלן זיי מיר דען יאָ פאַרגינען? נאָר גלייבט מיר, כ׳בין נאָך אַזוי קלוג ווי אַן אַנדערער...

פּאַקטיש האָט טאַקע דאָ פעלדמאַן עפּעס אויסשפּעקולירט. ער האָט זיינע ווערטער אַרויסגעטראָגן אויפן פּסיכישן מאַרק פון לאַגער און זיך געהאַט זיינע אויסרעכענונגען.

פעלדמאַנס טאָכטער, רעניא, איז שוין געווען אַ מיידל פון נייַנצן יאָר. איבער דער צייט וואָס זי איז געווען אין לאַגער, איז זי אויסגעוואַקסן און געוואָרן רייף. איר מומע, די קאָמאַנדאַנטין, האָט איר איבערגעגעבן צו פירן די עווידענץ פון לאַגער און זי, מיט איר בילדונג פון אַ געענדיקטער פאָלקסשול, האָט געפירט די ביוראָ. דער תמיד־גוט־מוטיקער שמייכל איז קיינמאָל נישט אַראָפּ פון איר נאַאיוו־טעמפּ, שיין פּנימל און הגם זי האָט געהאַט אַלס געהילף אַ בחור, מאַרעק, וואָס האָט פּאַקטיש געמאַכט די גאַנצע ביוראָ־אַרבעט, האָט אויך זי זיך גערעכנט צו די הויכע פיגורן פון דער לאַגער־פאַרוואַלטונג.

זי איז געווען שיין, רעניאַ; שיין און קינדיש־נאַריש. צוליב איר נישט דעררייפטקייט האָט זי אויך נישט געקענט זיין שלעכט. נישט איינמאָל האָט זי גענומען אַ רעפּטל ברויט און שטיל עס אונטערגעטראָגן אַ

פיקרינער. דאָס איז ביי איר נישט געקומען אַזויפיל פון ווילן גוטס צו טון, ווי פון ש פּ י ל ... די גרעלע אָפּגעפּאַרבטע מענטשעלעך האָבן ביי איר אויסגעזען ווי שפּילעכלעך און זי האָט זיי אַמאָל אַרויסגעטראָגן ברויט, ווי מען פּלעגט עס טון מיט פייגעלעך אַמאָל. זי האָט דערביי האַרציק אָנגעקוואָלן ווי יענער קען אַזש נישט אָטעמען פאַר איבעררא־שונג און שפּעטער וואַרפט ער זיך איר קושן די הענט, ציט זיך צוריק — ער זאָל זי נישט איינשטויבן — און שיט מיט ברכות, וויפל זי איז נאָר גרייט אויסצוהערן...

איר גאַנצע שיינקייט האָט עפּעס געהאַט נאָך נישט אויסגעשטאַ־נענס אין זיך. דער קערפּער איז שוין אויסגעפּולט געווען, אַפילו צו־דיק־לעך געוואָרן, אָבער אויפן פּנים איז געלעגן אַ חן, וואָס הייבט זיך ערשט אָן אויספּיקן אין די פאַרשידענע ווינקלען פון דער הויט. דאָס לעבן האָט זיך נאָך מיט גאָרנישט קיין בייזס און פאַרדאַרבנדיקס איינגעגעסן אין איר — האָט פון איר געאָטעמט מיט פרישקייט. איר שיינקייט איז דער־ביי געווען די בלויזע מי פון דער נאַטור און זי האָט אַפילו נישט פאַר־שטאַנען מיט איין קלוגן קנייטש צו פאַרטיפן דאָס, וואָס איר איז גע־שענקט געוואָרן.

נאָר אין אירע אויגן, גרויסע שוואַרצע אויגן, איז געלעגן אַזאַ פאַר־טראַכטער, גוטער צער. אַ גוטסקייט אַזאַ, וואָס דערציילט פון מיטגע־פיל, וואָס איז איינגעהילט אין אַ מחיצה; און נישט עמעצ וויסט ווי אַזוי צוצוקומען צו אים און אים באַרירן און נישט זי אַליין ווייסט, ווי אַזוי אים צו נעמען און שענקען וועמען...

אַ טעמפּע בענקשאַפט נאָך עפּעס האָט פון זיי אַרויסגעקוקט. די אברים האָבן זיך ביי איר שוין אָנגעגאָסן מיט זאַפט. די גאַנצע ירושה פון דאָרפיש־געזונטע עלטערן האָט זיך געשפּאַרט מיט מילדע בלוט־און מילך־קאָלירן פון דער הויט אַרויס. האָט זי נאָכגעקוקט יעדן געזונטן בחור מיט פאַרשעמט־פאַרצויגענע אויגן. בענקשאַפט, ווי אינסטינקטיוו־טעמפּ זי זאָל נישט זיין, גיט צו רייץ, טיפערע שיינקייט ווי די וואָס פלייש און לייב אַנטפּלעקן. בפרט, ווען זי איז געווען די איינציקע, וואָס האָט געקענט גיין אָנגעטון מיטן גאַנצן שיק פון אַן אַמאָליקער שטאָטי־

שער טאָכטער — איז זי געוואָרן די פּרינצעסין פון לאַגער. די טאָכטער פון הערשנדיקן קרייז.

אַמאָליקע, נאָרמאַלע צייטן וואָלט אַזאַ מיידל געטון אַ שידוך אין שטעטל מיט אַ בחור פון פעלדמאַנס קרייז. מעגלעך אַז מיטן שטיקל נדן, וואָלט זיך דאָס פּאָרפאָלק געמאַכט אַ קראָם, קינדער געבוירן און אין זיי ווייטער געצויגן דעם פאָדעם פון האָפענונג אויף קליינע נחתן. דאָ אָבער האָט פעלדמאַן פאַר זיך געזען אַ גרויסע וועלט. ב ר ו י ט איז דאָ — לעבן. דאָ איז ער מאַגנאַט, שררה. אין לאַגער דרייען זיך אַרום יונגע מענטשן מיט הויכער בילדונג, מיט איבערגעריסענע, גרויסע צוקונפטן. יעדער פון זיי קען אויסגיין היינט אָדער מאָרגן פון הונגער, אין שמוץ... איינעם קען זיכער פעלדמאַן שוין דאָ צוריקגעבן אַ מענטשלעך געשטאַלט, אַ נאָרמאַל לעבן און מעגלעכקייטן איבערצוהאַלטן, ווי לאַנג ס׳וועט באַשערט זיין... אפשר ביז איבערן נס פון היטלערס מפּלה! ווער קען דאָס דען אָפּשאַצן?

נו, אויב ער האָט אַזאַ געלעגנהייט — קען ער דאָך אויסקלייבן דאָס ב ע ס ט ע, ממש וואָס דאָס האַרץ קען זיך נאָר דערלויבן צו גלוסטן... ווער פון זיי דאָ וואָלט זיך נישט געפילט גליקלעך? דערנאָך, אויב מ׳וועט איבערלעבן, וועט ער האָבן דאָס גרעסטע גליק. אַז שוין אַן איידעם — זאָל די וועלט נאָך אַמאָל קענען קלינגען מיט אים!

צו זיין גיריק ווייב האָט ער געהאַלטן אין איין איינטענהן:

— נאַרעלע, וואָס ווייסטו, וואָס ווייסטו!? ברילי‏אַנטן וואַלגערן זיך דאָ... ווילסט — קענסטו שוין האָבן אַ דאָקטאָר, אַ... אַ פּראָפעסאָר! נאָר גאָרנישט — ביי מיר ברענט נישט... א י ך האָב צייט. מען דאַרף זיך נאָך אַלץ אומקוקן...

און ער האָט זיך אַרומגעקוקט און געזוכט צו רייצן, מיטן דערציילן הויך וואָס פאַר אַ שטוב ביי אים איז... אַלעמאָל האָט מען אים דערצייט פון אַן אַנדער יינגל וואָס איז „דאָס און יענץ". ער איז נישט פויל געווען. מיט יעדן איינעם פון די האָט ער פאַרפירט אַ שמועס, געטאַפּט אין וואָגן, אויסגעפרעגט זיך גלאַט אַזוי... אַ מענטש צו גאָט און צו לייט דאַרף ער האָבן! איינמאָל האָט ער אפילו פאַרהאַלטן מעכעלען און סתם

זיך אזוי גענומען אויספרעגן: פון וואנעט איז ער? אך יאָ, דאָרט האָט ער געהאַט פאַמיליע... נו, זאָל ער נישט מיינען אז פעלדמאַן איז אַזאַ גראָבער יונג. ער קען אין די דראָבנע אותיות אביסל... און צו אַ ביכל קען ער אויך פאַרשמעקן... איז יאָ, אויב ער איז שוין טאַקע אַן איידל יינגל — קען ער זיך צוכאַפּן אין מאַגאַזין אריין אַמאָל, פאַרנאַכט, ווען קיינער זעט נישט... ווייס איך וואָס... אַ שטיקל ברויט אַמאָל... אַ טראָפּן מאַרמעלאַד... מ'איז דאָך נאָר מענטשן! ווערט מען אַמאָל אַ שמועס טון אַ פּאָר ווערטער... ס'פעלט דען פון וואָס צו רעדן? אַז אין די אָוונטן קען מען משוגע ווערן...

דער צעטומלטער מעכעלע האָט אים אָנגעקוקט און נישט פאַרשטאַנען: וואָס וויל דער ייד? און גיין זיך דרייען, ווי אַ הונט, נעבן מאַגאַזין האָט ער אויך נישט קיין חשק, בעת „זי" קען זיך דאָרט באַווייזן, די גאַנצע חברותא אירע...

אָבער פעלדמאַן האָט אַזוי געשנאַפּט; נישט נאָכגעלאָזט און היימיש געוואָרן, אַזוי מיט איינעם, אַזוי מיט צוויי, מיט פינף... קיינעם פון זיי האָט ער נישט נאָכגעלאָזט פון אויג. אַלעמאָל איז ער צוגעפאַלן צו אַזאַ, געפרייט זיך מיט אים און ווייטער געגאַנגען. מיט די פּאָר עלטערע און היימישע מענטשן, וועלכע ער האָט געהאַלטן פאַר מבינים אויף „עפּעס גוטס" ווי אינזשיניער קוריץ אָדער אוישער, דער זייגערמאַכער, האָט ער זיך נאָר מיישב געווען אויף אַ האַלבן לשון, סתם אַזוי — גאָרנישט צו זאָגן נאָר צו הערן אַ וואָרט:

— נו, וואָס זאָגט איר צו דעם יאַטל, האַ? אַ קאָפּ ווי פייער, ניין? אַזעלכער וואָלט געקענט אַ וועלט פאַרברענען, ווען נישט דער ימח־שמוניק... נאָר — גיי מאַך עפּעס...

אַזוי איז ער אַרומגעגאַנגען, געזאַמלט קאַנטשאַפּט און אָנגעקוואָלן פון דעם, וואָס ער קען זיך דאָ אַלץ אויסקלייבן. פון יעדן איינעם האָט געוווסט דאָס ווייב, די שווינגער... נאָר ער איילט זיך נישט. צייט איז דאָ — ווערט מען זען. אָבער נחת האָט ער פון בלויזן געדאַנק, אַז ס'איז דאָ גענוג... זאָל ער נאָר וועלן! וואָסי, ביי זיי פרעגט מען עפּעס? און

נישט איינמאָל האָט ער אזוי, פון פאַרגעניגן ווענן זיך אויסגעטענהט מיט דער שוויגער זיינער:

— נו, איר זעט דאָך; נישטאָ קיין שלעכטס אָן עפּעס גוטס דער־ביי... קוקט נאָר אָן, קיין עין־הרע וואָס דאָ טוט זיך... דאַרפסט נאָר אַ פּיפּס טון און — שוין... ווי זאָגט איר, אין פרידנסצייטן וואָלט פעלדמאַן בעקער אויך געקענט זיך אָנמאַכן אַזאַ אַפּעטיט? איי, די צייטן, די צייטן!

דעם לעצטן זיפץ האָט ער נאָר געטון, יוצא צו זיין פאַר דער צייט...

II

פעלדמאַן האָט זיך באמת מיט אַלע כוחות צו דערהאַלטן זיין באַ־לעבאַטישן שטאַנד אין לאַגער. פאַר זיין בן־יחיד, בעניעקן, האָט ער אפילו אויסגעזוכט עפּעס אַ פרום מענטשל, וואָס האָט פאַר עטלעכע שטיקלעך ברויט מיט מאַרמעלאַד אַ וואָך געפּרוווט אַריינקנעלן אין דעם פּופּצן־יאָריקן בחורעץ אַ שייטל עברי. דער יונג איז אָבער שוין אויסגעוואַקסן פון די קינדער־הייזלעך, זיך אַריינגעבאָדן אין מאַגאַזין־עסקים און אַרומ־געלאָפן הוליען מיט דער פּאָליציי. מיטן מלמד זיינעם איז ער שנעל פאַר־טיק געוואָרן. נישט איינמאָל האָט ער דעם דאַרן מוזולמאַן גוט אויסגע־פּאַטשט אָדער ער האָט אים אַריינגעשטעקט אַ שטיק ברויט, ער זאָל אים לאָזן צורו און נישט דערציילן דעם פאָטער דערפון. ביי פעלדמאַנען איז ער נאָך געווען אַ קינד וואָס דאַרף לערנען עברי — האָט ער נישט געקענט איינזיצן אין שטוב. אויפן הויף האָט ער זיך געפילט בעסער. דאָרט איז ער אַליין געווען אַ שטיק קאָמאַנדאַנט, געקענט שלאָגן און הנאה האָבן, ווי אַלע האָבן פאַר אים דרך־ארץ. די מיידלעך פון לאַגער האָבן שוין אויך גע־ווּסט, אַז דער גרויס־אויגיקער בעניעק, מיטן ווייכן פּנימל, איז שוין לאַנג אויס קינד געוואָרן. טייל פון זיי האָבן געוווסט, אַז מען דאַרף אים אויסמיידן און אַנדערע האָבן געזוכט, ווי אַזוי אים צו קומען גלייך אין די אויגן אַריין.

דער קליינער האָט זיך אָנגעטון די זעלבע שטיוול, וואָס זיין פעטער

ווייזנבערג, דער קאָמאַנדאַנט פון דער פּאָליציי. ער האָט זיך אויך אויס־געלערנט אַ טרונק טון פון דעם ביטערן טראָפּן און האַלטן פּאַסאַן, גלייך ווי קויפמאַן און אַנדערע דערוואַקסענע קרובים אין דער משפּחה פון די רעגירער. זיין אומשולדיקע יינגלערישקייט האָט ער אָבער נאָך נישט פאַרלוירן פולשטענדיק. ער האָט געהאַט אַזאַ מין נייגונג צו באַקענען זיך מיט איבערגעוואַקסענע פאַר אים און ביי זיי זיך אָנהערן אַזעלכעס, דורך וועלכן ער זאָל קענען פאַרשטיין אַ סך זאַכן, וואָס זענען פאַר אים אינטערעסאַנטער געווען פאַר עברי. ער האָט שוין געוווּסט ווי אַזוי צו פאַרשלעפּן עסנוואַרג פון פּאַטערס מאַגאַזין און עס אונטערטראָגן הונגע־ריקע פון לאַגער. ער האָט זיך נאָר אויסגעזוכט אַזעלכע, וואָס זענען אים געפעלן. ער האָט איבערהויפּט געהאַט אין זיך עפּעס פון אַ שפּיר-הינטל און ער האָט אויף אייגענער האַנט זיך דערוווּסט אַ סך זאַכן, וואָס זיין משפּחה האָט פאַר אים אויסגעהיטן.

טאַקע ער האָט דער ערשטער אויסגעפּויקט פאַר עטלעכע מענטשן אין לאַגער, אַז די „מומע" האָט שוין פאַר רעניען אַ חתן אויפן אויג... דער טאַטע ווייסט נאָך נישט דערפון, דער בחור אַליין ווייסט נאָך אויך נישט, נאָר זי, די טשאַטשע פעלאַ, האָט עפּעס געזען אַ יינגל פון די קאַ־עלניקעס און אים איינמאָל געוויזן רעניען. זי האָט דערביי שטיל אַ פרעג געטון:

— ער געפעלט דיר, זאָג?!

נאָר דער קליינער בעניעק האָט עס אונטערגעהערט און באַלד עס צעטראָגן צו די פּאָר מענטשן, מיט וועלכע ער האָט ליב געהאַט צו פּלאַפּ־לען. ער האָט אפילו שוין געוווּסט אַז עס וועט זיכער זיין ביי זיי אַ חתונה, ווייל ער האָט געזען ווי רעניאַ איז רויט געוואָרן און די מומע האָט איר פריילעך געגלעט די האָר פון קאָפּ...

ווען דער אַלטער פעלדמאַן האָט געהערט עס פון זיין קיביצער, קורצעס, מויל, האָט ער עס אַליין נישט געקענט צוגלייבן. דאָס ערשטע, וואָס ער האָט געהאַט ביכולת — האָט ער געטון. ער איז אַוועק און פעסט אויסגעפּאַטשט דעם „קליינעם יונג" זיינעם. דאָס האָט אָבער ווייניק וואָס געהאָלפן. זיין שוועגערין האָט זיך שוין געהאַט אירע פּלענער,

וועלכע זי האָט גענומען אויספירן, ווי ז י האָט געוואָלט און ער האָט דערמיט געמוזט צופרידן זיין.

מיטן שטראָם פון מאַידאַנעק האָט עס אויך פאַרשלעפּט אַמיטל-געוויקסיק, דאַר בחורל פון לעמבערג. ער איז געווען דער זון פון אַ באַ-קאַנטן אַסימילירטן פּראָפעסאָר אין לעמבערג, ה אַ נ ד ע ל. ער איז אַוועקגעשלעפּט געוואָרן אין די לאַגערן אַלס מעדיצין-סטודענט און אין ווערק צע האָט ער שוין פאַרלוירן דאָס ביסל פלייש פון זיך. ער איז אַריינ-געפאַלן צו די גראַנאַטן און באַלד געוואָרן אַזוי מוזולמעניש ווי אַלע פון זיין האַלע. נאָר עמעצ האָט וועגן אים דערציילט דער קאָמאַנדאַנטין און זי האָט זיך מיט אים אינטערעסירט. זי האָט אים קודם אַרויסגענו-מען פון אַ שווערער האַלע אין אַ לייכטערער און דאַן אים גענומען אויס-קליידן, ער זאָל צוריק באַקומען אַ שטיקל אויסזען.

עס האָט איר אימפּאָנירט זיין רייכע, אַריסטאָקראַטישע אָפּשטאַ-מונג און דאָס וואָס דער בחור איז געווען פולשטענדיק אַסימילירט און אַפילו רעכט נישט געוווסט, וואָס אַזוינס עס איז יידישקייט. פּונקט אַזוי ווי ער האָט זיך אויך די האַלעס געפילט פאַרלוירן, ווייל ער האָט נישט געקענט קיין יידיש און חברה האָט פון אים אָפּגעלאַכט און פון זיין פּוי-ליש — אַזוי האָט עס אים פאַרכאַפּט, ווען ער איז פּלוצים פאַרגעשטעלט געוואָרן דער קאָמאַנדאַנטין אַליין.

אַ שטילער, אַן איידעלער — האָט ער נישט געקענט זיך קיין עצה געבן מיט דער פיזישער, שווערער אַרבעט אין פאַבריק. דאָס וואָלט פאַר אים געווען דער טויט. ער איז צוגעוווינט געווען פון דער היים צו אַ גוט לעבן און דאָ איז אים נישט מעגלעך געווען זיך אַדורכצוזעצן. ער האָט נאָך פון דער היים געהאַט אַ דרך-ארץ פאַר העכערער מאַכט און די קאַ-ריערע-חלומות האָבן זיך שטענדיק געצויגן צו די העכערע פענצטער. אין נאָרמאַלע צייטן וואָלטן עס געווען די הויכע רעגירונגס-קרייזן פון דער מלוכה. דאָ אָבער זענען די האָריזאָנטן איינגעשרומפּן געוואָרן, די וועלט איז געוואָרן אַ קליין לאַגערל, אין וועלכן עס געפינען זיך אַ פּאָר טויזנט מענטשן און אין דער שפּיץ פון דאָזיקן אָפּגעשניטענעם וועלטל שטייט אַ

פרוי. זי איז דאָ קעניגין און ס'איז די העכסטע דערגרייכונג — זיך צו איר צו דערלאַנגען. האָט ד אָ ס אים אימפּאָנירט.

פעלא האָט זיך געהאַט אירע חשבונות. זיין פאָטער, האָט מען איר דערציילט, איז געווען פון די העכסטע שפּיצן אַריסטאָקראַטיע. ער זאָל נאָך איצט לעבן ערגעץ אויף דער אַרישער זייט. אויב די וועלט זאָל באַ־פרייט ווערן און ס'זאָל אויפשטיין אַ נײַ פּוילן, וועט ער זיכער שפּילן אַ גרויסע ראָלע — דאַרף מען זיך באַוואָרענען אויף שפּעטער. איבערהויפּט האָט זי זיך אַרומגעטראָגן מיט פּלענער, ווי אַזוי צו נעמען זיך, מיט דער גאַנצער משפּחה און זיך אַריסטאָקראַטיזירן. דאָ איז די בעסטע צייט אויף אַ לייכטן אופן צו פאַרבינדן זיך מיט הויכן יחוס. ווער וועט זיך דען נישט פּילן גליקלעך צו ראַטעווען זיך און לעבן נאָרמאַל? שפּעטער קען געלינגען איבערצולעבן און פּטור ווערן פון דעם דאָרפישן שטאַם. זי אַליין האָט אויך געזוכט פאַר זיך עפּעס אַ גאַר־וואַזשנע פאַרבינדונג. זי האָט געהאַט נאָך ווייטערדיקע פּלענער. אָבער דעם אָנהייב זאָל מען מאַכן מיט רעניאַן. זי האָט געהאַט אַ פּלאַן, אויפצושטעלן אין לאַגער אַ שפּי־טאָל, מאַכן האַנדלען פאַר „שעת־ארצט" און אַזוי אַרום ביסלעכווייז אַלע הויכע אַמטער באַזעצן מיט ניי־אַריינגעצויגענע אין דער משפּחה.

די נעץ אַרום דעם נאַאיוון יינגל איז געווען אַזוי פאַרוויקלט; די אויסזיכטן צו קענען האָבן אַ זאַט און רואיק לעבן האָבן אים אַזוי פאַר־כאַפּט, אַז ער האָט זיך באַלד פאַרליבט אין רעניאַן און זי אין אים. מען האָט אים באַלד אויסגעקליידט, אויסגעקעכלט און ער האָט צוריק באַקו־מען זיינע אויסגעבאַליעט־יונגטלעכע קאָלירן. דער לאַגער האָט אויף אַמאָל פאַר אים באַקומען דרך־ארץ. ער איז נאָמינירט געוואָרן פאַרן הויפּט פון אַלע לאַגער־דאָקטוירים און יעדער באַזונדער האָט זיך געבויגן פאַר אים, אויסצופּועלן אַ טובהלע.

ער אַליין האָט זיך זייער גוט געשפּירט אין דער ראָלע פון אַ יונגן פּרינץ אין דער דאָזיקער מלוכה פון טויט און אָנגרענעצדיקן אומגליק. אין פאַר־לויף פון אַ קורצער צייט האָט ער באַקומען אַ וויכטיקע מינע אויף זיין שיין, יינגלש פּנים און אָנגעהויבן לאָזן פּילן, אַז ער מאַכט אין לאַגער. די חתונה האָט פעלדמאַן געפּראַוועט מיט פּאַראַד. עס האָט זיך

אָפּגעזוכט אַ רבם אַ זון, פון אָטוואָצק, וואָס האָט פאַר אַ פּאָר פּאָרציעס ברויט געפּראַוועט דעם סדר־הקידושין מיטן גאַנצן קנאַק און פעלדמאַן אַליין האָט געטיילט די פּיקרינער צו האַלבע פּאָרציעס ברויט, לכבוד דער גרויסער שמחה. דערנאָך האָט מען זיי געגעבן אַ צימערל אין הער־שער־הויז און עס איז צוגעקומען נאָך אַ „קעניגלעכע" משפּחה.

עס איז אָבער רירנדיק געווען די ליבע צווישן די דאָזיקע צוויי גרוי־סע קינדער, די איינציקע פון יענער משפּחה, צו וועלכע דער לאַגער האָט כמעט קיין האַס נישט געפילט. ער, אַן אַכט און צוואַנציק־יאָריק קינד, וואָס האָט אין דעם צעפּיעשטשעטן הויז ביי זיינע עלטערן נישט דער־קענט די וועלט, אויסער זיינע שול־ביכער, האָט שטענדיק נאָר גע־שמייכלט גוטמוטיק און צופרידן. אין מאַידאַנעק האָט ער דאָס ערשטע מאָל דערקענט די גרויל און די מענטשלעכע ליידן. ער האָט נישט אַלץ געקענט באַגרייפן מיטן שכל.

זיינע אייגענע יסורים האָבן אים די ערשטע טעג נישט געלאָזט אויפ־נעמען די נייע געשעענישן מיט אַן אָפענעם מוח און פאַרשטאַנד. זיינע הונגער־טעג און קלעפּ זענען אַליין געווען אַ צו־גרויסע רעטעניש, צו קע־נען זיי אינגאַנצן באַגרייפן און דורך זיי — דאָס אַלץ וואָס קומט פאָר מיט אַנדערע, מיט דער וועלט... ער איז געלערנט, ד ר ע ס י ר ט גע־וואָרן צו רעדן צו מענטשן מיט אַ שמייכל, מיט איידעלע אויסדריקן און איצט האָט דאָס אַלץ געקראַכט. דעם נייעם אופן פון זען אַ וועלט, אונטער אַנדערע אומשטענדן — דאָס פילן אויף זיין הויט די אַנדערשקייט האָט אים געוויזן עפּעס אַזוינס, צו וועלכן ער האָט באַדאַרפט יאָרן, אַז ער זאָל זיך איינלעבן דערמיט און באַנעמען.

ערשט ווען ער איז אַריינגעקומען צו פעלדמאַנען אין שטוב און זיך באַפרייט פון דעם אייגענעם הונגער, ווען ער האָט שוין נישט געמוזט האָ־רעווען שווער און כאַפּן קלעפּ און זידלערייען — האָט ער פּסיכיש געהאַט די מעגלעכקייטן צו דערזען, ווי אַזוי עס לעבן אַנדערע מענטשן, וויפל עס שטאַרבן און ווערן צעטרעטן יעדן טאָג. ערשט דאַן האָט ער אָנגעהויבן מיט זיין נישט־אויסגעשליפענעם שכל זיך אַריינצוקלערן אינעם גרויסן פּלאָנ־טער: פ אַ ר וו אָ ס ?

די שמוציקע נישט־ערלעכקייט האָט אים נישט געקענט אדורכנעמען צוליב זיין פלאַכקייט און נאַאיוויטעט. זיינע געפילן האָבן זיך באַוועגט לאַנגזאַם ווי אין אַ גאָרסעט און אויך צו די ראַפינירטע מאַכערייען פון זיין נייעם אומקרייז — וואָלט ער באַדאַרפט ציַיטן און צייטן, ביז ער וואָלט אין זיי נ אַ ט י ר ל ע ך אַריינגעקראָכן. גראָד ער האָט נישט געקענט דעמאָראַליזירט ווערן און די קינדישע גוטסקייט, אָן חכמות, האָט פון אים עפּעס געפאָדערט.

זיין ווייבל רעניאַ איז ממש געווען די צוגעפּאַסטע פּאָר צו אים. זיי זענען כסדר געגאַנגען איבערן לאַגער, ליבלעך־שפּילעוודיק אָנגענומען פאַר די הענט און ביידע האָבן גליקלעך געשמייכלט. איינער האָט אין צווייטן געפונען זיין גאַנצע וועלט. ווען זיי האָבן צייט געהאַט, האָבן זיי גענומען סריכן איבער די באַראַקן און זוכן עמאָציעס, זען פאַרקריפּלטע און גוססים. דאָס האָט פאַר זיי נאָך מער אונטערגעשטראָכן ז יי ע ר גליק. עס האָט אָבער אין זיי אויך עפּעס א ו י פ ג ע ו ו ע ק ט.

ד״ר האַנדל האָט גענומען זוכן, ווי אַזוי גוטס צו טון. אויף ביידנס פּנימער האָט זיך גענומען באַווייזן אַ גרימאַסע פון איבערגעגעבנקייט. ער האָט אָנגעהויבן שאַפן הילף פאַר עטלעכע אינטעליגענטן אין לאַגער און פאַרוואָרפן די קאָמאַנדאַנטין מיט פּלענער, ווי אַזוי מען קען דאָ אויסבע־סערן די לאַגע פון די אומגליקלעכע. פעלאַ האָט דערביי איראָניש גע־שמייכלט. זי האָט געוווּסט, אַז אַ שטיקל צייט וועט דאָס קינדישע פּאָר־פאָלק זיך איבערנעמען מיט אַזעלכע זאַכן, ביז זייער סיטואַציע וועט זיי פאַרשלינגען און פאַרדייען... האָט זי אויסגעהערט, צוגעזאָגט און — אָפּ־געשלעפּט. האַנדל האָט זיך אָבער איבערגענומען מיט זיינע פּאַרלאַנגען. דאָס צעקראָכענע בחורל האָט גענומען פאָדערן, רעדן שטרענגער און אפילו געגעבן אָנצוהערן פון אינטערווענצן. דאָ און דאָרט, אויף אייגענער האַנט. ביסלעכווייז איז ער אָבער שטילער געוואָרן, איינגעצויגענער. דאָס נאָרמאַ־לע עסן, שלאָפן און הנאה האָבן פון דער וועלט האָט אים געמאַכט פלעג־מאַטיש, פויל — האָט ער עס אָפּגעלאָזט. נאָר אָן הבטחה האָט ער יאָ באַקומען: אין איינעם פון די נייע באַראַקן וועט מען מאַכן אַ גרויס שפּי־טאָל פאַר קראַנקע — וועט ער, אַלס הויפּט־דאָקטאָר קענען דאָרט איינ־

אָרדענען, ווי ער וועט וועלן! זאָל ער דאָרט ראַטעווען, זיך אָפּגעבן די קראַנקע וויפל זיין האַרץ גלוסט! נאָך אַ קורצע צייט זאָל ער צוואַרטן... ער וועט זען. האָט ער געוואַרט.

דערווייל האָט ער זיך אַרומשפּאַצירט מיט רעניאַן, געקוקט זיך אין די אויגן אַריין מיט אַ גליקלעכן שמייכל און געקוואָלן פון זיך. דער גאַנ־צער לאַגער האָט זיי נאָכגעקוקט מיט קנאה, אָבער גלייכצייטיק הנאה גע־האַט, וואָס אין דאָזיקן גיהנום געפינט זיך נאָך איין גליקלעך, מענטשלעך פּאָרפאָלק אין דער ערשטער אומשולדיקער יוגנט...

III

דער קאָמאַנדאַנט, ווייזנבערג, האָט זיך אין לאַגער געפילט ווי אין אַ גן-עדן. דאָס ערשטע וואָס ער האָט געזוכט צו פאַרווירקלעכן איז געווען הערשאַפט. ער האָט זיך אַ לאַנגע צייט געיאָגט איבערצושטייגן זיין שווע־גערין און נישט געקענט. זי האָט באַוויזן צו האָבן קאָנטאַקט מיט פאַרשי־דענע קאַרפּן-קעפּ, צו וועלכע ער, מיט זיין לשון, האָט נישט געקענט צוקו־מען. פאַר אים איז בעסער געווען צו האַלטן זיך פון דער ווייטנס און זי לאָזן דערליידיקן די אַלערליי פאַרפּלאָנטערטע ענינים. ער האָט פאַר איר אויך מורא געהאַט. אַז זי וויל — קען זי אַלעמען ליקווידירן. ווען עס האַנדלט זיך אין איר מאַכט-אַמביציע קען זי אויך דעם אייגענעם שוואָגער נישט שוינען. דערפאַר האָט ער רעזיגנירט פון אָפענער ריוואַליזאַציע מיט איר און באַשלאָסן זיך צו פאַרפעסטיקן אין דער פּאָליציי. אַ געוועזענער חברה-מאַן פון דער אונטערוועלט, איז ער געווען דער באַנאַלער געמיש פון רויער ברוטאַליטעט מיט סענטימענטאַלער גוטמוטיקייט. ער איז אָבער גע־ווען ראַפינירט, כיטרע און פאַרשטאַנען, אַז דאָ טאָר ער זיך נישט לאָזן מיטרייסן מיט זיין אינסטינקט און ער מוז כסדר טראָגן אויפן פּנים די שטרענגקייט, וואָס פּאַסט אַ קאָמאַנדאַנט נאָכמער ווי אַ היטל מיט דריי שטערנדלעך און גלאַנציקע „גייערס“...

ער האָט אָנגעהויבן נעמען אונטער אַ שאַרפער דיסציפּלין אַלע פּאָלי־ציאַנטן זיינע און זיי מושטירט ווי זעלנער אין אַ קאַזאַרמע. זיי האָבן אים

אַלע געמוזט סאַלוטירן ווי אַן אָפיציר און אַפילו זיין וויצע־קאָמאַנדאַנט, דער אַמאָליקער פּראָלעטאַרישער פּאַרטיי־חבר, פעלדמאַן, האָט פאַר אים געציטערט און געוואָרן אונטערטעניק. פעלאַ האָט טאַקע אויסגעקליבן פאַר פּאָליציי, ווער ס'איז איר געפעלן, אָבער וויזנבערג האָט זיי שטרענג גענומען אין דער האַנט אַריין און געהאַט זיך זיינע סימפּאַטיעס און אַנטי־פּאַטיעס.

אין לאַגער האָט ער יעדן מענטש געהאַט אויפן אויג און אַלעמען גע־קענט. מיט זיין שאַרפן בליק האָט ער תופס געווען, וועמען מען דאַרף געבן אַמאָל אַ חסד־שמייכל און וועמען מען דאַרף, אָן אַ פאַרוואָס און פאַרווען, אַלעמאָל אַ שמיר טון מיט דער בייטש, ווען ער ווייזט זיך אויף די אויגן. ער האָט קיינעם נישט צוגעלאָזט גאָר נאָענט צו זיך, הגם דאָס האַרץ האָט אים געחלשט צו כאַפּן אַמאָל אַ שמועס מיט אַ „יאַט" פון אַמאָל, אָדער סתם מיט אַן עמך. דאָס, האָט ער געוווסט, וועט אַרונטעררייסן זיין פּרעס־טיזש און אַלע וועלן אים נעמען קריכן אויפן קאָפּ...

— נאָר פון דער וויטנס מיט זיי...

דאָס איז געווען זיין שטענדיק געבאָט פאַר דער פּאָליציי און פאַר זיך. מיט זיין הינטיש־שאַרפן חוש האָט ער אַרויסגעפילט, אַז אַזוי אַרום וועט ער האָבן מער אָנזען; אויך פאַר די פאַרשידענע אינספּעקטאָרן פון דער פאַבריק איז בעסער צו ווייזן, אַז דאָ ציטערט מען פאַר אים און מ'האָט דרך־ארץ. דאָס שטאַרקט די פּאָזיציע אויך אין זייערע אויגן. דער ערגסטער חטא ביי אים איז געווען, ווען אַ פּאָליציאַנט האָט זיך צופיל געהיימישט מיט אַ פּשוטן חי־וקים פון אַ האַלע. די פּאָליציי האָט ביי אים געדאַרפט זיין אַ העכערע קאַסטע און ער זאָל זיין דער העכסטער איבער די הויכע, צו וועלכן עס זאָל זיין אַ זכיה צו קענען אַרויסרעדן אַ וואָרט. מיט דער דאָזי־קער מידה, האָט ער געוווסט, קען ער זיך נאָך העכער מאַכן. און יעדעס מאָל, ווען אַ פּאָליציאַנט האָט פרידלעך געשמועסט מיט אַ פּשוטער „ליי־זע" (אָפּגעריסענעם) האָט זיך אים אויסגעוויזן ווי אַ דערנידערונג פון זיין ראַנג.

ער איז ממש געקראָכן פון דער הויט צו האָבן כאָטש אַ טייל פונעם מעכטיקן אָנזען וואָס אַ ליאַדע דייטש האָט ביי אַ ייד. האָט ער זיי אָנגע־

הויבן נאָכמאַכן ביז אַ פּינטל. אַליין, אויף אייגענער האַנט, האָט ער געמאַכט שטרענגע אַפּעלן און ציילונגען. ביי דער מינדסטער פאַרשפּעטיקונג האָט ער געגעבן שמיץ און געמאַכט שטראָף־איבונגען. נישט איינמאָל האָט ער אַרויסגעשלעפּט אַ גאַנצן באַראַק מענטשן און זיי געהייסן קוילערן זיך אויף דער ערד, זיך בייגן און אויפשטעלן אומצייליקע מאָל, פאַר עפּעס אַ קליינעם חטא.

האָבן די מאַכט פון אַ דייטש — דאָס איז געווען זיין קאָמפּלעקס און אַלץ, וואָס ער האָט געהערט, אַז דייטשן טוען אין די קאָנצענטראַציע־לאַגערן, האָט ער זיך באַמיט נאָכצוקאָפּירן. איינמאָל אין אַ פּיטש־נאַסן ווינטער־טאָג האָט ער אַפילו די גאַנצע פּרויען־אָפּטיילונג פון לאַגער געצוואונגען זיך אַוועקצולייגן, אַלס שטראָף, אינעם נאַסן שניי אַריין מיט די לייכטע קליידלעך זייערע...

דאָס אַלץ איז ביי אים געווען מער נאָכמאַלפּעריי ווי רשעות, וואָס האָט אים אויך נישט געפעלט. אַ רויער, אָבער פּראַקטיש־קלוגער יונג, האָט ער מיט דעם געוואָלט אָנוואַרפן אַן אימה — אַזוי, אַז אַלע זאָלן וויסן ווי אַזוי זיי ליגן ביי אים אין דער האַנט אויף לעבן און טויט, אויף חסד און שטראָף. פון דעם קען מען אַ סך נוצן ציען און — ער האָט געצויגן, אויף פאַרשידענע וועגן.

זיין צווייטע, נישט־קלענערע ליידנשאַפט זענען געווען די מיידלעך. עס האָבן זיך אַרומגעדרייט אין די הונדערטער בלוט־יונגע, שיינע מיידלעך און ער האָט געוווסט, אַז ער איז זייער האַר און באַפעלער. דאָס האָט אים געצונדן און בייז געמאַכט. ער וואָלט אַלע צוזאַמען געוואָלט האָבן און איינשלינגען. ער האָט גענומען מיט גוטן און גוואַלד. עס זענען געווען פאַלן, ווען ער האָט געוואָרפן אַן אויג אויף וועלכער, האָט ער זי געלאָזט פאַרשפּאַרן פאַר אַן אויסגעזוכטן חטא אין לאַגער־תפיסהלע און דאָרט זי גענומען מיט גוואַלד אָדער איינרעדעניש. אַז יענע איז פאַרשפּאַרט, ביינאַכט, אין אַ קליין קעמערל! אָבער איינמאָל האָט אים פאַרבאַפּט אַ קליין, בלאָנד מיידעלע, וואָס האָט גראָד געאַרבעט ביי דער פּיקרין, טאָשקע. ער איז צו איר צוגעבונדן געוואָרן אַזוי שטאַרק, אַז ער האָט זי יעדעס מאָל אָפּגעוואַרט ביים טויער און איר נאָכגעקראָכן איבערן גאַנצן

לאגער פאר אלעמענס אויגן. ביינאכט איז ער געקומען א קאמאנדאנטיש־אויסגעפוצטער צו איר אין שמוציק־געלן באראקל און דארט אפגעלעגן שעהען. די מיידלעך, וואס האבן דארט געוווינט מיט איר, פלעגן זיך ארויס־שארן און זי איבערלאזן אליין. ווען דאס האט אבער געדויערט א לענגערע צייט, האבן זיי זיך שוין ניט זשענירט, פונקט ווי ער. עס האט אים אפילו פארלאזט די ספעציעלע הנאה פון כאפן מיט גוואלד. ער האט דאס קליינע מיידל באשיט מיט קליידער און מתנות און זיך געלאזט מיט זיין גאנצער גרויס פירן פאר דער נאז פון דעם ראפינירט־שעלמישן האלב־קינד. ער האט זי אפילו גענומען אויף ביינאכט צו זיך אין צימער, ווו עס איז גע־שלאפן זיין פרוי, מיט זיין טרויעריק, עלף־יעריק מיידעלע...

אין ווייסן הויז האבן זיך אנגעהויבן אויפרודערונגען. די קאמאנדאנ־טין, פעלא, האט צוערשט געמאכט סקאנדאלן. זי האט אין דעם געזען, נישט נאר א באליידיקונג פאר איר שוועסטער, וועלכע זי האט — פונקט ווי קיינעם אין דער וועלט — נישט איבעריק ליב געהאט. דאס האט פאר איר באדייט א באהאלטענע אפרעכענונג מיט איר פערזענלעך. נישט קענענדיק ביי איר ארויסרייסן די אויבערהערשאפט און זייענדיק אוממעכטיק קעגן איר — האט ער איר דא כאטש געוואלט ווייטון מיט דער פארשעמונג פון אירם א נאענטן, וואס זאל זייטיק צילן צו איר.

פאליציי האבן שטילערהייט דערציילט צווישן זיך וועגן די גוואלדן ביינאכט אין יענעם באראק. מען האט געהערט דאס באפעלערישע קול פון פעלאן, ווייזנבערגס שארפע זיך־קעגנשטעלן און פעלדמאנס כריפענדיקע מוסר־זאגן „אז ס'איז א חרפה און א בושה"...

דאסמאל האט ווייזנבערג געזיגט. אויך פעלא האט זיך געהאט אירע מעשים־טובים און זי האט נישט געקענט פארלאנגען פון איר שוואגער, ער זאל זיין צניעותדיקער פאר איר. האט זי נאר געהאט פאר דער שוועסטער איין עצה: אים אפצוצאלן מיט דער זעלבער מטבע. זאל ער פרווון נאר עפעס זאגן — איז זי פאראן דערויף.

ווייזנבערגס פרוי האט דערפאר להכעיסדיק גענומען זוכן אויף שנעל וועמען אין לאגער. מען האט זי גענומען זען ווי זי שלעפט זיך ארום א שטיקל צייט דא מיט איין יונג פאליציאנטל, דא מיט א צווייטן. דערנאך

האָט זי אַ שטיק צייט זיך אָנגעהאַנגען אין אַ נאַר יונג פאַראַרבעטערל ביי דער פּיקרין און פאַראַדירט מיט אים ספּעציעל, אַז אַלע אין לאַגער זאָלן עס זען. דאָס איז געווען אַ צאַרט בחורל פון אַ קליין שטעטל, וואָס האָט געהערט צו אַ חלוצישער אָרגאַניזאַציע און זיין איינציקער חלום איז אַמאָל געווען ארץ ישראל. ביי זיינע דריי און צוואַנציק יאָר איז ער נאָך געווען שיין און אומשולדיק ווי אַ קינד. ער האָט זיך נישט פונאַנדערגעקליבן, וואָס מען וויל דאָ פון אים און ווי ער קומט אין דאָזיקן פּלאָנטער אַריין. ס'איז געווען אַ צער צוצוזען, ווי אַזוי די הויכע שווערע פרוי וויזנבערג הענגט זיך אָן אין דעם שלאַנקן, דינעם יינגל און ער קוקט אויף איר מיט דער-שראָקענע אויגן, ווי ער וואָלט געציטערט פאַר עפּעס אַ קאַטאַסטראָפע.

וויזנבערג אַליין האָט זיך צוגעקוקט דערצו מיט אַ צופרידן און שטע-ביק שמייכעלע. ער האָט זיך אפילו אָנגעהויבן פריינדן מיט דעם יאָסלען, אים געקלאַפּט גוטברודעריש אין פּלייצע און געזוכט פאַר אים פאַרשידענע פּריווילעגיעס. פעלא האָט אָבער אויך דאָ געהאַט אירע חשבונות. דאָ מוז מען דעם שוואָגער אַריינשטעכן, ער זאָל געדענקען! דערביי האָט זי נישט אַראָפּגעלאָזט פון געדאַנק איר פּלאַן פון אַריסטאָקראַטיזירן די משפחה.

האָט מען טאַקע אין איינעם אַ טאָג געזען די פרוי וויזנבערג מיט אַ נייעם בחור. דאָס איז געווען אַ רייך זונדל פון אַן אַסימילירטער, וואַר-שעווער משפחה פון פאַבריקאַנטן. ער איז געקומען מיטן מאַידאַנעקער טראַנספּאָרט און איז שוין געווען אַ האַלבער סקעלעט. עס איז אים אָבער געלונגען אָנצוקניפּן קאָנטאַקט מיט זיינע פּוילישע באַקאַנטע פון אַמאָל, און זיי האָבן אים אַריינגעשיקט אַ געוויסע סומע געלט. די קאָמאַנדאַנטין האָט געהאַלטן אויג און געוווּסט פון אַלע פּעדעם, וואָס ציען אין „דרויסן" אַרוים. זי האָט זיך מיט דעם דאָזיקן לאַלעק הערלעך אינטערעסירט און אים איינגעלאַדן צו זיך. ער האָט אויף איר געמאַכט אַן איינדרוק מיט זיין אינטעליגענץ און שטילער ערלעכקייט. זי האָט דערפאַר אַריינגערופן די שוועסטער און דורך אַלע מיטלען פאַרפּלאָנטערט אַ ראָמאַן.

דער בחור האָט געוווּסט, אַז זיין לעבן איז אין זייערע הענט. פאַר האָבן קאָנטאַקט מיט וועמען ס'איז, אויסערן לאַגער — האָט מען געשאָסן אַן צערעמאָניעס — און ער האָט דאָס געוווּסט... האָט ער אָנגעהויבן אַריינ-

קומען אין די צוונטן, זוכן צו פארגלעטן, זיי וויכער צו מאכן... א צייט האט עס אזוי געדויערט. פעלא האט אים דערווייל געמאכט פאר פאראר־בעטער אויף איינעם פון די בעסטע פלעצער, ביי שטיצן אין דער פרויען־אפטיילונג, ביז עס איז איינמאל דאך געשען: ער איז דארט געבליבן נעכ־טיקן. ארויספלאנטערן זיך איז נישט מעגלעך געווען. אין זעלבן צימער, ווו וויינבערג האט זיך געברענגט זיינע, איז געשלאפן דאס קינד און לא־לעק האט זיך באזעצט מיט וויינבערגס פרוי.

דאן איז אויך געשלאסן געווארן דער שלום. פאר אלעמען אין די אויגן זענען זיי צוריק געווארן מאן און ווייב, שפאצירט און געלאכט צו־זאמען, נאר ביינאכט האט זיך אנגעהויבן דער משוגענער מישמאש פון פארברעכער. די אלטע מוטער האט זיך געבראכן די הענט, געשריגן אז „אין סדום איז אזעלכעס נישט געהערט געווארן“... אבער ווער האט זי דען געהערט? מען האט פון איר געלאכט, ווען זי האט כאטש געוואלט איבערנעמען דאס טעכטערל צו זיך. האט זי אזוי לאנג גערעדט, ביז ס'איז איר נמאס געווארן און זי האט זיך געלאזט זוכן אנדערע נחתן איבערן לאגער...

קאפיטל צוויי און צוואנציק

I

מיט דעם האט זיך דער פלאנטער אין יענעם הויז ווייט נישט געענ־דיקט. דאס איז נאר געווען דער וועגווייזערישער אנהייב, וואס האט זיך דערנאך אריבערגעטראגן איבערן גאנצן לאגער און געווארן דער טאן־גע־בער פארן גאנצן זומפיקן תוהו־ובוהו פון א הפקר־וועלט, אן צוימען און גרענעצן. פעלא האט זיך נאך געגרייט צו איר אייגענער הויפט־אוואנטורע, וואס זאל שמעקן מיט עמאציע, הפקרות, רויב און ווילדקייט. דאס וועט שפעטער ווערן די סטימול פארן ווערק צע, אראפצוואַרפן פון דער נשמה אלע מענטשלעכע הייטלעך. אבער זי אליין איז נאך נישט גרייט דערצו.

דערווייל האָט זי נאָר קורצע עפּיזאָדן און איבערלעבענישן. אַ גאַנץ אייגנאַרטיקע געשיכטע, וואָס דאַרף ווייזן, אַז אַ מענטשלעכע נשמה קען פוילן און פוילן, זינקען און זינקען אָן אַ סוף און דאָך זאָל זי נישט צעפאַלן זיך אינגאַנצן.

זינט איר אָנקום אין לאַגער האָט זי פּאַראַדירט מיט דעם לאַנגן גומי־שטעקן איבערן לאַגער. מיט איר איז אויך מיטגעקומען איר צווייטן מאַנס אַ ברודער, לאָלעק. די סענטימענטן צו איר מאַן האָט זי אויך איבערגעטראָגן צו זיין ענלעכקייט, דעם צעקראָכענעם, אויסגעפראַנטעוועטן ברודער זיינעם. ער האָט פאַר איר געציטערט און יעדעס וואָרט אירס האָט ער אויפגענומען מיט אַ מאָדנע־שרעקעוודיקער געהאָרכזאַמקייט. אים האָט זי באַשטימט פאַר דעם מאַגאַזינער פון דער מלבושים־אָפּטיילונג. צוליב זיין אַמט האָט ער טאָג און נאַכט געהאַט צו טון מיט אַלע מיידלעך און פרויען פון לאַגער... ווי נאָר ער האָט זיך באַוויזן אויפן הויף, האָבן זיי אים אַרומגערינגלט גרופּנווייז, אָדער אים אָפּגעוואַרט באַזונדער אין אַ ווינקל. יעדע איינע האָט געזוכט מיט עפּעס־וואָס זיך צוצודעקן די שטיקער נאַקעטקייט. אַנטקעגן זיי האָט לאָלעק אָנגעשטעלט אַ קינסטלעך־שטרענג פּנים און געהאַלטן אין איין טענהן, אַז ער האָט גאָרנישט אין מאַגאַזין, ממש קיין צעריסענע שמאַטע אפילו... האָבן זיך אַלע גענומען צו אים חנדלען, קאָמפּלימענטן געמאַכט און געבעטן, ער זאָל זיי דאָך עפּעס אויסזוכן פאַר זיי. די וואָס זענען אים געפעלן, האָט ער באַשטעלט, זיי זאָלן צו אים קומען אין די אָוונט־שעהען. מיט דער צייט האָט ער אַריינגעשטעלט זיין בעטל אין מאַגאַזין אַריין און דאָרט געוווינט. דערפאַר האָט ער זיך אַרומגעדרייט בייטאָג אין לאַגער פלעגמאַטיש־פויל און פאַרשלאָפן.

ער איז פעלאַן שנעל נמאס געוואָרן. זי האָט כסדר געזוכט נייעס. האָט זי זיך אַלע מאָל שטיל געסודעט מיט אַן אַנדער פּאָליציי־בחור, דערנאָך איז עס איר ווידער נמאס געוואָרן און זי איז ווייטער געווען נערוועז און פול מיט משוגענער דערוואַרטונג. יעדער טראַנספּאָרט מענטשן האָט צעפלאַקערט איר נייגיר, וועלכער האָט זיך אָבער באַלד פאַרלאָשן, ווי אַ האַסטיק־פלאַקערדיקער קנויט, וואָס גיסט אויס פון ליכט מער חלב ווי ער פאַרצערט. דעם גרעסטן טייל טאָג האָט זי אויסגעפולט מיט פאַרשי־

דענע עסקים און צוזאַמענטרעפן מיט אַלערליי מייסטער, ווערקשוץ און סתם גויים, וואָס זענען געקומען אויפן שטח פון לאַגער. קיינער האָט נישט געוווסט וואָס פאַר אַ געשעפטן זי פירט און וואָס פאַר אַ פּלענער זי גרייט צו. איר וועג האָט זי באַהאַלטן נאָר פאַר זיך אַליין.

לעצטנס, פאַרן אָנקומען פון דער מאַידאַנעק־גרופּע, האָט זי פאַרכאַפּט דער קאָמאַנדאַנט פון דער ביורא, מאַרעק. דאָס איז געווען אַ מיטלוווק־סיקער, דיקלעכער בחור מיט אַ גוטמוטיק־גנבאַליעטן אויסזען. ער האָט זיך אָבער געהאַט זיין אייגענעם גאַנג און פּאָזיציע אין לאַגער און זי אויסגע־מיטן. דאָס איז געווען איר איינציקע, קליינע טראַגעדיע. זי האָט געהיטן איר שטאָלץ מער ווי אַלצדינג אין דער וועלט, דאָך האָט זי אַלץ געטון, בכדי אים צו געווינען. ווען דאָס איז איר נישט געלונגען — איז עס ביי איר געוואָרן אַ מין קראַנקהייט. זי האָט געזוכט אונטערטעניקייט פון אַלע־מען און דערפאַר נישט געקענט זיך אַליין אַראָפּבייגן ביז אַ קליינעם טעקרעטאַרלס פּוס. זי האָט געוואָלט נעמען, אָבער נישט סתם־בעטלען און זיך דערנידעריקן. איר פרויען־אינסטינקט, וואָס איז נאָך געווען ווילד־שטאַרקער ווי ביי אַנדערע, האָט אָבער נישט געקענט שלום מאַכן מיט איר קאָמאַנדאַנטישן שטאָלץ. זי האָט געשיצט איר מאַכט, מיטן פאַרבייגיין נעבן אים גלייכגילטיק, מיט אַ חוזק־שמייכעלע, אָבער זי האָט דערביי גע־ליטן אַלס פרוי, וועלכע עס ציט צו דערגרייכן איר ציג אַפילו דורך דער גרעסטער הכנעה. צווישן די צוויי הכנעות האָט זי אויסגעקליבן די שוואַ־כערע. זי האָט אויפגעהיט איר מאַכט, געווען ווייטער צו אים ווי אַ באַ־פעלערין איבער איינעם פון אירע פונקציאָנאַרן, דאָס איז אָבער געוואָרן אירם אַ ווייטיקלעכע וווּנד. אין לאַגער האָט מען געוווּסט, אַז זי איז אין אים אַזוי שטאַרק פאַרליבט; אַז זי איז אַפילו גרייט מיט אים אַמאָל חתונה צו האָבן און אַז זי האָט איר דאָזיקע האָפענונג נאָך נישט אויפגעגעבן. זי האָט נאָר געוואַרט, ביז ער וועט זוכן דעם וועג צו איר און זי האָט איר שפּיל געפירט מיט דער גאַנצער אָנגעשטרענגטער שטייפקייט. זי האָט גע־וווּסט, אַז דאָס איז די טעמע פון די שושקענישן אין לאַגער. דערפאַר האָט זי זיך באמת דאָס צו פאַרדעקן, באַווייזן אַז זי איז אַנדערש און אַז זי

שטייט העכער פון אַלע נאַרישקייטן, אַז זי מיינט אים גאָרנישט און ווען זי זאָל נאָר וועלן — וואָלט ער זיך גאָר געפילט גליקלעך...

בכדי צו פאַרדעקן איר שוואַכקייט האָט זי אַפּילו אָפּגעשטעלט קעגן איר אירע אָנגעהויבענע, קוים־מערקבאַרע, ליבטע שיקאַנעס — אויף וועלכע זי איז געווען אַ מייסטערין. זי האָט צו אים אַרויסגעוויזן איבערגעטריבענע פריינטלעכקייט און צווישן מענטשן האָט זי אויף אים געקוקט מיט אַזאַ ספּעציעלן בליק פון מכלומרשטן באַדויער, ווי מען קוקט אויף אַ פּאַרליבטן, וואָס האָט נעבעך נישט קיין גליק... און זי איז דערביי די העלדין פון יענעמס שלימזלדיקייט.

מיטן אָנקום פון די קאַפּעל־מיידלעך האָט זיך אויך באַוויזן אַ בלאָנדע שיינהייט פון וואַרשע, וועלכע מאַרעק האָט גענומען פאַר זיין „קוזינקע" דאָס האָט פעלאַ די ערשטע צייטן נישט געקענט איבערטראָגן. עטלעכע טעג האָט זי זיך נישט אַרויסגעוויזן, געגאַנגען אין שטוב, אַ בייזע און אָנגעבלאָזענע. זי האָט זיך דאַן, פאַר זיך, פּודירט מיט אַזאַ כעסדיקער איבערגעטריבנקייט, אַז קיין שפּור פון דער נאַטירלעכער הויט־פאַרב האָט מען נישט אַרויסגעזען. אירע קאָמאַנדעס צו דער פּאָליציי האָט זי אַרויסגעגעבן דורכן קליינעם לופטשיק פון איר פענצטערל, דורך וועלכן מ'האָט געזען איר לענגלעך־בלייכע נאָז און פלוצים־אָנגעבלאָזענע אויגן־קישעלעך. זי האָט אָבער שנעל איינגעביסן איר קרענקונג און זי אַריינגעשטויסן טיף אין זיך, זי זאָל דאָרט טליען און ברענען.

זי האָט זיך צוריק גענומען אַרומדרייען מיט אַ קינסטלעך־פריילעכער מינע איבערן הויף, געלאַכט מיט אַ הויך קול און באַוויזן ווי ווייט זי קען הערשן איבער זיך, אַזוי גוט ווי איבער אַנדערע. זי האָט געלאָזט רופן צו זיך די נאַרישע, גאָלד־האַריקע און לוסטיקע אַלינע, מאַרעקס שיינהייט — און מיט איר געשלאָסן פריינטשאַפט. ווען זי האָט געהערט, אַז יענע איז אַ זינגערין און קען שיין טאַנצן, האָט זי פאַר איר געלאָזט מאַכן ספּעציעלע קאָסטיומען, מיט וועלכע זי זאָל קענען אויפטרעטן אין לאַגער. זי האָט אויך מיטגעווירקט אַז אַלינקע זאָל איינאָרדענען אַ ספּעציעלן װוינט אין אַ באַראַק און ווייזן די לאַגער־שליאַכטע מיט אירע טענץ און געזאַנג. זי האָט געדאַרפט באַווייזן דעם עולם, אַז דאָס איז זי איר

דאַנקבאַר דערפֿאַר, וואָס זי האָט איר געהאָלפֿן אַזוי לייכט פּטור צו ווערן פֿון דעם יונגן נאַריש־צודרינגלעכן מאַרעק, וועלכן זי האָט שוין איבערגעגעבן. מען האָט אָבער געוווּסט, אַז דאָס איז אַלץ נאָר אָנשטעל און אַז די פּריי־לעכע אַלינע קען נאָך פֿלוצים דערשפּירן אויף זיך די נקמה פֿון דער טאַק־טיש־גיפּטיקער וואַרקאָוויטשן. זי האָט עס נאָר ליב צו מאַכן אַזוי, אַז אַלץ זאָל קומען שפּעטער, פֿון דער זייט — און מען זאָל אירע פֿינגער־שפּורן דערויף נישט דערקענען...

ביי יענעם ערשטן קאָנצערט פֿון אַלינען מיט דעם הויכן פּאָליציאַנט האָט די קאָמאַנדאַנטין אַליין שטאַרק אַפּלאָדירט און צוגעגעבן חשק אַנ־דערע דאָס צו טון. געווען אָבער פּאָליציילייט, וואָס האָבן שוין דאַן פֿאַר־שטאַנען, אַז מ׳קען זיך איינקויפֿן דעם ספּעציעלן חן פֿון דער וואַרקאָ־וויטשן, ווען מען שטייט אין דער זייט און מען טוט איר נ י ש ט נאָך... זיי זענען געשטאַנען אין אַ זייט רואיק, נישט אַפּלאָדירט און „נישט באַגייסטערט געוואָרן" פֿון אַלינעס קונצן.

II

ווען דער קאָמיטעט צו שאַפֿן הילף פֿאַר די סקעלעטן פֿון לאַגער האָט באַשלאָסן צו מאַכן אַ קאָנצערט — איז פֿאַר זיי געשטאַנען די פֿראַגע, ווי אַזוי די קאָמאַנדאַנטין זאָל נישט שטערן. דער ראַפּינירטער קוריץ האָט דערפֿאַר געהאַט אַ פּשוטן פּלאַן: מען דאַרף צוציען אַלינען... איר קונסט, האָט ער געזאָגט, איז ער איר מוחל — אָבער אַ סגולה צו אַ דערלויבע־ניש איז עס פֿאָרט. ווען מ׳האָט געמיינט, אַז דאָס איז איינס פֿון קורצס פּאַראַדאָקסאַלע איינפֿאַלן, האָט ער עס דערקלערט פּשוט:

— „זי" האָט זי אַזוי פֿיינט, אַז זי וועט דערפֿאַר דערלויבן... זי האָט מורא, מ׳זאָל נישט מיינען, אַז צוליב אַלינען האָט זי פֿאַרבאָטן. דאָס וועט הייסן אַז זי איז צוליב איר אייפֿערזיכטיק און מאַרעק וועט דערפֿאַר שטיין אין גרויסן. אַזאַ פֿאַרגעניגן וועט זי אים נישט צולאָזן... איר האָט פֿאַרשטאַנען? פֿאַרלאָזט אייך אויף מיין נאָז...

און קוריץ איז גערעכט געווען. דער נאָמען אַלינע האָט ביי איר

אויפגעלויכטן די אויגן מיט געמאַכטער באַגייסטערונג. זי האָט אפילו נישט געוואָלט וויסן ווער נאָך עס וועט דאָרט אויפטרעטן און וואָס דאָרט וועט געשפּילט ווערן. זי האָט נאָר גענומען אונטעראייַלן, עס זאָל פאַרקומען וואָס שנעלער און מען זאָל אַלײנען שאַפן, וואָס זי דאַרף נאָר צום שפּיל.

מעכעלע האָט שוין געהאַט אָנגעשריבן אַ סך זאַכן און זיי פאַרטיילט צווישן די אָנטיילנעמער פון דאָזיקן קאָנצערט. די פּאָליציי און אַ גרופּע טוער פון דעם נייעם, באַהאַלטענעם קאָמיטעט האָבן אויסגעזוכט אַ באַראַק, מען האָט דאָרט אַריינגעשטעלט בענק און געמאַכט אַ טריבונע, ווו דאָס שפּיל זאָל פאָרקומען. מעכעלע אַליין האָט זיך אָפּגעטון זיינס; אַרויסגעשלעפּט פון זיך אַביסל צאָרן און קלאָג אויפן פּאַפּיר. די פרייַלעכע פרעדזשא האָט שוין געקענט דאָס גאַנצע ליד זיינס, פול מיט כעס און אָפּשפּאָט פון אַלע מעכטיקע אין לאַגער אויף אויסנווייניק. האָט זי איצט געפיבערט פון דערוואַרטונג, ווי אַזוי זי וועט דאָ אויסנעמען. דער פּאָליציאַנטביימאַן האָט געהאַט עטלעכע פריילעכע לידלעך און צווישן זיי האָט ער געדאַרפט אַדורכשמוגלען מעכעלעס פּאָעמען וועגן די הונגעריקע און זאַטע אין לאַגער. מער האָט מעכעלען נישט אינטערעסירט. אים האָט מען אפילו מער נישט געדאַרפט. אינעם טאָג פון קאָנצערט האָט מען אים געלאָזט צורו. דער לאַגער איז געווען אויפגערודערט, די פּאָליציי האָט זיך געגרייט, די קאָמאַנדאַנטין אויך — האָט דאָס אָנגעשטעקט אַלע מענטשן פון לאַגער. קיינער, אפילו די פון מעכעלעס באַראַק, האָבן נישט געוווּסט, אַז אויך ער האָט אַ שייכות דערצו. האָט ער זיך אַרומגעדרייט איבערן לאַגער, צופרידן דערפון וואָס קיינער ווייסט נישט. עפּעס האָט ער זיך געשעמט און עס האָט זיך אים אויסגעוויזן אַז היינט וועט ער גאָרנישט טון און דאָך וועט ער עפּעס טון אַ נישט גאָר פיינע זאַך...

די רייכע, אָנגעגעסענע מענטשן פון לאַגער האָבן זיך נאָך ביי טאָג גענומען פּוצן און באַשטעלן פּלעצער צום זיצן אינעם קאָנצערט־באַראַק. עס האָבן זיך געגרייט דערצו אַלע „קוזינקעס״ מיט דער פּאָליציי און לאַגער־אינטריגאַנטן האָבן שוין באַצייטנס געוווּסט, אַז די קאָמאַנדאַנטין גרייט זיך דאָ אָפּצוטון אַ שפּיצל מאַרעקן מיט זיין נייער „סימפּאַטיע״.

עס האָבן זיך אויך געגרייט די אָפּגעריסענע געשטאַלטן פון אַלע באַראַקן, עפּעס צו הערן אַ נײַ שטיקל געזאַנג און שפּיל.

אין צווייטן באַראַק איז געווען אַ באַזונדערע אויפרודערונג. באַלד נאָר ווי די נאַכט-שיכט האָט זיך באַוויזן, איז פרידלאַנד ארומגעלאָפן ווי אַ משוגענער און יעדן איינעם באַזונדער אָנגעזאָגט די בשורה:

— היינט איז אַ קאָנצערט, מאַך זיך פאַרטיק... פאַר מיינע מענטשן וויל איך באַקומען גוטע פּלעצער. אָבער קיינער זאָל מיר נישט פעלן, סוואָלאָטשעס!

סטאַראָבינסקי האָט זיך דאָס מאָל נישט געלאָזט בעטן. אין די לעצטע טעג איז ער געוואָרן הייטערער. דער געדאַנק פון שאַפן אַ הילפס-קאָמיטעט האָט אים פאַרכאַפּט. אַליין אַ כּלל-טוער זיינע אַלע יאָרן, האָט דאָס אים צוריק אריינגעפירט אין זיין אַמאָליקער וועלט אריין. ער האָט דערפאַר גענומען העלפן פרידלאַנדן אַגיטירן די מענטשן:

— איך ווייס נישט וואָס איר קענט דאָ היזק האָבן... דעם קאָנצערט מאַכט מען נישט פון שווילטאָג. דאָ האָט מען זיך געשטעלט אַ גוטן צוועק דערביי. און אַליין איז מען דאָך נאָר אויך אַ מענטש...

פון אַ ווינקל ארויס האָט זיך אַ הייב געטון אַ חושכדיק-צעביילט פּנים און זיך אַ לאָז געטון גלייך אויף דעם בלאַס-צעשמייכלטן סטאַראָבינסקין מיט פרידלאַנדן. זיינע רייד זענען ביי אים ארויסגעקומען אונטערנאַזיק און אַביסל שטומלעך:

— וואָס פאַר אַ קאָנצערטן!? וואָס פאַר אַ שטיק פּראַוועט איר דאָ? מער פעלט אייך דאָ נישט?

מעכעלע האָט דערקענט דאָס קול און זיך אויסגעדרייט צו אים. ס'איז געווען הענעך. ער איז לעצטנס אינגאַנצן אויסגעקרימט געוואָרן. אויף די הענט האָבן זיך באַוויזן בלויע, געשוואָלענע צייכנס און דאָס גאַנצע פּנים איז געווען שוואַרץ ווי קויל. איצט אָבער איז ער געשטאַנען מיט אַזאַ צעפלאַמט פּנים, ווי איינער וואָס גרייט זיך צו אַ שלאַכט מיט אַלעמען. זיין בליק איז געוואָרן דראָענדיק און אויף די מויל-ראַנדן האָט זיך באַוויזן אַ כעסדיקע שוים...

מעכעלע האָט געשטוינט, ווי אַזוי דער מענטש קען נאָך רעדן און

זיך היצן. אָבער דער היציקער פרידלאַנד איז אַקעגנגעלאָפן הענעכן און אים אָנגעכאַפּט ביי דער האַנט:

— דו, שוטה, דאַרפסט דאָך זיין דער הויפּט־מחותן! דיין ווייבעלע איז דאָך די גאַנצע אַקטריסע היינט... טאָ וואָס זשע שרייסטו?

הענעך האָט נאָך עפּעס געוואָלט זאָגן, נאָר דאָס קול איז אים שטעקן געבליבן אין האַלדז. ער האָט אַ צעשאָר געטון מיט ביידע הענט און שטיין געבליבן אין מיטן צימער, ווי אַ דערוואָרגענער. ער האָט עפּעס געכאָרכלט, ווי אַ ביין וואָלט אים זיך געשטעלט דאָרט אינעווייניק. בלויז די אויגן זיינע האָבן אַרויסגעשטאַרצט, געקוקט דאָ אויף איינעם און דאָ אויפן צווייטן... דאָס האָבן זיי געבעטן, אַז עמעצער זאָל אים דערוויל באָרגן אַ וואָרט, דערזאָגן עפּעס פאַר זיינעטוועגן. ס'האָט זיך אָבער קיינער נישט אָפּגערופן... אין באַראַק איז פּלוצים געוואָרן גאָר שטיל. בלויז פרידלאַנד מיט סטאַראָבינסקין האָבן זיך צעחושט אָנגעקוקט. הענעך האָט זיך באַלד אַ ריס געטון פון אָרט און איינגעבויגענערהייט זיך צוגעשאַרט צו זיין געלעגער. אין דרויסן איז נאָך אָנגעגאַנגען דער געוועגלעכער טומל פון פאַרנאַכט. געלע פּיקרינער האָבן אַרויסגעשלעפּט די צעקרימטע בענקלעך פון אַלע באַראַקן און זיי אַוועקגעטראָגן צום וואַלד־צו. פון ווייטנס האָט מען געזען אַלינקען אין אַ ווייס קלייד מיט רויטע קרעלן. זי איז ערגעץ געלאָפן מיט אַ צעפלאַטערטן קאָפּ און דאָס איז געווען דער סיגנאַל, אַז מען דאַרף זיך אַרויסלאָזן צום באַראַק וווּ דער קאָנצערט דאַרף פאָרקומען.

פון דער זייט האָט זיך געטראָגן דאָס שאַרפע קול פון דער קאָמאַנ־דאַנטין. דאָס האָט זי געשריגן אויף ווימען פון דער פּאָליציי. אַלע האָבן זיך געריסן צום גיין אַהין און זי האָט נישט געוואָלט לאָזן אויף הפקר דעם לאַגער. זי האָט דערפאַר באַשטימט די וואַכן, וואָס מוזן דאָ בלייבן ביי די דראָטן און ביים טויער. די פאָר פּאָליציי האָבן פאַרשעמטע אויס־געהערט זייער פּסק און זי איז דערפאַר ווייך געוואָרן. פון אַקעגנאיבער־דיקן, ערשטן באַראַק האָט זיך נאָך געהערט איר טרייסטן אירע משרתים:

— איר וועט זען... די צווייטע וואָך באַפעל איך צו מאַכן אַ ספּע־ציעלן קאָנצערט פאַר אייך. דאַן וועל איך קיינעם נישט צולאָזן, אויסער אייך אַליין... איך וועל נאָר זען ווער די נייע אַרטיסטן זענען...

פון א צענדליק מיילער האָט א הילך געגעבן:
— יאַוואָל!

און די מאַרקאָוויטשן האָט, א צופרידענע פון דעם מיליטערישן כבוד, וואָס די יינגלעך גיבן איר אָפּ, זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון וועלדל, באַגלייט מיט דער גאַנצער כאַפּטע פון ווייסן הויז.

III

אין די ערשטע רייען זענען געזעסן די באַפעלער פון לאַגער. אין סאַמע מיטן איז געזעסן זי אַליין. פון ביידע זייטן זענען געזעסן אירע שוואָגערס. אביסל ווייטער איז געזעסן איר שוועסטער און געהאַלטן פאַר דער האַנט דאָס יונגע פאַראַרבעטערל, מיט וועלכן זי האָט פריער כסדר אַרומגעשפּאַצירט. ער, יאָסל, איז דערביי געזעסן מיט אַן אָנגעשטרענגטער מינע צו דער בינע און אפילו נישט געקוקט, ווי אַזוי זי שפּילט זיך מיט די פינגער פון זיין האַנט, מיט אַ צולהכעיסדיקער אָפּנקייט. איר מאַן, דער קאָמאַנדאַנט וויינזנבערג, האָט עס באַמערקט און זיך אויפגעשטעלט מיטן פּנים צום אויסגעזעצטן עולם. ער האָט באַמערקט צווישן די רייען זיין פיקרין־מיידל, טאַשקען, און ער האָט צו איר א הויכן, פריילעכן פייף געטון איבער אַלעמענס קעפּ. דאָס האָט ער אויך געוואָלט עמעצן אָפּטון להכעיס. פּעלאַ האָט אָבער אויף אים אַ בייזן קוק געגעבן און ער האָט זיך צוריק אַוועקגעזעצט פאַרשעמט ווי אַ פאַרשולדיקט יינגל.

באַלד איז אויפן זאַל שטיל געוואָרן. אויף דער בינע האָט זיך באַוויזן פרעדזשאַ. זי איז געווען צעטומלט און בלאַס. מיט די אויגן האָט זי גע־זוכט וועמען צווישן דער אָנגעדרענגטער מאַסע און נישט געפונען. איז זי געוואָרן פריילעך און זיך דערביי אומעטיק פאַרלוירן. זי האָט די ער־שטע ווערטער געפּלאָנטערט, באַלד אָבער איז איר קול העכער געוואָרן און שטאַרקער... אַן איבעררראַשונג האָט זיך באַוויזן אויף אַלעמענס פּני־מער. די ווערטער אירע זענען געווען וועגן גאָר היימישע מענטשן! שאַ, אָט רעדט זיך גאָר פון קויפמאַנען!... הא, אַלע זעען דאָך ווי אַזוי ער טיילט די מיטאָגן, שלאָגט און זידלט... אָבער דאָ רייסט עס פון אים

שטיקער, מיט געלעכטער און מיט גאַל. פּרעדזשאַ שפּירט, אַז זי האָט פאַרכאַפּט דעם עולם. אויך די קאָמאַנדאַנטין און פּאָליציי זיצן געשפּאַנט: ווער קומט נאָך דעם? אויף פעלאַס פּנים באַווייזט זיך דער צאָרנדיק־להכעיסדיקער שמייכל. ארום איר שטרענגען זיך אַלע אָן אויפצוכאַפּן יעדעס וואָרט, וואָס פאַלט פון דער צוזאַמענגעקלאַפּטער טריבונע און פּרעדזשאַ פילט, אַז דאָס גייט זי אויף אַן אויסגעצויגענעם שטריק, איבער אַלעמענס קעפּ... איז זי פּאַרזיכטיק, זינגט אויס און צײלט אויס יעדעס וואָרט, אַז קיין אות זאָל איר נישט פאַרלוירן גיין... איצט איז זי אין דער ראָל. אַזויפיל אויגן קוקן אויף איר! רייסט זי זיך מיט שטורעם צו אַלע־מען אין האַרץ אריין... העי, מען דאַרף דאָ אַלץ באַנוצן, וואָס נאָר די מעגלעכקייטן דערלויבן! שמייכלט זי, רויטלט זיך, באַווייזט וואָס מער די ווייסע ציינדלעך און איר בויגעוודיקייט ביים דעקלאַמירן...

אין באַראַק ברעכט אויס אַ שטורעם פון אַפּלאָדיסמענטן. העכער פאַר אַלע שרייט קויפּמאַן. אים אַרט נישט, וואָס דאָ באַווייזט מען אים אין דער גאַנצער ווילדקייט זיינער. אים האָט פאַרכאַפּט דאָס, וואָס וועגן אים, דעם שוסטער־יונג פון קיעלץ, מאַכט מען שוין ספּעציעלע לידער, ווי וועגן אַלע גרויסע מענטשן אויף דער וועלט... זעצט ער מיט די פעסטע שטיוול אין דער פּאָדלאָגע און רעוועט ווי אַ שיכורער:

— ביס!!! נאָכאַמאָל! נאָכאַמאָל!

עס ווילט זיך אים נישט אַראָפּ פון דער סצענע אַזוי שנעל. פון אַלע זייטן קייכט די פּראָמינענץ פון לאַגער פון פאַרכליניעטער הנאה: איבער־חזרן!... נאָכאַמאָל! פעלאַ אַליין זיצט אַ צעטראָגענע און קיינער ווייסט נישט, וואָס זי וועט דאָ זאָגן. נישט ווייט פון איר זיצט די שוועסטער אירע. זי האָט ביז איצט געהאַלטן דעם יינגלס האַנט אין אירער. איצט אָבער איז דאָס בחורל מיטגעריסן געוואָרן מיט דער גאַנצער מאַסע. ער האָט אַרויסגעריסן די האַנט זיינע און געקלאַפּט מיטן גאַנצן כוח אויף „ביס!״. זיינע אויגן האָבן דערביי געקוקט אויף פּרעדזשאַן מיט אַזאַ מין בענקשאַפט און באַגייסטערונג, ווי זי וואָלט געוועז אַ געטין... די פרוי וויינבערג איז דערביי געזעסן אַ פאַרלוירענע און אַזוי ווי נישט מיט

איר קול האָט זי אַפּלאָדירט געצוווּנגענערהייט, אָדער ווּעלנדיק נאָכטון דער גאַנצער מאַסע...

פעלאַ האָט אויף איר שנעל אַ בליק געטון, עפּעס באַמערקט מיט אירע שאַרפע אויגן און פּלוצים אַ געשריי געטון צו דער סצענע:

— גענוג! מען דאַרף אויסשפּילן דעם גאַנצן פּראָגראַם... ווייטער־דיקע נומערן!

דער באַראַק האָט זיך גענומען באַרואיקן. פרעדזשאַ האָט זיך אַ צעפּלאַמטע אַראָפּגעלאָזט פון די בינע־ברעטלעך הינטער די קליינע קוליסן, וואָס זענען פאַרשטעלט געוואָרן מיט עטלעכע פאַרביקע שמאַטעס. קיינער איז דאָרט נישט געווען, אויסער מעכעלען, וועלכער איז געזעסן אויפן שפּיץ פון אַן אַרויסשטאַרצנדיק ברעטל, קיינער זאָל אים נישט זען... דורך אַ לעכל האָט ער געקוקט פאַרגאַפט אויפן עולם און נישט געשפּירט אַפילו, אַז זי שטייט דאָ הינטער אים. אויף דער בינע איז שוין איצט געשטאַנען דער פּאָליציאַנט ביימאַן און זיך אויסגעהוסט פאַרן אָנהייבן... פרעדזשאַ איז נאָך נישט געקומען צו זיך פון דעם, וואָס פעלאַ האָט זי געהייסן אַראָפּגיין און נישט ביסירן. זי איז אָבער אַדורכגענומען געוואָרן פון דעם דערפּאָלג, וואָס די מאַסע האָט איר דערלאַנגט. דערביי האָט זי געזען אַזויפיל אויפגעריסענע אויגן אויף איר, אַזויפיל ציענדיש אין איר זייט אַריין, אַז זי האָט זיך ערשט דאָ, אונטער דעם שמאַטע־ווענטל אַ וואַקל געטון... זי האָט דאָרט באַמערקט אויגן, בליקן, וואָס האָבן איר אַ שלאָג געטון אין קאָפּ אַריין. נאָר דאָרט, פאַר אַלעמענס אויגן האָט זי זיך געצווימט. ערשט דאָ האָט אַלץ אויפגעפּלאַצט. זי האָט זיך אַ שיכורע אַראָפּגעלאָזט אויפן ברעטל נעבן מעכעלען. מעכעלע האָט נאָך ווייטער געוואָלט אויפכאַפּן, וואָס אין זאָל קומט פאָר. ער האָט זיך דערפאַר אָנגעהאַלטן מיט איין האַנט ביים פאַרענטש פון אַ ברעטל, הינטער די קוליסן, ער זאָל זיך נישט אַריבערקייקלען אויף דער סצענע.

נעבן אים איז איצט געזעסן פרעדזשאַ, שאַרף צוגעדריקט אויפן ענגן שטיקל ברעט. ער האָט זי איצט נישט געוואָלט זען און ספּעציעל זיך אָוועקגעבויגן. אַ מינוט האָט ער נישט געוואָלט און דאָך געשפּירט איר ציטער. דערנאָך איז אַלץ ביי אים אין מוח פאַרלוירן געגאַנגען. מיטן

לעצטן ביסל געדאַנק האָט ער זיך איינגעהאַלטן נישט אַ געשריי צו געבן: פּלוצים האָט ער געשפּירט ווי עפּעס וואָרעמס, גליאיקס און פייערדיקס באַרירט זיינע פינגער פון דער האַנט... ער האָט זיך דערשראָקן אַ קער געטון און נאָך באַוויזן צו זען, ווי פּרעדזשאַ כאַפּט אַוועק דערשראָקן אירע ליפּן פון זיינע פינגער אויפן פּאַרענטש... דאָס האַרץ איז אים אײנגאַנצן איבערגעלאָפן און ער האָט פאַרלוירן דאָס לשון. זי אָבער איז שוין צוריק רואיק געווען און אים אָנגעקוקט מיט שאַרפן שפּאָט אין די אויגן, פון וועלכן ער איז געוואָרן צוריק קאַלט און ניכטער... אַ סעקונדע האָט עס געמוזט דויערן, נישט מער, ווייל אָט האָט ערשט ביימאַן אָנגעהויבן צו דעקלאַמירן. מעבעלע האָט ווידעראַמאָל אַ בליק געטון דורכן לעבל אויפן זאַל און אין איין מינוט איז אים אַלץ קלאָר געוואָרן: דאָס האָט זי איצט אַ קוש געטון איר אייגענעם דערפאָלג...

IV

אין דעם ליידיקן באַראַק האָבן זיך אָנגעפּראָפּט אַ סך הונדערטער מענטשן. אין די ערשטע רייען זענען געזעסן פון דער מאַכט. דערנאָך האָבן זיך אַריינגעכאַפּט אַלע מענטשן פון די ריינע האַלעס און בעסערע אַרבעטס־שטעלן. מיט זיי איז דער באַראַק פול געוואָרן. ביי די צעעפנטע פענצטער זענען ערשט געשטאַנען די גרויסע מחנה פון פּיקרינער און טראָטילער. זיי האָט מען נישט אַריינגעלאָזט אינעווייניק, אַז זיי זאָלן מיט זייער שטויב אויף די מלבושים קיינעם נישט באַפלעקן. ווען מעבעלע האָט אַרויסגעבליקט פון זיין באַהעלטעניש, האָבן זיך אים געוואָרפן הונדערטער פּנימער אין די אויגן אַריין. אים איז אָבער געווען נאָר באַקוועם צו קוקן אויף דעם פאָראַרבעטערל פון דער פּיקרין־אָפּטיילונג, נעבן דער פרוי ווייזנבערג. ער האָט געזען, ווי אויף יענעמס רויטלעך־קיילעכדיק פּנימל פון אַ יונגלינג ליגט צעגאָסן אַ מין ראַפּטומדיקע דערוואַרטונג. ער קוקט און וויל מיטן אויג אַדורכנעמען די ווענטלעך... זען עמעצן כסדר אָן אויפהער, וואָס מ'האָט אים נאָר וואָס אַוועקגעריסן פון בליק... מעבעלע וויל זיך אָפּשטעלן אויף אַנדערע אויך, אָבער די

אומשולדיקע פּערכּאַפּטקייט פון יאָסלען ציט אים צוריק און ער מוז אים כסדר קוקן אין די אויגן, כאָטש יענער זעט עס נישט. וואָס האָט ער גראָד אים מיטגעריסן?

...ווען מעכעלע איז ביים אָנהייב צוגעקומען צום באַראַק, זענען שוין אַלע פּלעצער געווען באַזעצט. די פּאָליציי, וואָס האָבן געהאַלטן וואַך, האָבן אים נישט געוואָלט אַריינלאָזן. ערשט אין דער לעצטער מינוט האָט אים וואַרטמאַן געזען און אים געעצהט:

— קומט בעסער אַרונטער הינטער די קוליסן. דאָרט וועט איר זיך פילן באַקוועמער און זיך קיינעם נישט וואַרפן אין די אויגן. איר וועט אַלץ קענען בעסער זען און — טאָמער פאַרגעסט ווער דעם טעקסט — קענט איר פון דאָרט שטיל סופלירן... איז ער דאָרט געזעסן און געוואָלט אַרומכאַפּן דאָ אַלעמען מיטן אויג. יאָסל האָט אים אָבער אָפּגעריסן פון אַלע. עס איז קענטיק געווען, אַז דאָס יינגל לעבט דאָ איבער היינט אַ גרויסע אויפרודערונג. וואָס אַזעלכעס ווייסט ער נאָך זיכער אַליין נישט. די אויגן בלויז שפּרינגען ביי אים אַרויס פון אומגעדולד. ווען ביימאַן איז אַרויף אויף די ברעטער, האָבן אַלע לייכט אָפּגעאָטעמט. מען האָט אים געקענט פון די פריילעכע קופּלעטלעך, וואָס ער האָט נישט איינמאָל זיך צוגעזונגען אין פּאָליצייאישן באַראַק. וועט ער מסתמא איצט ווידער ברענגען אַזעלכע לידלעך און זיי אויפזינגען מיט זיין מעלאָדישער שטים! אָבער דאָס מאָל קוקט ער גאָרנישט אויף די אויסגעזעצטע רייען. ער זעט זיי גאָרנישט נאָר זוכט עפּעס מיט די אויגן אַנדערע מענטשן גאָר, וואָס שטייען דאָרט אויסערן באַראַק. זיין שטאַרקע שטים רייסט זיך דורך די צעפּראַלטע פענצטער, וואַרפט זיך אויף די צוזאַמענגעדריקטע קופּקעלעך אָפּגעריסענע און אויסגעדאַרטע. זיינע ווערטער שלאָגן זיי, רודערן זיי אויף און צעטרייסלען ווילד די צעפּלאָשעטע האָר־שויבערן:

...צו אייך, הונגעריקע ווערק צע־לייט, קען מען נישט רעדן קיין סך,
נישט מ׳זעט אויף אייך קיין שמייכל, נישט מ׳הערט פון אייך
אַ לאַך.

דער טויט האָט זיך ביינדלשפּיל געמאַכט פון אייערע גלידער —
וואָסזשע וועל איך עס דאָ פאַר אייך פרעדיקן ווידער?

ביי אַלעמען אויף די פּנימער האָט אַנגעשוואָלן אַ פאַרשעמט וווּנ־דערן זיך. וואָס איז שוין ווידער? אָבער דאָ האָבן זיך שוין געצויגן שורה נאָך שורה פון מויל און געשמיסן דאָ אַלעמען מיט בייטשיקע ריטער:

ארבעט! האָרעווען אין הונגער! אויסהאַלטן אין שמוץ, אין
דרעק... אין קויט.
נאָרמען! שאַפן זאָלט איר מיט דאַרן זעקל ביינער און דער
געלער הויט,
דאַן ווען איר בייסט פאַר צאָרן, פאַר יסורים ביזן בלוט די פינגער
און יעדער טריט אייערער פיבערט: איך הונגער! איך הונגער!

אין די פאָדערשטע רייען האָבן זיך די קעפּ געגומען אַראָפּבויגן פאַר־שעמטע. אויף די ראַנדן פון די נישט־פאַרענדיקטע פענצטער האָבן זיך גענומען באַווייזן צעשויבערטע קעפּ און מיט אַ טויטער פאַרגאַפּטקייט גענומען שלינגען די ווערטער, וואָס זענען געפאַלן, ווי שטיקער גיפט אין דער האַלע. זיי האָבן אַלעמען דאָ געשלאָגן די ווערטער און דאָך האָט מען זיך אונטער זיי געבויגן, ווי אונטער אַ פאַרדינטער שטראָף:

און אויך דער טויט קומט נישט גלאַט אַזוי ביי אייך, שנעל
אין שטעק־לעטשלעך... געקומען שטיל און רואיק פון דער שוועל
ווי אַ לאָקיי, וואָס מ׳קען יעדע מינוט רופן צום געברויך
הע-הע! צום שטאַרבן מוז מען האָבן כּוח!
און איר האָט אים נישט מער... ניין, איר קענט נישט שטאַרבן!
(פּונקט ווי מ׳קען נישט צעברעכן אַ שוין־צעבראָכענעם שאַרבן)
איר קענט נישט אַזוי זאָגן צו זיך, מיטן לעצטן באַקלער:
ניין!!! איך וועל נישט... איך קען נישט מער!
און פּאַרטיק! איר גייט נישט מער אין שפּאַן!
(די איינציקע נקמה אין האַר: וויינציקער אַ שקלאַף פאַראַן!)...
איר האָט אפילו נישט אין זיך דאָס ביינאַכטיקע וואָיען פון וועלף
וואָס באַפעלן צום לעצטן, נישט־געבראָכענעם צאָן זייערן: העלף!

אָן אימה האָט אַרומגענומען דעם עולם: ווער רופט עס צו רעוואָלט?

דער קאָמאַנדאַנטינס פּנים איז געוואָרן פינצטער ווי אַש. זי האָט אָנגע־הויבן פּינטלען מיט די אויגן, ווייזן ביימאַנען, ער זאָל אויפהערן צו דע־קלאַמירן... אָבער יענער איז שוין פאַרכאַפּט געוואָרן פון זיך אַליין. האָט ער ווייטער געצויגן די צאַרניקע און ווילד־שרייאיקע מגילה און אַלע האָבן דערביי דעם אָטעם פאַרהאַלטן. ציען זיך אַזוי די ווייטערדיקע שלאַנגען, ביימען די גלידער, דאָס האַרץ... אָט לאָזן זיי אָפּ די אויסגעמאַ־טערטע, די סקעלעטן און גיבן זיך פּלוצים אַ וואָרף אויף די ערשטע רייען... אויף יענע שרייען זיי, וועקן — אָבער ביי די איצטיקע מאָנען זיי אַ חוב, רייסן זיי דעם קאָפּ אַראָפּ:

איר זעט נישט? ניין, איר זעט נישט און ווילט עס נישט דערהערן.
פון אייערטוועגן קען דאָ שוין טויט און פּוסט זיך ווערן.
דאָס מיינט מען די האַלע־יידן פון יענער זייט, נישט אייך,
נישט אייך...
איר האָט פלייש צום עסן! איר האָט געלט און איר זענט רייך,
איר זענט זיכער און אייך וועט גאָרנישט שוין פאַרשאַטן...
זאָט זענט איר דאָך היינט און וועט שוין בלייבן זאַטע!
אייך צערטלען אָרעמס ווארעם און ס רינט פון אייך די פרייד,
וואָס זשע גייט אייך אָן, ווען ס׳שטאַרבט ווער ביי אייער זייט!?

העי, וויפל קללות, צאָרן און דראָאונג עס האָט זיך דאָרט אָנגע־זאַמלט אין די שורות! פון דער גאַס הערן זיך אויפגערודערטע ברומע־רייען. אָט־אָט און דאָ וועלן אריינפאַלן גאַנצע מחנות מיט אויסגעשטשי־רעטע ציין און וועלן זיך נעמען ביימען גאָרגלען... רייסן לעבעדיקע שטיקער פלייש!

אָבער מיט ביימאַנס פאַרענדיקן ווערט טויט־שטיל. אַלע שווייגן. עס דאַרף זיך שוין באַלד פאַרענדיקן. דאָ דאַרף נאָר עמעצער פון קאָמיטעט אַרויפגיין און אַפּעלירן צום לאַגער, אַז מען זאָל העלפן, טון עפּעס אַז דער גרעסטער טייל פון לאַגער זאָל נישט אַוועקפאַלן, אויסשטאַרבן... אַלע זיצן אָבער אויף די ערטער און וואַרטן נאָך אויף עפּעס. באַלד קומט פון ערגעץ אַ דערשטיקטע שטים. דאָס פרעגט זי:

— ווער האָט דאָס אַלץ צוזאַמענגעשטעלט?
קיינער ווייסט נישט צוליב וואָס זי וויל עס וויסן. נאָר עמעץ פון זאַל לאָזט נישט לאַנג וואַרטן:
— מעכעלע!
און איבער אַלע מיילער לויפט אַדורך אַ געמורמל:
— מעכעלע? יאָ, מעכעלע!...
און מעכעלע הערט צענדליקער טריט זיך שאַרן צום פאַרשטעלטן ווענטל.

V

וואָס עס האָט זיך מיט אים יענע נאַכט געטון, האָט מעכעלע שפּע־טער נישט געקענט געדענקען. ער האָט זיך נאָר דערמאָנט, ווי מען האָט אים געבעטן, געריסן אים ער זאָל אַרויפגיין אויף אַ מינוט כאָטש זיך באַווייזן פאַרן עולם. ער האָט נישט געוואָלט. ביים ציען אים האָט ער פאַרלוירן אַ הילצערנעם שיך און זיך אויפאַמאָל דערפילט אַרומגענומען פון הונדערטער בליקן. אין מיטן נעפּל האָט ער דערקענט דעם הויכן שאַ־פּירא, ווי ער איז געשטאַנען און גערעוועט איבער אַלעמענס קעפּ:
— מע־כע־לע!...
יעדער איינער באַזונדער איז געוועזן איבערראַשט, וואָס דאָרט אויף די ברעטער שטייט אַן אָפּגעריסן יינגל, פון וועמענס בגדים עס קוקן אַרויס שטיקער לייב און ער אַליין שטייט הילפלאָז און ווייסט נישט וואָס מיט זיך צו טון. עס לאָזט זיך נישט גלויבן אָבער עס איז דאָך אַזוי! דאָס האָט ער דאָ אויפגעשריבן דעם גאַנצן באַרג מיט שווערע ווערטער, אונטער וועלכע אַלע האָבן זיך דאָ איצט געקורטשעט. אַליין איז ער דער־ביי געזעסן, אויסבאַהאַלטן אין אַ ווינקל, מורא האָבנדיק פאַר עפּעס שלעכטס. ער איז נאָר אַ בריה אָנצושרייבן און אַנדערע זאָלן עס אויס־שרייען פאַר אים. איצט שטייט ער אַליין און שווייגט... פאַרלירט זיך...
פון אַלע זייטן האָט זיך אויפגעהויבן אַ געשריי:
— זאָל ער עפּעס זאָגן, מעכעלע! זאָג! דערציילן! לייען פאָר!
ביי מעכעלען טונקלט דער בליק. פון אַלע זייטן זעט ער אַזויפיל פּני־

מער, וואָס קוקן גלייך צו אים, שרייען, דערוואַרטן פון אים אויסערגעוועגלעכס... די קאָמאַנדאַנטין זיצט אין זעלבן אָרט וואָס פריער. זי שווייגט איצט, נאָר פון איר שטרענגן קוק זעט זיך אַרויס אַזאַ באַהאַלטענער כעס, וואָס טליעט דערווייל און וועט זיך אַמאָל אַרויסרייסן מיט דער גאַנצער, ביטערער שאַרפקייט. אינעווייניק האָבן זיך שוין אָבער אַריינגעריסן אַ היפּשע מחנה דרויסנדיקע, וואָס שטופּן זיך, שטויסן איינער דעם צווייטן, בכדי אים אָנצוקוקן. עמעצער פון זיי שרייט אפילו אויפן קול:

— ס'איז דאָך אַ האַלב־מענטש... אַן אונדזעריקער... ער גייט דאָך אויך אָפּגעריסן!

דאָס איז ער צופרידן, וואָס איינער, נישט פון די לאַגער־מיוחסים שטייט איצט אויף די ברעטער און קען איצט זאָגן, וואָס ער זאָל נאָר וועלן און אַלע זאָלן אים הערן... האָבן זיי גענומען פאָדערן פון אים — פון אַלע ווינקעלעך אַרויס:

— דבר! דערלאַנג!...

און מעכעלע האָט דערנאָך אַליין נישט געוווּסט, וואָס אַזעלכעס ער האָט דאָרט אַלץ אויסגערעדט און אויסגעשריגן... ער האָט נאָר געשפּירט ווי זיינע אויגן בלאַנקען דערביי איבער די קעפּ. אַט שטעלט ער זיך אָפּ אויף די קאָמאַנדאַנטן און פּלוצים בלייבט ער ווידער שטיין אויף דעם נאַיוון בחורל, וואָס זיצט צוגעדריקט צו ווייזנבערגס פרוי... יענער קוקט אויף אים גלייך, מיט די גרויסע, גרינלעכע אויגן און וויל פון אים עפּעס אַראָפּלייענען. דערנאָך גיט ער אַ שושקע דער פרוי ווייזנבערג אַ סוד אין אויער אַריין, פון וועלכן זי נעמט אָן אַ גאָר ערנסטע מינע... שפּעטער איז פּלוצים געוואָרן אַ טומל. עמעצער האָט גענומען שרייען און עטלעכע פּאָליציאַנטן זענען צוגעלאָפן עמעצן באַרויִקן. מעכעלע האָט דערווייל פאַרענדיקט זיינס און זיך אַראָפּגעגליטשט פון דער סצענע. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס האָט מעלאַ עפּעס אויסגעמוסרט די אָרגאַניזירער פאַר דער פּראָגראַם. זי האָט געוואָלט הערן האַלינען! די פּאָליציי האָבן זי גענומען באַרויִקן, איינרעדן אין איר... עס האָבן זיך צוזאַמענגענומען די גאַנצע פּראָמינענץ פון זאַל און זי האָט זיך געלאָזט

ביינגן. אין איין מינוט האָט זי צוריק באַקומען איר הייטערקייט. האָט זי אַראָפּגעצויגן איר קאָקעטיש היטעלע פון קאָפּ און זיך געלאָזט מיט אַ פּלוצים־באַפאַלענער היץ זאַמלען געלט פאַר די אָרימע שטאַרבער פון לאַגער...

מעכעלע האָט זיך דערוויל אַרויסגעכאַפּט פון באַראַק און זיך געלאָזט גיין צו זיך. פאַראויס האָט ער געזען גיין פרעדזשאַן און אַרום איר זענען געגאַנגען אַ גאַנצע כאַפּטע רייכערע לאַגער־איינוווינער. מען האָט זיך געשטופּט אַרום איר, געשטויסן... און זי האָט דערביי דערציילט עפּעס אויפן קול און גאָר הויך געלאַכט. הינטער אַלעמען האָט מעכעלע דערקענט זיך נאָכשלייכן דעם שלאַנקן, יינגלשן גוף פון יענעם פּאַראַרבעטערל מיט די גרויסע, גרינע אויגן.

ווען מעכעלע האָט איבערגעיאָגט די גרופּע, האָט אים קיינער אַפילו נישט באַמערקט. בלויז דאָס בחורל, וואָס האָט זיך נאָכגעשלעפּט זייטיק, אַן אַרויסגעשטויסענער פון דער גאַנצער מחנה באַלאַגערער, האָט אים באַמערקט און אויף אים אַ קוק געטון מיט אַ גרויעם, טרויעריקן בליק. אָנגעלאָדן מיט אַלערליי געדאַנקען אין קאָפּ, האָט דאָך מעכעלע געהאַט צייט אויף אַ רגע נאָר אַ טראַכט צו טון:

דאָס בחורל האָט זיך הייַנטיקע נאַכט פאַרליבט. מיט דער טראַגישער ליבע, וואָס נאָר גרויסע קינדער קענען באַווייזן...

קאַפּיטל דריי און צוואַנציק

I

נאָך דעם קאָנצערט האָט דאָס לעבן אין לאַגער באַקומען אַן אַנדער פּנים. אַלנפאַלס האָט זיך עס אַזוי אויסגעוויזן מעכעלען, ווייל ער האָט עס אַזוי געזען ביי זיך און די, וואָס זענען געווען נאָענט אַרום אים. מיט יענעם אויפטריט זיינעם האָבן אים שוין געקענט נאָך הונדערטער נייע מענטשן און ער האָט אָנגעהויבן זען נייע זאַכן.

דעם ערשטן פרימאָרגן, ווען ער איז נאָר אריבער די שוועל פון באַ־ראַק, האָט אים באַגעגנט דער קאָמאַנדאַנט ווייזנבערג און אים באַטראַכט מיט זיין קרומען, שאַרפן קוק. ווען מעבעלע האָט געוואָלט גיין ווייטער, האָט ער אים פאַרהאַלטן:

— שטיי! איך דאַרף מיט דיר עפּעס רעדן...

מעבעלע איז שטיין געבליבן און אים געקוקט גלייך אין די אויגן אריין. ווייזנבערג האָט דערווייל נישט געפונען וואָס צו זאָגן און אָנגעהויבן גלאַט ציען ווערטער פון זיך:

— ווו אַרבעטסטו? אַך, יאָ... ביזט מאַלער... פריִערסטו אָפּ דיין מייסטער און פּאַטשקעסט זיך דערווייל לידלעך אַזעלכע... נו, יאָ: מיין קאָפּ וועל איך פאַר דיר נישט געבן! פון היינט אָן וועסטו נעמען אַ בעזעם מיט אַ הילצערנעם ווענעלע און צוזאַמענגעמען דאָס מיסט פון גאַנצן לאַגער... און איצט... מאַרש! כ'זאָל דיין פּנים מער נישט אָנקוקן...

מעבעלע האָט אים אויסגעהערט שווייגנדיק און אַוועק. אָפּגייענדיק אַ פּאָר טריט, האָט אים יענער צוריקגערופן:

— נאָר ווי איז דיר — אויב דו וועסט מיך איצט נעמען באַפּליאַס־קען... געדענק דערפון...

מעבעלע האָט זיך אַוועקגעלאָזט צו זיין אַרבעט. אָבער נעבן זיין באַ־ראַק האָט ער זיך אָנגעטראָפן אויפן הויכן קויפמאַן. יענער האָט אַזש אַרויסגעלאָזט אַ פייף פון איבערראַשונג:

— הע, דאָס ביסטו דער... דער... ווי רופט מען עס? נו, גוט... בין איך נישט אינטעליגענט! נאָר ווייסט, וואָס כ'וועל דיר זאָגן? ביסט שוין גאָרנישט אַזאַ תם, ווי דו מאַכסט דיך... איז אַזוי: איך בין נישט בייז... אַ פיין לידעלע! מיר זאָלן אַלע אַזוי דערלעבן די פריי!... הער זשע: יעדן טאָג, ווען כ'וועל האָבן אַלעמען אויסגעטיילט — קום צו... אַמאָל וועט זיך פאַרוואַלגערן אַ בלעכל עסן פאַר דיינעטוועגן...

אָפּגייענדיק אַ פּאָר שריט ווייטער, האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף אַ מאָדנעם מענטש, מיט אַ גרוילעך־צעשויבערטן קאָפּ האָר און טיפע, קלוגע אויגן. מעבעלע האָט געוואָלט גיין ווייטער, אָבער אַ כריפּענדיק, רייסנדיק קול האָט אים צוריקגעהאַלטן:

— דו, לאַפּיטוטל קליינס! זעסט שוין נישט קיין מענטש פאַר די אויגן, וואָס? און קיין דרך־ארץ איז שוין טאַקע נישט פאַראַן אויף קיין האָר, האָ?

דער מענטש האָט מעבעלען פאַראינטריגירט. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט. יענער איז דערווייל צוגעקומען נענטער און ממש אַריינגעקוקט מעבעלען גלייך אין די אויגן אַריין:

— מ׳האָט שוין געזען אַזעלכע גרויסע קנאַקער! ווייסט טאַקע נישט ווער איך בין?

מעבעלע האָט גענומען שטאַמלען:

— איר ווייסט נישט?... מען איילט צו דער אַרבעט... דער קאָמאַנדאַנט... און ווער איר זייט — ווייס איך נישט...

יענער האָט שפּאָטיש אויסגעקרימט דאָס מויל:

— נו, אַז דו ווייסט נישט — ווייסטו נישט... זאָגן האָב איך נישט קיין חשק... האָסט צו־קליינע וואָנסעס, אַז איך זאָל זיך פאַר ד י ר פאָרשטעלן! און קיין וויזיט־קאַרטן האָב איך דאָ נישט באַוויזן אָפּצודרוקן... זאָג איך דיר נאָר איינס: דרך־ארץ, בחור!...

מעבעלע האָט געפינטלט מיט די אויגן און נישט פאַרשטאַנען וואָס יענער וויל פון אים. איז ער געשטאַנען און געשוויגן. אויך יענער איז געבליבן שטיין, געפינטלט מיט די גרויסע, טיפע אויגן אויף דעם צעטומלטן מעבעלען, דערנאָך אַ בליק געטון אין הימל אַריין און דערנאָך אויף מעבעלעס צעקרימטע האַלץ־שיך און פּלוצים אַ בורטשע געטון:

— אויף וואָס דאַרפסטו עס? אויף וואָס דאַרפסטו עס, פרעג איך דיך?

יענעמס רמזימדיקע רייד האָבן מעבעלען אויפסניי צעטומלט: וואָס וויל דער מענטש? איז ער נישט אַמאָל אַ משוגענער? אָבער יענעמס צעקנייטשטער שמייכל, דער שיין־געפורעמטער קאָפּ פון אַ געלערנטן, האָבן דאָס באַלד אָפּגעלייקנט. טאָ וואָס מיינט ער פּאָרט?

יענער האָט זיך פאַרטראַכט אַ מינוט און דאַן ווידער גענומען רעדן, מיט זיין צעריסענעם, צוויידייטיקן לשון:

— ז י איז דאָ פאַראַן... און אַ שד איז זי... און אים, ד יי ן

קאָמאַנדאַנט פּעלט אויך נישט... פרעג איך דיך: אויף וואָס דאַרפסטו עס? האַ? ווילסט אַ דיכטער־קרוין אין ווערק צע, וואָס?

איצט האָט שוין מעבעלע פאַרשטאַנען. פון יענעמס שפּיציק־פריריקע רייד איז מעבעלען קאַלט געוואָרן אין אַלע אברים. האָט ער אים געוואָלט עפּעס איבערפרעגן, אַרויסציען ביי אים, וואָס ער ווייסט... אָבער יענער האָט דערווייל פאַרריסן דעם קאָפּ מיט חשיבות און אָפּגעהאַקט:

— שוין צייט צו גיין... וואָס איז דאָ פאַראַן מיט דיר צו מעלה־גרהן? אַ יינגל! נאָר איידער איך גיי, וועל איך דיר זאָגן וועד איך בין: קורץ... אינזשיניער קורץ היים איך... און דו — שפּרינג ווייניקער... ס'איז געזונטער... געענדיקט!

ער האָט זיך דערביי אַ קראַץ געטון אונטערן אָרעם, געפּאַקט דאָרט עפּעס פאַרדעכטיקס צווישן צוויי פינגער און שטאַלץ אַוועקגעשפּרייזט... מעבעלע איז געבליבן שטיין און אים פאַרתמט נאָכגעקוקט. פון אַן אינ־זשיניער קורץ האָט ער דאָ שוין נישט איינמאָל געהערט. מען האָט גע־האַלטן אין איין נאָכדערציילן פון אים וויצן און שאַרפע זאָגן. ער איז געווען דער אָנערקענטער לאַגער־חכם און פּאָליטיקער. אַלע האָבן מורא געהאַט פאַר זיין צונג, פיינט געהאַט אים און דאָך דרך־ארץ געהאַט... אַפילו די גאַנצע קאָמאַנדע. איצט אָבער איז מעבעלען אויסגעקומען אים אָנצוטרעפן פּערזענלעך. מיטן ערשטן בליק האָט זיך אים אויסגעוויזן, אַז ער האָט דאָ אַנטדעקט אַ נייע וועלט. יענער אָבער האָט שוין געשפּרייזט צו די אונטערשטע באַראַקן און מעבעלע האָט געזען, ווי ער לאָזט זיך אַריינגיין אין פּאָליציי־באַראַק אַריין...

דער טאָג איז שוין געווען אַ צעדרייטער. פון אַלע זייטן האָבן מענטשן פאַרהאַלטן מעבעלען, געוואָלט וויסן, פון וואַנעט ער קומט און וואָס ער איז אייגנטלעך. אויך די קאָמאַנדאַנטין איז געקומען זען, ווי אַזוי ער אַרבעט און כסדר געהאַלטן אין שיטן איבער אים מיט שמעך־ווערטלעך. דערנאָך האָט זיך באַוויזן דער קאָמאַנדאַנט ווייזנבערג און אים אַרויסגענומען פון זיינע געמאָלטע שילדלעך. ער האָט אים צוגעפירט, אָן איין וואָרט צו זאָגן, ביז אַ הויכן באַרג מיט מיסט און אַ באַפעל געטון:

— היידאַ! דאָס מוז שוין אַוועקגעפירט ווערן!

אין דער זייט איז געשטאַנען אַ הילצערנע טאַטשקע. האָט מעכעלע שוויינדיק אָנגעהויבן לאָדן דאָס מיסט. ווען ער האָט שוין געהאַלטן ביי פול, האָט ער געוואָלט עס אָוועקשלעפּן. אָבער ווייזנבערג האָט זיך צע־לאַכט:

— נו, אַזוי לייכט וועט עס דיר נישט גיין... שיט אָן פולער! אָט אַזוי... מיט אַ הויכן שפּיץ!

מעכעלע האָט אָן אַ ברום צו טון גענומען ציען די שווערע טאַטשקע. אין די האַנט־געלענקען האָט עס אַ קנאַק געטון... ער האָט זיך אָבער איינגעהאַלטן און גענומען ציען ביי די הענטלעך... ווייזנבערג האָט זיך צעפּאָכעט מיט דער נאַגייקע אין דער לופט און זיך צעשריגן מיט דעם זעלבן קול, ווי אַלע דייטשן טוען:

— לאָס! שנעלער! טעמפּאָ!...

ער האָט מעכעלען נישט אָנגערירט און דאָך האָט מעכעלע געשפּירט אַ ברענענדיקן ווייטיק אין פּנים. ער איז געלאָפן אַהין און צוריק מיט די פולע וועגעלעך, געוואָרפן שנעל די פולע שויפלס שמוץ אין וועגעלע אַריין און געשלעפּט, געלאָפן... ווייזנבערגן איז אָבער דאָס שפּיל געפעלן און ער האָט געהאַלטן אין איין אָנטרייבן מיט דער לעדערנער בייטש:

— לאָס, פאַרפלוכטער יודע! שנעלער! באַוועגונג!

פּונקט ווי ער וואָלט געווען אַ דייטשער קאָמאַנדיר און קאָמאַנדע־וועט איבער אַ גאַנצער בריגאַדע... זיין פּנים איז געווען רויט און צע־יאַכמערט. אינעם קול זיינעם איז געלעגן אַ ים מיט בייזן צולהכעיס... וואָס מער מעכעלע האָט געשלעפּט אָן אַ פּיפּס צו טון און ער האָט אַפילו רעכט נישט אַ בליק געגעבן אויף אים; אַלץ מער האָט עס ווייזנבערגן צערייצט, אַריינגעברענגט אין רציחה אַריין:

— איך וועל דיר ווייזן, וואָס מען מיינט אַרבעטן! דאָס איז דיר נישט דיינע שמאָכטעס... מיינסט ס'איז נעכטן, ווען ביסט געשטאַנען און אַזוי שיין געדרשנט? וואַרט אויס...

מעכעלע האָט אַרויסגעפילט פון אים די גאַנצע שנאה פאַר נעכטן ביינאַכט. אים פאַרדריסט וואָס מעכעלע האָט אים נעכטן געשלאָגן מיט ווערטער. וויל ער זיך איצט אַליין איבערצייגן, אַז ע ר האָט איבער

מעכעלען די אויבערמאַכט, כאָטש נעכטן האָבן אַלע דעם יינגל אַזוי צו־געיובלט... דערביי וואַרט ער, אַז דער קאַעלניק, וואָס שניידט זיך אויף אַ נייעם יחסן אין לאַגער, זאָל צו אים צופאַלן, בעטן זיך ביי אים, קרעכצן... דאָס וועט אים באַווייזן, אַז ער איז דאָ מעכטיק, מען מוז אָנ־קומען צו אים און דערפאַר אויך — דרך־ארץ האָבן...

אָבער יענער לויפט מיט די לעצטע כוחות, כאָטש דער אָטעם פאַר־האַקט זיך שוין ביי אים. רייסט זיך ביי ווייזנבערגן די רציחה נאָך מער ווי אַ הונט פון דער קייט און ער קייכט אַזש פון צאָרן און תאווה יענעם דאָ אויסצומאַטערן ביז צום פּלאַצן... רעוועט ער שוין ווי אַ משוגענער:

— קריך נישט ווי אַ פלוי אין פּוטער! הורנזין! וועסט דאָ פּגרן ביי אַזאַ אַרבעט...

ביי מעכעלען אין האַלדז שטיקט עפּעס און קען נישט אויפרייסן; נישט מיט געוויין און נישט מיט געשריי. דריקט ער דעם ווייטיק טיפער אַריין אין זיך... ער זעט איצט גאָרנישט און הערט נישט. ער שלעפּט בלויז מער ווי די כוחות זיינע טראָגן...

פון אַ נישט־ווייטן שטח שלאָגט זיך דערווייל אָפּ אַזאַ קרייענדיקער כריפּ, וואָס קומט אוים מעכעלען אַביסל קענטלעך:

— וואָס שטייט איר עפּעס, פאַניע קאָמאַנדאַנטשיע, נעבן די מיסט־קאַסטנס? קיין בעסער אָרט נישט געפונען? וואָס?

ווייזנבערג פאַרשעמט זיך אַביסל פאַר יענעם און נעמט זיך פאַר־ענטפערן:

— איך מאַך אַביסל איבונגען מיט דעם מאַרקיראַנט... אַז נישט וועט ער זיך נישט קענען רירן פון פוילקייט...

ער הערט אָבער אויף צו שרייען פאַר ווילדקייט. מעכעלע באַווייזט אַ מינוט אַ בליק צו טון און זיינע אויגן טרעפן זיך אָן מיט קורצעס... יע־נער זאָגט אים גאָרנישט, נאָר קוקט אויף אים, קוקט... מעכעלע זעט ווידער זיין שפּאָטיש גלענצל און אים דוכט זיך, אַז יענער פרעגט אים ווידער איבער, אויף שטום־לשון:

— וואָס האָב איך דיר געזאָגט? וואָס טויג עס דיר, האַ?

קורץ שטייט נישט לאַנג. ער לאָזט זיך באַלד ווייטער מיט זיינע געלאַסן־פלעגמאַטישע טריט. ווייזנבערג גייט אים נאָך:

— פּאַניע אינזשיניעזשע! וואָס לויפט מען? איז דאָ עפּעס נייעס אין ציטונג?

קורץ דרייט זיך אויס און וואַרפט אים צו:

— וואָס זשע? זאָל איך אייך דערציילן דאָ, ביים שמיעטניק, ווען אַ ל ע הערן?

ווייזנבערג פאַרשטייט. שרייט ער אַריבער צו מעכעלען:

— דע! קענסט שוין אַריינקריכן אין דיין שטינקעכץ אַריין... דיין גליק איז, וואָס איך האָב קיין צייט... מאָרגן וועלן מיר ווידער זען!

און ער מיט קורצן זענען פאַרשוואונדן צווישן די ביימער.

II

ביינאַכט אין באַראַק האָט מעכעלע זיך געשעמט צו דערציילן פון זיין באַגעגעניש. ווען דער עולם איז זיך צונויפגעקומען פון דער אַרבעט, האָט מעכעלע נישט אויסגעהערט אַפילו, ווי אַזוי אַלע רעדן פון אים. די חרפּה האָט געברענט אויף דער הויט און די גלידער האָבן ווי געטון. ער איז דערפאַר געשטאַנען פאַרן אָפענעם פענצטערל און זיך איינגעהערט צום דרויסיקן רעש. נישט ווייט פון פענצטער האָט ער געהערט ווי קורץ שמועסט מיט עמעצן, וואָס האָט אַ גראָבע, אַנגעגעסענע שטים. קורץ דערציילט דערביי יענעם:

...ער האָט אים שוין היינט גענומען אין דער אַרבעט אַריין, דעם נעכטיקן קאָנצערט־מאַכער... ס'איז דאָך קלאָר: ער וועט דעם יאַטל דער־גיין די יאָרן... אָט, דאָ האָט איר די געשעפטן פון ווערק צע...

יענער בייזערט זיך צוריק:

— נישט געפערלעך. איך וועל שוין עפּעס טון דערצו. ער וועט אַרבעטן מיט מיר אין ווערקשטעל... איר וועט זען! דערנאָך קען ער אים פייפן אויפן טאַלטשאָק! זאָרגט אייך פאַר מיר!

קורץ ענטפערט נישט, נאָר זינגט זיך אונטער גאַליק:

— פון זאָגן ווערט מען נישט טראָגן! איר זענט טאַקע אַן אויפֿטוער, אָבער דאָס ערשטע פּאַרזאָרגט איר אַ לייטיש נקבהלע... דער עיקר וועט א י ר עפּעס טון... איר האָט דאָ גענוג דאגות: אַ קליניקייט? איר דאַרפֿט דאָך זאָרגן פֿאַר אַ גאַנצן האַרעם!

יענער צעלאַכט זיך מיט אַ פּעט, געשמאָלצן געלעכטערל:

— אי, פּאַניע קורץ... איר זענט שטענדיק דאָ מיט אייערע וויצן! וועט איר ספּעציעל זען, ווי אַזוי איך נעם די טעג אַרויס אַ מאַנספּאַרשוין גראָד פֿון די האַלעס... אירט זען אומיסטן!

קורץ צעפּייפט זיך הויך:

— אום-הום! בעלי-טובות! מסתמא האָט יענער אַ יונג ווייבל אָדער אַ שוועסטער!... מען קען שוין די גוטע הערצער פֿון ווערק צע!

ער האָט זיך פֿאַרטראַכט אַ ווײַלע און צוגעגעבן:

— אויף וויפֿל וועט איר זיך, אַז איך ווייס אפילו וועמען?

יענער איז שוין אינטריגירט:

— איך בין אַ בעלן צו זען אייער חכמה!

קורץ מאַכט עס אַוועק מיט ביטול:

— ד אָ ס איז ביי אייך אויך אַ ח כ מ ה ? אַ בלינדער קען דאָך עס זען! איר מיינט, אַז קיינער האָט נישט געזען, ווי אַזוי איר האָט זי נעכטן ביינאַכט געשלונגען מיט די אויגן, ווען זי האָט רעציטירט דעם קליינעם יאָלדס זאַכן? דערנאָך האָט איר מיט איר שפּאַצירט אַ האַלבע נאַכט... גאַנץ פֿרי האָט איר צו איר אַריינגעטראָגן אַ קישקע דאַרן ווורשט מיט אַ ווייסן זעמל... דאַרף מען טאַקע זיין אַ חכם-עתיק צו וויסן, אַז דאָס ווילט איר זיך באַמיען פֿאַר איר מאַן... דאָס צו טרעפֿן דאַרף איך זיין אַ לאַנד-חכם און איר — אַ צדיק הדור... וואָס פֿרעגט איר!

קורצס מיטשמועסער האָט אַזש אַ טשמאָטשק געטון די ליפּן פֿאַר התפּעלות:

— איי, זענט איר אַ ממזר, פּאַניע קורץ! אַן עכטער המן און אַ מיניסטער-קאָפּ! זאָ וואַר איך לעב... איי-איי-איי...

און ער האָט זיך דערביי דריבנע צעלאַכט מיט זיין שמאַלציק געלעכטערל...

װײַטער האָט שױן מעכעלע נישט געקענט הערן. דער קאָפּ האָט זיך בײַ אים גענומען מישן. ער האָט עפּעס געװאָלט אַרױסשרײַען דורכן פֿענצטערל און דאָס לשון איז דאָרט אָפּגעהאַקט געװאָרן אין מיטן האַלדז. האָט אים אַרומגעכאַפּט אַזאַ איבל צו זיך אַלײן און צו אַלעמען... ער האָט זיך אָװעקגעדרײט פֿון פֿענצטער און געװאָלט שרײַען, אַרױסלױפֿן און רײַסן עמעצן בײַ די האָר... אָבער אַזױ װי ער האָט זיך נאָר אַ דרײ געטון, איז אַנטקעגן איבער אים געשטאַנען אַ חושכדיק, פֿאַרברענט פּנים, מיט אײַנגעגראָבענע אױגן, װאָס האָבן גלײַך געקוקט אױף אים. אין אײן מינוט איז מעכעלע װי פֿאַרשטאַרט געװאָרן. מיט אַ שנעלן שפּרונג איז הענעך געשטאַנען נעבן אים... מעכעלען האָט זיך אױסגעװיזן, אַז דאָס גײט ער זיך אױף אים װאַרפֿן, אַרײַנשטעקן זײַנע שװאַרצע, שמוציקע נעגל אין זײַן פּנים, אין זײַן האַלדז אַרײַן... ער װאָלט זיך איצט נישט געװערט קעגן אים, מעכעלע. ער װאָלט נאָר געשטאַנען פֿאַרגליװערט אױפֿן אָרט און געלאָזט יענעם טון מיט זיך, װאָס ער װאָלט נאָר געװאָלט... אַדרבה, אין דער מינוט, װען הענעך שטײט אַזױ נאָענט נעבן אים, שטעכט אים מיט די אײַנגעפֿאַלענע שװאַרצע גריבלעך גײט אױף אין מעכעלען אַזאַ טונקעלע, אומקלאָר־פֿרײדיקע דערװאַרטונג:

— זאָל ער!!!

עס װאָלט אים אַפֿילו גאָר־גוט געװען, װען הענעך שטעכט זיך אין אים אַרײַן מיט דער גאַנצער שנאהדיקער פֿאַרביסנקײט... װען ער רײַסט פֿון אים שטיקער מיט די נעגל, מיט די צײן... אין דער מינוט, דוכט זיך מעכעלען, װאָלט פֿון אים אַרױס עפּעס אַזאַ טריפֿה געפֿיל, אַ פֿאַרבאָרגענער געדאַנק אַזאַ, װאָס האָט זיך אױסגעמישט מיט זײַן בלוט און ער קען אים נישט אַרױסטרײַבן...

װאַרט ער אױף הענעכס סקעלעטיש־חלושדיקער פֿױסט, װי אױף אַן אױסלײזער. ער װאָלט זיך אַרונטערגעבױגן אונטער די קלעפּ, געבעטן אין האַרץ, זײ זאָלן זײַן װאָס שטאַרקער... דאָס װאָלט פֿון אים אַרױסגעקלאַפּט דעם װײַטיק פֿונעם נאָר־װאָס געהערטן, דעם װילדן חשק פֿון שרײַען אַ געשרײ צו יענעם דאָרט, דורכן פֿענצטער... כאָטש ד אָ ס געשרײ געהערט גאָר צו הענעכן — — —

וואַרט ער, מעכעלע... אפשר האָט דאָס געדויערט אַ סעקונדע... און אפשר אַ שעה... ער האָט עס אין דער מינוט נישט געקענט וויסן. אָבער פּלוצים האָט ער געשפּירט ווי הענעכס אָפּגעשוואַכטע האַנט לייגט זיך אויף זיין אַקסל און יענער בעט זיך ביי אים אַזוי שטיל און איינגעבראָכן:

— חברל... חברל! איך דאַרף מיט אייך רעדן עפּעס גאָר נייטיקס... איר ווילט?

און מעכעלע האָט שטום געשאָקלט מיטן קאָפּ.

III

אין איין מינוט האָט הענעך פאַרלוירן די גאַנצע, שמאַרציקע ביטערקייט פון דער גאַנצער צייט. ווען ער האָט זיך אָוועקגעזעצט מיט מעכעלען אויף אַ ווינקלדיקן קראַנץ פון בעטל — איז ער אויפּאַמאָל געוואָרן איינגעהויקערט, אַלט, צעריבן... אַפילו דער שטאָלץ, וואָס איז געלעגן אין זיין ביז־איצטיקן שווייגן, איז אויך פון אים אַנטלאָפן. איצט האָט ער געערדט! דאָס האָט אים געמאַכט הכנעהדיק, בעטלעריש און אַפילו שעמעוודיק... דאָס האָט מעכעלען נאָך מער נידערגעשלאָגן. עס האָט זיך אים געגלוסט אין דער מינוט צו פאַרשטעלן הענעכס מויל מיט זיין האַנט: זאָל ער נישט רעדן! זאָל ער שווייגן! ווי ווייַ עס טוט איצט מעכעלען, וואָס אין דער מינוט שפּירט ער זיך צוריק שטאַרקער פאַר יענעם, העכערער... דאָס וויל ער נישט, מעכעלע. ער טאָר עס נישט ווילן! דאָס געפיל לייגט זיך ביי אים ווי אַ האָרב אויף דער נשמה... אָבער הענעך זוכט איצט ווערטער אין זיך, מיט וואָס אָנצוהייבן. זיינע אָנהייב־טענער זענען אַזוי געפאַלן ביי זיך, אונטערטעניק... מעכעלען דוכט זיך אַפילו, אַז ער פאַלט דאָ אַריין אין אַ חניפה־גרוב, כאָטש ער שפּירט עס אַליין נישט... דאָך איז ער נישט בייז אויף אים, עס איז אים אַפילו נישט ווידערווילִיק. אים דוכט זיך, אַז איצט קען גאָר הענעך נישט אַנדערש, ער מוז אַזוי!...

הענעך וויל צוקומען צום תוך און קען נישט. ער שרעקט זיך פאַר עפּעס און שעמט זיך אויך מיט איינמאָל צו אַנטפּלעקן פאַר אַ פרעמדן

מענטש, מיט דעם וואָס ער זוכט. נעמט ער דערווייל זוכן הינטערוועגן, ווי אַזוי אַרויסצוקומען ביז צום עיקר:

— דאָס זענט איר דער, וואָס... וואָס האָט אָנגעשריבן פאַר... נו, פאַר דער וואָס האָט נעכטן אויפגעטרעטן... די טעקסטן?

אין באַראַק לייכט דאָס לעמפּל מיט אַ טונקל־געלער ליכט. דאָך באַ־מערקט מעבעלע, ווי אין הענעכס אָפּגעברענטע קנאָכנס נעמען אויפקו־מען רויטע בושה־פלעקן... נעמט ביי מעבעלען אויך קלאַפּן דאָס האַרץ האַסטיקער... דאָס בלוט נעמט זיך אַראָפּלאָזן מיט אַ שטעכיקן פליסן ביז די שפּיץ פינגער און ער שפּירט זיך, ווי אַ געשטעלטער צו אַ משפּט, כאָטש ער ווייסט נאָך אַליין נישט אויף קלאָר, פאַרוואָס מען דאַרף אים משפּטן. ער ווייסט נאָר שטיל אין זיך איינס: ער איז שולדיק... שולדיק אין אַ שרעקלעך־גרויסן ג אַ ר נ י ש ט, וואָס ער האָט אָבער צוגערויבט ביי דעם, וואָס זיצט דאָ אַנטקעגן איבער אים...

ער ענטפערט אים דערפאַר מיט אַ טרוקן־ציטערדיק קול:

— יאָ...

הענעך האָט, זעט אויס, מורא אַ סך צו רעדן. איצט איז אים שוין קלאָר געוואָרן וואָס ער וויל... טאָר ער נישט לאָזן פאַרלוירן גיין די מי־נוט, ווייל שפּעטער וועט זיין פאַרלאַנג צוריק אַראָפּזינקען טיפער אין מוח און צוגעדעקט זיין מיט אַ באַרג אַנדערע רייד, וואָס ער קען דאָ אַנוואַרפן... גיבן זיך זיינע אויגן אויפסניי אַ צעבליץ:

— איר האָט די טעקסטן ביי זיך? אַלע? יאָ?

זיין טאָן ווערט פּלוצים אויפגערעגט, שרייאיק, באַפעלעריש:

— גיט זיי אַהער!!!

אין זיין בליק צינדט זיך אויפאַמאָל אָן אַזאַ ווילדע משוגעת, אַ וועלפישע מטורפדיקייט:

— זי האָט טאַקע געלייענט פון ז יי, פון די זעלבע פּאַפּירן?

מעבעלע שאָקלט מיטן קאָפּ אויף יאָ... הענעך וואָרט שוין נישט מער אויף קיין רייד. זיינע ביינערדיקע הענט שטרעקן זיך צו מעבעלען און זיי טרייסלען זיך דערביי פאַר אויפרעגונג. מעבעלע זעט דערביי ווי

יעדער פינגער באַזונדער ציטערט... הענעכס קול איז אָבער אַצינד טרוקן, צינדיק:

— גיט זי אַהער... שוין!

מעכעלע ווייסט נישט, וואָס ער וויל דאָ מיט זיי טון... אפשר צעד רייסן... פליקן... ווער ווייסט, וואָס נאָך? ער האָט אָבער נישט קיין כוח זיך ווידערצושטעלן. עפּעס שפּירט ער דורך אינסטינקטיווע מאָסן פון אומבאַטראַכטער גערעכטיקייט, אַז ער ד אַ ר ף זיי געבן הענעכן, כאָטש ער האָט זיי געשריבן... געשאַפן... האָט ער זיך אַ גראָבל געטון, אָן צו באַטראַכטן און צו פילן אַליין וואָס ער טוט, אונטערן העמד און פון דאָרט אַרויסגעצויגן אַ פּעקעלע פּאַפּירן... הענעך האָט עס גיריק אַ כאַפּ געטון און אָן איין וואָרט צו זאָגן, זיך אַ וואָרף געטון דערמיט אויף זיין קויקע...

אין באַראַק איז כמעט קיינער מער נישט געווען. מעכעלע איז נאָך געזעסן אַ מינוט פאַרגליווערט. דערנאָך האָט ער זיך אויפגעשטעלט און ווידער צוגעגאַנגען צום אָפענעם פענצטער, נישט בליקנדיק אפילו אין הענעכס זייט אַריין...

ווען ער האָט אומווילנדיק אויסגעדרייט דעם קאָפּ, האָט ער מיט אַ סעקונדע־בליץ באַמערקט ווי הענעך ליגט אויפן בעטל, מיט די אויגן איינגעגראָבן אין זיין כתב און זאָגט דאָרט שטיל אַרויס יעדעס וואָרט באַזונדער... בלויז זיינע אַקסל וואָרפן זיך, וואָרפן... און דאָס מאָל איז שוין מעכעלע זיכער געווען, אַז הענעך וויינט. ער נעמט דאָרט אַרויס יעדעס וואָרט, וואָס זי האָט נעכטן געהאַלטן אויף די ליפּן, גליט עס איבער אויף זיינע... און דאָס צעשמעלצט אים, מאַכט אין אים ווייך אַלע האַרטקייטן און די טרערן פאַלן דאָרט אויף די האַרטע, זאַקענע פּאַד פּירן — — —

וואָס איז דען דאָ פאַר אַן אויסערגעוויינלעכס? אַ מענטש ליגט דאָרט אין אַ ווינקל און לייענט אַרויס פון אַ פּאַפּיר אַן אָנגעשריבענע פּאָעמע!? אָבער מעכעלע דערפילט, ווי אַ שווידער גייט אים אַדורך איבערן לייב; אַ פאַרשטיינערט געוויין רייסט זיך דאָרט ביי אים אין די שלייפן און קען זיך נישט אַרויסרייסן...

ערשט פרימאָרגנס, ווען מעכעלע האָט זיך אויפגעכאַפּט, האָט ער באַמערקט ווי ביים ראַנד פון זיין ברעטלדיק געלעגער זענען אַריינגע־שטעקט די פּאַפּירן זיינע... העניך האָט אים גאָרנישט געזאָגט, אַפילו אויסגעמיטן אים... נאָר פאַרן אַרויסגיין צו דער אַרבעט האָט ער אַ מינוט אַ קוק געטון אויף אים און — מער מיט די אויגן, ווי מיטן מויל, אַ קורצן פרעג געטון:

— געזען?

מעכעלע האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ. העניך איז דערביי שנעל אַרויס־געלאָפן צום אַפּעל, ווו זיין גרופּע קומט זיך צונויף.

VI

פאַרנאַכט, ווען מעכעלע האָט זיך געלאָזט אַריינגיין אָפּשערן די האָר, האָט אים אַ דיק, פריילעך מענטשל פאַרהאַלטן אויפן וועג:

— איך האָב אייך יענעם אָוונט די גאַנצע צייט אָנגעקוקט. האָט איר מיך נישט באַמערקט?

מעכעלע האָט אַ ציטער געטון. דאָס קול איז אים געווען באַקאַנט... שאַ, דאָס האָט ע ר דאָך נעכטן געשמועסט מיט קורצן אונטערן פענצ־טער! מעכעלע וויל זיך אַוועקדרייען, אָבער יענער צעלאַכט זיך שוין מיט זיין צופרידן געלעכטערל:

— כי־כי־כי, נישט באַמערקט גאָר? און מיך באַמערקן אַלע... מען מוז מיך באַמערקן!

מעכעלע וויל עפּעס זאָגן, אָבער יענער האַלט שוין דאָס וואָרט מיט די גראָבע פעטע ליפּן:

— אוי, אַ געלעכטער... איך האַלט עס נישט אויס! איר ווייסט? קורץ האָט מיר דערציילט פון נעכטן...

ער האָט דערביי נאָכאַמאָל אַ בליק געטון אויף מעכעלען מיט זיינע איינגעזשמורעטע אייגעלעך, אונטער אַ פּאָר גרויסע, האָרענע ברילן און זיך ווידער צעלאַכט...

מעכעלע קען נישט פאַרשטיין, וואָס דאָס געלעכטער איז. אָבער יע־נער זאָגט אים קורץ:

— לאַכט פון זיי! כ'מיין: פון א י ר מיט ווייזנבערגן... איך לאַך אויף פון זייער קאָפּ, ווי איר זעט מיך אַ לעבעדיקן!

דער מענטש רעדט שנעל־שנעל, ס'איז קוים מעגלעך צו דערכאַפּן זיינע ווערטער מיטן געדאַנק. ער שיט אַלץ אַרויס אויף איין מאָל: ער איז דאָ נישט קיין מאַכער, קיין קאָמאַנדאַנט... ער איז נאָר אַ פּשוטער שלאָסער! אָבער ז יי ציטערן פאַר אים. ער אַרבעט אין אַ ווערקשטעל און די מייסטער ווערן פאַר אים די כפּרה. ווער אים גוטס גינט, וואָס פאַר אַן ערטעלע ער האָט צו דער אַרבעט! פון שענסטן און פון בעסטן! אין לאַגער דאַרפן אַלע צו אים אָנקומען און נישט ער צו זיי... יאָ, אין די נייע באַראַקן האָט מען אים געמוזט אָפּגעבן אַ גאַנץ באַזונדער צימער! זאָ וואָר איך לעב! מעבעלע וועט קענען ביינאַכט אָנקוקן, וואָס פאַר אַ צימער ער האָט! געננוי ווי אַ קאָמאַנדאַנט! אפילו די פּאָליציי וווינט צוזאַמען! און דערביי — איז ער אַן אַרבעטער! ער יאָגט נישט, שלאָגט נישט, טרייבט נישט קיינעם...

יאָ, אַנטקעגן וואָס דערצייט ער עס? טאַקע צוליב דעם, וואָס ער איז אַן אַרבעטער און איז דאָס שטענדיק געווען! נישט ווי די בורזשוקעס... ער האָט זיין גאַנץ לעבן געהונגערט, ווייל ער כאַטש דאָ האָבן אַ שטיקל ברויט צו דער זעט! נישט ריכטיק? איצט איז זיין צייט... נו, מען וועט נאָך שמועסן דערפון! וואָס וויל ער נאָך זאָגן? יאָ, ער האָט שטענדיק ליב געהאַט שרייבער, קאָפּ־מענטשן... און מעבעלע געפעלט אים. נאָר־נישט, נאָר ער געפעלט אים און — פּאַרטיק! ווייל ער אים זאָגן אָט־וואָס: זאָל ער נישט מורא האָבן... נאָך אַ פּאָר טעג, וועט ער אים אַרויסנעמען צו זיך אין ווערקשטעל אַריין, וועט ער פּטור ווערן פון ווייזנבערגן און אַלע פּורעניותן... זיי זאָגן, אַז זיי נ ע מ ע ן זיך צו אייך? לאַכט פון זייער היטל! זאָגט זיי, אַז כעניעק רעדלמאַן זאָרגט שוין פאַר אייך... דאָס וועט ווירקן...

נאָך דעם ווי יענער איז שוין אָפּגעלאָפן אַ פּאָר טריט, האָט ער זיך אומגעקערט:

— יאָ, איין זאַך האָב איך אייך פאַרגעסן צו זאָגן: איך וואָלט אייך נאָך היינט אַרויסגענומען צו זיך. עס וואָלט גלאַט אַ מחיה געווען: אַ

גאַנצן טאָג צו האָבן מיט ווען צו שמועסן פון ערנסטע זאַכן... נאָר איך האָב שוין צוגעזאָגט אַ צווייטן... דאָס ערנוואָרט געגעבן דערויף! און ביי רעדלמאַנען אַ וואָרט — איז טייערער ווי אַ רענדל! איר ווייסט ווען איך נעם צו זיך? איר קענט אים זיכער: הענעך גלאָז! ער איז ביי אייך אין באַראַק... שוין אויס מענטש געוואָרן, אַ סקעלעט! מוז מען אים ראַטעווען... נאָך אַ פּאָר טעג — וועט ער אויסגיין! און ער איז אויך אַן אינטעליגענטער מענטש, אַ מוח! פון מיין פּאַרטיי איז ער... אָבער איר זאָרגט נישט! נ אָ ך אַ פּאָר טעג... יאָ, ביינאַכט אָבער קומט אומבאַדינגט אַריין צו מיר! איר הערט? זייט געזונט און... טאָמער טשעפּעט ער היינט ווייטער, זאָגט אים!...

ער האָט דערביי געמאַכט שנעלע שפּרייזן און שוין איז ער געווען אויסערן טויער. ווער איז דער מענטש? נישט וויכטיק! מען דאַרף אַריינגיין זען. אַ שטילער, וויטיקדיקער נייגער האָט מעכעלען נישט צורו געלאָזט, געטריבן אים, געברענט... אָ, ווען וועט ער שוין זיך דערוואַרטן דעם אָוונט? דאָס געשפּרעך, וואָס ער האָט נעכטן אונטערגעהערט, נישט־ווילנדיק, צווישן קורצן און רעדלמאַנען האָט אים געפּייניקט, צערודערט... ער ווייסט, אַז ער טאָר נישט גיין היינט, אַז דאָ לאָזט ער זיך אַליין אַנקוקן אַ צעעפּנטן תהום אונטער זיינע פיס... ער טאָר נישט גיין! און דאָך — וויל ער גיין, הערן, זען... ער מוז! און ער האָט דערביי אַ געניטעם פאַרגעפיל, אַז היינט וועט ער הערן, אָדער זען, עפּעס אַזוינס, וואָס וועט אים שוין פאַרפּייניקן אויף שטענדיק, אויף אייביק... אויף ווי לאַנג זיין אייביקייט קען זיך בכלל ציען...

ווען דער אָוונט איז צוגעפאַלן, האָבן שוין די פּאָליציי זיך געגרייט צו טרייבן די מענטשן אין די באַראַקן. מעכעלע איז געשטאַנען ביי דער שוועל פון צווייטן באַראַק און אַליין נישט געוווּסט, וואָס ער האָט צו טון: גיין? רעדלמאַן וווינט אויף יענעם עק פון לאַגער־געסל, אין אַ באַראַק וואָס איז נאָך כמעט ליידיק. איז אפשר נישט כדאי זיך צו דרייען? באַלד אָבער זעט ער רעדלמאַנען נעבן זיך:

— וואָס קלערט איר? אין אַ צען מינוט אַרום זייט ביי מיר. זייער וויכטיק!

און ער האָט דערביי צוגעגעבן מיט אַ שעפּטש:

— איך האָב יעדן טאָג אַ פרישע צייטונג... אַז איר וועט אַריינקו־מען — קענט איר איבערלייענען...

ער איז נאָך ערגעצווו געלאָפן און מעכעלע האָט זיך דערביי גע־שאַרט געלאַסן צו יענעם באַראַק. ער האָט זיך נאָך געדרייט עטלעכע מאָל אין דרויסן און דערנאָך אָנגעקלאַפּט אין אַ טיר, אויף וועלכער ס'איז גע־ווען אַ ספּעציעלע אויפשריפט מיט בעניעקס נאָמען. ער האָט נאָך גע־הערט הינטער דער טיר, ווי מען רעדט עפּעס, עמעצער ווענדט אָפּ בע־ניעקן... דאָס דויערט אַ ווײַלע, ביז שווערע טריט לאָזן זיך צוגיין צו דער טיר... מעכעלע האָט האַסטיק אַריינגעשפּרייזט.

V

בעניעק רעדלמאַן האָט טאַקע געוווינט באַזונדער. זיין צימערל איז געווען פיין צוגערוימט, ריין... אין דער זייט איז געשטאַנען אַ הילצערן שענקעלע, פאַרהאַנגען מיט אַ קאָלירט פאָרהאַנגל און אין מיטן צימער איז געשטאַנען אַ צוגעדעקטער טיש מיט עטלעכע בענקלעך. אין דער זייט איז געשטאַנען אַ הילצערן בעטל, מיט אַ קישן צוקאָפּנס און פיין־צוגע־בעט, מיט אַ דיקער, וואַטאָווער קאָלדרע... שוין יאָרן, אַז מעכעלע האָט נישט געזען אַזאַ מין איינגעאָרדנט חדרל, וואָס דערציילט פון אַ שטילן, רואיקן לעבן אין מיטן אַזאַ לאַגער... ווייזט אויס, אַז דער מענטש דאָ האָט טאַקע גאַנץ באַזונדערע פּריווילעגיעס... אין אַ זייט איז איין ווינקל געווען פאַרהאַנגען מיט אַ האַריקער קאָלדרע. איצט האָט זיך דאָרט, ווייזט אויס, עמעץ געפּאָרעט אין אַ פאַרלעגנהייט...

רעדלמאַן אַליין איז געווען אַביסל צעטומלט, ווי איינעם וואָס מ'האָט נאָר־וואָס געשטערט אין עפּעס גאָר וויכטיקס. זעענדיק מעכעלעס פאַר־לעגנהייט, האָט ער זיך צעשמייכלט פריינטלעך און אים אַרויסגערוקט אַ בענקל צום זיצן:

— זיצט... איר ווילט דאָך די צייטונג, וועל איך אייך זי באַלד דערלאַנגען...

זיין קול האָט געציטערט פון אַ באַהאַלטענער אויפרעגונג:

— פרעדזשאַ! דו האָסט ערגעץ אוועקגעלייגט די צייטונג... ווו איז זי?

ביי מעכעלען האָט זיך עפּעס אָפּגעריסן אין האַרץ... פון הינטער דעם פאַרשטעלטן ווינקל האָט אַ באַקאַנט קול אָפּגעענטפערט:

— זי ליגט דאָ... איך גיב זי באַלד...

אין אַ מינוט אַרום איז פון הינטערן געוואַנטענעם ווענטל אַרויסגעקומען פרעדזשאַ... איר פּנים האָט אינגאַנצן געברענט פון רויטע פלעקן, וואָס האָבן זיך צעשאָטן איבערן גאַנצן פּנים אירן, אויפן האַלדז, אויפן שטערן... מעכעלע האָט געקוקט פאַרשטאַרט אויף איר און זיך גלייכצייטיק געוווּנדערט, כאָטש אַלץ איז אים אויפאַמאָל פאַרשטענדלעך געוואָרן, ווי אַזוי זי קומט דאָ אַהער...

מעכעלע האָט תיכף צוריקבאַקומען זיין קאַלטע טראַציקייט. עס האָט זיך אים פאַרוואָלט דווקא איצט אויפכאַפּן איר דירעקטן בליק... זי האָט עס אָבער אויסגעמיטן. אירע הענט האָבן אַ ציטער געגעבן ביים דערלאַנגען די צייטונג. דערנאָך האָט זי גענומען לייגן פאַרשידענע עסנוואַרג אויפן טיש מיט פאַלשער היימישקייט:

— בעניעק! דו ווילסט עסן היינט דעם וווּרשט, אָדער באַהאַלטן אים אויף מאָרגן?

רעדלמאַן, מיט זיין געוויינלעכן לאַכן האָט איר אָפּגעענטפערט:

— ווי דו ווילסט... האָסט אָבער דאָרט אויך אַ פלעשל מילך... און אין יענעם טעפּעלע ביי דער זייט האָסטו פּוטער...

מעכעלע האָט אַביסל אָפּגערוקט זיין בענקל פון טישל און ביידע האָבן זיך געזעצט עסן... מעכעלע האָט איינגעגראָבן טיפער די אויגן אין דער צייטונג, ער זאָל גאָרנישט זען, אויסער די דראָבנע שורהלעך. עס האָט אָבער נישט געהאָלפן... איבער די אויגן האָט זיך ביי אים אַראָפּגעזעצט אַ נעפּל און מער ווי די בייכיק-געדרייטע, דייטשע אותיות האָט ער גאָרנישט געקענט זען...

בעניעק האָט געקייעט גרויסע שטיקער ברויט, גראָב באַשמירט מיט פּוטער און די לייזיקע שטיקלעך לעבער אין מויל האָט ער פאַרשטאָפּט מיט פרישער קישקע. ער האָט דערביי מיט די הענט צוגעשאַרט צו פרע-

דזשען אַנגעשמירטע שטיקער ברויט און מיט אַ פֿול מויל איר צוגעגעבן מוט:

— מ... עס! דאַ געגוג!...

זיינע ווערטער זענען אַרויסגעקומען אַרומגעקלעפּט מיט נישט־דער־קייט ברויט און פֿלייש־ברעקלעך. מען האָט זיך קוים געקענט כאַפּן, וואָס ער וויל...

זי איז דערביי געזעסן און געלאָסן געקייעט ברעקל נאָך ברעקל מיט אַ פֿאַרשטיקטן אָטעם. מעכעלע האָט פֿון דער מיטאָג־זופּ אָן גאָרנישט גע-האַט אין מויל. דער הונגער האָט סיי־ווי קיין איין מינוט נישט אָפּגע־טראָטן. איצט אָבער איז דאָס שמאַך־געפֿיל געקומען פֿון גאָר אַן אַנדער זייט... איבערן צימערל האָט זיך געטראָגן אַ שווערער און קיצלדיקער ריח פֿון געקנאָבלטן ווורשט און וואַרעם־אויפֿגעשניטן ברויט מיט צעלאָז-טער פּוטער. אָבער נישט דאָס אַליין האָט אים געשטאָכן, געריסן און פֿאַרחלשט דאָס האַרץ...

אים האָט מען נישט געבעטן מיטעסן, איז ער געזעסן אַ שווייגנדי־קער, אַן אַנגעלאָדענער. מיט אַלע כוחות האָט ער זיך באַמיט אויפֿצו-כאַפּן זאַץ נאָך זאַץ פֿונעם געלייענטן, אָבער דער קאָפּ איז אים אַנגע־גאָסן געוואָרן מיט בליי און דאָס בענקל האָט זיך גענומען אונטער אים וואַקלען, איינזינקען ערגעץ אין אַזאַ שטעכיק־ווייטיקלעכער גאָרנישטדי־קייט אַריין...

רעדלמאַן האָט דערווייל געענדיקט זיין סעודה. מיט זיין דיקער צונג האָט ער נאָך פּעט אַרומגעלעקט די ציין, דאָס מויל, די ליפּן... אין מיטן פֿליעסקען מיט דער צונג האָט ער אָבער זיך אַ ווענד געטון צו מעכעלען:

— נו, וואָס שרייבט דאָס בלאַט? זיי קיילן גוט, די רוסן! זיי דער־לאַנגען... האַ? ווו האַלטן זיי שוין?

מעכעלע האָט זיך אויפֿגעכאַפּט פֿון אַ תהום אַרויס. ער האָט קוים דערהערט וואָס יענער פֿרעגט אים. ער האָט זיך אָבער אין דער זעלבער רגע אָפּגעטרייסלט פֿון דער משוגעת וואָס האָט אים דאַ נאָר־וואָס אַרומ־געכאַפּט. אויך אירע אויגן האָבן זיך אָפּגעשטעלט אויף אים. מעכעלע האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק. ער האָט זיך אַליין געוואָלט אַרויס־

שלעפּן פון דער באַוווסטלאָזער שמעכטיקייט זיינער און די אייגענע רייד זענען פאַר אים געוואָרן די רעטונגס-גאַרטל. האָט ער אָנגעהויבן רעדן און מיט יעדער אַרויסגעזאָגטן וואָרט איז ער געוואָרן רואיקער און קלאָרער. רעדלמאַן האָט צום צווייטן מאָל שוין אָפּגעלעקט די דיקע ליפּן מיט אַ משונהדיקער התפּעלות:

— דאָ הערט מען ווערטער! כ'האָב געוווסט... יאָ, נו... די סאָוויעטן וועלן אים שוין דערפירן צום קבר... הערסט, פּרעדזשאַ!?

זי האָט פאַרלוירן געשמייכלט, ווי אַ קראַנקע, וואָס וויל ווייזן, אַז עס טוט איר נישט אַזוי שטאַרק וויי. זי האָט עפּעס געוואָלט זאָגן, נאָר חרטה געהאַט נאָכן ערשטן ברום. איז זי געבליבן זיצן מיט אַ נאַריש־געקינצלטער פריילעכקייט אויפן פּנים...

מעכעלע האָט דערפילט אויפאַמאָל, אַז ער דאַרף זיך אויפהייבן, אַנטלויפן... אָבער ער האָט נאָך געוואַרט, נישט טראַכטנדיק פאַרוואָס. ער האָט זיך געוואָלט אויפהייבן, איידער זי וועט אויך וועלן אַריינגיין צו זיך אין באַראַק אַריין. ער וויל איצט מיט איר קיין איין טריט נישט גיין צוזאַמען... און דאָך זיצט ער ווייטער. דאָס וויל אפשר אַ צווייטער אין אים, אַז זי זאָל זיך אויך אויפשטעלן... אַלע זאָלן זיך צוזאַמען אויפ־שטעלן און אַלע זאָלן אַרויסגיין איצט פון דעם צימער. ק יי נ ע ר טאָר דאָ איצט נישט בלייבן! זיי ביידע רירן זיך אָבער נישט פון אָרט. אַ רגע נאָר דוכט זיך מעכעלען אויס — און ער ווייסט נישט פאַרוואָס — אַז דאָ וועט באַלד עפּעס געשען... אַן אומגליק אַ גרויס וועט טרעפן... אים דוכט זיך אויך, אַז ווי נאָר ער וועט זיך צו זיי אויסדרייען מיטן רוקן, וועלן ביידע אויסשיסן מיט אַ גרויס געלעכטער, אויסשטעלן אים אַ לאַנגע צונג... אים וואַרפן עפּעס אין קאָפּ אַריין...

פאַרשעמט ער זיך נאָך מער פון זיין אומבאַהאָלפענעם, נאַריש־שווייגנדיקן זיצן אויפן אָרט און ער גיט זיך אַ ריס האַסטיק פון געזעס... בעניעק קוקט אויף אים גלייכגילטיק און אומגעדולדיק:

— אוי, יאָ! ס'איז דאָך שוין שפּעט... מען דאַרף פרי אויפשטיין... נאָר איינס וויל איך אייך זאָגן: קומט יעדן טאָג אַריין... איר וועט מיר

איבערלייענען די צייטונג אויפן קול... איך פארלאנג נישט חלילה אומ־זיסט...

מעבעלע איז שוין געשטאנען מיטן רוקן צו דער טיר און זיך נאכא־מאל אינסטינקטיוו אויסגעדרייט. פרעדזשא איז געזעסן אויפן זעלבן ארט. איר פנים איז אויפאמאל גוואלדיק בלאס געווארן. בלויז אירע אויגן האבן געקוקט גלייך אויף אים. איצט איז אין זיי געלעגן א גאנצער קנויל מיט האס, ווילדער שפאט און ספאזמאטיש געלעכטער, וואס האט זיך ווייטער פון בליק נישט געקענט ארויסרייסן... כאטש זיי אלע האבן זיך געשפארט, געשפארט אויפצורייסן די הויט, די שווארצאפלען, דעם גאנצן מענטש אין איר — — —

מעבעלע איז זיכער געווען: דאס ווארפט זי א י ם אלץ אין קאפ אריין... דערפאר וואס ער איז געקומען אהער, געזען דא אלץ... אט־אט, וועט זי אויף אים א געשריי טון:

— א י ד י א ט ! ! !

אזוי ווי דעמאלט... דערנאך וועט זי הויך ארויסלאכן און דער גאנ־צער באראק וועט זיך צעשיטן פון גרויסן געלעכטער... ס'איז אבער ווײ־טער שטיל געווען. מעבעלע האט נאר שנעל א רים געטון די טיר און מער גארנישט געהערט און געזען. אים האט זיך אויסגעוויזן, אז רעדלמאן האט אים אזוי ווי ארויסגעשטויסן פון דער שוועל, עפעס אריינגעדריקט אין זיין האנט און דערנאך האסטיק צוגעריגלט די טיר...

אויף דער גאס איז געווען א פינצטערע, טויטע שטילקייט... אלץ איז שוין געשלאפן אונטער די אונטערטעניקע באראקן־דעכלעך און מע־בעלען איז פוסט געווארן ארום און ארום. ווו גייט ער? וואס טוט ער דא איבערהויפט? וואס קען ער דא נאך טון? ער ווייסט איצט גארנישט. ער שפירט נאר, אז ער האלט עפעס אין האנט... הא? דאס האט אים בעניעק מסתמא אריינגערוקט א שטיק ברויט אין האנט, געוויקלט אין א פאפיר... א מינוט וויל מעבעלע זיך איינבייסן אין דער אייגענער האנט, וואס האט עס אן זיין ווילן גענומען... א פיינלעכע, שניידיקע בושה רייסט אפ אלץ פון אים, שלעפט זיין גאנצן טראכט און מאכטלאזע שאנד צום שטיק ברויט. ער קען איצט פון קיין אנדער זאך נישט טראכטן, נאר דערפון:

וואָס טוט מען דערמיט? די הענט גליען אים און מעכעלען דאַכט זיך, אַז ער האַלט דאָ אַ מיאוסן שרץ מיט די שפּיץ פינגער... די נאַכט איז טויב און שטיל. נאָר אין מעכעלען שרייט, שרייט מיט רויע, צעווילדע־וועטע קולות.

כאַפּט ער דאָס פּעקעלע און גיט עס אַ שליידער מיטן גאַנצן כוח איבער די איינגעדרימלטע קעפּ פון די ביימער... עפּעס אַ לעבעדיק נפש גיט זיך אַ טרייסל צווישן די צווייגן. אַ שווידער לויפט פּלוצים אַדורך אי־בער מעכעלעס ביינער. דאָס פּעקעלע מיטן פּאַפּיר פאַלן ערגעץ אַראָפּ מיט שטילן רויש. דאָס וועקט דאָרט עמעצן אויף. אַ בייז, פּאָליציייאיש קול רע־וועט פון אַ שטיק ווייטקייט אַרויס:

— ווער איז דאָרט, צו אַלדע רוחות?!

מעכעלע שטייט נאָך אַ ווײַלע פאַרגליווערט, רירט זיך נישט פון אָרט. דאָס וואָרט ער, אָן דעם מינדסטן געדאַנק, עס זאָל עמעצער צו־קומען, פירן אים... ווײַל אַליין ווייסט ער נישט וווהין צו גיין איצט...

אין געסל איז אָבער צוריק אַ בייזע שטילקייט. קיינער קומט נישט. בלויז די נאַכטיקע קילקייט לאָזט זיך אַראָפּ טיפער, לעקט מיט אַ קאַל־טער צונג מעכעלעס צעפּייערטע באַקן. ווערט ער צוריק וואַך. איצט טאָר מען שוין נישט גיין, אָבער ער גייט איצט מיט זיכערע, צולהכעיסדיק־הילכיקע טריט צו זיך אין באַראַק. קיינער פאַרהאַלט אים נישט, ווייזט זיך נישט. גייט ער... נאָר די טריט פיבערן. מעכעלע שפּירט שוין איצט אַז דאָ אָקאָרשט איז אין אים אָפּגעשטאָרבן אַזאַ מין הייליק, איידל גע־פיל אויף שטענדיק... אויף שטענדיק!

צו איר? ניין... צו אַלע! אויף דעם שטיקל וועג ביז צו זיין באַראַק האָט ער איבערגעלאָזט דעם בר־מינן פון אַ נאַאיוון יינגלס חלומות; זיין קוק און טרוים אויף אַ שיינעם שמייכל פון אַ פרוי... אויף האַרציקער בענקשאַפט... ד אָ וועט ער אים שוין אַלנפאַלס זיכער מער נישט זוכן ביי קיינער... אויס שמייכלען! זיי זענען איצט ביי אים קלעפּיק, שוואַרץ ברויט — אויסגעקייעט מיט וווּרשט און קנאָבל־ריח!...

דעם טויטן חלום וועט אָבער קיינער אויף צומאָרגנס נישט געפינען ליגן; אונטער רעדלמאַנס שוועל. ער אַליין אויך נישט. פּונקט ווי אַ ריינע

נשמה איז ער נישט געבליבן ליגן דאָ און דערנאָך זאָל ער זיך וואַלגערן אין מיסט־קאַסטן. די קילע נאַכט האָט אים אויפגעכאַפּט אויף אירע ווייך־ווינטלדיקע פליגל און אים אַוועקגעטראָגן ערגעץ ווייט־ווייט, צו די בלויע שטומע שוואַרצקייטן פאַר עמעצן דאָרט אַ וואַזשנע מתּנה.

...ווען מעכעלע האָט געעפנט די טיר, זענען אַלע אין באַראַק שוין געלעגן איינגעקנורעט אין דעם שלאָפס ווייסטע קאַלדרעס. ער האָט זיך אויף קיינעם נישט אומגעקוקט. נאָר ביים אַרויפקלעטערן אויף זיין קויקע האָט ער געזען אין אונטערשטן בעטל ליגן הענעכן, מיטן פּנים אַרויף. ער איז געלעגן און טרוקן־שנאָרכענדיק אַרויפגעפּיפּט מיט אָפּגעהאַקטע כּרי־פּען צום סופית.

קאַפּיטל פיר און צוואַנציק

I

אויף צומאָרגנס פאַרטאָג האָט מעכעלע געהערט, ווי עמעצער וועקט הענעכן. דאָס קול האָט ער באַלד דערקענט און דערפאַר, אין האַלבן דרימל, אָנגעשפּיצט די אויערן. דאָס איז געווען רעדלמאַן. ער האָט הענעכן גע־צווינגען פון געלעגער:

— טוט זיך אָן און קומט מיט אונדז...

הענעך האָט פויל געגענעצט:

— וואָס ווילט איר פון מיר? עס איז מיר גוט אַזוי...

פון אַ זייט האָט נאָך עמעצער גענומען אין אים אַריינטענהן:

— איר וועט דאָ אויסגיין... ס'איז נישט גוט אַזוי... מיר ווילן אייך נעמען צו אונדז אין ווערקשטעל... איר וועט פּשוט ווערן אַ נייער מענטש. ביי אונדז וועט איר נישט דאַרפן אַרבעטן שווער און אויך הונגערן וועט איר נישט... נעבן אונדז וועט איר נישט פאַרלוירן גיין! אַ שאָד, אַז אַזאַ מענטש, ווי איר זאָל פאַרלוירן גיין...

מעכעלע האָט דערקענט אינעם צווייטנס קול, אַז דאָס איז דער פּי־

פיקער מענדל רובין, וואָס אַרבעט צוזאַמען מיט רעדלמאַנען ביי קאַראַס־טען אין ווערקשטעל. העגעך איז מעכאַניש אַראָפּגעקראָכן פון זיין בעטל און געהאַלטן אין איין איבערחזרן:

— וואָס ווילט איר פון מיר? וואָס ווילט איר?

רעדלמאַן האָט אים פריילעך אונטערגעטריבן:

— נו, קומט, קומט! מיר מיינען נישט אייער שלעכטס...

אין באַראַק איז געוואָרן אַ גערודער. מענטשן האָבן זיך אויפגעכאַפּט און אַראָפּגעשפּרונגען פון די געלעגערס. דאָס פּאָליציייאַישע פּייפל אין דרויסן האָט גענומען לעכערן אין די גהירן. העגעך האָט זיך פאַרשלאָפן צוגעגלייכט די צעשויבערטע האָר און זיך געגרייט צום גיין. ער האָט איצט זעט אויס פון גאַרנישט געקלערט. רעדלמאַן מיט רובינען האָבן זיך דערווייל געשושקעט צופרידן אין אַ ווינקל. אַלע מינוט האָט אים נאָר רעדלמאַן צוגעוואָרפן אַ וואָרט:

— הער גלאָז! שנעלער, עס ווערט שפּעט...

העגעך האָט זיך אָבער פאַרגאַפט אין מיטן דערינען אויף דעם אַלטן, איינגעבראָכענעם קעסטנבערג, וואָס האָט גראָד אַרויסגעצויגן דעם באַרג פאַפּירן אויף זיינע געשוואָלענע פיס... פּלוצים האָבן זיינע לעבלאָזע אויגן אויפגעבליצט מיט אַ רציחהדיקן גלאַנץ. מיט איין שפּרונג איז ער גע־שטאַנען נעבן די צוויי חברים און אַ געשריי געטון:

— פאַרוואָס עפּעס מיך!? זאָגט! פאַרוואָס האָט איר גראָד אויף מיר רחמנות? האַ?

רעדלמאַן האָט פאַרלוירן דאָס שמייכעלע, איידער עס האָט זיך נאָך פאַרצויגן איבערן גאַנצן פּנים. ער האָט קיין וואָרט נישט געקענט אַרויס־ברענגען. ער האָט געקוקט אויף העגעכן פון אונטער זיינע גראָבע ברילן אָפּער און זיינע ליפּן האָבן גענומען גלעטן איינע די צווייטע. רובין האָט זיך אָבער נישט פאַרלוירן און גענומען אָפּענטפערן:

— מען דאַרף טאַקע העלפן אַלעמען... מיר האָבן שוין אַפילו אַ קאָמיטעט... אָבער איר... אַן אַלטער חבר און באַקאַנטער, ווערטפולער מענטש... טאָ וועמען, אויב נישט אייך דעם ערשטן? איר...

העגעך האָט אים אָבער נישט געלאָזט ענדיקן. זיינע געל־ברוינע

פנים־קנאָכנס האָבן זיך געוויגט אויף און אָפּ און ער אַליין האָט זיך אַזש פאַרקייכט ביי יעדן וואָרט:

— איר ווילט נישט זאָגן!? איר ווילט נישט!? אָבער איך ווייס אַליין! איך ווייס!!! פון זיינע בליקן האָט עס געפייערט אויף זיי מיט אָנגעצונדענעם שטורעם און פאַרצווייפלונג. אָט־באַלד וועט ער אַרויס־שיסן פון זיך דאָס לעצטע... דער שריי־ספּאַזם האָט זיך אָבער ביי אים פאַרהאַקט אין מיטן. האָט ער כאָרכלדיק נאָך עפּעס געזוכט, געוואָלט וואָס שנעלער אַרויסשטויסן פון זיך:

— איך ווייס! דאָס האָט ז י אייך אָנגעבעטן!... און... באַצאָלט אפשר... וואָן!

רובין איז דערפון נישט נתפעל געוואָרן. רעדלמאַן איז געשטאַנען אין אַ ווינקל אַ בלאַסער און אַריינגעטענהט שטאַמלדיק מיט אַ פּאָר מענטשן:

— אַ משוגענער דער מענטש... זאָ וואַר איך לעב! אָט בין איך אַוועק, געריסן וועלטן, מען זאָל אים אַריבערטראָגן אין אַ בעסער אָרט צו דער אַרבעט... ער איז נישט דער איינציקער, פאַר וועמען איך האָב זיך באַמיט... איצט... זעט נאָר וואָס פאַר אַ סצענעס ער פּראַוועט גאָר!

רעדלמאַנען האָבן אַלע געקענט. האָבן אים אַנדערע פּאָטאַקעוועט שטום, מיט פאַלשער חניפה. בלויז געציילטע האָבן זיך פון אים אַוועק־געקערט, פאַרשטייענדיק, אַז דאָ איז נישט אינגאַנצן אַזוי גלאַט, מיט דעם שווייגעוודיקן סקעלעט און די צוויי גוטע מענטשן, וואָס קומען אים העלפן... עמעצער האָט נאָר, בכדי מיט עפּעס צו ווייזן אַז ער שווייגט נישט, הויך זיך צעקרעכצט... זאָל ווער עס וויל מיינען, אַז דאָס גיט ער א י ם אַזוי אַרום געגעבט...

רובין האָט דערווייל אָנגענומען הענעכן לייכט ביים אַקסל:

— חבר גלאַז... באַרואיקט אייך! מאַכט זיך נישט נאַריש און קומט... וואָס איז דאָס פאַר אַ סצענעס? פע, נישט שיין פאַר אייך... אַ מענטש, וואָס האָט דערצויגן פּאַרטייאישע יוגנט און געהאַט צו טון מיט קאָנספּי־ראַטיווער אַרבעט... אַזוי גוואַלדעווען? נו, קומט...

הענעך האָט שוין אָבער איצט גאָרנישט געזען:

— אוועק!!! איך גיי נישט! איך וויל נישט! נעמט ז י !...

פרידלאַנד האָט זיך שוין אויך אַריינגעמישט:

— וואָס הייסט: דו גייסט נישט? און אַז מ'וועט דיך שלעפּן — וועט דיר בעסער זיין? בהמה! זעט נאָר ווּעמען מען האָט עס געמאַכט פּאַר אַ וועלט־חכם! אָקס! אַז דו וועסט לעבן און איבערלעבן — לאַכסטו פון דער גאַנצער וועלט... און אַזוי — וועסטו טאַקע מאַכן אַ לאָך אין הימל, אָדער אַ תל מאַכן פון רבונו של עולמס קאַפּאָטע... נו! עס קומען די הערן רעדלמאַן און רובין און ווילן דיר לייכטער מאַכן? קוש זיי די הענט, דאָס מינדסטע נעגעלע! לעב קודם, שוטה איינער... דערנאָך וועסטו זיך מאַכן דיינע האַנאַראָווע חשבונות: ז י . . . נישט זי... אַ פערד פון אַ מענטש, זעסטו...

פון פרידמאַנס וויציקן לשון האָט זיך אפילו ביי הענעכן דאָס מויל אויסגעקרימט אין אַ שמייכל. זיין צאָרנדיקער גיפט האָט זיך דערביי איינגעבראָכן... ער איז דערנאָך געבליבן שטיין אַ צעחושטער, אַ ציטערדיקער... זיינע קניען האָבן זיך גענומען איינבייגן, בייגן זיך און פון גאַנצן גוף זיינעם האָבן גענומען פאַלן שטיקער פּאַרטריקנט, אָן־לשונדיק געוויין. רובין מיט פרידלאַנדן האָבן אים אונטערגעכאַפּט, געצויגן אים פאַר די הענט, געריסן אים די אויגן... פרידלאַנד האָט דערביי הויך אַריינגעקלערט:

— ער חלשט נישט, דער בחור... פאַרלאָזט אייך אויף מיר... דאָס וויל ער זיך נאָר אַליין נישט אונטערגעבן! איז — היידאַ! אַליין וועט ער נישט גיין!

אַלע דריי האָבן זיך אַ כאַפּ געטון צו הענעכן און אים אַרויסגעצויגן מיט כוח פון באַראַק. הענעך האָט זיך נישט שטאַרק געווערט. זיי האָבן אים אַרויסגעצויגן איבער דער שוועל און עטלעכע נייגעריקע, צווישן זיי אויך מעכעלע, זענען צוגעלאָפן צום פענצטער, זען וואָס ווייטער וועט זיין. הענעך האָט נאָך געצויגן אַ האַנט, געריסן זיך... אָבער דער ירגזונדיקער אימפעט האָט זיך שוין פאַרלוירן ערגעץ. איז ער אַזוי געפירט געוואָרן פון אַלע דריי, ביז מען האָט אים אַרויסגעשטעלט פון טויער...

אין באַראַק איז שטיל געוואָרן. די פּאָר מענטשן ביי דער שויב האָבן

זיך אָנגעקוקט איינס דאָס צווייטע און זיך פאַרשטאַנען. קיין ווערטער האָט מען אויף אַן אמת נישט באַדאַרפט. נאָר דער קלוגער, שיקלדיקער וורזאַצלאַווסקי האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און אַ ברום געטון:

— נו, מעכעניו, וואָס זאָגסטו? אהאַ, מען גייט... מען גייט! אַ וועלטעלע! — — —

און מעכעלע האָט געפילט אַז דאָ האָט מען איצט אַ לעבעדיקן נאָך געפירט נאָר־וואָס אין קבר אַריין, כאָטש קיינער ווייסט דאָ נישט מער, וואָס עס הייסט קבר און וואָס מען מיינט לעבן.

II

אַ מאָדנע מענטש געווען, דער רעדלמאַן! פון קליינערהייט אָן אַ יתום, האָט ער קיינמאָל פון קיין גוטער מינוט נישט געוווּסט. אָנגעהויבן צו אַרבעטן האָט ער גאַנץ פרי. דעם טעם פון גיין אין אַ שולע ווי אַנ־דערע קינדער האָט ער נישט געוווּסט. די מוטער האָט עס אים נישט גע־קענט נאָכגעבן — איז ער גאַנץ פרי געוואָרן פאַרביטערט אויף אַלע רייכע און בורזשוקעס, ווי ער האָט זיי גערופן. גראָד האָט ער געהאַט אַ נייגונג צו בילדן זיך, וויסן עפּעס מער פון דער וועלט, ווי ער ווייסט און קענען מער. דאָס לעבן האָט אים אָבער אַריינגעוואָרפן אין אַ פייכטן קעלער, ווו ער האָט געהאַלטן אין איין קנייטשן בלעך און פוצן פאַרזשאַווערטע שלי־סעלעך. עס איז שוין אַזוי אויסגעקומען, אַז וויפל ער האָט פאַרדינט איז געווען ווייניק. די מאַמע האָט געדאַרפט האָבן פאַרוואָס צו קאָכן און אויך צוויי שוועסטערן האָבן מיטגעגעסן. קיין גרויסע געלטער האָט ער נישט פאַרדינט. איז ער אַ גאַנצע וואָך אַרומגעגאַנגען מיט געלאַטעטע בגדים צו דער אַרבעט און דעם איינציקן גוטן אַנצוג באַהאַלטן אויף שבת. קיין גרויסן דערפאָלג אין לעבן האָט ער אויך נישט געהאַט. ער האָט געוווינט אין אַ קעלער־שטוב פון אַ גרויסער, אויסגעפוצטער שטאָט אין גאַליציע. דאָרט האָט מען שוין געפירט אַן אַריסטאָקראַטישן לעבנסשטייגער. די מיידלעך האָבן זיך אויסגעפוצט מאָדערנע, לויט די נייסטע מאָדעס און נאָר גערעדט פויליש... טאָ פון ווו זאָל עס רעדלמאַן קענען? אַז געאַרבעט

האָט ער פון זיין צענטן לעבנסיאָר אָן און שפּעטער האָט ער זיך אַליין אויסגעלערנט לייענען אַ יידישע צייטונג, פאַרשטיין און הנאה האָבן פון איר... ווי זשע האָט ער געקענט זיך דערלאַנגען צו דער בילדונג, וואָס אַנדערע האָבן?

ער האָט אָבער שטענדיק מקנא געווען די געבילדעטע אינטעליגענטן, וואָס קענען אומעטום עפענען אַ מויל און וויסן פון אַלץ אין דער וועלט. טאַקע דערפאַר האָט ער זיי אויך אַזוי פיינט געהאַט. עס האָט זיך אין אים אָנגעזאַמלט אַ גאַנצער קוואַל מיט האַס צו אַלע רייכע, וואָס האָבן די מעגלעכקייט צו לעבן גוט, מאַכן די קינדער זייערע פאַר פולע מענטשן, מיט אַ גייטיק לשון אין מויל און מאַנירן, מיט וועלכע מען קען קומען אין אַ געזעלשאַפט...

נאָך מער האָט ער פיינט געהאַט די אויסגעפּוצטע גבירישע מיידלעך, וואָס האָבן קיינמאָל נישט געוואָלט אַפילו אַ בליק טון אין דער זייט פון אַזאַ איינעם, ווי ער... פון זיי האָבן זיך אויך אָנגעשטעקט די טעכטער פון פאַרפּוצטע קבצנים... און פאַר בעניעקן איז קיין אָרט נישט געווען צווישן די קרייזן, וואָס שמועסן צווישן זיך כסדר, ווי ער האָט געמיינט, וועגן הויכע זאַכן... ער האָט כסדר געחלומט, רעדלמאַן, וועגן ווערן רייך אַמאָל און אויסזוכן זיך אַן אינטעליגענט מיידל פון אַ פאַראָרעמטער שטוב און דערמיט אויסבעסערן דעם בלויז, וואָס די אָרעמקייט האָט געמאַכט אין זיין לעבן. דאָס רייסן זיך צו אינטעליגענץ און רעדן מיט זייערע ווערטער איז ביי אים געוואָרן אַ מאַניע, אַ חלום פון טאָג און נאַכט... ביז צו דער קריג האָט ער אָבער גאָרנישט געקענט דערגרייכן.

חברים זיינע האָבן אים אַריינגעצויגן אין אַ סאָציאַליסטישער אָרגאַ-ניזאַציע. דאָרט האָט ער אָנגעטראָפן אַ סך באַקאַנטע, געוואָרן היימיש מיט זיי, געקענט מיט זיי צאָרנען אויף דער גאַנצער וועלט און חלומען פון אַ נקמה אין די רייכע. דאָס האָט אים דאָרט געהאַלטן און צוגעצויגן. טאַקע אין זיינע הושכדיקע קרייזלעך האָט ער זיך באַקאַנט מיט אַן אָרעם בלאַס מיידל און מיט איר חתונה געהאַט. ער האָט מיט איר גע-לעבט, געהאַט צוויי קינדער און אַליין נישט געוווּסט, אויב דאָס הייסט געלעבט אָדער נישט. אַ גאַנצן טאָג האָט ער געהאָמערט איבער בלעך

און אייזן, ביינאכט, ווען ער איז אהיימגעקומען, האָט די קרענקלעכע פרוי געהאַט געגוג דאגות אין שטוב: וואָס פריער?

האָט דער דיקער, ברייטפּלייציקער רעדלמאַן כסדר געקוקט דורך די שויבן פון זיין געוועלבל, ווי אזוי אויף דער גאַס שפּאַצירן אַרום עלעגאַנט־געקליידעטע יידישע מיידלעך... זיי זענען שיין, יונג און פריילעך... אָבער ער קען אפילו נאָענט צו זיי נישט צוקומען, נישט זיצן אין דער זעלבער שטוב ווו זיי... לאַנגע יאָרן האָט ביי אים אין האַרץ געקאָכט אַזאַ געמיש פון נקמה־ווילן אין די אויסגעפּוצטע פּאַניענקעס און דערביי אויך אַזאַ מין משוגע־מאַכנדיקע ציִעניש צו זיי... דאָס איז ביי אים נישט געווען בלויז אַ גלוסטעניש צו דער פרוי אין זיי. גיכער איז עס געווען אַזאַ אויסגעקרענקטע רייסעניש צום ווייכן זיידנס אויף זיי און צו מילך־אָנגעטרונקענע, אויסגעזייפטע און פּאַרפומירטע קערפּערס, פון וועלכע עס טיילט אים אָפּ זיין שטאַנד און קעלער־שטאַם...

וואָס דאָרט האָט זיך אין אים אויסגעקאָכט איבער דער צייט, איז ער נישט אימשטאַנד געווען צו דערציילן שפּעטער, מיט זיין קאַרגן וואָרט־באַגאַזש. ער האָט נאָר געוווּסט, אַז דאָס האָט אים נישט איינמאָל אַראָפּגעריסן דעם מוח און פאַרסמט די בלוטן...

...אין געטאָ איז ער אויפאַמאָל געוואָרן אַ יחסן. זיין אַרבעט איז נייטיק געווען און ער האָט גענומען ווערן אָנגעזען. שוין דאַן האָט זיך אַביסל דאָס רעדל אַ דריי געטון. ער האָט אָבער געהאַט גענוג דאגות, ווי אַזוי אויסצובאַהאַלטן די פרוי, די קינדער... נאָר דאָס האָט נישט געהאָלפן. זיי זענען געווען די ערשטע צום אַוועקגיין. איז ער געבליבן אַליין. באַלד האָט אים דער גורל אַריינגעשליידערט אין ווערק צע. דאָ האָט ער אָנגעטראָפן אַ מחנה פון אַ פּאָר טויזנט מאַן, מענער און פרויען און אַ גרויסער טייל פון זיי זענען גראָד געווען פון יענעם „אַריסטאָקראַטישן" שיכט, וואָס ער האָט אַזוי פיינט געהאַט און באַגערט...

דאָס מזל האָט אים צוגעדינט און ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס פּאַכמאַן אויף אַ גוטער שטעלע. אין לאַגער איז געווען אַ הונגער. דער סקעלעטן־טויט און די סעלעקציעס האָבן גענומען אַרויסכאַפּן הונדערטער מענטשן און ער איז גאָר דערביי געווען זאַט און זיכער. צוליב זיין קאָנ־

טאקט מיט אַלערליי פּוילישע און דייטשע מייסטערס, האָט ער געהאַט די בעסטע מעגלעכקייטן צו מסחרן. האָט ער געקויפט בריליאַנטלעך, גאָלד־מטבעות און זיי פאַרקויפט פאַר גרויסע פאַרדינסטן. געשיצט פון עטלעכע מייסטער, האָט ער זיך נישט געשראָקן פאַר די לייט פון דער קאָמאַנדע, וואָס האָבן אים גערדאָט, געוואָלט אים אונטערשלאָגן דאָס גרויסע מסחר פון די הענט אַרויס. איצט איז געקומען זיין צייט רייך צו ווערן! און אין ווערק צע איז לייכט געווען צו ווערן רייך. עס איז נאָר גענוג צו פאַרמאָגן אויף אַ ברויטל אַ טאָג, אַ שטיקל פּוטער און וורשט...

צוליב זיכערקייט האָט ער טיילמאָל צוגענומען פאַר אַ שותפטע די קאָמאַנדאַנטין אַליין. אָדער עטלעכע פּאָליציילייט. דאַן איז ער שוין גע־זיכערט געווען פון אַלע זייטן. האָט ער זיך אַרומגעדרייט איבערן לאַגער מיט אַ גאַנצן אנצוג, שטיוול... און געגעסן יעדעס מאָל אַן עפּל פאַר אַלעמענס אויגן...

III

ווען ער איז שוין איינגעלעבט געוואָרן אין ווערק צע, האָט אין רעדל־מאַנען זיך אויפגעוועקט אַ צווייטע, פאַרשטיקטע תאווה: מיידלעך! דער־ביי האָבן אים נישט גערייצט די יעניקע, וואָס האָבן געשטאַמט פון די זעלבע פאַרהאָרעוועטע קרייזן וואָס ער... זיי האָבן געמעגט זיין ווי שיין! ער האָט זיך דער עיקר צוגערוקט צו אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט בילדונג און געשטאַמט פון אַ נגידישער משפּחה. ער האָט דערביי פאַרזשמורעט די אויגן. דאָס האָט ער זיך געוואָלט פאָרשטעלן אין דער פאַנטאַזיע, ווי אַזוי אַזאַ איינע האָט אויסגעזען מיט פיר יאָר צוריק און ווי אַזוי זי וואָלט דאַן געקוקט אויף אים... דאָס האָט אים באַזונדערס אויפגערייצט. ער האָט אַזעלכער געקענט לאַנג נאָכקריכן, מאַכן אַז זי זאָל באַמערקן וואָס ער עסט און ווי גרויס זיין מאַכט איז... טאָמער דאַרף מען פאַר איר אויסזוכן בעסערע אַרבעט און ענלעכע זאַכן... ער האָט זיך פאַר איר דערביי שטענדיק פאַרגעשטעלט:

— יעך בין אַן אַרבעטאָרער מיין גאַנץ לעבן... יעך קען נאָר יידיש...

רעדן זי דערפֿאַר צו מיר אויף מאַמע־לשון, יעך זאָל זאַך נישט דאַרפֿן פֿאַרהיקען...

און אַז ער האָט שוין איינע צוויינגענומען אין די הענט — האָט ער דווקא געוואָלט, אַז יעדער זאָל עס זען, וויסן דערפֿון. דאָס ערשטע פֿלעגט ער זיך ווייזן פֿאַרן לאַגער־ראַזירער, שלמה־נח, זיין לאַנדסמאַן:

— וואָס זאָגסטו נישט צו איר? זי האָט שטודירט... שוין געזאָלט ווערן דאָקטאָר, ווען נישט די מלחמה... איצט האָט זי אַ זכיה, אַז יעך וויל מיט איר אַדורכגיין דאָס געסל! וואָס זאָגסטו נישט צו כעניעק רעדלמאַן, אַ? אַ קלאָג צו דיין קאָפּ...

יעדעס מיידל, וואָס דער געדאַנק האָט אים אונטערגעזאָגט, אַז אַמאָל וואָלט ער קיינמאָל פֿון איר קיין בליק נישט געכאַפּט, האָט אים אויפֿגעקאָכט. דערנאָך, ווען ער האָט דאָס אַריסטאָקראַטישע ליב געהאַט נעבן זיך איינמאָל און צוויי מאָל — איז זי אים מער נישט אָנגעגאַנגען. ער האָט זיך באַלד געלאָזט זוכן אַנדערע. ביי יעדעס מאָל, ווען ער האָט זיך געמאַכט היימיש מיט אַ פֿרישער, האָט ער צוגעוווּנקען מיט אַ ווילע־ריש אייגל צו אַלע באַקאַנטע, וואָס ער האָט אָנגעטראָפֿן. אַזאַ מיידל האָט אים געמוזט אויסדערציילן איר גאַנצן יחוס, איר גאַנצן פֿריערדיקן שטאַנד... זיי האָבן עס געמאַכט מיט דער כוונה, ער זאָל פֿאַרשטיין, אַז דאָ האָט ער צו טון מיט יחוס, וועט ער נתפּעל ווערן, דרך־ארץ האָבן און וועלן אָנהאַלטן די דערנענטערונג. אויפֿן צווייטן טאָג האָט ער אָבער ליב געהאַט אַרומצושמייען פֿון איין פֿריינט זיינעם צום צווייטן און דערציילן:

— האָסט געזען זי, די וועלכע איז נעכטן מיט מיר געגאַנגען!? אַ דעפּוטאַטס אַ זון האָט געזאָלט ווערן איר חתן! און איר טאַטע? שמן זית! אַ פֿאַבריקאַנט און...

אַ סך אַזעלכע האָט ער שוין אַזוי אַרום אויפֿגעכאַפּט. דאָס איז ביי אים נישט געווען אַזויפֿיל די ברוטאַל־סעקסועלע תאווה, ווי דער פֿאַר־שטעקטער ווילן אין אים זיך אָפּצוואַשן פֿון עפּעס אַ באַליידיקטן עבר זיינעם; אַ שטרעבונג זיך אַרויסצוהייבן איבער יחוס, טרעטן אויף אים און דערביי כאַטש ווערן אַליין אַ יחסן אויף אַזאַ וועג; דער איינציקער וואָס איז נאָך אין זיינע מעגלעכקייטן...

אים איז גאָרנישט אָנגעגאַנגען נאָר דאָס, אַז דאָס מיידל אָדער פרוי זאָל האָבן הינטער זיך אַ געוויסן ע פּ ע ס, צו וועלכן ער וואָלט זיך אַמאָל געריסן און נישט געהאַט די העזה, אָדער ער וואָלט נישט געקענט צוקומען... ער האָט פאַרטשעפּעט די יינגסטע און די עלטסטע, אָן אונטערשייד. דערביי האָט ער זיך באַנוצט שפּעטער מיט אַן אָפן ציניש אַ שפּראַך:

— ווילסט גיין צו מיר? איך האָב אַלץ, איך קען טון, אויספּועלן...

אויך פרעדזשאַן האָט ער לייכט אַ כאַפּ געטון. אַלע האָבן אים שוין געקענט און דאָס האָט אים איינגעשפּאָרט אַ סך צו רעדן, מאַטערן זיך. דערביי האָט זיך ביי אים אַנטוויקלט איבער דער צייט אַ ראַפינירטער חוש פון אַ שמעק־הונט. ער האָט שוין פריער געוווּסט, וואָס איינער טוט וויי; געקענט אַלע פּלאָנטערנישן און נשמה־וווּנדן און דערפאַר איז עס ביי אים צוגעגאַנגען שנעל און זיכער.

מיט פרעדזשען האָט ער עס געמאַכט גאָר קורץ. אַלע האָבן טאַקע געמעגט זען, ווי אַזוי זי דרייט זיך, לאַכט, שטיפט מיט אַלעמען... ער האָט אָבער געזען, ווי אַזוי זי האָט געטראָגן ברויט אין צווייטן באַראַק אַריין... דערנאָך האָט ער געזען ווי אַזוי הענעך גייט פון דער אַרבעט: מיד, דערשלאָגן, רעזיגנירט...

ער האָט פאַר איר נאָך דעם געהאַט איין וואָרט: הענעך... דאָס איז גענוג געווען זי אָפּצוציען פון די אַנדערע נאָכלויפער. דערביי מיינט ער גאָרנישט. ער איז נאָר אויך אַ חבר פון יענער באַוועגונג און מעגלעכקייטן צו העלפן האָט ער אויך... ווייל ער זי נאָר אַ פרעג טון... זי האָט נאָר איין ציטער געגעבן: יאָ, זי האָט מיט אים נישט קיין ספּעציעלעס... אָבער דאָס קען זי נישט צוקוקן... אוי, ווען ער קריגט אַ צווייטע אַרבעט און גלייכט זיך אַביסל אויס! זי וואָלט לייכטער אָפּגעעטעמט... און אַזוי — שניידט איר דאָס האַרץ אויף שטיקער! ווער עס קען אים נישט פון אַמאָל!.. אָבער ניין, גאָרנישט! וואָס איז דאָ צו דערציילן? נאָר צו די פיס וועט זי פאַלן, קושן, בעטלען מען זאָל אים לייכטער מאַכן... דערנאָך וועט זי מיט אַ פריי האַרץ אים ווייטער נישט קענען, נישט וויסן פון אים...

רעדלמאַן האָט געשמייכלט: ביי אים איז עס פון די לייכטע זאַכן. אָט, אפילו מאָרגן! ער איז דערביי באַלד אויף „דו" מיט איר. אייגענע חברים! וואָס זשע איז דאָ צו מאַכן די אינטעליגענטישע שטיק?

איז עס געקומען ווי פון זיך אַליין. אָבער דאָ האָט ער געפונען פאַר נויטיק צו מאַכן פאַרן ערשטן עדות מעכעלען. ער איז מיט איר אויפגעטרעטן, געזען וואָס פאַר אַ קלוגע זי איז... טאָ זאָל ער וויסן, אַז רעדלמאַן נעמט אַלעמען איין! שפּעטער וועט ער מיט אים קענען שמועסן און דערציילן אין וואָס פאַר אַ יחוסים ער האָט זיך שוין דאָ אַלץ אויס־געבאָדן!

IV

אָפּגעדרייט זיך אַ פּאָר טעג מיט פרעדזשען, געוואָרט אויף איר יעדן פאַרנאַכט ביים טויער — האָט רעדלמאַן עס געגנוג. קיין שלעכטס האָט ער איר נישט געטון. דעם מאַן האָט ער איר אַרויסגענומען? איז דער חשבון גלייך. יאָ, זי אינטריגירט אים מער. זי איז פון דער יידישער אינטעליגענץ און האָט אַ נענטערע שפּראַך מיט אים, לאַנג אָבער שפּילן זיך קען ער נישט. הייסט ער זי נאָך קומען אַ שטיקל צייט נאָך ברויט, אַ שטיקל פלייש... נאָר דאָרט, ביים טישל טרעפט זי שוין אָן אַ ניי פּנים און זי גייט אַרום מיט פלאַמען אויף דער הויט. פאַרגעסט ער זי. אויך איר מאַן, וואָס באַמבלט זיך דאָרט אונטער אַלעמענס פיס, נעמט ער נישט שטאַרק אין אַכט. די ערשטע טעג האָט ער מיט אים געשמועסט, אינטערעסירט געווען צו הערן, ווי אַזוי עס רעדט אַ מענטש, וואָס די פּאַרטיי־בלעטער האָבן נישט איינמאָל דערמאָנט זיין נאָמען. דערנאָך ווערט עס אים לאַנגווייליק... נישט אינטערעסאַנט מער!

פרעדזשע האָט זיך שוין עטלעכע טעג נישט געוויזן. זינט יענעם אָוונט האָט זי מעכעלע נישט געזען. פרידלאַנד האָט אים נאָר דערציילט, אַז זי לויפט אַרום אין די אָוונטן מיט רובינען און אַנדערע פּאָליציילייט. זי פילדערט, שרייט און דערציילט אַלעמען וויצן, אָדער זי זינגט פאַר זיי אַלערליי לידלעך... ווען הענעך איז גראָד אַריינגעקומען אין באַראַק אַריין, האָט פרידלאַנד פאַרענדיקט מיט אַ שעפּטש:

— נאָר אים, זעסטו, אַרט עס ווייניק... זי האָט אים ווייניק גע־האָלפֿן דערמיט, קלערסטו? קוק אים נאָר אָן!...

אין די פּאָר טעג האָט זיך הענעך ווירקלעך גאָר אַ סך געענדערט. רובין האָט פֿאַר אים געשאַפֿן ערגעץ אַ פּאָר לעדערנע שיך. עמעצער פֿון דער פּאָליציי האָט אים געברענגט אַ גוט, ברוין רעקל און אַ פּאָר גראַ־נאַטענע הויזן. אויך דאָס פּנים האָט באַקומען צוריק אַביסל פֿלייש אויף זיך... ער האָט אויסגעזען לעבעדיקער, אויסגערוטער... זיינע אויגן האָבן צוריק איינגעצויגן זייער גיפֿט אין זיך און ער האָט גענומען קוקן מיט נאָרמאַלערע אויגן אויף יעדער זאַך. אין די פֿאַרנאַכטן האָט ער זיך אַרומ־געלאָזט שפּאַצירן אין וועלדל אַריין, געכאַפּט אַפֿילו אַ שמועס מיט אַ מענטש וועגן די פּאָליטישע געשעענישן, וועגן דער אַרבעט... אַזוי ווי עס וואָלט דאָ גאָר קיין נייעס און וויטיקלעכס מיט אים נישט פּאַסירט...

עטלעכע מאָל האָט ער פֿאַרהאַלטן מעכעלען ביי דער שוועל און אים אָפּגעשטעלט:

— נו, וואָס זאָגט איר?

גלייך ווי ער וואָלט שוין פֿריער עפּעס געהאַט געפֿרעגט און וואַרט אויף אַן ענטפֿער. זענען זיי אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר מינוט, געשמועסט פֿון פֿאַרשידענע זאַכן און מעכעלע האָט געשטוינט: דער מענטש האָט באַ־קומען אַזאַ גאַליקן הומאָר אין זיך! ער דערציילט אים קאָמישע פֿאַר־פֿאַלן אין זיין אָפּטיילונג, וועגן אַלערליי שמועסן, וואָס אים איז אויס־געקומען צו האָבן מיט עטלעכע פּוילישע מייסטער און פֿאָראַרבעטער... און דאָס ערשטע מאָל זעט מעכעלע, ווי אַזוי הענעך רעדט אויפֿאַמאָל לאַנגע מינוטן און שמייכלט דערביי. ווי מאָדנע דער שמייכל זעט אויס אויף הענעכס פּנים! דאָרט, אין מיטן פֿון אויג־פּינטעלע פֿלאַקערט נאָך עפּעס, ברענט... נאָר דער בגוואַלד־צעפֿריילעכטער בליץ אַרום דעם דעקט עס צו, קוועטשט עס איין... ער נעמט אַפֿילו אָפּשטעלן באַקאַנטע און באַגריסט זיך מיט זיי אויף אַ לעבעדיקן אופֿן... וואָס אַ פּאָר טעג לייכ־טערע אַרבעט קענען מאַכן פֿון אַ מענטש!

מעכעלען דוכט זיך אָבער, אַז דאָס איז נישט דער הענעך פֿון פֿריער, פֿון אַמאָל... יענער האָט זיך פֿאַרעקשנט געהאַלטן אין זיינעם,

גערירטן זיך, נישט דערלאָזט מען זאָל פון אים אָפּרייסן דאָס מינדסטע. ער האָט אָבער געקענט איינהאַלטן זיין לעבן, כל־זמן ער האָט נישט נאָכגעגעבן דאָס ערשטע מאָל. ווען ער האָט אָבער זיך איינמאָל איינגעבראָכן — האָט עס אים אָפּגעשטויסן פון זיך און ער האָט זיך גענומען קייקלען און קייקלען, וואָס ווייטער און ווייטער. ער האָט אַפילו מורא צוריקצובליקן הינטער זיך, אַז דאָס זאָל אים נישט דערמאָנען וואָס ער אַליין איז דאָ פריער געווען... גייט ער, ניין — ער אַנטלויפט פון זיך, ציט אויף זיך אַליין אַרויף אַן אַנדער הויט, ער זאָל זיך נישט אַמאָל דערקענען...

יענער הענעך האָט דאָ געהאַט אַ פרוי, מיט וועלכער ער האָט געלעבט אין גוטע צייטן. עס איז דאַן אַזוי שיין געווען, מחיהדיק... זי האָט אויך געהאַט מיט אים אַ קינד, צוזאַמען מיט אים זיך געפרייט דערמיט... זיי זענען איינס געווען! דערפאַר האָט ער געמוזט רייסן פון זיך די האָר, אויפפרעסן אין זיך די גאַל, שפייען אויף איר, שרייען פון עקל... זי איז זיין פרוי! און איצט גיט זי זיך אַוועק אַנדערע, לויפט נאָך יעדן ברעקל פאַרגעניגן, אין דער צייט ווען ער קרעמפט זיך אין ווייען, דאָרט איין... און אפשר טאַקע דערפאַר, ווייל ער איז אַזוי! אַ, זי ברענגט אים נאָך ברויט, די אויסגעלאַסענע, וואָס זי האָט גענומען ביי אירס אַ פריינט! זי האָט אַפילו אויסגעבעטלט לייכטערע אַרבעט פאַר אים... נישט אויסגעבעטלט איינגנטלעך, נאָר אים געקויפט דאָס מיט ז יי נ ס אַ זאַך, וואָס ליגט איצט ביי איר אין די הענט. ער האָט נישט קיין כוח עס צו נעמען מיט גוואַלד, גיט זי אים דערפון וויפל זי וויל נאָר... קען ער נאָר איר אָפּענטפערן ווי אַ מענטש מיט שטאָלץ דאַרף ענטפערן: ג יי ! וואָס נאָך זאָל ער איז זאָגן?

מיטן מאָמענט אָבער, ווען ער איז מיטגעגאַנגען מיט רעדלמאַנען, האָט דער פריערדיקער הענעך אַלע חשבונות געענדיקט. איצט איז ער איינער פון די טויזנטער אָפּגעריסענע דאָ! דער פריערדיקער הענעך מיט זיין שטאָלץ און קלאַמערן זיך צו זיין אַמאָל האָט דאָ נישט געקענט לעבן. ער האָט געדאַרפט בלייבן ליגן אויפן בעטל, צערטלען דעם גיפטיקן האָס אין האַרץ, ביז ער וואָלט אויסגעגאַנגען. ווען דאָס לעצטע רעשטל ווילן צום לעבן האָט אָבער זיך געשטאַרקט אין אים, איז אויס

מיט אַלץ! אין הענעכן האָט אָבער נישט דאָס ל ע ב ן דעצידירט! גי־בער איז עס געװען אַ מינוט, װען ער איז נאָך שװאַכער געװאָרן װי פריער. ער האָט מער קײן כוח נישט געהאַט און ער האָט ר ע ז י ג־נ י ר ט פ ו ן ש ט א ר ב ן ... קײן כוח נישט געהאַט צום װאַרטן אױפן טױט.

האָבן זיך אָנגעהױבן אַנדערע טעג. ער זוכט מער גאָרנישט און טראַכט נישט מער פון אױפמאָנען זײנס. ער האָט דאָ גאָרנישט און קײנער קומט אים נישט קײן חוב. ער האָט נאָר דאָ מער גליק װי אַנ־דערע. מיט אים אינטערעסירט מען זיך! פאַראַן דאָ אַזאַ יונג, שײן װײ־בעלע, װאָס ער קען פון ערגעץ... זי אינטערעסירט זיך מיט אים, לױפט צו פאַרשידענע מענטשן און בעט זיך רחמים מען זאָל אים העלפן, לײכ־טער מאַכן... דאַרף ער איר דען נישט דאַנקבאַר זײן? מיט װעמען זי רעדט נאָר, מיט פּאָליצײ... סתם מענטשן מיט אַ דעה אָדער װער עס זאָל נישט זײן — דערמאָנט זי אים, בעט מען זאָל פאַר אים טון עפּעס... צוליב דעם האָט מען אים געגעבן אַן אנצוג, שיך, אַ בעסערן פּלאַץ צום אַרבעטן... און אַפילו אַ װאַרעמען קאַץ האָט אים װער אַרײנדערלאַנגט! פאַרװאָס זשע זאָל ער נישט זײן צופרידן?

יאָ, זי פלעגט אַפילו צוקומען און ברענגען אים ברױט... גערעדט אַזױ צערטלעך מיט אים, געזוכט אים צו טרײסטן... נאָר ער האָט זי פאַרטריבן! פאַרװאָס האָט ער זי געטריבן? טוט זי װײניק פאַר אים? זי גײט מיט אַנדערע? װאָס גײט עס אים אָן? זי באַמיט זיך, אַז ער זאָל דאָ לעבן! איז אים דאָס נאָך װײניק? װאָס איז דאָס פאַר אַ משוגעת געװען בײ אים? נישט צום פאַרשטײן! דאָ איז מער גאָרנישט, נאָר דאָס: זי איז אַ פרײלעכע, אַ לוסטיקע... אָבער אַ האַרץ האָט זי! זי לעבט, פאַר־ברענגט... נאָר דאָך געדענקט זי, אַז דאָ איז געקומען אײנער אַהער, װאָס קען די װערק צע־באַדינגונגען נישט איבערטראָגן און זי לײגט אַװעק שמיקער געזונט, רײסט אָפּ דעם ביסן פון מױל, בכדי אים צו דערהאַלטן אױף די פיס...

זי איז אַמאָל געװען מיט אים אַזױ נאָענט? אַך, דאָס איז דאָך אַזױ לאַנג שױן! די לעצטע שפּורן דערפון זענען שױן פון דער צײט אָפּגע־

ווישט געוואָרן... איצט זענען אַנדערע צייטן! אַמאָל איז זי געווען מיט אים — היינט מיט אַנדערע. דאָס ראָד פון לעבן דרייט זיך אַזוי. וואָס זשע האָט ער זיך דאָ אוועקצוברענגען? ברענען אויף איר און זיך אַליין דערוויל פאַרברענען? עט, נאַרישקייטן! מען דאַרף כאַפּן דאָ אַזויפיל שטיקער לעבן, וויפל מ'קען! אַזוי טוט זי און אַזוי דאַרף אויך ער טון! אויב זי קומט און דערלאַנגט אים אויך אַ ברעקל — דאַרף ער נעמען און איר דאַנקען דערפאַר! פאַרוואָס איז אים דאָס אַלץ פריער נישט קלאָר געווען?

העגעך וויל זיך נישט דערטראַכטן ווייטער. ער שעמט זיך. איצט האָט ער זיך גאָר געגומען פילן שולדיק פאַר איר: אַמאָל האָט זי אים אויסער ל ע ב ן געקענט געבן אויך גליק. היינט קען זי נישט. זוכט זי איר גליק, איר זיכערקייט ביי אַנדערע. דאָס גליק אירס קען זי זיך מיט אים נישט טיילן. ברענגט זי אים נאָר צו טראָגן שטיקלעך לעבן איינגעוויקלט אין פּאַפּיר. דאָס קען זי יאָ... פאַרוואָס זשע האָט ער זי באַליידיקט, זי געשטאָכן מיט די רייד?

האָט ער מער נישט געקענט. אין איינעם אַ פאַרנאַכט האָט ער זי געזען פאַרביילויפן אַליין און ער איז איר אַקעגנגעגאַנגען. זי האָט זיך געוואָלט אוועקרייסן, איינזינקען ערגעץ... אָבער ער איז איצט געווען אַזוי אַנדערש, אַז איר איז נישט מעגלעך געווען זיך עס צו גלויבן. זיין קול איז איצט געווען אַזוי רואיק, מילדלעך־טרוקן און אַזוי פרעמדלעך־היימיש, אַז זי האָט אים נישט דערקענט. דערביי האָט ער זיך נישט פאַרלוירן, נאָר אַזוי פּשוט און גלייך איר אַ זאָג געטון:

— פרעדזשאַ! צוליב וואָס זאָלן מיר ברוגז זיין? קיין שלעכטס האָבן מיר זיך נישט געטון און נאָך אַ היימיש פּנים בענקט זיך אַזוי...

נאָר ווען זי האָט פּלוצים דערשפּירט טרערן אין די אויגן, האָט זיך אויך זיין קול איינגעבראָכן און ביידע האָבן זיך שטום געהאַלטן פאַר די הענט...

ז

דורך וויפל טראַכטענישן הענעך איז אַריין אין זיין נייער הויט, איז נישט מעגלעך געווען צו וויסן. קען זיין אַז ער האָט נאָך אויך די לעצטע איבעראַנדערשונג זיינע נישט באַנומען ביזן סוף. דאָס האָט ער נאָר פאַרדעקט, אַריינגערוקט טיפער אין זיין נשמה־טאַש אַריין. ער האָט זיך באַצויגן מיט אַ מינע פון האַלבער צופרידנקייט און אַליין נישט גע־ווּסט, אָדער נישט געוואָלט וויסן, אַז זיין פריערדיקער גלגול וועט זיך נאָך אַמאָל אַרויסרייסן פון אים און פאַרקוועטשן צוריק אַ פויסט. אָבער דאָס איז געקומען. און אויך דאָס האָט מעכעלע איינמאָל פּלוצים דערזען.

דאָס איז געווען אין דער טיפער נאַכט, מיט עטלעכע טעג שפּעטער. אין מיטן שלאָף האָט מעכעלע דערהערט אַ שטילן גערויש, אַ ווייכן שעפּטש און ער איז וואַך געוואָרן. ווען ער האָט זיך אַ ביסל אויפגעזעצט, האָט ער דערזען ווי פּרעדזשאַ שטייט אַריבערגעבויגן איבער הענעכס בעטל און רעדט אין אים אַריין:

— אַ ניי העמד נאָך... און דאָ איז אויך אַ פּאָר גאַטקעס... דאָס לייבל איז נאָך אויך גוט! און דער פּולאָווער קען אין די קאַלטע טעג דיר גאָר־גוט צונוץ קומען...

אַ שטילער שאָרך פון וועש האָט זיך דערהויבן ביז צו מעכעלעס גע־הער. הענעך איז געלעגן שווייגנדיק און זי האָט גערעדט שנעל, בריענדיק מיט האַסטיקן אָטעם:

— ס'איז שפּעט, הענעך... באַהאַלט עס... איך מוז לויפן...

זי האָט צוריקגעטרעטן, אויסגעגלייכט זיך און פאַרמאָסטן זיך צום גיין. הענעך האָט זיך אָבער דערווייל דערטראַכט צו עפּעס:

— שטיי נאָר! ווער האָט עס דיר געגעבן?

ער האָט יעדעס וואָרט באַזונדער שאַרף אַרויסגערעדט, געהיטן זיך, אַז יעדער זילב זאָל גוט אַרויסקומען... זי זאָל אַלץ דערהערן...

פּרעדזשאַ איז געוואָרן גערייצט:

— וואָס גייט דיך אָן? דו דאַרפסט עס און איך האָב דיר געבראַכט! וואָס גייט דיך ווייטער אָן?

אָבער הענעך האָט זיך ווייטער געעקשנט... אין זיינע ווערטער האָבן זיך געמישט געבעט מיט כעס. דערביי איז אויך קענטיק געווען אַ רואיק צוימען זיך, צוזאַמען מיט אַ באַהאַלטענעם חשבון, וואָס ער פירט דאָרט ערגעץ מיט זיך אַליין:

— זעסט, פּרעדזשאַ, איך נעם ביי דיר אַלצדינג... אַלץ וואָס דו גיסט מיר נאַר! איך וועל דאָס אויך ווייטער נעמען. מילאַ, אַזוי האָב איך אָפּגעמאַכט מיט זיך. איך האָב צו דיר גאַרנישט. איך אַליין האָב דיך איבערגעבעטן... נישט דערפאַר בלויז, ווייל איך וויל נישט הונגערן און איך קוק אויס, אַז דו זאָלסט מיר אַריינוואַרפן אַ שטיקל ברויט. דאָ איז עפּעס אַנדערש: איך פאַרשטיי דיך. נאָר איינס וויל איך פון דיר: יעדע זאַך וואָס דו ברענגסט מיר — וויל איך וויסן, ווער עס האָט דיר עס געגעבן! מער גאַרנישט! אויב נישט — וועל איך נישט נעמען... ד אָ ס העמד האָסטו גענומען ביי רעדלמאַנען אָדער ביי מאַניעקן? די שיך, וויים איך: רובין... דעם פּולאָווער דערקען איך: ס'איז דעם יונגן יאַטם, דער שיינער פאַרארבעטערל... נאָר ד אָ ס העמד מיט די גאַטקעס...

פּרעדזשאַ האָט אים נישט געלאָזט צוענדיקן. עס האָט אויסגעזען אַז אָט־אָט וועט זי זיך צעוויינען:

— הענעך! וואָס ווילסטו פון מיר? איך קען נישט! נעם...

זי האָט זיך דערביי אויסגעדרייט און מיט האַסטיקע טריט זיך גע־לאָזט צו דער טיר. הענעך האָט זיך אויפגעזעצט און איר מיט אַ געהע־בערט קול נאָכגעשריגן:

— איך מ ו ז וויסן! הערסט?... נאַ!

ער האָט דערביי אַ שליידער געטון די זאַכן אין באַראַק אַריין. זי איז אָבער שוין געווען פון יענער זייט טיר. אויף דער פּאָדלאָגע זענען געבליבן ליגן עטלעכע ווייסע פלעקן און אביסל ווייטער האָט זיך גע־רויטלט פּאָר בושה אַ רויט פּולאָווערל, וואָס מעכעלע האָט געזען אין יענעם קאָנצערט־אָוונט אויפן לייב פון שעמעוודיקן בחורל, יאָסל...

ערשט גאַנץ פרי איז עמעץ אויפגעשטאַנען, צוזאַמענגענומען די חפצים און אָן איין וואָרט זיי צוגעטראָגן צו הענעכס בעטל... זעט אויס,

אז נאָך עמעצער האָט זיך צוגעקוקט צו דער ביינאַכטיקער סצענע. הע־נעך האָט זיי צוגענומען, אָן אַ פּיפּס צו געבן. נאָר פון יענער נאַכט אָן האָט מען זיי אויפגעהערט אַ לאַנגע צייט צו זען גיין צוזאַמען אָדער טרעפן זיך.

קאַפּיטל פינף און צוואַנציק

I

אין ווערק צע האָבן זיך גענומען טרעפן מאָדנע אויסטערלישע זאַכן. קיין סעלעקציעס זענען נישט פאָרגעקומען. דער טראַנספּאָרט יידן, צוליב וועלכע מען האָט אויפגעשטעלט די נייע באַראַקן איז נאָך אַלץ נישט גע־קומען, האָט מען געמיינט, אַז עס וועט דאָ רואיק זיין אַ שטיקל צייט. מען וועט מאַכן קאָנצערטן, ראָמאַנסירן, מאַכן קליינע אינטריגעלעך... אָבער דערווייל האָבן גענומען געשען אַלערליי מאָדנע פּאַסירענישן, וואָס האָבן אַלעמאָל אויפגעטרייסלט דעם לאַגער.

אָנגעהויבן האָט זיך עס מיט דער האַלע 58. אין פאַרלויף פון אַ קורצער צייט האָט מען דאָרט אַריינגעטריבן אַ סך יידן צו דער אַרבעט. יעדן טאָג זענען אַ טייל פון זיי צוריקגעקומען מיט צעהאַקטע גלידער, געשוואָלענע... מען האָט געשמועסט אַז קיין איין ייד וועט פון דאָרט נישט אַרויס קיין לעבעדיקער. זשעלינסקי, סאַדזאַ, אַנטאָש און נאָך עט־לעכע שקצים פון דער האַלע, צווישן זיי אויך סטאַך, האָבן באַשלאָסן יעדן טאָג צו מאַכן עטלעכע יידן פאַר קאַליקעס. האָבן גענומען פאַלן קרבנות. עס האָבן נישט געהאָלפן קיין אינטערווענצן ביי די מייסטערס. זייער צאָל האָבן זיי געמוזט האָבן. זשעלינסקי איז אינגאַנצן משוגע געוואָרן אויף דעם געביט. מען האָט גענומען שלאָגן די יידן, אַפילו בעתן דער־לאַנגען די גראַנאַטן. אַ זאַך, וואָס האָט אין קיין האַלע נישט פּאַסירט...

די צוויי ברידער אייבעשיץ פון וואַרשע, צוויי סוחרישע יידן, וואָס זענען אַריינגעפאַלן אין 58-סטל און געשלאָפן אין צווייטן באַראַק, זענען

יעדן פאַרנאַכט אַהיימגעקומען מיט געבראָכענע ביינער. זיי האָבן זיך אָנדערצײלט שרעקלעכע זאַכן און דערביי יעדעס מאָל פּאַרענדיקט:

— איר וועט זען... עס וועט פּאַסירן אַן אומגליק, אַ שרעקלעכע קאַטאַסטראָפע! די גראַנאַטן פאַלן פון די הענט...

עס זענען אָבער אַוועק טעג אויף טעג און עס האָט גאָרנישט פּאַסירט, אויסער קליינקייטן, וואָס האָבן אַלעמאָל געקאָסט דאָס לעבן פון אַ ייד, אָדער צוויי...

אין יענע טעג טאַקע איז איינמאָל מעכעלעס נאָענטסטער פריינט, אַברהם איסר, נישט אַהיימגעקומען פון דער נאַכט־שיכט. מען האָט אים געזוכט איבערן גאַנצן לאַגער און איבער דער פאַבריק, אָבער קיינער האָט נישט געוווּסט, ווו ער איז אַהינגעקומען. ערשט דעם צווייטן טאָג נאָכמיטיק האָט מען אים געפונען ליגן אין וועלדל, צווישן די געדיכטע ביימלעך, ביים 58־סטל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די שקצים פון דאָרט האָבן אים געזען פאַרבייגיין פון דער אַרבעט און אים אַהין פאַרנאַרט. דער שטענדיק הונגעריקער אַברהם־איסר האָט זיך געלאָזט אַריינציען, הערנדיק אַז מען וויל אים געבן אַביסל זופּ וואָס איז געבליבן פון נעכטן; אָבער דאָרט צווישן די ביימער האָבן זיי אים אַזוי לאַנג געשלאָגן מיט שטעקנס, ביז ער איז געבליבן ווי טויט. אויפן צווייטן טאָג ערשט האָבן זיי מיטגעטיילט, אַז אַ ייד פון אַ פרעמדער האַלע האָט זיך דאָ געדרייט און געוואָלט עפּעס גנבענען. האָבן זיי אים געטון זיין רעכט. דאָס אייזערנע האַרץ זיינס האָט אָבער נאָך אַלץ געאַרבעט. ווען מען האָט אים געבראַנגט אין לאַגער אַריין, האָט ער נאָך געלעבט. ער האָט שוין מער נישט געקענט רעדן, נישט באַוועגן זיך. דער מעכטיקער גוף האָט זיך אָבער נישט געוואָלט אונטערגעבן דעם טויט אַזוי לייכט. איז ער געלעגן אַ גאַנצן מעת־לעת און געגוססט.

מעכעלע איז געלאָפן, געריסן דאָקטוירים ביי די פּאָלעס, געבעטן זיי מען זאָל אים זען צו ראַטעווען. אפשר וועט דאָך געלינגען? זיי האָבן אָבער אַלע אָפּגעפּסקנט, אַז דאָ איז שוין נישט דאָ וואָס צו מאַכן. ער איז שוין טויט געווען נאָך אונטער זייערע הענט. בלויז די גבורה זיינע לאָזט זיך נישט אַזוי לייכט אויסלעשן. איצט איז פאַר אים זיין געזונט־

קייט נאָר אַ שווערע משאָ: זי דערלאָזט נישט, אַז ער זאָל שטאַרבן מיט אַ לייכטן טויט... מעבעלע מיט מענדלען זענען ביי אים אָפּגעזעסן אַ גאַנצע נאַכט, געזען, ווי ער רייסט זיך אויף פון זיין געלעגער, קוקט זיי אָן מיט אויגן וואָס דערקענען אַלעמען, פאַרשטייען... אָבער זאָגן קען ער גאָרנישט מער...

ווען ער איז געשטאָרבן פאַרטאָג, איז שוין דער וואָגן, וואָס פירט אַוועק די טויטע, געשטאַנען אויפן הויף. מענדל האָט געמוזט לויפן צו דער אַרבעט און מעבעלע איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט אים באַגלייט ביז צום טויער. איצט איז מעבעלע פאַריתומט געוואָרן פון לעצטן מענטש, וואָס האָט נאָך געהאַט דאָ אַ שייכות מיט זיין אַמאָליקער הייב.

וואָס מער די יידן האָבן זיך גענומען שרעקן פאַר דער האַלע 58. אַלץ מער האָט מען זיי אַהין געטריבן. פון אַלע אַרבעטס־פּלעצער מיט לייכטע אַרבעטן האָט מען אַראָפּגענומען אַ טייל און זיי געשיקט אַהין. דאָרט האָבן זיי אַלע מלאכי־חבלה באַלד אויפגענומען מיט געשלעגן, אַז די געשרייען האָבן זיך געטראָגן אויף דער גאַנצער פאַבריק. דער הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געשאַפן נאָכן קאָנצערט, האָט אפילו גענומען טיילן יעדן טאָג באַזונדערע פּאַרציעס ברויט פאַר די אַרבעטער פון 58־סטן, דאָס האָט אָבער ווייניק געהאָלפן. אין אַלע באַראַקן האָבן זיך גענומען מערן די צעשלאָגענע און שווער־קראַנקע, וואָס זענען געקומען פון יענער האַלע.

האָבן טאַקע די מענטשן פון צווייטן באַראַק מעבעלען מקנא געווען:

— דו האָסט שוין איינמאָל אַ מזל! גראָד פאַרן אָנהויבן אַזוי פּייניקן אין 58־סטן האָט מען דיך פון דאָרט אַרויסגענומען. איצט וואָלסטו קיין איין טאָג דאָרט נישט אויסגעהאַלטן...

אָבער פרעדזשאַ איז דאָרט ווייטער גערן געגאַנגען. איר איז דאָרט גוט צו אַרבעטן, האָט זי יעדעס מאָל איבערגעחזרט. צו איר באַציט מען זיך גוט. אויך גוטשע, קויפמאַנס דיקלעכע כלה, האָט זיך ווידער געהאַלטן ביי איר אָרט. וויפל מאָל מען האָט איר פאָרגעלייגט צו בייטן די אַרבעט האָט זי אַלץ אָפּגעלאַכט פון יענע:

— מ י ך וועט מען דאָרט נישט אויפעסן! זשעלינסקי ווייסט,

ווער איך בין און ער וועט מיר קיין ריר נישט טון... מען מאַכט אָן מער גערודער, ווי די מעשה איז אין דער אמתן!...

זענען די מיידלעך ווייטער געבליבן דאָרט אַרבעטן.

II

אין איינעם אַ טאָג איז קויפמאַן געקומען מיט דעם גרויסן וואָגן עסן פון דער קיך, אַזוי ווי אַלע מאָל... אויפן פּלאַץ האָבן שוין געוואַרט אויף אים הונדערטער מענטשן. פון אַלע זייטן האָט מען זיך געריסן צו די פּעס־לעך זופּ, געדרענגט איינער אויפן אַנדערן און געשריגן מיט הונגעריקע קולות. קויפמאַן איז שוין צוגעוווינט דערצו און עס אַרט אים נישט מער. ווי יעדן טאָג, דעקט ער זיך איין די גלאַנציקע שטיוול מיט גראָבע שמאַ־טעס, ער ציט זיך אַרויף דאָס לייוונטענע פאַרטוך אויפן אָנצוג און קריכט זיך פּאַמעלעך אַרויף אויפן וואָגן, אין דער הויך.

זיין געהילף דיאַמאַנט מיט נאָך עטלעכע משרתים צעטרייבן דער־ווייל דעם עולם מיט דיקע שטעקנס און מיט די פויסטן. יעדן טאָג זעט זיך אויס, אַז די מאַסע וועט אַרויפפאַלן אויף די פעסלעך און זיי צעטראָגן מיט די הענט. זיי וועלן לינטשן קויפמאַנען מיט די פּאָר געהילפן זיינע, אָנזופּן זיך מיטן קלעפּיקן עסן איינמאָל פאַר אַלעמאָל און דערנאָך וואַרטן רואיק אויף זייער פּסק דין... אין דער לעצטער מינוט ציען זיי זיך אָבער צוריק, פאַרלירן זייער אַגרעסיוון אימפּעטיקן שטורעם און בלייבן וויי־טער אָפּהענטיק. זיי שטייען ווייטער מיט טרוקענע צינגער און וואַרפן אַרויף צו קויפמאַנען זייער כסדרדיק, דערשלאָגן געבעט:

— פּאַניע קויפמאַן... נאָר אַביסעלע... אַ קליינעם טראָפּן עסן!

היינטיקן טאָג איז ער געווען באַזונדערס רואיק, קויפמאַן. פון דער קיך האָט ער זיך צוגעכאַפּט אין דער האַלע 58. דאָרט האָט ער געזען זיין גוטשען. זי האָט אים געשאַפט עפּעס אַ נייע פאַרבינדונג אין דער האַלע און מסתמאָ וועט דאָ אַוועק אַ גאַנג... שמייכלט ער צופרידן פון זיין הויכקייט אַראָפּ און איילט זיך נישט צום אויסטיילן...

ער קען שוין דאָ אַלע סטאַבילע אָרומשטייער און ווייסט שוין יעדנס

פּזמון פֿון אויסנווייניק. זיין מלאכה איז לעצטנס פֿאַרגרעסערט געוואָרן. אַלע, וואָס אַרבעטן ביי די נייע באַראַקן, מוזן ביי אים פֿערזענלעך נע-מען זייער עסן. דערצו קומען אויך די אַלע וואָס אַרבעטן דאָ ביי נעבן-אַרבעטן. זעט ער טאַקע ווי מעכעלע שטייט אין אַ זייט און עס טוט אים הנאה, וואָס „דאָס יאַטל" מוז דאָ אויך וואַרטן אויף אים. שרייט ער טאַקע אַריבער צו אים איבער אַלעמענס קעפּ:

— דע, שטיי נאָר דאָרט איין אויף אַן אָרט! מעגסט צוואַרטן אביסל... אָרדענונג מוז זיין! מעגסט אפילו מיך דערנאָך ווייטער באַ-שנידלען אין דיינס אַ לידל... איך פייף דערויף!

מעכעלע האָט גאָרנישט געטון קיין ספּעציעלס. דאָס האָט נאָר קויפ-מאַן אים ספּעציעל אַרויסגערופן, אַלע זאָלן זען ווער עס דאַרף אַלץ אָנ-קומען צו אים און ווי ער מאַכט נישט פֿון קיינעם קיין צימעס. מעכעלע פֿאַרשווייגט. פֿאַרדריסט עס שוין קויפמאַנען. שרייט ער שוין ווידער צו אים אַריבער:

— אינטעליגענטניק! ס'זאָלן דיר שרפֿען די גדערעם! אַ מיוחס פֿון לאָקשן-קוידעש, זעסטו!

באַלד אָבער ציען אים אָפּ אַנדערע קולות. ער ווייסט שוין וואָס יע-דער איינער שרייט און ער האָט אַ משונהדיקע הנאה אויסצוהערן איצט אַלעמען. קוקט ער זיך אַרום און זוכט עמעצן. בויגט ער זיך אפילו אַראָפּ נידעריקער צום שטומען דיאַמענט און גיט אַ פֿרעג הויך אויפֿן קול:

— אַ חידוש! דער סאָקאָלאָווער רבי איז היינט נישטאָ?

פֿון אַלע זייטן נעמען זיך צעשרייען חניפֿהדיק-הונגעריקע קולות, וואָס ווילן ווייזן אַז זיי זענען גרייט קויפמאַנען צו דינען, אונטערצו-העלפֿן:

— סאָקאָלאָווער רבי! ווו ביסטו?

דאָס מיינט ער אַ קליין, אויסגעדאַרט יידעלע וואָס איז אַריינגעפאַלן צו דער פּיקרין און ער קומט יעדן טאָג אַהער וואַרטן אויף אַ חסד פֿון קויפמאַנען. נאָך די ערשטע טעג אָפּאַרבעטן ביי דער געלער אַרבעט האָט זיך ביי דעם מענטש עפּעס אַ רודער געגעבן אין קאָפּ. ער האָט גענומען

גיין אין די פּאַרנאַכטן פון באַראַק צו באַראַק, אָנשטעלן אויף יעדן זיינע פרומע, גרויסע אויגן און מיט שטילן געבעט אַרויסוויינען פון זיך:

— כ'בין דער סאָקאָלאָווער רבי... גיטס מיר עפּעס... גיטס! קויפטס א מצווה!

אויך אים האָט דער הונגער גענומען טרייבן צו קויפמאַנס וועגעלע. טייל מענטשן האָבן אים געקענט. ער איז פּאַקטיש געווען אַ'קינד פון א גרויס, רביש הויז. נאָר דאָ האָט דער פּיקרין אין אים „עפּעס פּוגם געווען". אַזוי האָבן צווישן זיך געשמועסט עטלעכע חסידישע יונגעלייט, וואָס האָבן זיך פאַרוואַלגערט אין ווערק צע אריין. זיי האָבן זיך געהיטן ווי פאַר פייער נישט צו דערציילן, ווער דאָס קליינע יידעלע מיט די גרויסע קינ־דערישע אויגן איז... ווען מעבעלע האָט זיי געוואָלט אַרויפציען אויף דעם, האָבן זיי נאָר געהאַט איין ענטפער:

— נו, בזיון קדשים איז אויך אַ גרויסער חטא...

און ביי אים אַליין איז אויך שווער געווען צו דערגיין. אויף יעדער פראַגע האָט ער נאָר אויסגעגליכט זיך, אַ קלאַפּ געטון מיט דער דאַרער פויסט אין דעם אויסגעמאָגערטן האַרץ־ברעטל און פייערלעך א שאָס גע־טון:

— יאָך בין דער סאָקאָלאָווער רבי!

און באַלד פאַרגאַנגען זיך אין אַ יללה...

אַזוי איז ער געווען נאָרמאַל. אַלע פאַרטאָג האָט ער זיך געהיטן אַריינצולויפן אין אַ באַראַק אַריין, וווּ עס זענען געווען די איינציקע פּאָר תפילין פון רבינו תם. ער האָט זיי געמוזט אָנטון יעדן טאָג. ער האָט אויך נישט פאַרגעסן מיטצוטראָגן מיט זיך אַ בלעכל וואַסער, זיך אַלע מאָל צו וואַשן די הענט. מיט יעדן איז ער אומגעגאַנגען איידל און זיין איינציקער זאָג, וואָס ער פלעגט איבערחזרן צו יעדן, איז געווען:

— יידן, זינדיקט נישט... יידן!

נאָר איין זאַך האָט אים אַרויסגעפירט פון גלייכגעוויכט: עסן! זינט ער איז אַריינגעפאַלן צום געלן, האָט ער נישט געקענט גלייכגילטיק קוקן אויף אַ שטיקל ברויט אָדער אביסל זופּ אין יענעמס הענט... ער האָט זיך

געוואָרפן אויף דער ערד, געוויינט, אויסגעשטרעקט די הענט, געבעטן און פאַרגאַנגען זיך אין אַ חלשותדיקן יאָמער:

— אַ ברעקל גיט מיר... אַ טראָפּן!...

די פּאָר פרומע יונגעלייט האָבן אַוועקגעדרייט די אויגן, ווען זיי האָבן עס געזען און נאָר צו זיך געמורמלט:

— אַ ן א י ס ט נ ס געווען נעבעך... נישט געוווסט קיינמאָל, וואָס הונגער מיינט...

זיי האָבן אפילו צוזאַמענגעמאַכט צווישן זיך, מען זאָל אים יעדן טאָג געבן אַן איבעריקע פּאָרציע ברויט. דאָס האָט אָבער נישט געהאָלפן. ער איז געוואָרן פון די ערשטע, וואָס האָבן געוואַרט ביי קויפּמאַנען און גע־שטאַנען ביז צום לעצט. אַלע טאָג האָבן זיך ביי אים געשאַפן אַנדערע ברכות פאַר קויפּמאַנען און ער האָט זיי אַריבערגעשריגן צו אים, איבער אַלעמענס קעפּ...

דאָס האָט קויפּמאַנען שטאַרק אימפּאָנירט. פון זיין קינדוויַז אויף האָט ער מורא געהאַט צו שטיין אין דער נאָענט פון אַ רבין... געוווסט אַז דאָס איז אַ צו הויכע זאַך פאַר אים... און דאָ שטייט אַזאַ איינער צווישן דער מחנה און וואַרט גאָר, אַז קויפּמאַן זאָל אים באַגליקן... האָט ער אים שטענדיק אָפּגעהאַלטן ביז צום סוף, מכלומרשט חוזק געמאַכט פון אים:

— דע, מיין מאַמע איז דאָך ביי דיר אַמאָל געווען! ד ו האָסט איר אויך געגעבן אַ ברכה אומזיסט, אָדער האָסטו זיך געהייסן באַצאָלן? זאָג מיר!

איצט אָבער איז אים עפּעס איינגעפאַלן נאָך פאַרן טוילן אים אַ רוף צו טון... פון דער זייט האָט זיך גענומען שפּאַרן אַ קליין, שמאָל גופל, קוים הויט און ביין. נאָך אים האָבן זיך געדרענגט אַ גאַנצע מחנה, וואָס האָבן געוואָלט דורך אים זיך דערנענטערן צו קויפּמאַנען. ער אַליין האָט געמיינט, אַז קויפּמאַן גיט אים שוין דאָס, אויף וועלכן ער וואַרט. האָט ער זיך נאָך פון דער וויַיטנס צעשריגן:

— פּאַניע קויפּמאַן! געזונט און לאַנגע יאָרן אויף אייך! באַכערם וויין זאָלט איר נאָר זוכה זיין צו טוילן אין ירושלים! אָ מ ן !!!

קויפמאַנס שמאָלע גאָמבע האָט זיך אָבער אויסגעקרימט, ווי ביי אַ מסחר, וואָס מ'איז נישט אין גאַנצן צופרידן דערפון:

— סאָקאָלאָווער רבי! די ברכה האָב איך דאָך שוין איינמאָל געקריגן! זוכט מיר אויס עפּעס אַן אַנדערע... אָבער שנעל! איך האָב נישט קיין צייט... מען דאַרף זיך נעמען צום אויסטיילן... שוין שפּעט...

דער מענטש האָט נישט תופס געווען, וואָס קויפמאַן מיינט. ער האָט איצט איבערהויפּט פון גאָרנישט געקענט טראַכטן. דאָס לויפן צו קויפמאַנען איז ביי אים געווען עפּעס אַנדערש, ווי נאָר דאָס ביסל זופּ. באַקומען עסן — דאָס איז ביי אים שוין געווען אַזאַ מין תענוג, אַ גוטוועגדיקייט, אפילו ווען ער זאָל דאָס שפּעטער גאָרנישט נעמען אין מויל... איז ער דערפאַר געבליבן שטיין מיט אַן אָפן, פאַרגאַפט מויל און עפּעס געזוכט מיט די ליפּן אָנצוכאַפּן אין דער לופט...

קויפמאַן איז שוין געוואָרן אומגעדולדיק. ער האָט זיך אָבער איינגעהאַלטן און מיט זיין רואיקן טאָן אַ זאָג געטון:

— נו, סאָקאָלאָווער! גיי דערווייל אַוועק אין אַ זייט און באַטראַכט זיך, אויב עס לוינט זיך דיר. דערווייל לאָז מיך טון מיינס. מיר וועלן שפּעטער שמועסן...

קויפמאַנס געהילפן האָבן דעם מענטש אָפּגערוקט אין דער צווייטער זייט, צו די דראָטן. איז ער אַזוי שטיין געבליבן מיט אַן אָפן מויל, אומבאַוועגלעך און אַריינגעקלערט אין עפּעס מיט צעחושט־אויפגעריסענע אויגן... קויפמאַן האָט דערווייל אויסגעשטרעקט די האַנט צום טײל־לעפל און אים געוואָלט אַריינרוקן אין אַ קעסל אַריין. פּלוצים האָט זיך אָבער געהערט אַ יאָמערלעך געשריי פון יענער זייט מחנה:

— גע־ווא־אַ־אַלד! פּאַניע קויפמאַן... אוי, געוואַלד!

קויפמאַן האָט זיך רואיק אויסגעדרייט צו יענעם:

— וואָס איז שוין ווידער?

יענער האָט עפּעס געוואָלט נאָך אויסשרייען און נישט געקענט. קויפמאַן איז שוין אומרואיק געוואָרן. עפּעס איז דער נישט געווען פון זיינע באַקאַנטע פּנימער, וואָס ער זעט דאָ יעדן טאָג... עס זעט אויך

נישט, אַז ער זאָל שרייען נאָך אַביסל עסן... יענע שרייען אויף אַ גאָר אַנ־דערן אופן... האָט ער זיך שוין דענערווירט:

— וואָס בעבעסטו דאָרט? קום צו נענטער... לאָמיך הערן אַ וואָרט!

יענער האָט זיך אָבער געשראָקן צו דערנענטערן. קענטיק, אַז עס קומען אים אָן שווער די רייד... אדרבא, ער האָט זיך גענומען אָפּרוקן נאָך ווייטער פון אַלעמען און ערשט פון דאָרט אויסגעשאָסן אויפאַמאָל:

— האַלע 58 ברענט!!! אַ סך יידן... גוים... גוטשע... יאָ, ג ו ־ ט ש ע ! — — —

III

אַ מינוט איז שטיל געוואָרן איבערן גאַנצן הויף. אַלע האָבן איינגע־האַלטן דעם אָטעם. אויך קויפמאַן איז געבליבן זיצן אַ פאַרשטאַרטער, ווי ער וואָלט דאָ גאָרנישט באַנומען. באַלד האָט ער באַגריפן עפּעס גרויליקס, שווידערלעכס... ער האָט אַ בריל געטון, אַז דער גאַנצער פּלאַץ איז פאַר־ציטערט געוואָרן: אוי, אַ בראָך איז מיר! דער קאָכעדיקער לעפל איז אים אַרויסגעפאַלן און אַ קנאַק געטון אויף עמעצנס קאָפּ. ער האָט גאָרנישט געשפּירט. מיט איין שפּרונג איז ער שוין געשטאַנען נעבן יענעם, וואָס האָט עס אויסגעשריגן און אים געכאַפּט פאַרן האַלדז, ווי ער וואָלט עס שולדיק געווען. זיינע אויגן זענען מטורפדיק אַרויס פון די לעבער און איין צאָן האָט געקריצט אינעם אַנדערן:

— זאָג!!! רעד!!! ווו? וואָס?

יענער האָט אָבער קוים געכאָרכלט... האָט אים קויפמאַן אומגע־שליידערט מיט אַ שטויס און ווייטער געלאָפן... איבערן גאַנצן לאַגער האָט מען געהערט זיינע ווילדע רעוועריייען:

— באַנדיטן! מערזאַוועצעס! כ'וועל אַלעמען אויסהרגענען! ברענען זאָל די וועלט! שרפען זאָל זי, מיט אַלעמען אין איינעם!

דאָס ערשטע מאָל האָט דער לאַגער געזען קויפמאַנען אין אַזאַ צו־שטאַנד. אין געציילטע מינוטן איז ער געוואָרן שוואַרץ ווי די ערד... ער האָט געוויינט, געריסן זיך די האָר פון קאָפּ, דערנאָך האָט ער זיך אַ לאָז

געטון צום טויער און גענומען לויפן צעווילדעוועטערהייט אין פאבריק אריין...

ביי די קעסלען מיט עסן איז דערווייל געוואָרן אַ מהומה. די ערשטע מינוט האָט קיינער זיך עס נישט געקענט גלויבן: די פעסער שטייען פולע, פאַרעדיקע און קויפמאַן איז נישטאָ? באַלד אָבער האָבן זיך אַלע גענומען דרענגען אויף זיי... רייסן זיך אַהין... הענט האָבן זיך איינגעקלאַמערט אין פּנימער, לייב האָט זיך געקנוידערט אין לייב און די געשרייען האָבן צעריסן די לופט אויף שטיקער...

עטלעכע פּאָליציי־לייט זענען געקומען אַנצולויפן און לאַנג געדרעשעט מיט זייערע שטעקענעס אין די לייבער, ביז גוף האָט זיך אָפּגעריסן פון גוף און צענדליקער צעשלאָגענע זענען געלעגן אוועקגעשליידערטע אין אַלע זייטן. ערשט דאַן האָט זיך די קאָמענדאַנטין געכאַפּט, אַז קויפמאַן קען דאָרט אָנמאַכן אַ חורבן אין דער פאַבריק. אויף איר פייף האָבן זיך אַ לאָז געטון נאָך איר אַ צענדליק פּאָליציאַנטן און אויפן הויף איז צוריק שטיל געוואָרן. אויף קויפמאַנס אָרט האָט זיך באַזעצט דער פּאָליציאַנט קאַץ. דאָס עסן האָט זיך ווידער אויסגעטיילט ווי געוועגלעך און די מענטשן זענען זיך דערנאָך צעקראָכן איבער די באַראַקן, ווי קיינמאָל גאָרנישט.

...ערשט שפּעט פאַרנאַכט האָבן עטלעכע פּאָליציי־לייט געברענגט צו פירן קויפמאַנען אונטער די הענט. ער איז געווען בלאַס און שטום. קיין טריט האָט ער מער נישט געקענט טון און זיינע פיס האָבן זיך אים נאָכגעשלעפּט ווי געליימטע. די שוואַרצע האָר זיינע האָבן אים געקלעפּט צום שטערן פון מידן שוויים. פון אַלע זייטן האָט מען אין אים אַריינגערעדט, געטרייסט. עס האָט אָבער אויסגעזען, אַז ער הערט איצט גאָרנישט, ווייסט נישט פון גאָר... אַלע פּאָר מינוט האָט ער נאָר געוויזן שטום מיט דער האַנט, מען זאָל אים אוועקגיין פון אויג. ווען ער האָט געהאַט פריי דעם פּלאַץ האָט ער אַ ווילדן שפּיי געגעבן און זיך ווייטער געלאָזט שלעפּן. ביז מען האָט אים אַריינגעטראָגן אין זיין חדרל אַריין.

דערנאָך זענען געקומען די מענטשן פון פאַבריק און דערציילט וואָס דאָרט איז פאָרגעקומען. אין דער האַלע האָט מען אָנגעהויבן אַריינ־

שרויפן א נייעם טיפ צינדער אין די גראנאטן. צוליבן גײעג האָט עמעצ שלעכט א רים געטון א צינדער. באלד האָט זיך געהערט א מעכטיקער אויפרייס און די גאנצע האלע איז איינגעהילט געוואָרן אין נעפּל. ערשט שפּעטער־צו האָט מען געפונען די הרוגים צעשאָטן איבער דער האלע. טייל אברים האָבן געקלעפּט אינעם סופיט און אין די ווענט, אַז אַלע פרויען האָבן ספּאַזמירט. גוטשען האָט עס געטראָפן פון א זייט און איר אָפּגע־ריסן א האַנט מיט א פוס. קויפּמאַן האָט געפּועלט, אַז זי זאָל מען פירן אין א שטאָטיש שפּיטאָל. דאָרט האָט זי זיך געמאַטערט עטלעכע טעג, ביז זי איז אויסגעגאַנגען. ער איז יעדן טאָג אַרויסגעפאָרן צו איר, אייג־געריסן די וועלט... נאָר עס האָט נישט געהאָלפן. איז ער דערנאָך אַרומ־געגאַנגען א שטיק צייט ווי א שטומער, אויסגעטיילט דאָס עסן ווי מע־כאַניש און מיט קיינעם קיין וואָרט נישט אַרויסגערעדט. דער פּאָליציאַנט קאַץ, וואָס האָט געוווינט נעבן קויפּמאַנען, האָט זיך נאָר איינמאָל אַריינ־געכאַפּט ביינאַכט, צום „מנין" וואָס קויפּמאַן האָט געמאַכט פאַר גו־טשעס נשמה וועגן. ער האָט ווי שטענדיק געשוויגן, נאָר פאַרן אַרויסגיין א בורטש געטון צו קויפּמאַנען:

— עפּעס איז דאָ יאָ פאַראַן א חשבון אויף דער וועלט... דאָס טרעפט אָבער נישט אונדז, נאָר זיי...

ער האָט נישט געזאָגט קלאָר, וועמען ער מיינט מיטן „זיי", נאָר קויפּמאַן האָט אים, זעט אויס, פאַרשטאַנען.

פון מעכעלעס באַראַק האָט דער אויפרייס צוגענומען דעם דיקן קוע־מער, וואָס האָט דאָ געהאַנדלט מיט ציינדלעך קנאָבל און פּוילישע צי־גאַרעטלעך. פון די צוויי ברידער אייבעשיץ איז נאָר איינער צוריקגעקו־מען מיט וווּנדן אויפן לייב. דער צווייטער איז צעריסן געוואָרן. אין יע־נעם פאַרנאַכט איז אויך הענעך געלאָפן צום טויער און געזוכט עפּעס מיט צעשראָקענע אויגן. ווען ער האָט אָבער געזען גיין פון דער ווייטנס פרעדזשען מיט א פאַרשטויבטן, בלייכן פּנים, האָט ער זיך צוריק אַריינ־געשאַרט אין באַראַק אַריין, זי זאָל עם נישט באַמערקן.

IV

איבערן לאַגער האָט זיך פּלוצים אַראָפּגעלאָזט אַן עפּידעמיע. וואָס האָט ביז איצט נישט געהאַט צו זיך קיין גלייכן. קיין סעלעקציעס זענען איבער די פּאָר וואָכן נישט פאָרגעקומען. דערפאַר אָבער האָט דער נאָר־מאַלער טויט גענומען פאַרכאַפּן גאַנצע באַראַקן. דאָס זיבעטל איז געוואָרן ענג פאַר דער צאָל קראַנקע און מ׳האָט געמוזט שנעל אויפרוימען אַ גאַנצן באַראַק, פון די נייע, און אַריינפּאַקן אַהין כמעט אַ פערטל פון גאַנצן לאַגער. מענטשן וואָס זענען נאָך בייטאָג געגאַנגען צו דער אַרבעט, האָבן זיך פאַרנאַכט גענומען דרייען אין קרעמפּן און מ׳האָט זיי געמוזט אַוועקפירן אַהין. די צאָל אַרבעטער אין דער פאַבריק האָט גענומען איינ־שרומפּן. אין איינעם אַזאַ פאַרנאַכט האָט מען אַוועקגעטראָגן שלמה סטאַ־ראָבינסקין. אויפן צווייטן טאָג איז אַוועקגעפאַלן דער קרעפּטיקער און לוסטיקער ברוך שאַפּירא. פון מעכעלעס באַראַק איז פאַרשווונדן דער הויכער קעסטנבערג און מיט אים צוזאַמען נאָך עטלעכע מענטשן וואָס קיינער האָט זייער נאָמען נישט געוווסט. הונדערטער מענטשן האָט מען דאָרט צוזאַמענגעקוועטשט אין די צוויי באַראַק־צימערן. יעדן טאָג האָט מען אַרויסגעטראָגן פון דאָרט די טויטע און באַלד פאַרלייגט זייער פּלאַץ מיט אַנדערע.

ווען מעכעלע איז אַריינגעגאַנגען אַמאָל צו סטאַראָבינסקין מיט שאַפּיראָן, האָט ער באַמערקט אַ פּאָר גרויסע אויגן קוקן אויף אים. ער האָט אים קוים דערקענט. דאָס איז געווען דער, וואָס האָט זיך אויסגע־רופן אין לאַגער אַלס סאָקאָלאָווער רבי. נעבן אים איז געלעגן אַ קיעלצער יינגל, וואָס האָט די גאַנצע צייט זיך געהיטן פון טרפות. דאָס קיעלצער בחורל האָט נאָר דאָ געהאַט איין זאָרג: מען זאָל אים ברענגען תפילין. ווען איינער האָט אים זיי שוין באַזאָרגט, האָט ער געהאַט צער דערפון, וואָס אינעם באַראַק טאָר מען זיי נישט לייגן, ווייל ער איז פול געווען מיט אומריינקייט... איז ער טאַקע יעדן פרימאָרגן אַראָפּגעקראָכן מיט זיינע שטעקעלעך־פיס פון געלעגער און אַרויס אויף דער צווייטער זייט שוועל. ער האָט שוין אַליין נישט געקענט אַרומוויקלען די רצועות, ס׳האָבן

פארפעלט כוחות... האט אים דערביי צוגעהאלפן דער בייזער משרת פון שפיטאל, כאטש ער האט דערביי געשריגן אויף אים, אז ער ברענגט זיך אום און אז נאך היינט העלפט ער אים, דאס לעצטע מאל...

דאס יינגל האט אויך זיך אנגעשטרענגט צו דערלאנגען אלעמאל אביסל וואסער דעם סאקאלאווער, מיט א פרומער מצווה־תנועה אויפן פנים. דער סאקאלאווער איז אבער שוין געווען פארטראגן אין אנדערע מחשבות. ער האט שוין גארנישט באנומען, וואס מיט אים קומט פאר. זיין קול איז געווארן טרוקן און הייזעריק. דאס פנים איז איינגעצויגן געווארן און די געלקייט פון פיקרין האט זיך נאך מער אנגעזען. ער האט אבער געהאלטן אין איין שרייען פארטראגן, מיט די לעצטע כוחות, מען זאל אים אוועקנעמען פון דאנעט, אויפרודערן א וועלט, ווייל אן אים וועט שוין קיין איין „גוטער ייד" אויף דער וועלט נישט בלייבן... אין מיטן דער קראנקער בהלה האט אים קיינער נישט געהערט, אויסער זיין פרומער שכן, וועלכער האט אים דרך־ארצדיק אויסגעהערט און אים גע־האלפן ביי אלע מענטשלעכע געברויכן. זיין פנים האט זיך דערביי גענליי־טערט, ווי ביי א הייליקער עבודה. מעבעלע האט זיך אויף א ווײַלע פאר־האלטן און זיך באלד אראפגעלאזט אויף די קני, נעבן זייער נידעריק בעטל.

דאס בחורל האט גערעדט רואיק, געלאסן... ער איז געווען א יונג בית־המדרש יינגל, ווען די וויסטע מהומה האט אים פארכאפט. נאך היינט דרייט ער זיך ארום און חזרט איבער די בלעטלעך גמרא, וואס ער האט אמאל געלערנט אויסנווייניק. ער שרעקט זיך פאר גארנישט: וואס איז? דאס שטיקל גוף זאל אים א שאד זיין? עט... יא, א שאד איז: ער האט זיך גענעבן אמאל א נדר מקיים צו זיין אלע תרי"ג מצוות. ער האט זיך אפילו פארצייכנט אין א פנקסל, וועלכע ער האט שוין געטון און וועלכע נאך נישט... און דער חשבון איז נאך א גרויסער... נאר וואס צו ענטפערן „דארטן", ווייסט ער שוין. ער האט געקלערט און געקלערט וועגן דעם, ביז ער האט עס זיך קלאר געמאכט. בפירושע גמרות פאראן דערויף. ער וועט עס באווייזן. איצט חזרט ער טאקע די דאזיקע שטעלן, ווי ווייט ער גע־

דענקט נאָר, זיי זאָלן אים נישט פאַרלירן גיין בעת י ע נ ע ר שרעק, פאַר דעם משפּט...

דער סאָקאָלאָווער האָט אָבער געהאַט אַ שטאַרקן ווילן צום לעבן. ער האָט געשאָטן מיט פייערדיקע רייד, געראַנגלט זיך מיט דער אָפּשוואַכונג און יעדעס ביינדעלע האָט זיך געוואָרפן פון דער שרעק פאַרן אויסגיין. די היץ זיינע האָט אים צערודערט, געוואָרפן און אָפּגעטריבן דעם טויט יעדן טאָג פון זיך. ווען אַלץ אין אים איז שוין מיד געוואָרן, האָט ער זיך אָנגעכאַפּט אין די פּסוקים, וואָס האָבן אים געדאַרפט אַריינבלאָזן נייע כוחות. זיין קול האָט זיך דאַן געריסן איבער דעם גאַנצן באַראַק און ס'איז אים נישט מעגלעך געווען איינצושטילן:

— ל א   א מ ו ת !!!   כי אחיה!!! ואספר...

יעדעס וואָרט איז ביי אים אַרויסגעקומען מיט אַ ניגונדיקן, דביקות־דיקן בריל, וואָס האָט אויפגעטרייסלט...

ער האָט מעבעלען אָנגעקוקט מיט זיינע גרויסע, פון היץ-מטורפע בליקן און אויף אים געשאָטן זיינע בריענדיקע רייד, ווי אָנגעצונדענע שטיקער שוועבל...

אָבער פון אַלע זייטן האָט מען מעבעלען געצויגן, גערופן צו זיך. יע־דער איינער קראַנקער האָט געבענקט דערצו, אַז אַ געזונטער זאָל צוקומען צו זיין בעטל... דאָס האָט זיי אפשר געבריינגט די אילוזיע, אַז דאָ איז מען גלאַט קראַנק, די וועלט איז ווי אַמאָל און מענטשן קומען מבקר חולה זיין...

האָט ער זיך געדרייט צווישן די פאַרלויזיקטע סקעלעטן, איינגע־זויגן אין זיך ימים מיט קראַנקע, צעפּלאָנטערטע רייד און קלוג־קלאָרע צוואות, דערציילונגען און ווידויים. זענען אים ביסלעכווייז אַלע חולאים געוואָרן נאָענט און באַקאַנט. די איינציקע צוויי וואָס האָבן געהאַט, וועך עם זאָל צו זיי קומען, זענען געווען שאַפּיראָ און סטאַראָבינסקי. פון אַלע זייטן האָט מען זיי געבריינגט פאַרשידענע זאַכן און מ'האָט זיי צוגעהיטן. שאַפּיראָ האָט זיך אפילו אויפגעזעצט, געשמייכלט און נאָך געקלערט ווי אַזוי ער וועט זיך נעמען מיט פרישע כוחות צום לעבן. ער איז אָבער פּלוצים אָפּגעשטאָרבן שטיל, מיט זיין גוטמוטיק און האָפערדיק שמייכעלע,

וואָס איז אים נאָך געבליבן, נאָך אַלעמען, אויף די ליפּן און קליינע וואָנ־סעלעך...

זיין בעטל־שכן און פריינט, סטאַראָבינסקי, האָט באַלד נישט געהאַט קיין חשק זיך צו ווערן קעגן טויט. ער איז געלעגן און מיט קלאָרע גע־דאַנקען אַליץ צוגעזען און צוגעהערט. ווען מען האָט אים עפּעס אַריינגע־ברענגט, האָט ער ביטולדיק אַ מאַך געטון מיט דער האַנט. ער איז נאָר געוואָרן באַרעדעוודיקער. האָט ער געגומען דערציילן פון זיין פריערדיק לעבן, זיך אינטערעסירט מיט דעם וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט און מיט באַרעכנטקייט אָפּגעוואַרט דעם סוף. נאָר ווען שאַפּיראָ איז גע־שטאָרבן, האָט ער צוגעמאַכט די אויגן און צוריק געוואָרן שווייגעוודיק. זיינע אויגן האָבן זיך ווידער אַוועקגעצויגן ווייטער פון זיין גוף און פון באַראַק־צימערל, ווי ער וואָלט וועלן זיך מיטרייסן וואָס שנעלער אין עפּעס אַ וווייטן „אַהין" — צו וועלכן די כוחות גייען אויס פון בענק־שאַפט. אויך דאָס אויסגיין איז ביי אים צוגעגאַנגען רואיק, אָן אַ געשריי און אָן אַ פּיפּס...

זייביידע האָט מען געמאַכט לוויות, ביז צום קאַסטן נעבן דעם קלאָ־זעט. אַ מנין פריינט האָבן זיך אַרומגעשטעלט. עמעץ האָט עפּעס געוואָלט זאָגן און איבערגעריסן אין מיטן. האָט אינזשיניער באַרטמאַן נאָר אויסגע־זוכט אַ קליין פלעשעלע און מעבעלע האָט מיט כתיבה־שריפט אויסגע־ציקלט דעם נאָמען אויף פּאַפּיר. דאָס האָט מען צוגעבונדן בגנבה צו סטאַ־ראָבינסקיס אויסגעדאַרטער האַנט. טאָמער וועט עמעץ אַמאָל גראָבן אין דער ערד, אַרום סקאַרזשיסקאָ און אָנטרעפן זיך אויף מענטשלעכע ביי־נער, זאָל ער כאָטש וויסן דעם נאָמען פון איינעם, וואָס האָט דאָ אַמאָל געלעבט. דערנאָך האָט מען אַרויפגעלייגט דעם גוף אויפן גאַנצן באַרג טויטע און דער בעל־עגלה האָט אַ שמיץ געטון די פערד...

ד

די קאָמענדאַנטין האָט געוווסט, וואָס זי זאָגט. ווי נאָר די עפּידעמיע האָט זיך אָנגעהויבן, האָט זי באַצייטנס געוואָרנט:

— די דייטשן וועלן נישט דערלאזן... אכט הונדערט מענטשן פעלן אין פאבריק און דאך גיט מען פאר זיי ברויט, ווי פאר לעבעדיקע! איך וועל דא גארנישט קענען העלפן. עס וועט געשען, ווי שטענדיק אין אזא פאל. איך וויים שוין אויך, אז אין צוויי וואכן ארום קומט אן א גרויסער טראנספארט פון טויזנטער מענטשן... קענען זיי ווידער מאכן די אלטע קונץ און איך טאר דערביי נישט זאגן קיין ווארט...

טאקע א פאר טעג נאך סטאראבינסקים טויט זענען אריינגעפארן די גרויסע לאסט־אויטאס אין לאגער אריין. די קאמענדאנטין מיט עטלעכע פאליציי האבן צוגעפירט די ווערקשוץ מיט די פאר דייטשן ביז צום באראק פון די קראנקע. אין איין האלבער שעה האט מען זיי אלעמען ארויסגעטריבן און ארויפגעזעצט אויף די וואגנס. עס איז גראד געווען פאר מיטאג. ווער עס האט געקענט, איז אליין ארויפגעקראכן. צו די וואס האבן זיך נישט געקענט רירן פון די געלעגערס — האט די פאליציי געמוזט כאפן עטלעכע יידן, מען זאל זיי ארויסטראגן.

אין לאגער איז דאס מאל געווען שטיל. די מענטשן פון דער נאכטשיכט האבן זיך באהאלטן אין די באראקן און נישט געוואלט ווייזן זיך אין די אויגן מיט זייער חושכדיק געשטאלט. מען האט געשמועסט אז עס וועט פארפעלן צום קאנטיגענט. אין דער שפיץ פון די געסלעך זענען געשטאנען קליינע גרופקעלעך פאליציי, וואס זענען געווען אויסערן דינסט און געשמועסט צווישן זיך וועגן פארשידענע זאכן. זיי האבן אפילו איינגעהאלטן עטלעכע מענטשן, וואס האבן געמוזט ערגעץ נויטיק גיין און זיי נישט געלאזט צוריק אין באראק. דאס האט דער וואך־פירער, שומאן, אויסגעדריקט זיין כעס, פארוואס דא איז פלוצים אזוי טויט, אזוי ווי אלע וואלטן אויסגעשטארבן... האבן זיי באקומען א באפעל צו מאכן צוריק א נארמאלע באוועגונג. א פאליציאנט איז אפילו געקומען אויסזוכן מעכעלען, מיט א באפעל פון ווייזנבערגן, אז ער זאל גיין צונעמען דאס מיסט פון לאגער. מעכעלע האט געמוזט נעמען די אייזערנע וואגאנעטקע און מיט איר זיך ארויפרוקן צום שפיץ לאגער, נעבן שפיטאל. דאס האט דער וואכפירער געדארפט זען, אז די ארבעט גייט נארמאל. באלד האט מען

ארויסגעטריבן נאָך אַ גרופּקע יידן, וואָס האָבן דערווייל געמוזט טראָגן די ברעטער פון די באַראַקן.

אַקעגנאיבער האָט מען שוין געהאַלטן ביים פאַרענדיקן דאָס ארויפ־לאָדן די מענטשן. די קאָמענדאַנטין איז געשטאַנען שטיל און מיט איר גומענעם שטעקן אָנגעוויזן, ווי אַזוי מען זאָל אויסשטעלן די מענטשן ענ־גער אויף די אויטאָס, און עס זאָל זיין פּלאַץ פאַר אַלעמען. מעכעלע איז געשטאַנען פון ווייטנס, געשאַרט מיט דעם שווערן שויפל אין די בערגלעך שמוץ און זיך איינגעהערט צו אַלץ, וואָס מען קען נאָר פון דאָרט דערהערן. אָבער די קראַנקע אַליין האָבן נישט געשריגן, אפילו נישט גע־וויינט. ערשט ביים סאַמע סוף האָט אַ געוואַלט אויפגעריסן די לופט. דאָס האָט דער סאָקאָלאָווער זיך באַהאַלטן אונטער אַ בעט און איז אַנטדעקט געוואָרן אין דער לעצטער מינוט. די פּאָליציי האָט אים געוואָלט שלאָגן, צו באַווייזן די שומרים אַז זיי האַלטן אָרדענונג. אָבער שומאַן האָט זיי געגעבן אַ צייכן נישט צו שלאָגן:

— ער גייט שוין סיי־ווי... זאָל ער האָבן רואיק!

אָבער דער סאָקאָלאָווער האָט שוין געהאַלטן ביי אַן אַנדער מין שרייען, וואָס האָט גאָרנישט געהאַט קיין שייכות מיט די דראָאונגען. דאָס האָט ער געדאַרפט ארויסוואַרפן פון זיך דעם לעצטן כח זיינעם און דאָס לעצטע ברעקל דראַנג צום לעבן. איז ער נאָך געשטאַנען איינגע־פּרעסט צווישן אַלע איינגעשוויגענע און זיין קול האָט זיך געריסן צו יענ־נער זייט דראָטן, ווי ער וואָלט דאָ געווען אַלעמענס שרייעוודיקער שליח־צבור. ערשט אַן ארויפגעשפּרונגענער ווערקשוץ האָט אים שטיל געמאַכט. מיט אַ קאָלבע־קלאַפּ איבערן קאָפּ.

פון ווייטנס האָט מען נאָך געהערט, ווי שומאַן טרייסט מיט עפּעס די קאָמענדאַנטין:

— די צווייטע וואָך ברענגט מען שוין אַנדערע... אַ פּאָר טויזנט... יענע זענען אַלע געזונט... מען מוז מאַכן פּלאַץ פאַר זיי...

די וואַרקאָוויטשין האָט זיך געמאַכט נישט־וויסנדיק און מיט אַ גע־לאַסן קול אים איבערגעפרעגט:

— און וווהין פירט מען זיי, הער וואַכפירער!?

שומאנס הייזעריק קול האָט אָפּגעענטפערט גלייכגילטיק:

— צו דער קיך...

באַלד האָבן זיך די לאַסט־אויטאָס צערעוועט און גענומען שלעפּן 180 מענטשן צו יענער זייט טויער און צו דער אַנדערער זייט לעבן. פון דער מחנה אַרויס האָט זיך גענומען הערן דעם סאָקאָלאָווערס באַנייטער פּישטש, וואָס האָט זיך באַלד צוזאַמענגעגאָסן און פאַרלוירן געגאַנגען מיט דעם אויפגעוואַכטן געשריי פון דער גאַנצער עדה. מעכעלע האָט פאַרלוירן דעם געדאַנק, דער שויפל איז אים אַרויסגעפאַלן פון האַנט און ער איז געבליבן שטיין פאַרגליווערט און מיט משוגענע אויגן נאָכגעקוקט די אויטאָס, וואָס האָבן זיך אַדורך אַ וועג צווישן די צוויי שורות באַראַקן...

VI

יענעם טאָג האָט אָבער די פאַבריק פון ווערק צע געקענט זען אַ בילד, וואָס קיין מענטשלעכער מח איז זיך נישט מסוגל אויסצומאָלן.

אויף די לאַסט־אויטאָס האָט מען אַרויפגעזעצט אַלעמען, מלבלען, קאַצן און נאָך עטלעכע פּאָליציי. זיי האָבן געדאַרפט העלפן ביים האַלטן אָרדע־נונג צווישן די געפירטע צום דערשיסן. ווי נאָר דער אויטאָ האָט זיך אַרויסגערירט פון טויער, זענען אַלע צוריק שטיל געוואָרן. כל זמן זיי זע־נען געווען אינעם שטח פון לאַגער, האָט נאָך דער לעבנס־אינסטינקט גע־שפּירט אַ שטיקל האָפענונג און אַרויסגעשריגן, כאָטש דער געדאַנק איז שוין געווען פּאַראַליזירט. אינעווייניק זענען דאָ נאָך יידן, וואָס לעבן דער־ווייל... קען נאָך פּאַסירן אַ נס און מען קען נאָך אין איין רגע צוריק ווערן, ווי אַלע אַנדערע דאָ. ווי נאָר דער טויער האָט זיך צוגעשלאָסן הינטער זיי, איז שוין די האָפענונג אויסגעלאָשן. האָבן אַלע צוריק באַקומען די גלייכ־גילטיקע רו פון רעזיגנירן. טייל האָבן אפילו אָנגעהויבן צוריק צו טראַכטן מיטן שכל און געפונען אַ טרייסט דורך שלום מאַכן מיטן גורל.

איין פּאָליציאַנט, וואָס איז געזעסן אויף איינעם פון די אויטאָס, האָט שפּעטער דערציילט מעכעלען זיין שמועס מיט איינעם פון די קראַנ־קע. יענער האָט גאָר אין דעם געזען אַ גוטע זאַך. ער האָט עס אים געגעבן צו פאַרשטיין מיטן שכל:

— סיי ווי בין איך באשטימט צום טויט. ווען נישט ד אָ ס, וואָלט איך זיך געמאַטערט דאָרט און וואָלט געשטאָרבן אין דער שטיינ־קעריי. דערנאָך וואָלט מען מיך אַריינגעשליידערט און איך וואָלט גאָר נישט געזען און געהערט... אַזוי בין איך ביז דער לעצטער מינוט מיט אָפענע אויגן. ביז צום סוף, וועל איך אַלץ זען און הערן. איך וועל אפילו פריער אָנקוקן מיין אייגענעם קבר, שפּירן די לעצטע רגעס פון לעבן אויף דער פרייער לופט, מיט אַן אָפן מויל און לעבעדיקע חושים... איך ווייס, אַז איר קוקט אויף מיר מיט אַ געפיל, אַז דאָס רעדט אַ משוגענער. איך אָבער ווייס שוין יאָ וואָס איך זאָג. איך האָב גענוג געטראַכט וועגן דעם, דערפאַר פאַרשטיי איך מיינע ווערטער. איר אָבער זענט נאָך איצט נישט מסוגל זיי צו פאַרשטיין...

ווען די צוויי מאַשינען זענען געקומען אויפן מיטן שטח פון דער פאַבריק, האָט שומאַן זיי געהייסן זיך אָפּשטעלן. קיינער האָט נישט גע־ווּסט, וואָס דאָס באַדייט. נאָך גרעסער איז געווען די פאַרוואונדערונג, ווען ער האָט געהייסן אַראָפּטרייבן אַלע מענטשן פון די מאַשינען... וואָס קומט דאָ פאָר? איז ער משוגע געוואָרן? אָדער אפשר איז ד אָ ך איינמאָל געשען אַ גרויסער נס? עמעצער פון דער מחנה האָט גענומען שרייען פריידיק־ווילד און נאָך אים האָבן אַנדערע זיך גענומען פאַרגיין אין עקזאַלטירטע געשרייען. געציילטע זענען אַראָפּגעשפּרונגען און געוואָלט פאַלן צו שומאַנס פוס און זיי קושן פאַר גדולה... די גרעסטע טייל איז אָבער געבליבן צעחושט און אַן פאַרשטאַנד געוואַרט, ביז מען וועט זיי אַראָפּרייסן מיט כח...

דאָס איז פּונקט געווען נעבן דער זעקסטער האַלע און דער קיך. שו־מאַן האָט געהייסן די גאַנצע גרופּע זיך אויסשטעלן אין דער ריי, נעבן דער קיך. זיין קול איז געווען קאַלט און טרוקן, ווי שטענדיק:

— עס איז פאַר מיטאָג. איצט זענען נאָך די מענטשן הונגעריק און דעם היינטיקן טאָג זענען זיי נאָך צוגעשריבן צום חשבון... מוז מען זיי אָפּגעבן דאָס, וואָס זיי קומט נאָך...

און פון אַלע זייטן האָבן זיך הונדערטער פּאַליאַקן פון די האַלעס און ווייניקע יידן צוגעקוקט, ווי מען טיילט אויס טויטע מענטשן זייער

חלק זופּ ביי דער טיר פון דער קיך... דער פּינקטלעכער שומאַן האָט קיין ליגנט נישט געזאָגט, ווען ער האָט געענטפערט דער קאָמענדאַנטין, אַז מען פירט זיי צו דער קיך...

די מענטשן האָבן זיך דערוויל פאַרגעסן. ווען זיי האָבן דערזען די קעסלען, פון וועלכע עס האָט זיך געטראָגן אַ קנוילקע פּאַרע, האָבן זיי זיך אַריינגעקוועטשט אין דער ריי און מיט הונגעריקן גיר זיך געריקט איינער נאָכן אַנדערן צו דעם קוכער מיטן טייל־לעפל אין האַנט... זיי האָבן זיך אפילו געשטויסן, געזופּט מיט אַ קרעכץ דאָס קאַכיקע קלעפּעכץ פון די זשאַווער־שאַבלען און געוואַרט אויף נאָך...

ביי שומאַנען איז אָבער די צייט ענג געוואָרן. האָט ער געגעבן אַ באַפעל און שוין האָט מען זיי געטומען אַרויפגעוואָרפן צוריק. טייל האָבן נאָך ביים קריכן אויף דער מאַשין נישט אַרויסגעלאָזט דאָס בלעכל פון האַנט... ערשט ווען די טרומייטערן האָבן געגעבן דעם לעצטן סיגנאַל און די געפּראַפּטע כלים האָבן אַ ריר געטון, האָט זיך אויפגעהויבן אַ שוידער־לעך געשריי, וואָס האָט געשפּאָלטן די וועלט... איצט האָבן זיי געשריגן ווי נאַר־וואָס פאַרמשפּטע פונדאַסניי...

דאָס ערשטע מאָל און דאָס איינציקע מאָל האָבן דאַן אפילו דייטשע מייסטערס אַוועקגעדרייט די אויגן און אַ סך פּאָליאַקן האָבן זיך צע־וויינט... דאָס האָט אָבער געדויערט געציילטע סעקונדן. באַלד זענען די צוויי געפּאַקטע, מאַשיניקע טייוולאָנים פאַרשוונדן פון אויג און איבער־געלאָזט נאָך זיך וואָלקנס מיט שטויב.

אין לאַגער איז אָבער צוריק רואיק געוואָרן. די קאָמענדאַנטין איז אַרומגעגאַנגען תיכף נאָך דעם און געשריגן, מיטן זעלבן קול ווי תמיד, פאַרוואָס דאָ איז שמוציק אין יעדן ווינקל. קויפּמאַנס וואָגן איז ווידער אַריינגעפאָרן מיט רעש און געפּילדער און ווי יעדן טאָג האָבן זיך אייך היינט אַרומגעשטעלט הונדערטער מענטשן וואַרטן. בלויז אין דער לופט האָט געפעלט דאָס געשריי פון סאָקאָלאָווער, וואָס האָט דאָ עטלעכע חדשים געפּלאָנטערט אַרום דעם וואָגן.

קאפּיטל זעקס און צוואַנציק

I

אין געוועלנלעבע צייטן גייען אויך איבער דער וועלט פאַרשידענע דורות. אַ וועלט מיט יונגע מענטשן רוישט, לעבט און זוכט צו דערגרייכן אַלץ וואָס זיי זעען. עס גייען אָבער אַוועק לאַנגע יאָרן און זיי ווערן אַלט, שטאַרבן אויס און מאַכן פּלאַץ פאַר אַ נייעם דור, וואָס קומט אַרויס פון זייערע לענדן. דאָס איז נישט קיין נייעס, זינט וועלט איז וועלט.

אויך אין ווערק צע איז דאָס זעלבע. אויך דאָ זענען פאַראַן דורות, ווערק־צע־דורות, וואָס לעבן אָפּ זייערס און גייען אַוועק. דאָ אָבער גייט עס צו זייער שנעל: אַמאָל נאָר געציילטע טעג און העכסטנס — נאָר אַ פּאָר וואָכן אָדער חדשים. די וואָס קומען נאָך זיי, שטאַמען נישט אָפּ פון די פריער־אָפּגעשטאָרבענע, נאָר ווערן געברענגט פון גאָר אַנדערע ערטער.

די ערשטע גרופּע געקומענע זענען שוין לאַנג אַוועק צו זייער רו. גע־ציילטע נאָך האָבן זיך אַרומגעדרייט און דערציילט זכרונות פון די ערשטע צייטן. און דאָס איז ערשט געווען מיט אַכצן חדשים פריער. אויך פון דער צווייטער ריי געקומענע זענען די גרעסטע טייל שוין געלעגן צוגע־דעקט מיט ערד... און אַזוי די ווייטערדיקע. איצט איז געקומען די ריי אויף דעם טראַנספּאָרט פון מאַידאַנעק. ערגעצווו האָבן זיך שוין געפּאַקט די צוגן מיט נייע מענטשן און דאָ האָט שוין אַ מכשף־גורל אויסגערוימט דעם גרעסטן טייל פון די פריערדיקע. יעדן טאָג, ווען מעבעלע האָט גע־פירט דאָס צוזאַמענגעזאַמלטע מיסט צום קאַסטן, איז ער צוגעגאַנגען צו די טויטע און זיי געקוקט אין די פּנימער. אַלע טאָג האָט ער געזען ווי דער ק. ל.־טראַנספּאָרט ווערט ווייניקער און ווייניקער... פון די אַכט הונ־דערט מאַידאַנעקער האָבן נאָך געלעבט הונדערט מיט פופציק. אַזוי האָבן געזאָגט די שורות, אינעם לאַגער־בוך פון ביוראָ.

אויפכאַפּנדיק די טויטן פון יעדן איינעם באַזונדער האָט מעבעלע געקענט זען קלאָר, ווי יענע ווערטער, וואָס דער פּאָליציאַנט קאַץ האָט פון זיך אַרויסגעברענגט, האָבן זייער שרעקלעכן אמת אין זיך. יאָ, דער

גרויסער שגעון פון דער וועלט גייט דערוויל פארלוירן אָן אַ חשבון. מען ווייסט נישט און מ׳קען נישט וויסן, ווי אַזוי עס ווערט דאָרט ערגעצווו באַרעכנט די גרויסע זינד פון דער גאַנצער וועלט. אָבער דאָ און דאָרט גיט אַ פּיק אַרויס אַזאַ קליינע געשעעניש, וואָס באַווייזט אַז ערגעצווו פירט זיך נאָך דער גענויער חשבון מיט יחידים... עס ווערט באַצאָלט און אויסגעגליכן...

אַ סך פנימער אין טויטן־קאַסטן האָבן עס אים שטיל אַרויסגעשריגן, כאָטש ער האָט אין אַזעלכע מינוטן זיך דאָס נישט געוואָלט קלאָר מאַכן... טאַקע אין איינעם פון יענע טעג האָט ער זיך אָנגעשטויסן אין אַזאַ באַגעגעניש:

ווען ער איז פאַרקראָכן טיף צווישן די ביימער, האָט ער זיך אָנגעטראָפן אין אַן אויסגעדאַרטן מענטש, וואָס איז געלעגן אונטער אַ שאָטן פון אַ ריזיקן בוים און געקרעכצט. ס׳איז געווען איינער פון די פּיקרינער, ביי וועלכן די צעגליטע זון האָט אַרויסגעצויגן פון די שטויביקע בגדים אַ גיפטיקן ריח. ער איז געלעגן אָנגעלענט מיטן קאָפּ אויף איין האַנט און געקוקט אויף די גרעזעלעך קעגנאיבער די אויגן זיינע און דאָרט עפּעס אַריינגעיאָמערט מיט אַ צעבראָכן קול. ווען מעכעלע איז פאַרביי נעבן אים, האָט זיך יענער אויפאַמאָל אַ ריס געגעבן פון אָרט:

— מעכעלע!

און מעכעלע איז שטיין געבליבן פאַרשטאַרט. ער האָט אים דערקענט און נישט געוווסט, וואָס צו טון. זאָל ער צוגיין אָדער אַנטלויפן ווייטער? יענעמס שטעכיק־פאַרווייינט אויג האָט אים באַצוווּנגען:

— מאַרקאָווסקי?

יענער האָט זיך אַ קרום געגעבן:

— יאָ, געדענקסט? דער זעלבער!

אין איין מינוט זענען פאַר מעכעלען אויפגעשוווּמען אַ סך זכרונות פון אַמאָל... ווי קען דאָס זיין? איז עס ערשט געווען מיט איין יאָר צייט צוריק? עס קען דאָך נישט זיין! דאָס האָט שוין געמוזט זיין מיט צענדליקער יאָרן פריער! אָבער די צייט לאָזט זיך נישט נאַרן: זיי זענען ערשט איבער פיר חדשים אין ווערק צע... אין מאַידאַנעק זענען זיי אויך געווען

געציילטע זיבן װאָכן! און מיט אַ טאָג פריער, פאַרן געשיקט װערן קיין מאַידאַנעק, איז נאָך דער מאַרקאָװסקי געװען דער מעכטיקער קאָמענדאַנט פון לאַגער און געהאַט אין דער האַנט דאָס לעבן און טויט פון הונדערטער מענטשן... איז עס דער זעלבער סקעלעט, װאָס ליגט דאָ איצט אויפן גראָז און קוילערט זיך פון שװערע קראַמף־װייען?

ערשט מיט זעקס חדשים פריער איז מאַרקאָװסקי אַרומגעגאַנגען אין שענסטן אנצוג, מיט די זעלבע גלאַנציקע שטיװל, װאָס די געשטאַפּאָ־לייט, געשלאָגן, געריטשעט... טאָ װי אַזױ ליגט ער דאָ איצט, אַזאַ אַנ־דערער און דאָך דער זעלבער!?

מאַרקאָװסקי פאַרשטייט איצט פון װאָס מעכעלע קען דאָ טראַכטן און ער קרעכצט אַרוים:

— יאָ־יאָ, דער זעלבער... נאָר אוים מענטש! נאָך אַ טאָג־צװיי, העכסטנס דריי... מער נישט... זעסט?

און ער שאַרט אַרויף די שמאַטעס איבער זיינע פיס. זיי זענען גע־פּלאַצט, אָנגעשװאָלן... ער װיל נאָך עפּעס זאָגן און קען נישט. טרערן שטיקן אים. שטייט שוין מעכעלע איינגעבויגן איבער אים און װייסט נישט, אויב ער זאָל אים טרייסטן אָדער נישט... אויב ער מעג אים זאָגן אַ גוט װאָרט, אויב ער װעט עס קענען... נאָר איצט דאַרף מאַר־קאָװסקי רעדן. הערט ער אים. און יענער װיל זיך איצט אָפּרעכענען מיט דער װעלט, אין מעכעלעס אויערן אַריין:

— דו זעסט, מעכעלע? ד אָ האָבן זיי די מאַכט! קוק נאָר אָן װי די פּאָליציי אַרבעט דאָ מעשים... טיילמאָל ליג איך דאָ אין מיינע גע־האַקטע װונדן און זע, װי זיי שלעפּן אַריין די מיידלעך אין די ליידיקע באַראַקן, שלאָגן... האַלטן זיך גרוים... און אַז זיי זעען װי עס ליגט דאָ, נישט־װייט, אַ פּיקרינער — װאָס װייסן זיי? אַ מוזולמען... און פאַרטיק! אוי, װען זיי זאָלן שכל האָבן און צוקומען אַ רגע צו דעם סקעלעט — װאָלטן זיי געהאַט װאָס צו הערן!... איך װאָלט זיי דערציילט, װי אַזױ איך האָב ערשט מיט אַ נאַכט פריער, פאַר מאַידאַנעק, געהאַט דאָס שענסטע מיידל פון אונדזער לאַגער... און װעלכע נישט? איך זאָל נאָר געװען װעלן! ד ו װייסט דאָך יאָ!... און װיפיל גאָלד מיט דאָלאַרן האָב איך עס אי־

בערגעלאָזט אין מאַידאַנעקער באָד! זיי פאַרמאָגן עס דען אַלע? און ווי אַזוי מ׳האָט פאַר מיר געציטערט, געדענקסטו? ווי לאַנג איז עס דען גע־ווען? מאָ וואָס איז פון דעם אַלעמען? האַ? צו וואָס האָט עס מיר גע־טויגט? עס וואָלט גוט געווען, ווען דו רופסט מיר צו די באַנדע... דעם קאָ־מענדאַנט אַליין... כ׳האָב שוין קיין כח נישט צו קריכן... איך וויל אים נאָר זאָגן, ווער איך בין געווען... נישט באַרימען זיך... אָך און וויי... נאָר דערציילן אים און זאָל ער עס ג ע ד ע נ ק ע ן ! וויסן זאָל ער! מאָרגן קען איך שוין פאַרשטומט ווערן...

מעכעלע האָט געפינטלט מיט די אויגן. מאַרקאָווסקיס רייד האָבן ביי אים אַרויסגערופן צוריק די זכרונות פון יענע צייטן. ער האָט ווידער אַמאָל דערזען י ע נ ע ם אַרבעטס-קאָמענדאַנט און דערביי צוריק באַ־מערקט די פּנים-ענלעכקייט ביי דעם, וואָס ליגט דאָ אַנטקעגנאַיבער... ביי־טערע ווערטער רייסן זיך ביי אים, ווילן אַרויספאַלן מיט אַ שפּיי אויף יע־נעמס פּנים... אָבער ער כאַפּט זיך באַלד: ס׳איז דאָך נישט יענער! דאָ ליגט דאָך אַ פּיקרינער... אַ הונגעריקער פּיקרינער, וואָס גייט היינט אָדער מאָרגן שטאַרבן! איינער פון די לעצטע מאַידאַנעקער... צוימט ער עס! איין אין זיך.

נאָר אינעווייניק אין האַרץ וויל אַ קליין פראַגעלע נישט צורו לאָזן, רייסט זיך געוואַלדיק אַרויס פון מעכעלען, גלאַט אַזוי אָן קאָנטראָל:

— און... איר געדענקט... פּאַניע מאַרקאָווסקי... ווען איך בין קראַנק געווען אויף טיפוס! איר האָט מיך דאַן געשלאָגן... גאָר שטאַרק גע־שלאָגן, פאַרוואָס די הענט ציטערן מיר ביי דער אַרבעט... איר האָט גע־וואָלט מיך איבערגעבן דער ס. ס. און געמאָלדן דעם געשטאַפּאָ־שלעגער... איר דערמאָנט זיך?

אויף מאַרקאָווסקיס געל פּנים האָט זיך אַ רויטער שאָטן אַ ריס געטון און צוריק פאַרזונקען אונטער דער געלער הויט. ער האָט נאָך געוואָלט עפּעס זאָגן און אָפּגעהאַקט. אויך מעכעלע האָט זיך פּלוצים פאַרשעמט. דאָ ליגט פאַר אים אַן אויסגעמאָגערטער, אַ געשטאָרבענער... און ער דרייט זיך נאָך דאָ אַרום מיט כח אין די הענט, ער קען נאָך אַרומלויפן, אַרבעטן און זוכן אַ קאַרטאָפל־שאָל... ווי אַזוי זשע מעג ער דאָ גאָר פאַרלאַנגען

פון יענעם יושר און דערמאָנען אים זאַכן פון א ווייטן אמאָל, ווען א גע-זונטער אויסגעפּרעסענער קאָמענדאַנט האָט זיך ארומגעדרייט אויף זיין אָרט, מיט א שטעקן אין די געזונטע פויסטן?

ער ווייסט נישט ווי אזוי, נאָר ער האָט זיך פּלוצים דערפילט שול-דיק פאַר יענעם. ווער ווייסט? אפשר האָט ער מיט זיינע ווערטער געגעבן דעם האלב-טויטן מארקאָווסקי נאָך א קלאַפּ און וועט דערנענטערן זיין סוף? מעבעלע האָט זיך דערשראָקן און געוואָלט אנטלויפן. ער האָט עס אָבער נישט געקענט. אנשטאָט דעם האָט ער זיך גאָר אראָפּגעלאָזט אויף דער ערד און זיצן געבליבן.

פון דערווייטנס האָט עס אָנגעטראָגן ווייזנבערגן. ער האָט געזען מע-בעלען און זיך צוגעלאָזט נענטער מיט א געשריי:

— אָט זיצט ער גאָר דאָ, דער מיוחס!? דאָס וואָס איך האָב דיך געהייסן, האָסטו שוין געמאַכט, אָדער נישט? האָ? זיצט ער גאָר און טענהט מיט א פּיקריניאַזש... וואַרט, א שלאַק וועט דיך שוין טרעפן!...

מעבעלע איז צעטומלט געוואָרן און נישט געוווּסט וואָס צו זאָגן. בלויז מארקאָווסקי האָט זיך אויפגעזעצט, אָנגעקוקט שאַרף ווייזנבערגן און גיפטיק-קלאָר ארויסגעצישעט מיט זיין געניטן פּויליש:

— א פּיקרינער איז אויך א מענטש, הער קאָמענדאַנט... אַלנפאַלס איז ער עס געווען אמאָל!

איידער ווייזנבערג האָט נאָך באוויזן עפּעס צו זאָגן, האָט נאָך מע-בעלע צוגעגעבן:

— מיר קענען זיך שוין לענגער... ערשט מיט א קורצער צייט צו-ריק איז ער געווען דער ק אָ מ ע נ ד אַ נ ט פון מיין לאַגער... היינט גייט ער אוים ביי דער פּיקרין...

מעבעלע איז אפילו גאָרנישט אויסן געווען, נאָר גלאַט אזוי געזאָגט, בכדי צו באַקרעפטיקן מארקאָווסקיס פאַר ווערטער... ווייזנבערג זאָל זיי בעסער פאַרשטיין... אָבער יענער איז געבליבן שטיין ווי געטראָפן פון א דונער:

— וו אָ אָ אָ ס !?

נאָר מארקאָווסקיס אויגן האָבן שוין אָקעגנגעגלאַנצט שפּאָטיש,

גלייך צו אים אין די אויגן אריין און ער איז צעמישט געוואָרן. קענטיק אַז דאָ האָט ביי אים אויפאַמאָל אַ זעץ געטון אַ מחשבה אין קאָפּ ווי מיט אַ האַמער... שוין ווי אָן געדאַנקען האָט ער נאָר עטלעכע מאָל איבער־געפרעגט מעכעלקען, מיט אַרויסגעקראָכענע אויגן:

— דו קענסט אים טאַקע? טאַקע? נו... קאָמענדאַנט געווען?...

און נישט וואַרטנדיק אויף קיין ענטפער האָט ער גענומען אַוועק־לויפן מיט וואַקלדיקע טריט, ווי ער וואָלט מער נישט געקענט צוימען זיי־נע לאַנגע, באַשטיוולטע פיס.

II

אין יענעם פריערדיקן לאַגער, ווו מעכעלע האָט געטראָפן מאַר־קאָווסקין, איז ער געווען אַ מאָלער אין אַ ווערקשטעטל און מאַרקאָווסקי דער קאָמענדאַנט איבער אַלע אַרבעטס־פּלעצער. דאַן האָט ער געוועל־טיקט אָן רחמנות. ער האָט געהאַלטן, אַז קראַנקע מענטשן, וואָס האָבן נישט קיין כח צו אַרבעטן, דאַרפן אויך נישט לעבן. פון זיין פּויזנער געגנט האָט ער מיטגעבראַכט אַ סך האַס צום סתם־ייד. ער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַן אינטעליגענטן אַסימילאַטאָר און אויך באַשולדיקט די יידן פון די קליינע שטעטלעך, אַז צוליב זיי ליידט ע ר, ליידן אַנדערע, אַלע... האָט ער זיך שנעל איינגעלעבט מיט די דייטשן, געהיטן זיך צו רעדן נאָר פּויליש און געוואָרן מיט אַלע געשטאַפּאָ־לייט אַ היימישער מענטש. די מאַכט איז אים לייכט אָנגעקומען און ער האָט זי שווער אויסגענוצט, אַרויסגעצויגן פון איר אַלץ, וואָס עס לאָזט זיך נאָר...

אין איין פּינטל האָט זיך אָבער ביי אים די גאַנצע צייט אויפגעהיט דאָס מענטשלעכע: זיין ברודער. יענער איז געווען דאָס פאַרקערטע פון אים: אַ קליינגעוואוקסיק, דערשראָקן און שטיל מענטשל וואָס האָט קיין פליג אויף דער וואַנט נישט גערירט. דער ברודער האָט געהאַלטן אין איין קרענקען און מער געלעגן ווי אַרומגעגאַנגען. האָט אים מאַרקאָווסקי גע־היטן ווי אַן אָנדענק פון זיין גאַנצער משפּחה, באַשטעלט מיידלעך וואָס

זאָלן אים צוהיטן, קאָכן יויכלעך... און ער אַליין איז ביי אים אָפּגעזעסן גאַנצע שעהען און צערטלעך אין אים אַריינגערעדט. אין מאַידאַנעק איז אָבער דער שטילער, פלעגמאַטיש-פּאַרטמטער ברודער אויפגערודערט געוואָרן. דער באַוווסטזיין, אַז איצט קען אים שוין זיין מעכטיקער ברודער נישט שיצן, האָט אים געמאַט פאַר אַן אַנדער מענטש. דאָ האָט זיך גאָר מאַרקאָווסקי פאַרלוירן. דאָס איבערגיין פון אַזאַ לוקסוס צו די מאַידאַנעקער קלעפּ איז פאַר אים געווען צו־האַסטיק און ער איז אַריינגעפאַלן אין אַן אַפּאַטיע... האָט דער קליינער ברודער אָנגעהויבן זוכן, נישטערן און אויך דעם ברודער אַריינרוקן אַן איבריק שטיקל ברויט.

ווען זיי זענען אָנגעקומען אין ווערק צע, האָט שוין מאַרקאָווסקי דאָ אָנגעטראָפן אַ גאַנצע קאָמענדע צו וועלכע זיין שטאַלץ האָט אים נישט געלאָזט זיך בויגן. ווען מען האָט ביידע ברידער גראָד צוגעטיילט צו אַ לייכטער אַרבעט, האָט ער זיך מורא געהאַט צו רירן פון אָרט. ער האָט זיך שוין אָפּגעוווינט פון ריזיקאַלישע שפּרינגען, וואָס שמעקן מיט סכנה. דערפאַר אָבער איז דער ברודער באַלד געוואָרן אַ געניטער לאַגערניק. האָט ער דאָ איבערגענומען די ראָל פון אַ פאַרזאָרגער און אַפּטרופּוס איבער מאַרקאָווסקין.

דערנאָך, ווען עס איז ענג געוואָרן מיט מענטשן און מ'האָט זיי ביידע אַריבערגעוואָרפן צו דער פּיקרין, איז אויך געשען אַ מאָדנע זאַך: ער, דער הויכער און געזונטער, האָט זיך איינגעבראָכן באַלד די ערשטע טעג. דער שטויב, די אַרבעט און די געשרייען האָבן דעם שטענדיק־אָפּגעפּוצטן גלאַט־ראַזירטן מאַרקאָווסקי אַריינגעוואָרפן אין אַ פאַרצווייפלונג. דערפאַר אָבער האָט זיך זיין ייִנגערער און שוואַכער ברודער אַרויסגעוויזן פאַר אַ גאַנצן גבור. אים האָט די אַרבעט ביים געלן טויט נישט איינגעבראָכן. ער איז גאָר געוואָרן פלינקער, רירעוודיקער און אומעטום אָנגעשלאָגן. עס האָט זיך אויסגעוויזן, אַז דאָס וויל ער זיך אָפּנעמען פאַר יענער צייט, ווען דער ברודער האָט פון אים געמאַכט אַ הילפלאָזן, קראַנקן מענטש... ער האָט אָנגעהויבן האַנדלען, מיט וואָס עס לאָזט זיך, געכאַפּט אומעטום אַ ברעקל און זיך געטיילט מיטן ברודער, צווישן די ביימער, מיט יעדן ביסן... אויך דאָס האָט ווי געטון מאַרקאָווסקין; נאָר זיין טבע

צו שווייגן האָט אים דאָס אויך געצוווּנגען אַריבערצוטראָגן, כאָטש זיין שטאָלץ האָט אים אינעווייניק צעריסן...

איצט, ווען מעבעלע האָט אים אָנגעטראָפן, איז דער ברודער געווען ביי דער אַרבעט. ער האָט אויף אַ שנעלן אופן זיך צוגעפּאַסט צו דער פאַר־סמטער לופט און זיך געהאַלטן. בלויז ער, מאַרקאָווסקי האָט מער נישט געקענט גיין צו דער אַרבעט. די סעלעקציע האָט ער אויסגעמיטן. ער האָט אָבער געוווּסט, אַז ס'איז שוין נישט אויף לאַנג. דערפאַר האָט ער כאָטש געוואָלט זיך אַרויסרעדן אין גאַנצן פאַר מעבעלען:

— דו מיינסט אַז איך בין טאַקע אַזאַ חיה? נאָר גאָרנישט... ס'איז געווען אַזאַ פאַרפירעניש! אַ גאַנץ לעבן האָב איך זיך געריסן עפּעס צו זיין, אָנפירן, הערשן... איך בין געווען אַ פעאיקער מענטש און וואָלט גע־קענט אָנפירן מיט גרויסע זאַכן... האָט מען מיך נישט צוגעלאָזט! נאָר ווען איך בין אַריינגעפאַלן אין לאַגער, האָב איך געשפּירט אַז א י צ ט איז דער איינציקער שאַנס! כ'האָב זיך נאָר געוואָלט אַ שפּיל טון אביסל מיט מאַכט, וויסן דעם טעם דערפון... מער גאָרנישט. אָבער דערנאָך האָט עס פאַרשכורט. איך האָב געזען אַ סך מעגלעכקייטן צו דערגרייכן און זיי אָנ־געננומען. דערפאַר האָט מען געמוזט באַצאָלן! אויב נישט — איז דער טויט. און וואָס דו האָסט נאָר דערגרייכט — איז עס זיס געווען, האָט עס פאַרשכורט און דו האָסט געוואָלט אַלץ מער און מער... אָט אַזוי איז עס געשען... דערנאָך ווייסטו דאָך...

אויף אַ מינוט האָבן זיך זיינע ברייט־תאַוודיקע ליפּן הנאהדיק צע־שמייכלט, ווי ער וואָלט דאָ איצט, ביים דערמאָנען זיך, ווידער איבער־געלעבט אַזאַ זיס פאַרגעניגן, צוליב וועלכן עס האָט זיך געלוינט. באַלד אָבער איז ער צוריק פאַרשאָטנט געוואָרן:

— ערשט איצט פאַרשטיי איך עס! איך בין דאָך אַ פאַרשאָלטענער! ווער עס קען מיך נאָר פון פריער — וויל אין מיין זייט נישט קוקן... עט־לעכע פיקרינער פון מיין האָלע האָבן מיך נאָך דערקענט און געהאַלטן מיר אין איין דערגיין די יאָרן:

— פאַרוואָס ביסטו דאָ נישט קאָמענדאַנט, האַ? אַזוי שמעקט דיר דער שטויב פון די קאַסטקעס? וואָס זאָגסטו דערצו, פריצל? פאַרוואָס

שאפסטו דיר נישט קיין גומען שטעקעלע, האַ? און זע נאָר וואָס פאַר אַ שיינע מיידעלעך דאָ זענען פאַראַן! פאַרוואָס גייסטו נישט כאַפּן כאָטש איינע? גיי, נעם דיר כאָטש איין און איינציקע! דו ווילסט נישט? אוי-וויי, אויס קאַוואַלער אין שטיוול... נ'ווי איז מיר נעבעך...

אַט אַזוי האָט מען אים געדרייצט, געפּייניקט... און ער האָט גע־שפּירט ווי דאָ ערשט, איז ער געוואָרן אויף אַן אמת פאַרהאַסט... דאָרט האָט מען נאָך דרך־ארץ געהאַט פאַר זיין מאַכט, פאַר די בגדים זיינע... יענעם איז עס געקומען! איצט אָבער, זעט מען אין אים אַן אָפּגעריסע־נעם, פאַרמיאוסטן אויסוואורף! און צו אַזעלכן טשעפּען זיך אַלע מיט דער גאַנצער גאַליקייט... האָט ער דאָ ערשט פאַרלוירן דעם גאַנצן חשק צום לעבן... נאָר דאָס האַרץ וויינט, רייסט שטיקער... איז ער דען אַזוי שלעכט געווען? דעם ברודער האָט ער דאָך נאָר געראַטעוועט דערפאַר, וואָס ער איז געווען קאָמענדאַנט. דאָס איז נאָר איינס און צווייטנס...

אָבער דאָ האָט מאַרקאָווסקי זיך פאַרקייכט און געוויזן מיט דער האַנט צו זיין באַראַק. מעכעלע האָט פאַרשטאַנען: די פּיקרינער אַרבעטן ווינציקער שעהען און דער ברודער זיינער וועט שוין באַלד קומען... וויל ער, אַז מעכעלע זאָל אים צופירן אַהין...

מעכעלע האָט אים פאַרזיכטיק אָנגענומען ביי דער האַנט, אויפגעג־שטעלט אים און געפירט מיט גלאָסענע טריט צו זיין באַראַק. פון וויטנס האָט ער נאָר באַמערקט, אַז וויזנבערג קוקט זיך צו, ווי אַזוי ער פירט אים, מיט פאַרריסענע אויגן. ביי דער שוועל האָט מאַרקאָווסקי צוריק באַקומען דאָס לשון. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט, אָנגעקוקט מעכעלען און האַסטיק אַ זאָג געטון:

— פונדעסטוועגן... זיי מוחל פאַר יענעם... זעסט דאָך, ווי אַזוי איך זע אויס... ס'איז שוין דאָ ווער עס זאָל מאַכן די רעכנונג... און דער עיקר: דו לעבסט דאָך, ביסט געזונט... וואָסזשע האָב איך דיר געטון? וואָס שפּילט אַ ראָל אַ פעטשל אָדער צוויי אין אַזאַ ים פון שחיטות? קום צו נאָכאַמאָל, געדענק...

מעכעלע איז אַוועק שווייגנדיק און געזוכט אַן אָרט, וווּ ער זאָל קע־נען רואיק איבערזען די נייע געדאַנקען, וואָס זענען אים באַפאַלן אויפ־אַמאָל...

III

אין א פּאָר טעג אַרום איז ווייזנבערג אַריינגעפאַלן צו מעכעלען אין באַראַק אַריין און אים האַסטיק א צי געטון:

— דו... ווייז מיר אים... איך קען אים נישט דערקענען...

מעכעלע האָט זיך נישט געקענט כאַפּן וועמען ער מיינט. ווייזנבערג האָט אָבער געברענט פון א פּלוצים־באַפאַלענער אידעע און ער האָט גענומען זיך בייזערן אויף זיין שטרענג, אָפּגעהאַקט לשון:

— וואָס מאַכסטו זיך תמעוואַטע? ד יי ן קאָמענדאַנט מיין איך! א שאָד... נישט געוווסט פריער! מעכעלע האָט זיך שווייגנדיק אַרויסגעלאָזט און ווייזנבערג איז אים נאָכגעגאַנגען. אין דרויסן האָט זיך די פאַרנאַכטיקע זון שוין אַראָפּגעלאָזט איבער די הכנעהדיקע דעכלעך און געשפּריצט מיט רויטלעך־פאַרגעלטע פונקען. דער פיקרין־באַראַק האָט אויסגעזען נאָך טרויעריקער ווי אין מיטן טאָג. ווען מעכעלע איז אַריין אין באַראַק אַריין און נאָך אים דער קאָמענדאַנט, האָבן זיך אַלע א ריס געטון פון די קויטיקע געלעגערס. א גאַנצע מחנה אָפּגעריסענע שאָטנס זענען געבליבן זיצן פאַרגליווערט, מיט אויפגעריסענע מיילער. ווייזנבערג האָט פון זיך קיין קלאַנג נישט אַרויסגעברענגט. מעכעלע אויך נישט. ער האָט נאָר געזוכט מיט די אויגן צווישן אַלע און נישט געפונען דעם, וואָס ער דאַרף... בלויז איין פיקרינער האָט זיך נישט אויפגעזעצט און מעכעלע האָט אים נישט געקענט זען. ער איז דערפאַר צוגעגאַנגען נענטער צום געלעגער און זיך איינגעקוקט אין אים. ס'איז געווען מאַרקאָווסקים ברודער.

מעכעלע האָט אים לייכט א ריר געטון:

— אייער ברודער איז נישטאָ?

יענער האָט זיך אויפגעזעצט, דערקענט דאָס פּנים און זיך געוווּנדערט, וואָס מעכעלע פרעגט אים גאָר אַזעלכעס:

— אה? ניין.

ווייזנבערג האָט זיך א רודער געטון:

— וואָס הייסט נ י ש ט אָ ? כ'האָב דאָך אים ערשט נישט לאַנג געזען?

ער האָט דערביי אַ קוק געטון אויף מעכעלען מיט אַ פּאָר פרעגנ־דיקע, פאַרגאַסענע אויגן.

איצט האָט מעכעלע פּלוצים אַלץ פאַרשטאַנען. מאַרקאָווסקיס ברו־דער האָט אָבער וועגן דעם נישט געלאָזט טראַכטן. ער האָט אָפּגעענט־פערט קורץ:

— מען האָט אים אָוועקגעפירט היינט אינדערפרי, פאַניע קאָמענ־דאַנטשיע...

ווייזנבערג האָט זיך אומזיניק צעכעסט:

— וואָס הייסט אַ וו ע ק ג ע פ י ר ט ? גלאַט גענומען און אַוועקגעפירט!?

דער קליינער מאַרקאָווסקי האָט זיך אָבער גאָרנישט געמאַכט פון יענעמס מטורפן בייזערן זיך. ער האָט נאָר פּאַמעלעך, פלעגמאַטיש אויס־געציילט די ווערטער פון מויל, ווי איינער וואָס היט זיך נישט אַרויס־צוגעבן פון זיך צופיל ווערטער:

— ער איז נעכטן פאַרנאַכט געשטאָרבן... מען האָט אים מער נישט געקענט האַלטן... פאַניע קאָמענדאַנט...

עס האָט אויסגעזען, ווי ער וואָלט זיך געוואָלט פאַרענטפערן, נישט פאַר ווייזנבערגן נאָר פאַר זיך, אָדער גאָר פאַר אַן אומגעזעענעם, וואָס שטייט דאָ און פרעגט אויך, פאַרוואָס דער ברודער איז דאָ מער נישט פאַראַן...

ווייזנבערגן האָט אָבער דער צאָרן אַ פּאַק געטון:

— אַז...זוי! „געשטאָרבן"... „האָט מען נישט געקענט האַלטן!"... אַ וואַזשנע נייעס האָט ער מיר דאָ אַנטדעקט! געשטאָרבן... נישט געקענט האַלטן... איי־ווויי, שוין איינמאָל אַ חכמה!

אין מיטן נאָכקרימען יענעם האָט ער זיך אַ כאַפּ געטון און אַ הילך געטון אויף מעכעלען:

— קום!

זיי זענען אַרויס און אָפּגעגאַנגען עטלעכע טריט שווייגנדיק. דער־נאָך האָט זיך ווייזנבערג אָפּגעשטעלט:

— טאָקע אַן אמתער קאָמענדאַנט געווען?

מעכעלע האָט געשאָקלט מיטן קאָפּ:

— יאָ... מיטן גאַנצן לאַגער רעגירט... און געווען אַנגעטון — ווי אַ לאָרד...

ער האָט זיך אָפּגעשטעלט. אָבער ווייזנבערג האָט אים אונטערגע־טריבן:

— דערצייל ווייטער... דערצייל!

און מעכעלע האָט אים געשילדערט די גאַנצע ראָל מאַרקאָווסקיס, דעם דאָרטיקן לאַגער... און ווייזנבערג האָט זיך דערביי אָנגעלענט אין אַ וואַנט און געהערט, אַלץ אויסגעהערט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם. ווען מע־כעלע איז שטיל געבליבן, האָט ער זיך אַ ריס געטון אַ גערירטער פון אָרט:

— אַ מענטש האָט קיין מזל נישט געהאַט... ווען איך זאָל דאָס געווען וויסן... מנע! קום!

איצט איז שוין ווייזנבערג געלאָפן פאָראויס ביז צום פיקרין־באַראַק. ער איז אַריין און צוגעלאָפן צום קליינעם מאַרקאָווסקיס בעטל:

— דו ביסט זיין ברודער?

יענער האָט איינשטימיק געשאָקלט מיטן קאָפּ. ווייזנבערג האָט אים באַטראַכט פון קאָפּ ביז די פיס, גלייך ווי ער וואָלט געזוכט פעסטצו־שטעלן, אויב דאָס איז טאָקע אַן אַמאָליקן קאָמענדאַנטס ברודער אָדער נישט... דערנאָך האָט זיך זיין הויכע פיגור איינגעבויגן איבער יענעם:

— דו זאָלסט יעדן פאַרנאַכט צוקומען צו מיר... הערסט? וועסט באַקומען ברויט... זופּ... דערנאָך וועט מען ווייטער זען... האָסט פאַר־שטאַנען?

און איידער יענער האָט נאָך באַוויזן צו באַגרייפן, וואָס מען זאָגט אים, איז שוין ווייזנבערג געווען אויף דער אַנדערער זייט שוועל, נישט זע־ענדיק מער קיינעם. אפילו אין מעכעלען האָט ער פאַרגעסן...

נאָך פון יענעם טאָג אָן האָט ער אויפגעהערט צו רודפן מעכעלען, ווי ער וואָלט מורא געהאַט, אַז ער זאָל דאָ פאַר אַלעמען נישט אַנטדעקן

דעם סוד, וואָס פון אַ לאַגער־קאָמענדאַנט האָט עס געקענט ווערן אפילו דאָ, אין ווערק צע...

ער האָט אויך געדענקט אַריינצוטראָגן די ערשטע טעג שטיקער ברויט אינעם נעגל באַראַק אַריין און אַ לאַנגע צייט האָט ער מאַרקאָווס־קיס ברודער אָפּגעוואַרט ביים טויער און אים גלייך אַוועקגערופן צו זיך, געגעבן אים עפּעס און צוריקגעשיקט אין באַראַק אַריין.

דער קליינער מאַרקאָווסקי האָט נישט געקענט פאַרשטיין מיט וואָס ער האָט עס פּלוצים זוכה געווען דערצו... אויך די פּאָליציי האָט קיין ענטפער דערויף נישט געקענט געפינען...

IV

אין יענע טעג פון דער טיפוס־עפּידעמיע, ווען הונדערטער מענטשן זענען געפאַלן אין משך פון געציילטע טעג, האָט אויך דער קאָמענדאַנטין געטראָפן אַן אומגליקלעכע פּאַסירעניש. זי האָט זיך מיטגעבראַנגט נאָך פון שטאָט אַ קליינטשיק הינטעלע. איז דאָס געוואָרן איר ליבלינג. איר טעכ־טערל, די עלף־יעריקע ווילדע שיינהייט מיט די ערשטע סימנים פון לײדנ־שאַפט און געוואַלט, האָט ממש מיט דעם הינטעלע זיך נישט געשיידט. אַ גאַנצן טאָג האָט מען עס געהאַלטן אין איין קאָרמען מיט די בעסטע זאַכן. פאַרן הונט האָט מען געבראַנגט שטיקער פלייש פון שטאָט און פאַר אַלעמען אין די אויגן האָט מען אים געלייגט שטיקער ברויט און קוכן...

פון אַלע זייטן האָבן זיך צוגעקוקט די פּיקרינער און טראָטילער און מקנא געווען רעקסן. נישט איינער האָט דערביי אַ זיפץ געגעבן:

— זעסטו... איז אַ כלב באַשערט אַזאַ גוטס! האָב א י ך דען נישט געקענט באַשאַפן ווערן אויף זיין אָרט?

נאָר דער הונט אַליין האָט זיך ווייניק געמאַכט דערפון. ער האָט געגעסן, וואָס מען האָט אים דערלאַנגט, פעט געוואָרן און אויסגעוואַקסן. אָנגעהויבן האָט ער ווי אַ קליין הינטל, וואָס קען קוים עפּענען דעם פּיסק און אַביל טון מיט אַ דין צעריסן שטימעלע. דאָס צערטלען אים פון אַלע

קאָמענדאַנטן און די קינדער זייערע האָט אים אָבער צוגעגעבן חוצפּה. דערצו איז ער אויסגעוואַקסן, באַקומען לייב אויף זיך און דאָס בילעריי איז ביי אים געוואָרן גראָב און אויסגעשטאַנען. האָט ער אָנגעהויבן נאָכ־מאַכן די באַלעבאַטים זיינע. ווען ער האָט געזען פאַרבייגיין אַן אָפּגעריסענעם מענטש, האָט ער גענומען האַווקען און וואַרפן זיך. דערביי האָט ער אָבער פאַרשטאַנען צו לעקן דער קאָמענדאַנטינס מיידעלע די הענט און טוליען זיך חניפהדיק צו ווייזנבערגס שטיוול... איז נישט קיין וווּנדער פאַרוואָס דער כּלב איז ווייט דערגאַנגען. אים האָט מען געשלעפּט אומעטום, געגלעט, געפּאַשעט... און די קינדער האָבן אים אָנגערייצט אויף פאַרבייגייענדיקע, וואָס זענען אַנטלאָפן מיט געשריי און דאָס קליינוואַרג האָט זיך געווײלט דערביי. דער הונט האָט שוין אין זיך איינגעזאַפּט אַ היבש ביסל ווערק־צע־לופּט און האָט, זעט אויס, פאַרשטאַנען, ווו ער געפינט זיך. געבילט און אָנגעפאַלן איז ער נאָר אויף די, ביי וועמען עס האָבן אַרויסגעקוקט שטיקער נאַקעט לייב פון די שמאַטעס. צו גוט־אָנגעמוענע האָט ער זיך אונטערלעקעריש צוגעשאַרט און געוואַרט הכנעהדיק אויף אַ גלעט...

איז אויך קיין וווּנדער נישט געווען, פאַרוואָס ער איז אַזוי שנעל חשוב געוואָרן ביי די איינוווינער פון ווייסן הויז. דערפאַר אָבער האָבן די לאַגער־מענטשן צו אים געטראָגן אַ שטאַרקע שנאה. וואָס מער ער איז גרויס און פעט געוואָרן, אַלץ מער האָבן אים די אויגן געשטאָכן פון אַלע זייטן. טייל האָבן אים נישט נאָר פיינט געהאַט, נאָר ער האָט אין זיי דערוועקט אַ ספּעציעלע תאווה...

מעבעלעס בן־עיר, דער יונגער פערד־טרייבער בעניעק, האָט שוין אין לאַגער אַלץ אויסגעפּרובירט. ער האָט שוין געאַרבעט ווי אַן אייזל, געוואָרן פויל און מאַנקרירט... דערנאָך האָט ער גענומען גנבענען און די פּאָליציי האָט אים איינמאָל געפּאַקט און אונטערגעהאַקט די זייטן. זייט דאַן איז ער געשוואָלן געוואָרן און זיך קוים געשלעפּט צו דער אַרבעט. פאַרנאַכט, ווען ער איז געקומען אין לאַגער אַריין, האָט ער זיך אויסגעזוכט אַן אָרט, נישט ווייט פון פּאָליציי־באַראַק און געקוקט, געזוכט מיט די אויגן... דאָס האָט ער געזוכט דעם הונט. שעהען לאַנג האָט ער אַזוי

געקענט אפזיצן צוזאמען מיט אנדערע, קוקן ווי דער הונט טראגט זיך פריילעך ארום מיט א שטיק פלייש, אדער ברוגז אין מויל און דערביי פלעגט כעניעק זיך גאווערן פאר די אנדערע:

— וואס ווייסט איר, וואס ווייסט איר דען!? איך קען זיך אויף הינט... אליין געהאט זעקס שטיק, ווי די רוחות... אזוי ווי איר זעט מיך לעבן! נאר איר זענט א י ם מקנא, איר וואלט כאטש געוואלט אריין אין זיין הויט אריין... אבער איך טראכט: אי, ווען איך באקום אים אריין אין די הענט אריין! עס וואלט געווען א געבראטנס, אז עס וואלט פאר־שמעקט דעם גאנצן לאגער!...

ער האט געוואוסט, כעניעק, אז ער וועט לאנג נישט אנציען. די גאנ־צע גבורה זיינע איז פון אים אנטלאפן. ער איז געבליבן ביי א פאר שווערע פיס און אנגעבלאזענע הענט. אויך דער לעצטער שארף פון יונג, געזונט בלוט האט זיך קוים געהאלטן אין אים. דערפאר אבער האט זיין גאנצע פאנטאזיע פארכאפט דער הונט רעקס. פון אים האט ער געחלומט ביי טאג און ביינאכט, געהאלטן אין איין טענהן, אז פארן טויט מוז ער זיך נאך אנעסן מיט פלייש... און טאקע? אז דא דרייט זיך ארום אזא באשעפעניש, פאשעט זיך און טוט גארנישט — רייצט עס, קאכט אויף די בלוטן מיטן לעצטן זאד...

ער וואלט זיך אויף אים געווארפן... ער ווייסט ווי אזוי מען פאר־נארט א כלב אין א זייטיק ווינקל פון א לײדיקן באראק, מען דערשטיקט אים און פארטיק! האבן אים אבער אנדערע געווארנט פון אלע זייטן:

— דו, ס'וועט זיין ווי דיינע יאר, אויב דו וועסט צופיל פלאפלען... די הויט וועלן זיי פון דיר שינדן! פרווו נאר זיך דערנענטערן...

איז ער אפגעזעסן, כעניעק. נאר מען האט געזען, ווי ער גייט אוים נאכן הונט און זיין פעט, אויסגעפאשעט לייב.

דער הונט האט דערפאר פארלוירן די לעצטע סכנה און זיך ארומגע־דרייט חוצפהדיק איבערן הויף. עס האט זיך אויסגעוויזן ווי מיט זיין יעדן האווקע שרייט ער, רייצט זיך מיט וועמען:

— איך ווייס וואס איר טראכט פון מיר... איר ווילט מיך אוועק־לייגן, צערייסן... כ'ווייס! נאר דאס וועט איר נישט דערלעבן. איך בין

דאָ אַ מיוחס, מיך שיצט מען... קוקט זשע ווי איך רייב מיינע סעודות — און זאָלן אייך די אויגן איבערגיין פון קנאה און פאַרדרוס... האָ־האָ!

נאָר אויך זיין סוף איז געקומען אומדערוואַרט, אין אַ שיינעם און ליכטיקן טאָג. וואָס פאַרשטייט אַ הונט? ער האָט זיך שוין צוגע־וויינט צו בילן אויף אַלעמען און קיינער זאָל אים גאָרנישט טון דערפאַר; מען זאָל אים נאָך גלעטן, שטופּן גוטע זאַכן אין מויל אַריין און אויס־צערטלען יעדעס ביינדעלע מיט גלאַטע קינדערישע הענטלעך... ווי אַזוי זשע זאָל ער פאַראַנען, אַז אויך אים קענען דראָען געפאַרן?

זענען גראָד פאַרבייגעגאַנגען צוויי טאָמערישע זעלנער, פונעם וולאַ־סאָוו־לעגיאָן, וואָס מען האָט נאָר־וואָס געברענגט צופירן. זיי האָט מען איבערגעגעבן דעם לאַגער און די פאַבריק, צו היטן זיי פון אויסן, פאַר אַלערליי פאַרפאַלן. האָבן זיי פאַטרולירט טאָג און נאַכט אַרום די דראָטן. פאַר זיי איז דאָס אַלץ נאָך געווען ניי, אינטערעסאַנט... האָבן זיך די צוויי פאַטרולאַנטן אָוועקגעשטעלט ביי די דראָטן און געקוקט, באַטראַכט דעם טויער און געוואָלט זען, וואָס די מענטשן אינעווייניק טוען. ס'איז גראָד געווען אַ נאָכמיטאָג, ווען די גאַנצע נאַכט־שיכט האָט זיך געלייגט שלאָפן און אויסער דער פּאָליציי האָט מען קיינעם נישט געזען. די צוויי קינ־דער, ווייזנבערגס און פעלאָס, האָבן עפּעס געפונען אַ בלעכענע מציאה און פאַרגעסן אַ מינוט אין דעם הונט. איז רעקסן געוואָרן לאַנגווייליק. ס'איז נישט געווען אויף וועמען אַ האַווקע צו טון. פּלוצים האָט ער דער־זען צוויי פרעמדע מענטשן, וואָס שטייען און גלאָצן אויף אים מיט די אויגן. איז ער אויפגעטרייסלט געוואָרן פון זיין דרימל און זיך אַ וואָרף געטון צו די דראָטן...

זיין בילעריי איז די צוויי לייט געפעלן. האָבן זיי גענומען שאָסלען מיט די פּאַלעס, עפּעס שרייען צו אים, ער זאָל זיך נאָך מער רייסן... דער הונט איז שוין באַלד הייזעריק געוואָרן פון רעווען און האַווקען. ער האָט מיט די לאַפּקעס גענומען ציען ביי די דראָטן און זיי צוריקכאַפּן צע־שטאָכענע... דערנאָך האָט ער גענומען שפּרינגען אין דער הויך, וואַרפן זיך צום טויער און איז זיך פאַרגאַנגען אין אַ יללה... די צוויי לייט איז נמאס געוואָרן דאָס רייצן זיך מיט אים. האָבן זיי געמאַכט אַ פּאָר שריט

און געלאָזט זיך גיין. רעקס איז אָבער שוין אריין אין אַ רציחה. זעענדיק זיי אַוועקגיין, האָט עס אים פאַרדראָסן און אפשר איז אים באַנגיק גע־וואָרן, וואָס דאָ וועט באַלד ווערן צוריק טויט, שטיל... און ס'וועט אפילו נישט זיין אויף וועמען זיך צו בייזערן. האָט ער אָנגענומען נייע כוחות און פאַרגאַנגען זיך אין אַזאַ געהוילעריי, וואָס האָט געבוירערט אין די אויערן...

די צוויי טאַטערן האָבן זיך צוריק אָפּגעשטעלט און זיך עפּעס מיישב געווען צווישן זיך... פּלוצים האָט די שטילקייט פון הויף זיך אויפגע־טרייסלט פון אַ שאָס. באַלד איז געקומען נאָך איינער... רעקס האָט נאָך באַוויזן זיך ווייטיקדיק צו צעיאָמערן... ער האָט געקוויטשעט, געדרייט זיך און זיך איבערגעקוליעט עטלעכע מאָל. דערנאָך איז ער שטיל גע־בליבן. די סאָלדאַטן זענען דערווייל רואיק אַוועקגעגאַנגען.

באַלד זענען געקומען אָנצולויפן די צוויי מיידעלעך פון ווייסן הויז. זיי האָבן גענומען רייסן זיך די האָר, געוואַלדעווען און וואַרפן זיך אויף דער ערד... נאָך זיי איז אָנגעקומען צו לויפן פעלאַ, ווייזנבערג און די גאַנצע משפּחה... זיי זענען אַלע געווען פאַרצווייפלט. עס האָט אָבער גאָר־נישט געהאָלפן. רעקס איז איצט געלעגן רואיק און זיך אפילו אויף קיי־נעם נישט אומגעקוקט... האָט די קאָמענדאַנטין זיך נאָר ווילד צעשריגן אויפן פּאָליציאַנט ביים טויער, געדראָט אים מיטן ערגסטן, דערפאַר וואָס ער האָט דערלאָזט צו דעם... עס האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן! נאָר די קינדער האָט מען נישט געקענט באַרואיקן. דער גאַנצער הויף איז פול געוואָרן מיט זייער יאָמערן.

אַלע וויכטיקע זאַכן האָט מען שטיין געלאָזט אין אַ זייט. צוויי פּיק־רינער האָבן געמוזט טראָגן דעם טויטן הונט ביז נאָך די באַראַקן, הינ־טערן פענצטער פון דער קאָמענדאַנטין. דאָ האָבן זיך צונויפגעזאַמלט די גאַנצע קאָמענדע און עטלעכע מענטשן האָבן אויסגעגראָבן אַ פיין קבֿר. ביים געוויין פון די קינדער האָט מען דאָרט אַריינגעלייגט רעקסן און אַרומגעצוימט דאָס אָרט מיט אַ פּלויטל. פון ערגעצוווּ האָט מען פאַר־שאַפט בלומען און אַוועקגעלייגט אויף דעם באַגרעבעניש. דערנאָך האָט

מעבעלע געמוזט אָפּשמירן די ברעטלעך מיט פאַרב און אָנשרייבן אַ ווייס שילדל, וואָס זאָל דערציילן, ווער דאָ ליגט באַגראָבן...

ס'איז געווען די איינציקע באַגרעבעניש, וואָס מעבעלע האָט גוזען מאַכן אין ווערק צע, מיט קינדעריש געוויין, באַגלייטער און בלומען... דער קבר פון דער וואַרקאָוויטשינס הונט... אביסל ווייטער איז געלעגן אַ פולער קאַסטן מיט טויטע מענטשן, צו וועלכן קיינער האָט קיין בליק נישט געטון...

מיט דעם האָט זיך עס אָבער נישט געענדיקט. צומאָרגנס באַלד אין דער פרי איז אַלץ געווען אויפן אָרט. דאָך האָט בעניעק, פעלדמאַנס בן־יחיד, דערקענט אַז דאָ האָט מען עפּעס גערירט פון אָרט... באַלד זענען אָנגעלאָפן די קאָמענדאַנטין, די קינדער, פּאָליציי, רעניא מיטן דאָקטאָר האַנדל... און דערצו אַלע נאָענטע צו דער פּאָליציי־משפחה... אויך קויפ־מאַן איז געקומען צו לויפן פון באַראַק. זעענדיק צוליב וואָס דער אַנגע־לויף איז דאָ, האָט ער בייז אַ שפּיי געטון אין דער לופט:

— מנע! קיין וויכטיקערס איז שוין דאָ נישט אוועקגעקומען... איד־יאָטן!

און אוועקגעשפּאַנט צוריק אויף זיינע לאַנגע פיס. דערפאַר אָבער זע־נען אַלע שטיין געבליבן אויפן אָרט און געפאָרשט מיטן אויג, נישט וויסנ־דיק וואָס צו זאָגן. בלויז פעלאַ האָט אַ קאָמאַנדעווע געטון:

— אויפגראָבן!

ס'האָט נישט געהאָלפן די קינדערס געוואַלדן. דאָס פלויטל איז צע־טראָטן געוואָרן, די בלומען זענען צעריבן געוואָרן אונטער די טריט און דאָס קברל האָט זיך געעפנט... נאָר דער הונט איז דאָרט מער נישט גע־ווען...

איבער אַלע באַראַקן האָט מען געזוכט, געננישטערט און צו גאָר־נישט זיך דערפאָרשט. ווי אַזוי מען האָט געקענט מאַכן ביינאַכט אַזאַ ריזיקאַלישע אַרבעט, אונטער „איר" פענצטער — האָט קיינער נישט גע־קענט קלוג זיין. עמעצער האָט פאַרוואָרפן אַ וואָרט, אַז מען האָט געזען דעם הויכן שמעון שאַפּיראָ זיך דרייען דאָרט גאָר שפּעט... ער איז אַ

קצב... און דערצו ברענגט ער יעדן טאָג פעטע זופּן פון פאַבריק, וואָס ער אַליין קאָכט אויס אין דער קעסלערײַ און פאַרקויפט לויט פּאָרציעס...

האָט מען פאַרנאַכט אים אָפּגעוואַרט, שמועגען... ער איז ווי שטענדיק געגאַנגען באַלאָדן מיט שטיקער פלייש און ביינער... עס האָט נישט געהאָלפן זיינע טענות, אַז דאָס זענען ביינער פון פערד... זאָל מען, אדרבא, זען דאָס פלייש! זאָלן עס אָנקוקן מבינים!

פון אַלע זייטן האָט מען געזוכט דעם שולדיקן. די בלוטן האָבן אַזוי אויך געקאָכט פון אומגעדולדיקן וואַרטן אַ גאַנצן טאָג... נו, איז ער גע־קומען! אָבער דאָס שלאָגן פון יעדן באַזונדער האָט נישט געהאָלפן. שמעון האָט זיך אַרויסבאַקומען פון זייערע הענט און פאַר זיין מחנה ווייבער געהאַלטן אין איין איבערהזרן, אַז ד אָ ס וועט ער נישט שענקען... בלוט וועט זיך גיסן, אַזוי ווי עס האָט זיך פון אים געגאָסן! האָט דער כעס זיך געמוזט ביי זיי אָפּקילן... „זי" האָט אפילו איינגעזען, אַז מ׳מוז גיין אָפּקילן דעם הויכן שמעון... מען קען גאָרנישט וויסן!

נאָר מיט אַ צוויי טעג שפּעטער האָט ווער געמאָלדן דער פּאָליציי, אַז איינער פון דער האַלע 53 איז אַהיימגעקומען נעכטן מיט מאָגן־קרעמפּן פון פאַבריק... ער האָט זיך איבערגעגעסן, האָט ער דערציילט, מיט פלייש... ווי עס קומט צו יענעם אָפּגעריסענעם, שטענדיק־הונגעריקן יונג אַזויפיל פלייש, ביז צום איבערעסן זיך, איז אַ סוד... פרעגן אים איז נישט מעגלעך געווען. ער האָט זיך געדרייט אין אַלע זייטן און געשריגן פון יסורים. ער וואָלט עס אויך נישט געווען דערציילט. די נשמה האָט זיך אויך פריער אין אים קוים געהאַלטן... ווער זשע קען עס וויסן? ערשט אין מיטן נאַכט איז ער שטיל געבליבן.

ווען די פּאָליציי איז אַריין אין יענעם באַראַק, איז שוין בעניעק גע־לעגן שטיל און גאָרנישט מער האָט אים נישט געקענט מאַכן רעדן. ער איז געלעגן מיטן פּנים אַרויף און אַ דערשטיקטע צופרידנקייט האָט נאָך געגליווערט אויף זיינס אַן אויפגעריסענער ברעם. ווי אַזוי ער האָט זיך באַוויזן איינמאָל דאָ אָנצוזעטיקן, איז שוין איצט געווען זיין פאַרשלאָ־סענער סוד. די פּאָר פּאָליציי־לייט זענען געשטאַנען און זייערע הענט האָבן זיך געוואָרפן, געריסן זיך... דאָס איז אָבער בעניעקן מער נישט אָנ־

געגאַנגען. זיין סוד, ווי אַזוי דאָס שטיקל כשופדיקע אַרבעט איז געמאַכט געוואָרן, האָט שוין קיינער ביי אים נישט געקענט אַרויסרייסן. מען האָט אפילו נישט געקענט וויסן אויף זיכער, אויב ער האָט געוווּסט דערפון. עפּעס אַ זייטיק מענטשל האָט אַ ברום געטון סתם אַזוי, אַבי צו זאָגן עפּעס:

— ער האָט געהאַט אַן אויג אויפן כלב...

באַלד האָט ער אָבער אַ בליק געטון אויף כעניעקס טויטן פּנים און דערשראָקן אָפּגעהאַקט אין סאַמע מיטן...

קאַפּיטל זיבן און צוואַנציק

I

מעכעלעס שילדלעך זענען שוין געווען צעהאַנגען איבערן גאַנצן לאַגער און קיין סך אַרבעט איז פאַר אים נישט געווען. ווייזנבערג האָט זי אָבער פאַר אים אויסגעפונען. ער האָט יעדן פרימאָרגן געמוזט אַרומגיין איבער די באַראַקן און אָפּשמירן די בעטן און די ווענט מיט קאַלך. דער־נאָך האָט ער גענומען דעם בעזעם און מיט נאָך צוויי מיטהעלפער גע־דאַרפט אויסרייניקן דעם שמוץ פון אַלע באַראַקן. ערשט דאַן, ווען דאָס מיסט איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן פון די צימערן, האָבן זיי עס געדאַרפט אוועקפירן מיט וועגעלעך ביז צום מיסטקאַסטן.

יעדן פרימאָרגן, ווי נאָר די טאָג־שיכט האָט זיך אַרויסגערוקט צו דער אַרבעט און די נאַכט־שיכט האָט געדאַרפט אָנקומען, איז מעכעלע אַרויסגעקראָכן מיט זיין עמער קאַלך און בעזעם איבער די באַראַקן. אומעטום זענען צוריקגעבליבן עטלעכע און יעדער איינער האָט געהאַט זיין געשיכטע צו דערציילן. איבערהויפּט די קראַנקע מיידלעך און פרויען. זיי זענען געלעגן אָפן, מיט נאַקעטע אָרעמס און שטיקער לייב און זיך אפילו נישט זשענירט פאַר דעם יינגל, וואָס האָט געהאַלטן אין איין דראַפּען זיך

אויף די פריטשן, שמירן דעם סופיט און דערנאָך אַראָפּשפּרינגען און אָפּוויערשאַרן דאָס מיסט פון אונטער די בעטן.

אויך מעכעלע האָט אין דעם נישט געזען קיין אויסערגעווײנלעכס. ער איז געקראָכן איבער די האַלב־נאַקעטע פרויען־גופים, זיי געהאָלפן אויפשטעלן און זעצן זיך, אָננעמען ביים נאַקעטן אָרעם און אַראָפּפירן זיי פון בעט. ער האָט זיך אפילו די ערשטע צייט געוווּנדערט, וואָס דאָס רודערט אים נישט אויף און ער טראַכט אפילו נישט, אַז דאָס איז וואָרעם, מיידליש לייב. דאָס איינדעקן זיך מיט אַלערליי שמאַטעס, צווישן אָנגעעיפּושטע קויקעס האָט פון זיי אָפּגעטריבן יעדן זכר פון פרויען־רייץ. ג ו פ י ם און ווייטער גאָרנישט. דער גלייכגילט צו דעם איז אפשר נישט געלעגן בלויז אין זיי נאָר אויך אין אים. ער האָט דאָ פאַרלוירן זיין גאַנצע בענקשאַפט צו מיידלעך און פרויען. ער האָט איינמאָל עפּעס געלאָזט אונטער רעדלמאַנס טיר, ווען פרעדזשאַ איז דאָרט געבליבן. יענץ געפיל איז געווען אַ דינס, אַן איידלס... אָבער אויך דער פליישלעכער רייץ איז דערמיט אַוועקגעפלויגן.

האָט טאַקע אַמאָל פּאַסירט: מעכעלע איז אַריין אין אַ פרויען־באַראַק. צוערשט האָט זיך אים אויסגעוויזן אַז קיינער איז נישטאָ. ער האָט דערפאַר אַראָפּגעוואָרפן פון זיך זיין רעקל און מיט אַ לייכטקייט אַרויפגעשפּרונגען אויף אַן אויבערשטער פּריטשע. ערשט ביים זיין אין דער הויך האָט ער דערזען, אַז אין אַ ווינקל ליגט אַן אויסגעדרייטער שאָטן, מיט צעוואָרפענע האָר. ביי מעכעלעס האַסטיקן שפּרונג האָט זי זיך אַ מרייסל געטון און אויפגעזעצט זיך... מעכעלע איז צעחושט געוואָרן פון איבעראַשונג. אירע לאַנגע האָר זענען געווען צעשויבערט און דיקע שטרויפעדעם זענען אין זיי געווען פאַרפּלאָנטערט. איר גאַנץ פּנים איז געווען דערשראָקן־פאַרפלאַמט און ס'איז קענטיק געווען, אַז זי האָט פיבער...

אין דרויסן האָבן די פּאָליציי זיך געיאָגט נאָך פאַרשפּעטיקטע און זיי געפירט מיט הויכע געשרייען צום טויער. קיינעם איז נישט איינגעפאַלן אַ בליק צו טון צום אָפּגעלעגענעם צימערל, ווו אַ פאַרגעסן מיידל ליגט אין היץ. מעכעלען האָט באַנג געטון, וואָס ער האָט זי אויפגעוועקט... זי קוקט אויף אים אַזוי דערשראָקן און דערביי מיט אַ פאַרנעפּלטער פרייד,

ווי אַ וויכטיקער גאַסט וואָלט זיך פּלוצים באַוויזן צו איר. מעכעלע האָט געזוכט ווערטער צום פֿאַרענטפֿערן זיך:

— איך בין דער מאַלער... איך מוז איבערשמירן די קראַנצן מיטן סופּיט... דער קאָמענדאַנט טרייבט... איך האָב נאָך עטלעכע באַראַקן צום קאַלכן...

ער האָט דערביי געמומען שנעל־שנעל פֿירן מיט דער גרויסער באַרשט איבערן סופּיט, ווי ער וואָלט דערמיט געוואָלט ווערן באַוויזן, אַז נאָר צוליב דעם איז ער אַזוי ווילד אַרויפֿגעשפּרונגען איבער די פּריטשן. דאָס מיידל האָט זיך צוריק אויסגעדרייט צו דער וואַנט און זיך איינגעטוליעט אונטער די שמאַטעס. אין באַראַק האָט געהערשט אַ שטילקייט. מען האָט נאָר געהערט דאָס שאָרכן פֿון דער באַרשט איבער די ברעטער. נאָר ווען מעכעלע האָט זיך צוגערוקט נענטער צום ליגנדיקן מיידל, האָט זי זיך רעשיק אויפֿגעזעצט. דער שמאַטע־צודעק איז אַראָפּגעפֿאַלן פֿון אירע נאַקעטע אַקסלען און אירע פֿיבערדיק־געררייצטע אויגן האָבן זיך איינגעגעסן אין מעכעלעס בלייך־געוואָרן פּנים.

אַ זיסער, דערשראָקענער שוידער איז אַדורכגעלאָפֿן איבער מעכעלעס גאַנצן, האַלב־נאַקעטן קערפּער. ערשט איצט האָט ער באַמערקט אירע גרויסע, טיפֿע אויגן. זי האָט האַסטיק אַ שאַר געטון די צעפֿלאָשעטע האָר און מעכעלע האָט אויפֿאַמאָל געזען אַז איר לענגלעך, בלאַס פּנים איז שיין. ער האָט זיך אַ וואַקל געטון און זיך געוואָלט צוריקציען. אין אירע אויגן האָט שוין געברענט אַזאַ פֿאַרבענקט משוגעת, וואָס קען שוין נישט און ווייסט נישט פֿון קיין גרענעצן. ווען מעכעלע האָט געמאַכט אַ טריט אויף צוריק, האָט זי אַ צאַפּל געטון. אַ ווילדע נישט־קלאָרקייט האָט מעכעלען אַ זעץ געטון אין קאָפּ און זיך צעלאָפֿן איבער די בלוטן מיט היץ און נייגעריקן שוידער. זי האָט אַזוי אויף אים געקוקט עטלעכע מינוטן ווי אַ פֿאַרגליווערטע. אויך מעכעלע האָט פֿון זיך נישט געקענט אַרויסברענגען דעם מינדסטן קלאַנג. זי איז די ערשטע געקומען צו זיך און זיך אומגעקוקט איבערן צימער. זי האָט קיינעם נישט געזען. איז זי געוואָרן רואיקער, כאָטש אין איר טון האָט זיך נאָך אַדורכגעוואָרפֿן אַ ווילד־געוואָרענער ציטער:

— איר זענט דאָך דער... װאָס האָט דאַן... בײם קאָנצערט...

מעכעלע האָט צעטומלט געשאָקלט מיטן קאָפּ, אױף צו באַשטע־טיקן. זי האָט עס אָבער אַזױװי נישט געזען. זי האָט נאָר אױסגעשטרעקט די האַנט און אים אַ צי געטון בײם קנעבל:

— זעצט אײך אַנידער... אָט אַזױ... נעבן מיר...

אירע אױגן האָבן איצט געשאָסן מיט פײער. מעכעלע איז געװאָרן אָנמעכטיק און זיך אַראָפּגעלאָזט נעבן איר. שיכור פון איר זיג, האָט זי שױן נישט געגעבן מיט איר שװאַכער שטים, נאָר באַפױלן:

— און איצט ציט זיך אױס ליגנדיק... אַזױ... איך װעל זיך אױס־ציען אין דער גאַנצער לענג... און איר אױך... און איר װעט אַזױ ליגן נעבן מיר...

מעכעלע האָט אָן געדאַנקען זי געפאָלגט. ער האָט זיך אױסגעצױגן נעבן איר און דערפילט װי דאָס פײער, װאָס יאָגט פון איר, װאַרפט זיך אַרײַן אין אים און רײַסט די אברים, אַלץ. פונעם אינעװײניקסטן שטור־רעם און צעפלאַקער איז ער געבליבן אַזױװי פאַראַליזירט. דאָס לעצטע פינטעלע באַװוסטזײַן אין אים האָט אים אָװעקגעצױגן אַביסעלע װײַטער פון איר. אַ קלײן ברעקל באַרעכנטקײט האָט זיך נישט געלאָזט דערשטיקן און אַ בױער געטון אין מוח:

— װאָס װעט דאָ זײַן? װאָס װעט זײַן? מען טאָר נישט...

דער אָטעם איז בײַ אים שװער געװאָרן און דעם גאַנצן קערפּער האָט אַרומגעכאַפּט אַ קאָכיקער שטײַף... דאָס מײדל האָט זיך עטװאָס אױפגעזעצט און אַריבערגעבױגן איבער אים. איצט האָט שױן אַלץ אין זײ און אַרום זײ געפלאַמט, געװױגט זיך, אַװעקגעפלױגן... זי האָט אױף אים געשאָטן מיט ברענענדיקן אָטעם און רײד. מעכעלע האָט שױן מער נישט געזען אירע אױגן נאָר צװײ גרױסע, גאָר־גרױסע און שװאַרצע רעדער פײער. שטיקער װײס־ראָזער רײץ האָבן אים צעפּיבערט, געצױגן ערגעץ גאָר־גאָר װײַט און אַזױ נאָענט... בלױז אירע רײד האָבן נאָר געװעקט אין אים דאָס לעצטע שטיקעלע װאַכקײט. ער האָט געהערט:

— ס'איז קײנער דאָ נישטאָ... קײנער אַזױ אַ גאַנצן טאָג... און איך האָב אַזױ מורא! איך װער פאַרברענט... איך װיל אַזױ שטאַרק עמעצן

אַנרירן פון דער נאָענט... מ'זאָל מיך אָנרירן, גלעטן... איך שטאַרב! טוליע איך זיך צו די ברעטער, צו די שמאַטעס און האָב אַליין זיך מורא אָנצו־רירן, כ'זאָל נישט משוגע ווערן... און פּלוצים קומט איר אַריין... אַ מענטש! גאָט ליבער! אַ מענטש וואָס פאַרשטייט אַזויפיל זאַכן! — — —

זי איז שטיל געוואָרן אַ ווייל און אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם. איר קול האָט זיך שוין געהאַט איינגעבראָכן און אָראָפּגעזונקען אין קוים־הערבאַ־רער שטילקייט. באַלד איז זי אָבער צוריק געוואָרן שרייאיק, באַפעלעריש:

— איר!... איך וויל גאָרנישט... לייגט נאָר אַרונטער אַביסל די האַנט הינטער מיין קאָפּ! איך וויל גאָרנישט מער, נאָר איין מאָל פילן ווי אַ יינגל ליגט נעבן מיר, גלעט מיך... גאָרנישט מער... איך וועל דאָ סיי־ווי שטאַרבן! זענט איר אַריינגעקומען...

מעכעלען איז אויפאַמאָל אַלץ קלאָר געוואָרן. ער האָט מעכאַניש אויסגעצויגן די האַנט און אַרונטערגעלייגט אונטער איר קאָפּ. זי איז צו־ריקגעפאַלן אויף איר געלעגער. מעכעלע האָט עס אַליין נישט געפילט, ווי זיין צווייטע האַנט נעמט איר ווייסן אָרעם אויף זיין קני און גלעט זי לייכט, לייכט... קוים ווי ער באַרירט אים...

דער ווילדער פלאַם אין אירע אויגן האָט זיך געגומען איינגלעשן... זיי זענען געוואָרן ווייך, טרויעריק, פייכט... מעכעלע האָט אַרויסגעצויגן זיין האַנט פון אונטער איר קאָפּ און זי געגומען לייכט גלעטן איבערן קער־פּער, איבער די שטיקער פון צעפליקטן קלייד. זי האָט צוגעמאַכט די אויגן און געלאָזט זיך. זי האָט דערביי אונטערגעבויגן יעדער אבר באַזונ־דער, אַז די באַרירונג זאָל גאָרנישט אויסמיידן... דערנאָך איז זי געבליבן ליגן ווי פאַרחלשט. די געררייצטקייט איז בּיסלעכווייז אַוועק פון מעכעלען. ער האָט אויפאַמאָל אין זיך דערפילט אַזאַ צער, אַזאַ ווייטיקדיקן רחמנות צו דעם הילפלאָזן מיידל וואָס ליגט דאָ נעבן און ער האָט נישט געוווּסט וואָס צו טון מיט זיך, מיט איר... האָט ער זיך אויפגעזעצט און געבליבן אַזוי מיט די הענט אין דער לופט. זי האָט זיך אויפגעוועקט. דער בליק איז ביי איר צוריק אויפגעריסן געוואָרן און זי האָט אויף אים אַ קוק געטון, ווי אַ נאַר־וואָס פאַרווונדעטע. מיט איין וואָרף האָט זי אים אַ כאַפּ גע־טון פאַרן קאָפּ, איינגעביסן זיך אין זיין אויער, אין זיין אונטערשטער

ליפּ... און מעבעלע האָט זיך נישט אָפּגעווערט און אויך זי נישט צוגעצויגן נענטער. זיינע הענט האָבן זיך נאָר אַראָפּגעלאָזט אויף די זייטיקע ברעטער, ווי טויטע שטיקער פון אַ פרעמדן גוף...

זי איז באַלד צו זיך געקומען און אָפּגעלאָזט. די כוחות האָבן זי פאַרלאָזט און זי האָט זיך אויסגעצויגן אויפן געלעגער. די גאַנצע, פיבערדיקע אָנשטרענגונג האָט אויפאַמאָל געפּלאַצט אין איר. זי האָט זיך איינגעקוועטשט, לייכט געציטערט און געזוכט צו ווערן קלענער, קלענער... אַרויסציען זיך אין גאַנצן פון קראַנקן, אויפגעהעצטן גוף...

מעבעלע האָט צוזאַמענגענומען אירע שמאַטעס, זי צאַרט איינגעדעקט אַרום און אַרום. זי האָט אַ כאַפּ געטון מיטן מויל זיינע פאַרקאַלעכטע הענט און זיי באַהויכט מיטן וואַרעמען פייכט פון די ליפּן. מעבעלע האָט געגלעט די שטיקלעך מאַנטל, מיט וועלכע זי איז געווען איינגעדעקט; געזוכט צו פאַרדעקן דאָס מינדסטע ברעקל פון איר, אַז זיינע פינגער זאָלן נישט דערגרייכן צום מינדסטן ברעקל לייב... אויך ביי איר האָט זיך אַלץ איינגעלאָשן. אַ ניכטערנע רואיקייט האָט זיך צעלייגט אויף איר פּנים. בלויז די אויגן האָבן נישט געקענט איינהאַלטן דעם שטורעם. די טרערן האָבן גענומען פליצן איבער איר גאַנץ פּנים אין קליינע ריטשקעלעך, זיי האָבן פאַרכאַפּט די שפּיצן פון עטלעכע צעוואָרפענע לאָקן און זיי צוזאַמענגעקלעפּט אין די עקן. זענען זיי געבליבן צוגעטוליעט צום פאַררויטלטן פּנים אירן.

פּלוצים איז זי זיך פאַרגאַנגען אין אַ העשען:

— יאָ, איך בין קראַנק... מיאוס געוואָרן... קיינעם קען איך שוין נישט געפעלן מער... אָ, ווי מען האָט זיך געיאָגט נאָך מיינס אַ בליק... ערשט מיט עטלעכע חדשים פריער... און איצט... איצט האָט איר נאָר רחמנות אויף מיר... גייט אַוועק!

אין שכנותדיקן צימער האָט ווער אַ הויכן קלאַפּ געטון מיט דער טיר. מעבעלע איז אויפגעשפּרונגען. פון דער נאָענט האָט זיך געטראָגן וויינבערגס קול. מעבעלע האָט אַ ציטער געטון:

— מען וועט זיי זען אָט־אַזוי־אָ... וואָס וועט מען זאָגן? וויינבערג וואָס וועט זאָגן?

ער האָט זיך אַ וואַרף געטון צום עמער קאַלך. דאָס מיידל האָט זיך נישט געקענט רירן. האָט זי נאָר געבעטן מיט אַ שוואַכער, דערשלאָגענער שטים:

— אוי, גייט נישט אַוועק... איך בעט אייך... גייט נישט!

מעכעלע איז שוין אָבער געווען אונטן. ער האָט אפילו נישט געקענט פעסטשטעלן וועלכעס געפיל עס האָט אים אַראָפּגעטריבן. נאָר ביי דער טיר האָט זיך צו אים געטראָגן איר באַנייט און פאַרשטאַרקט געוויין:

— אוי, ער גייט טאַקע אַוועק... אַוועק... כ'בלייב אַליין...

קיין צוריק איז שוין אָבער נישט געווען. ער האָט נאָר שטיל צוגעמאַכט די טיר און האַסטיק אַרויסגעשפּרונגען מיטן שווערן עמער איבער אַלע טרעפּלעך. ביי דער טיר האָט ער אָנגעטראָפן וויזנבערגן. אַ שפּריץ קאַלך האָט זיך אַ הויב געטון אין דער לופט, פון מעכעלעס איילעניש. וויזנבערג איז צוליב עפּעס אין כעס געוואָרן:

— זע נאָר, זע ווי די אַרבעט האָט זיך אין אים צעברענט!... פליט ווי אַ טייוול... גלייך ווי ער וואָלט געווען דער פליסיקסטער אַרבעטער אין לאַגער...

מעכעלע האָט גאָרנישט געענטפערט נאָר ווייטער געלאָפן.

II

יענעם טאָג האָט שוין מעכעלע נישט געקענט אַרבעטן. צו יעדן באַראַק, וואָס ער איז צוגעגאַנגען ביי דער פּרויען־זייט, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט אין קאָרידאָרל ביי דער טיר, צוגעלייגט אַן אויער און מיט אַ קלאַפּנדיק האַרץ זיך איינגעהערט. דערנאָך האָט ער זיך צוריק אַרויסגעצויגן מיט שרעק און ווייטער געלאָפן. עס האָט זיך אים אויסגעוויזן אַז אין יעדן באַראַק וועט ער אָנטרעפן דאָס זעלבע בילד און די זעלבע געשעענישן וועלן זיך איבערחזרן. דאָס ערשטע מאָל אין לעבן קומט אים אויס צו זיין אַזוי־נאָענט מיט אַ פרוי, מיט אַ קראַנק מיידל און די שרעק פאַר עפּעס אומבאַקאַנטס לאָזט אים נישט אָפּ. ער איז צופרידן דערפון, וואָס ער איז אַנטלאָפן. ניין, דאָ אין ווערק צע וואָלט ער זיך דערנאָך באַשפּיגן. דאָ טאָר עס מיט אים נישט געשען.

נאָר אזא ברענענדיק נאָכגעפיל איז געבליבן אין אים שרפען. וויפל ער זאָל זיך נישט דרייען, אוועקגיין צו אנדערע באַראַקן — דערזעט ער זיך ווידער ביי דער טיר פון יענעם באַראַק. ער האָט דאָ עפּעס אנטדעקט און אזא באַהאַלטענע גיריקייט, א הונגער אזא צו זען נאָכאַמאָל אזא צע־פּייערטן בליק אויף זיך, פירט אים צוריק אהער ווי א בלינדן. עס טויכט אפילו אויף אין אים אזא געבייזער אויף זיך אַליין. ער וויל זיך אויס־שטראָפן, פאַרוואָס ער האָט אזוי שלעכט געהאַנדלט קעגן א קראַנקער. וואָס בענקט אזוי צו האָבן א מענטש נעבן זיך ... ער איז שלעכט, שלעכט! אויף זיינע פינגער קאָכט זיך אָבער נאָך די היציקייט פון איר אָטעם, פון אירע ליפּן און ער ציט זיך צוריק א פאַרשעמטער פאַר זיינע מחשבות, וואָס ווילן זיך נאָך אַלץ איינהילן אין דער זאָרג פאַר איר, אין ריינער מענטשלעכקייט... שעמט ער זיך. נאָר ער ווייסט, אַז עס וועט אים שוין אהער ציען, רייסן. דאָ האָט זיך א שטיק צאַפּלדיק לעבן געוואָרפן צו אים. ער האָט נאָר געדאַרפט אויסשטרעקן די הענט און זיך אָנשיכורן דערמיט. פאַרוואָס קלערט ער אזויפיל אַריין? פאַרוואָס וואַקלט ער זיך?

ביים שוועל פון א מענער־באַראַק שטויסט זיך מעכעלע אָן אין א פרוי. עפּעס וויכס גיט אים א רייב אין פּנים און טראָגט זיך ווייטער. מעכעלע וויל אַריין אין באַראַק, נאָר די פרוי קערט זיך אום און פאַר־האַלט אים אין קאָרידאָרל:

— וואָס איז מיט אייך, מעכעלע? איר זענט אזוי צעטראָגן, אַז איר פאַלט אַרויף אויף מענטשן און זעט אפילו נישט?

מעכעלע פאַרלירט זיך נאָך מער, רויטלט זיך... דאָס איז די פרוי פליישער פון קיעלץ. איר אַרבעט באַשטייט אין אויסוואַשן איינמאָל אין וואָך די דילן פון די באַראַקן. יעדן טאָג טרעפט זי זיך מיט מעכעלען אין אן אַנדער באַראַק. זי ליגט אויסגעצויגן אויפן דיל מיטן שמוציקן עמער וואַסער און מעכעלע קריכט אַרום אין דער הויך, ביים סופיט. זיי האָבן קיינמאָל נישט קיין צייט אַרויסצורעדן קיין פאָר ווערטער. נאָר דאָס אַר־בעטן ביי נאָענטע און ענלעכע זאַכן, וואָס געהערן צו איין גרופּע, מאַכט זיי היימישער. זי דערלויבט זיך פרייער צו שמייכלען און אפילו מאַכן זיך א קליינעם שפּאַס, ביי וועלכן מעכעלע שווייגט. זי איז א שטאָלצע און

יעדער ברעקל באליידיקונג רעגט זי אויף ביז טרערן. איצט אָבער ביי־זערט זי זיך נישט אויף מעבעלעס שטוים. זי איז אפילו צופרידן, וואָס עס מאַכט זיך אַ געלעגנהייט אַ שמועס צו טון. שמייכלט זי מיטן שיינעם מויל און די ווייסע, גלייכע ציין חנדלען זיך:

— פאַרוואָס עפּעס אַזוי טרויעריק, מעבעלע?

מעבעלע וויל עפּעס זאָגן און רויטלט זיך נאָך מער. פרוי פליישער איז צוליב עפּעס אין אַ פריילעכער שטימונג. קען זיין אַז זי מאַכט זיך נאָר אַזוי. אָבער איצט צעלאַכט זי זיך. זי רוקט זיך צו גאָר נאָענט צו מעבעלען, אַז דאָס קליינע קאָרידאָרל ווערט איר ענג. איר ווייכע, גלאַטע האַנט נעמט איר גלעטן איבערן פּנים:

— איר זענט דאָך נאָך אַ יינגעלע, אַ קליין שעמעוודיק יינגעלע, בנאמנות... און זיי זאָגן אַז איר זענט אַ גאַנצער פילאָזאָף...

אויגנבליקלעך פאַרכאַפּט זי זיך אָבער:

— אוי ווי, איך שמוס אַזוי און מאַך שפּאַס! איר קענט נאָך קלערן אויף מיר, ווער ווייסט וואָס! און איך בין נישט אַזוי ווי אַנדערע... איר ווייסט? איך בין דאָך געווען אַ רעליגיעזע לערערין פון די „בית־יעקב”־שולן... איך האָב ערשט חתונה געהאַט אין געטאָ... מיין מאַן איז דאָ פאַ־ראַן און ער אַרבעט אין פאַבריק... נאָר מיט אייך פיל איך זיך אַזוי היי־מיש, ווי מיט אַ קינד... איר פאַרשטייט מיך באַטש?

זי איז געוואָרן פּלוצים ערנסט,טרויעריק:

— פונדעסטוועגן קומט אריין אין באַראַק... זאָגט מיר וואָס מיט אייך קומט פאָר. איך דערקען! איר זענט דאָך אַזוי הילפלאָז און איך פיל אייך אַזוי מיט...

זי האָט אָפּגעהאַקט. מעבעלע האָט איצט דערפילט אויף זיך אַ נאָענטן, ערלעכן בליק און עס האָט זיך אים געגלוסט וויינען פון גוטס־קייט אַרויס. זי איז איצט געשטאַנען אַ געטרייע, אַ מאַמעדיקע, אַז עס האָט זיך אים געוואָלט פאַרגעסן אין דער מינוט איר יונגקייט, דאָס וואָס זי איז קוים עלטער פאַר אים... ער וואָלט איצט געוואָלט, זי זאָל זיין צע־קנייטשט, גרוי... דאַן וואָלט ער געקענט צופאַלן אָן בושה און זיך איינ־טוליען אין איר... אַזוי אָבער מוז ער זיך באַהערשן, רואיק ווערן:

— יאָ, עס פּלאָגט מיך אַ בילד װאָס איך האָב היינט געזען: אַ מיידל ליגט דאָרט קראַנק, אין היץ... קיינער קוקט זיך אויף איר נישט אום און זי װײל אַזױ־שטאַרק נישט זיין אַליין!... איך װאָלט אַריינגע־גאַנגען, געזעסן נעבן איר... ליגט זי אָבער האַלב־נאַקעט און איך שעם זיך. איר אָבער זענט אַ פרוי... איך בעט אייך...

פרוי פלײשער האָט פאַרשטאַנען. טרערן האָבן זיך איר געשטעלט אין די אויגן:

— איך פאַרשטיי... װוּ איז זי... איך לויף שוין! איר װעט זען...

זי האָט נאָכאַמאָל אַ גלעט געטון מעכעלען ליבלעך איבערן פּנים און אַרויסגעלאָפן. מעכעלען האָט איצט געצויגן איר נאָכצולויפן און איר אויסקושן די פייכטע אויגן, פון געררירטקייט.

פאַרנאַכט־צו האָט זי אויפגעזוכט מעכעלען:

— איך בין דאָרט געװען ביי איר... איר אָפּגעקאָכט אַ זופּקע... עס װעט איר בעסער װערן. איך װעל איר ביינאַכט אויך עפּעס אַריינטראָגן. זאָל נאָר מיין מאַן קומען. איך דאַרף פאַר אים אויך עפּעס אָפּקאָכן. מע־כעלע האָט איר שטיל געדאַנקט מיטן בליק. זי האָט זיך שוין געלאָזט גיין און זיך אומגעקערט:

— זאָגט מיר דעם אמת: זי איז עפּעס אייערס?... כ׳מיין אַ קרובה... אַ באַקאַנטע... אָדער... מעכעלע האָט איר איבערגעריסן:

— איך האָב זי דאָס ערשטע מאָל געזען... איך קען זי אפילו נישט.

פרוי פלײשער האָט נאָך געװאָלט עפּעס זאָגן און אָפּגעהאַקט. זי האָט נאָר אָנגעקוקט מעכעלען, װי זי װאָלט געזוכט עפּעס צו דערפאָרשן ביי אים און צוגעגעבן:

— איר זענט טאַקע אַ מאָדנע יינגל... װען דאָ זאָלן זיין אַזעלכע װי איר אַ סך, װאָלט דאָ גאָרנישט געװען אַזוי שרעקלעך... ס׳װאָלט אפשר גוט געװען...

איר ברוינלעך, פול פּנים האָט זיך דערביי אָנגעגאָסן מיט פאַר־שעמטער רויטקייט. האָט זי זיך האַסטיק אויסגעדרייט און אַװעק מיט פאַרשעמטע טריט.

III

די פרוי פלייִשער האָט איר אַרבעט באַקומען דורך ספּעציעלער פּראָטעקציע. זי האָט איבערגעשוווּנקט די דילן פון די באַראַקן און יעדן טאָג געמוזט גיין אויפרוימען די צימערן פון עטלעכע וואַכלייט אין דער פאַבריק. מיט איר מאַן האָט זי זיך באַקענט אין געטאָ און דאָרט מיט אים חתונה געהאַט. זי איז געווען אַ פרומע ייִדישע טאָכטער, וואָס האָט געחלומט פון אַ זייִדענעם עילוי מיט שטילע תורהדיקע טריט. אין . טאָ האָט זי זיך אָבער נישט געקענט העלפן. יענע אייִדעלע בחורימלעך, מיט וועלכע פרומע שטובן האָבן זיך געצירט, זענען פּלוצים פאַרשוווּנדן, קיינער האָט זיי אפילו מער נישט באַדאַרפט. אַ מיוחס איז געוואָרן דער אַרבעטער און בעל־מלאכה. זיי האָבן געקענט באַשיצן פאַר געפאַרן און פאַרדינען אַ שטיקל ברויט. האָט זי זיך פאַרבונדן מיט דעם הויכן, רייזיקן ישראל. ער איז געווען אַ פּשוטער, אַ שטילער און זי האָט זיך שנעל צוגעוווינט דערצו, אים אפילו ליב באַקומען, ווי נאָר אַזאַ שטילע ייִדישע טאָכטער קען ליב האָבן. באַלד די ערשטע חדשים נאָך דער חתונה זענען זיי פאַרוואָרפן געוואָרן אין ווערק צע. דאָ איז ער פאַרוואָרפן געוואָרן אין פאַבריק און זי — צו דער אַרבעט אין לאַגער. פאַרנאַכט האָבן זיי זיך אָבער געהאַלטן ווייטער צוזאַמען. זי האָט אויסגעמיטן די צערייצטע בליקן פון פאַרשידענע זייטן, פאַרשעמט זיך געוויטלט ווען עמעצער האָט איר צוגעוואָרפן אַ גראָב וואָרט און פאַרנאַכט נאָך שטאַרקער און דערשראָקענער זיך געטוליעט צום הויכן מאַן אירן. ער האָט געאַרבעט אויף דעם שיס־שטאַנד און איז שטענדיק געקומען אַ מידער, אַ דערשלאָגענער. ס'איז איר אָבער גוט געווען, וואָס זי איז נישט דאָ אַליין. דערפאַר זינגט זי נאָך אַ גאַנצן טאָג, ביים רייבן די בלאָטיקע פאָדלאָגעס און אירע קרומלעכע אויגן פינקלען נאָך גליקלעך.

זי האָט עפּעס אין זיך פון אַ מאָנגאָלין: שמאָלע, קרומלעכע אויגן און אַ טונקל־ברוין, זייִדן פּנים. ווען זי לאַכט, גיט איר בליק אַ שוואַרצן גלי און איבער די דיקלעך־פולע ליפּן לויפט אויף אַזאַ בענקנדיק־פאַרשאַרטע נאַשעוודיקייט. איר איז נאָך גוט דאָ. זיי באַקומען פון ערגעץ

צוגעשיקט געלט און הונגערן נישט. איז איר גוף דאָ אויסגעפּולט געוואָרן, רונדיק און רופנדיק. זי האָט נאָך געדולד צו גיין זוכן קראַנקע, זיי אַריינ־טראָגן עפּעס און זיך אויספרעגן אויף זייער געזונט. זי האָט נאָך דרך־ארץ פאַר געלערנטע מענטשן און שטייט נעבן זיי מיט אַ פרומע מינע אויפן פּנים. זי גייט נאָך גערן טון אַ מצווה און גיט דערביי אַ פרומען זיפץ, ווי זי וואָלט נאָך נישט אַרויס פון דער אַמאָליקער שטוב. זי האָט זיך דאָ צוגעקליבן עטלעכע יונגע חברטעס, מיט וועלכע זי האָט זיך גע־האַלטן אויף איין פריטשע און אָפּגעהיטן די לעצטע ברעקלעך יידישקייט, וואָס זענען דאָ מעגלעך געווען.

ווען מעכעלע האָט איר פאַרגעלייגט מיט פאַרשעמטע ווערטער אַ בליק צו טון צו יענעם מיידל, האָט זי שוין יענע נישט אָפּגעלאָזט. אַלע פרימאָרגן האָט זי מעכעלען באַגעגנט מיט אַ צופרידענעם שמייכל:

— זי וועט זיך שוין באַלד אויפהייבן... איר וועט שוין באַלד זען, ווי אַ יי ע ר ע גייט צו דער אַרבעט...

נאָר ווערק צע מיידט קיינעם נישט אויס. אין איינעם פון יענע פרי־מאָרגנס, ווען מעכעלע האָט אָפּגעגעשאַרט דאָס מיסט פון אונטער די בעטן אין אַ באַראַק, איז די פרוי פליישער גראָד געשטאַנען ביי דער שוועל און געוואַרט, ביז זי וועט זיך קענען נעמען צו איר אַרבעט. זי האָט דערציילט פון זיך, פון איר מאַן, פון שטעטל... פּלוצים האָט זיך געהערט פון דער פאַבריק אַ שטאַרקער אויפרייס. זי איז בלייך געוואָרן און איבערגעריסן די רייד. נישט הערנדיק אַליין וואָס זי שרייט, האָט זיך ביי איר אַרויסגעריסן אַ קרעכץ:

— אוי, אַ קלאָג! וואָס איז דאָרט געשען?

מעכעלע האָט זיך אויסגעלאַכט:

— דאָס רייסן זיי דאָך אַלעמאָל אויף די נישט־געלונגענע אַמוני־ציע... דאָס אַרט מיך גראָד נישט!

זי האָט זיך אָבער נישט געלאָזט איינגעמען נאָר איבערגעלאָזט דעם פּולן עמער און אַרויסגעלאָפן אין הויף זיך עפּעס דערוויסן. דער לאַגער־הויף איז אָבער געווען שטיל, ווי שטענדיק אין די פרימאָרגנס. ערשט פאַרנאַכט האָט מען זיך דערוווסט, אַז דאָס האָט אויפגעריסן אַ פאַרגע־

סענער גראַנאַט צווישן אַ הויפן טראָטיל־שטויב. עטלעכע יידן זענען צע־ריסן געוואָרן אויף שטיקער. דער הויכער ישראל פליישער איז געשטאַנען אַביסל ווייטער, האָט עס אים נאָר אויפגעריסן דעם בויך און די פיס...

די פאַרצווייפלטע געשרייען פון דער פרוי האָבן זיך געטראָגן איבערן גאַנצן לאַגער. ווערק צע האָט שוין פאַרגעסן ווי אַזוי מען וויינט איבער קראַנקע און טויטע. אַלץ איז דאַ צוגעגאַנגען אויף אַ שטומען אופן. דער־פאַר האָבן אַ סך נישט געקענט פאַרשטיין, פאַרוואָס זי יאָמערט אַזוי און רייסט זיך די האָר פון קאָפּ:

— נו, עס איז דאָך אַ געוועלנלעכע זאַך... אַלע דאַרפן זיין גרייט דערצו...

זי אָבער האָט קיינעם נישט געהערט. ווען מען האָט אים געברענגט צו טראָגן, איז זי נאָכגעלאָפן דעם טראָג־בעטל, אויסגעריסן גאַנצע פּאַס־מעס האָר און זיך געוואָרפן קושן די צעבלוטיקטע שטיקער פיס, וואָס האָבן נאָכגעהאנגען...

זי האָט זיך אויפאַמאָל איבערגעביטן. איר פּנים איז געוואָרן בייז, דראָענדיק. פון די אויגן האָט אַרויסגעקוקט אַזאַ איבערראַשט אומגליק, וואָס וויל מער פון בליק נישט אַראָפּ.

ער איז געבליבן לעבן. נאָר ס'איז נישט געווען ווער עס זאָל אים צונייען דעם בויך. האָט מען אים אַריינגעלייגט אין באַראַק צווישן די קראַנקע און ער האָט שטיל געקרעכצט פון זיינע יסורים אַרויס. זי איז פון אים נישט אָפּגעטרעטן. זינט מען האָט אים דאָרט אַריינגעלייגט, האָט זי זיך אויסגעצויגן אויף דער ערד און אַזוי געבליבן ליגן אַ גאַנצע נאַכט, לעקנדיק זיין נאָכהענגענדיקע, געלע האַנט...

וויפל מען האָט זיך נישט באַמיט זי אָוועקצורייסן פון אים, האָט עס נישט געהאָלפן. זיין געזונטער גוף האָט נישט געוואָלט נאָכגעבן דער טויט-ווונד און די יסורים. האָט ער זיך געראַנגלט מיטן טויט, געקרעכצט, געשריגן... זי איז דערביי געלעגן אויף דער ערד מיט צעפּלאָשעטע האָר, געקלאַפּט זיך מיטן שטערן אין דיל פאַר צער און געיאָמערט מיט אַ צע־ריסן, הייזעריק קול:

— יש־ראל! ישראל!!! עפן די אויגן, ישראל!

דאָס אומגעריכטע אומגליק האָט זי אינגאַנצן אַרויסגעריסן פון איר פריילעכקייט און באַהערשטקייט. ווען מלכל סאַניטאַר איז אַריינגעקומען, האָט זי זיך צוגעשאַרט צו אים אויף די קני, געכאַפּט אים קושן די הענט און געצאַפּלט:

— איך וועל אייך אַלץ אַוועקגעבן... אַלצדינג... נאָר ראַטעוועט אים! ראַטעוועט!!!

ס'איז אָבער נישט מעגלעך געווען עפּעס צו טון. די דאָקטוירים האָבן נאָר הילפלאָז געקנייטשט מיט די אַקסל:

— נו... אַז דאָ איז אַפילו קיין כירורגיש מעסער נישט פאַראַן...

ערגעץ טיף אין זיין פלייש איז שטעקן געבליבן אַ פּאַרזשאַווערטער שפּליטער. אַרום דעם האָט זיך אָנגעקליבן ראָפּע און די מכה האָט זיך גענומען אויסשפּרייטן ווייטער און ווייטער. דער גאַנצער קערפּער האָט גענומען פוילן מיט אַן אומגעהויערער שנעלקייט. איבערן באַראַק האָט זיך גענומען טראָגן אַ שאַרפער, עסנדיקער ריח... די צוויי סאַניטאַרן זענען אַלעמאָל אַריינגעפאַלן אויף אַ מינוט, זיך אַ קרום געטון און צווישן זיך געבורטשעט:

— אַ כאָליערע אויף די דייטשן... שטענדיק ביי אַזאַ פאַל, דערשיסן זיי און פטור! דאָ האָבן זיי אים געלאָזט... און איצט מאַטערט ער זיך און אויך פון איר ווערט אַ תל... עס וועט דאָך סיי־ווי שוין גאָרנישט העלפן...

זי האָט אָבער גאָרנישט באַמערקט. ווען מעכעלע מיט נאָך איינעם זענען אַריינגעקומען אין קראַנקן־באַראַק און זי געוואָלט אַוועקנעמען אַביסל פון בעטל, האָט זי זיך אויפגעשטעלט, אַ וואָרף געטון מיט די צעשויבערטע האָר און די אויגן זענען ביי איר אַרויסגעקראָכן פון צאָרן:

— וו אָ אָ ס ? אַוועקגיין? ער איז דאָך מ יי נ ע ר ! מ יי נ ע ר ! ! !

באַלד איז זי ווילד געוואָרן, זיך גענומען רייסן שטיקער פון קלייד, וואָס זי האָט שוין אין משך פון די פּאָר טעג צעפּליקט אויף זיך און זיך אַ לאָז געטון אויף זיי:

— אַרויס! שוין זאָלט איר אַרויס! פאַר מיר שטינקט ער נישט!

די מידקייט האָט זי אָבער אַ כאַפּ געטון און זי צוריק אַנידערגע־וואָרפן ביים בעטל. האָט זי נאָר וואָרקענדיק אַרויפגעלייגט די בלייכע האַנט אויף זיין שטערן און פאַרטראָגן אים געגלעט די שוואַרצע גע־קרייזלטע האָר. דערנאָך האָט זי זיך ווידער אַ ריס געטון, אויפגעדעקט זיין צעוואונדיקט־אייטערדיק לייב און צוגעפאַלן דערצו מיט די ליפּן... זי האָט געקושט פאַרטראַכט, מיט געטרייער פאַרביסנקייט און אַזוי ווי עמעצן צולהכעיס... קען זיין אַז דאָ האָט זי געקעמפט אויך מיט איר איי־גענעם ווידערווילן, וואָס האָט זי געזוכט צו באַצווינגען. איז זי געשטאַנען אַזוי, איינגעגראָבן דאָס פּנים און די האָר אין די חורבות פון אַ נעכטיקן מענטש און נאָר די נאַקעטע פיס אירע האָבן געציטערט פון שוואַכקייט און אויפטרייסל...

מעכעלע איז געשטאַנען דערביי פאַרגאַפט און געשפּירט, ווי דאָס מאָל רייסן זיך ביי אים אַרויס די טרערן ביז צו די באַקן. אויך זיין באַ־גלייטער איז געווען צעטומלט. ער האָט נאָר באַוויזן אַריינצושושקען מע־כעלען אין אויער אַריין:

— אַ ז ו י ליב צו האָבן קענען נאָר באַווייזן יידישע טעכטער פון אַ פרומער היים אין די אַמאָליקע שטעטלעך אין פּוילן... קוק זיך איין און געדענק עס... מער וועסטו דאָס נישט זען.

IV

אויך פליישער איז אויסגעלייזט געוואָרן פון זיינע יסורים. לאַנגע וואָכן האָט ער זיך געמאַטערט, געלאָזט זיינע געזונטע בלוטן קעמפן פאַר יעדן שטיקל גאַנץ לייב ביז עס איז פון אים געוואָרן אַ קופּע ווערעם און געלע פליסיקייט. פון איר איז איבער דער צייט געוואָרן אַ דאַרער סקע־לעט, אַ שאָטן. זי האָט שוין מער נישט געהאַט קיין כוחות צו שרייען, איז זי געלעגן נעבן אים, געלאָזט זיך אַריינגיסן אין מויל אַביסל זופּ פון דער יונגיטשקער חברטע, פעלטשען, און געקוקט אַרום זיך מיט פאַר־גלאָזטע אויגן. ערשט ווען ער האָט זיך אויסגעלאָשן, האָט זיך דער גע־שריי אין איר ווידער אויפגעוועקט. איבער אַלע באַראַקן האָט זיך גע־טראָגן איר געוויין:

— ישראל! ווו לאָזטו מיך איבער!? ביי וועמען?

דאָס איז געווען די איינציקע לויה מיט געוויין און האָר־רייסן אין ווערק צע. עס האָבן זיך אָנגעקליבן די לעבנגעבליבענע לאַנדסלייט זיינע און די חברטעס אירע האָבן זי געמוזט צוהאַלטן ביי די הענט און זי צו־פירן ביזן קויטיקן קאַסטן. מעכעלע האָט זיך דאָ געמאַכט אַ מנהג נאָכ־צובאַגלייטן יעדן טויטן ביז צום וועלדל. איז ער דאָ נאָכגעגאַנגען הינטער אַלע און צוגעקוקט זיך. באַלד האָט ער דערקענט צווישן די פּאָר מיידלעך אַ באַקאַנט פּנים. זי האָט זיך אויסגעדרייט און זיך אַ ווײַלע צוריקגע־האַלטן, ביז מעכעלע האָט זיך אויסגעגלייכט מיט איר. זיי זענען ביידע אָפּגעגאַנגען עטלעכע טריט און געשוויגן. דאַן האָט זי זיך אָפּגע־שטעלט, שאַרף אַ בליק געטון אויף מעכעלען, אַ ווייז געטון מיטן פינגער צום טויטן און שטילערהייט גיפטיק אַ צישע געטון:

— משוגענער! וואַריאַט!

מעכעלע איז צעטומלט געוואָרן, ווי ער וואָלט באַקומען אַ שטאַרקן שפּיי אין פּנים אַריין. פאַרוואָס? ער האָט דאָך איר גאָרנישט געטון, גע־ווען אַזוי איבערגענומען מיט איר לאַגע... ס'איז אָבער קיין צייט נישט געווען צו טראַכטן. דאָס מיידל האָט זיך אָפּגערוקט און זיך אַ לאָז געטון פאָראויס, צו די אַנדערע מיידלעך, מיט פעסטע צולהכעיס־טריט. מעכעלע האָט זיך אויפאַמאָל געכאַפּט, אויפגעקאָכט און געוואָלט איר נאָכוואַרפן אַ בייז וואָרט, אַ זידל, וואָס זאָל זיך אין איר איינעסן, נוקם זיין זיך פאַר דער באַליידיקונג. אָן אַ פאַרוואָס. אין האַלדז האָט אים אָבער אַ וויסטער כוח געשטיקט, צוגעהאַלטן די ווערטער און נישט געלאָזט אַרויס... ער האָט זיך אויפאַמאָל דערשפּירט קליין, נידערגעשלאָגן און שולדיק, אַליין נישט־וויסנדיק אין וואָס.

ס'איז געווען יענע, די הויז־קראַנקע פון דער פּריטשע.

מרדכי שטריגלער

קאַפּיטל אַכט און צוואַנציק

I

מעכעלע האָט אָנגעהויבן ביסלעכווייז צו שפּירן, אַז אַלץ וואָס ער זעט דאָ מאַכט אים פאַר אַן אַנדערן מענטש. וואָס האָט ער דען פריער פאַרשטאַנען פונעם לעבן, פון דער וועלט און וועגן מענטשן? ער האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ קלוגן, ווייל ער האָט זיך אָנגעשלינגען מיט ביכער, מיט ווערטער, וועלכע ער האָט געקענט פּאַפּוגייאיש נאָכזאָגן. איצט קומט ער מיט זיינע אַמאָליקע געדאַנקען און קען דאָ גאָרנישט פאַרשטיין. ניין, מען האָט אים אָפּגענאַרט, ליגנט געזאָגט... ער מוז דאָ ערשט זען, אויפנעמען אַלערליי מענטשן און זייערע פּירעכצער; ער מוז דאָס צוזאַמענפירן אין געדאַנק איינס צום צווייטן און ווי אַ קליין קינד ערשט אָנהייבן צו באַנעמען יעדע זאַך פון דאָסניי. ער ביילט אַזש די פויסטן און שעמט זיך דערביי:

— איך האָב דאָך גאָרנישט געוווסט... גאָרנישט! נישט פאַרשטאַנען קיין האָר!

מיט דער דערקענטעניש קען ער נאָכשפּירן אַלעמען, איבערקוקן יעדן איינעם נאָכאמאָל און עס זאָל אים מער קיין זאַך נישט וווּנדערן, נישט איבעררашן.

האָט ער שוין פאַרשטאַנען, פאַרוואָס די פרוי פליישער האָט אין עטלעכע טעג אַרום געגומען צוריק רוימען די באַראַקן, צוריק צוגעוווינען זיך צו אַלצדינג. זי האָט זיך איבערגעטון אין אַ גאַנץ קלייד, עסן און אָננעמען צוריק אויף זיך דאָס פאַרלוירענע לייב. ביי דער אַרבעט האָט זי אַפילו צוריק גענומען אונטערברומען אַ לידעלע און שמייכלען נאָך מער, צו ווענען זי האָט נאָר געדאַרפט. כאָטש אַ שטיקל טרויער איז נאָך דערויף געבליבן הענגען אַ שטיקל צייט, ביז עס איז פאַרשוווּנדן.

זי האָט זיך אַפילו אָראָפּגערעדט פון האַרץ פאַר מעכעלען:

— נו, מילא... מענטשן ברומען אונטער: דו זעסט? געוויינט... אָוועקגעהרגעט זיך... און איצט לאַכט זי ווידער, עסט... אַזוי ווי גאָרנישט!

אַבער איך האָב איינס איינגעזען: נישטאָ קיין פֿאַלשערע זאַך ווי טרערן! נעמט מיך למשל: וויפֿל איך האָב דאָס אויסגעוויינט און אויסגעשריגן! איך האָב געמיינט, אַז מען קען דערמיט אַ גאַנצע וועלט לעבעדיק מאַכן... טאָ וואָס זשע? איין דאָקטאָרסקע מעסער וואָלט געקענט מער אויפֿטאָן ווי גאַנצע וואָכן מיט געוויין! ווען זשע טו איך גוטס דערמיט? אויף וואָס דאַרף מען עס דען? הערט זשע, צו וואָס איך האָב זיך דערקלערט: פּלאַצן זאָל מען און נישט וויינען!

ווען מעכעלע האָט געוואָלט עפּעס זאָגן, האָט זי נישט געלאָזט:

— איך האָב נאָך נישט געענדיקט... איר דאַרפֿט וויסן נאָך אַ זאַך: איך האָב זיך צוגעוווינט אים נישט צו זען אַ גאַנצן טאָג... פֿאַרגעס איך ביי דער אַרבעט וואָס עס איז געשען. עס דוכט זיך מיר, אַז היינט וועט ער קומען פֿאַרנאַכט, ווי יעדן טאָג... אַרט עס מיך נישט! ערשט ווען די גרופּן נעמען אַריינמאַרשירן דורכן טויער, דערמאָן איך זיך: ישראל איז נישטאָ... ער קען מער נישט קומען... און יענע מינוטן, זעט איר, ווערן שטיקער פֿייערדיקער גיהנום...

און נאָך עפּעס האָט זי אויסגעטראַכט אין די טעג פֿון איר בראָך: דאָס וואָס אַלע פֿאַראומגליקטע טראַכטן אויס און יעדער פֿון זיי מיינט, אַז ערשט ער אַנטדעקט עס:

— עס וועט שוין גאָרנישט העלפֿן! אַוועקהרגענען קען מען זיך נישט און לעבן — דאַרף מען. וואָס זשע איז שוין דער אונטערשיד ו ו י אַ ז ו י מען לעבט? אַז מען איז פֿאַרזויערט — טוט מען שוין וועמען אַ טובה דערמיט? איז שוין גלייכער צו זוכן דאָס ג אַ נ צ ע לעבן... פֿאַרפֿאַלן!

די פּאָר מיידלעך וואָס האָבן זי אַרומגערינגלט זענען איר נאָכגעגאַנגען, געהיטן זי פֿאַר אַ טרויעריקע מינע און איר געהאַלטן אין איין אויסרעדן, האָט זי נאָכגעגעבן. בפֿרט ווען אירע 26 יאָר האָבן אויך געזוכט אַ וועג פֿאַר זיך.

די פֿאַלן פֿון איבערגיין שנעל צום לעבן מיטן גאַנצן אייפֿער האָבן זיך געמערט. דאָך האָט מעכעלע נאָך עטלעכע זאַכן געזען פֿון וועלכע

ער האָט אויפגעשריגן, זיך געריסן די האָר ביז ער האָט פאַרשטאַנען און שטילגעשוויגן.

איינמאָל, אין אַ פרימאָרגן, ווען מעכעלע האָט ארויסגעשאַרט דאָס מיסט פון אונטער אַ פרויען-בעט, האָט זיך מיטגעשלעפּט אַ קליין, פאַר־בלוטיקט פּעקעלע... ווען ער האָט עס מיט שרעק אויפגעוויקלט, האָט ער ארויסגעלאָזט אַ געשריי פון איבערראַשונג: עס איז דאָרט געלעגן אַ קליין, נאָר־וואָס געבוירן קינד...

מעכעלע איז געלאָפן זוכן אַ פּאָליציאַנט און פרעגן, וואָס מען טוט דערמיט. אזא איינער איז באַלד געקומען און עס ארויפגעלייגט אויף וועגעלע מיסט. ער האָט דערביי אַ וואָרן געטון מעכעלען:

— טאָמער פרעגט דיך ווייזנבערג, אונטער וועלכן בעט דו האָסט עס געפונען — שווייג... אַז נישט וועט זיך אָנהייבן אַ גאַנצע אויספאָרשונג... און דאָ זענען פאַראַן אַ סך אַזעלכע, וואָס וועלן עס מוזן טון... פאַר־שטאַנען?

מעכעלע איז געווען אויפגעטרייסלט, צערודערט... אַרום דעם טויטן קינד האָבן זיך דערוויילע אָנגעקליבן אַ גרופּקע מענטשן און געלערנט זיך טרעפן אויב דאָס איז אַ נפל אָדער אַן אויסגעטראָגנס. פון ווייטנס האָט עס באַמערקט ווייזנבערג און געקומען אָנצולויפן. ווען ער האָט באַמערקט, וואָס דאָ קומט פאָר, האָט ער זיך צעשריגן:

— זע נאָר דעם אָנגעלויף, וואָס זיי מאַכן דאָ! מענטשן שטאַרבן דאָ אַזויפיל און קיינעם פּאַלט נישט איין אַ בליק צו טון... און דאָ — אַ דרויבעלע, נאָך דעם אָטעם נישט געכאַפּט און דאָך — הימל עפן זיך!

ער האָט צעטריבן די אַרומשטייענדיקע און אַ געשריי געטון אויף מעכעלען:

— דו נאַרישער יאָלד! נאָך איין מאָל, אַז דו וועסט אָנמאַכן אַזאַ גערודער — ברעך איך דיר הענט און פיס... איך דאַרף נאָך, אַז זיי זאָלן זיך דערוויסן פון דעם! נעם עס און — מאַרש צום קאַסטן!...

ערשט ווען מעכעלע איז שוין געווען ביים וועלדל, האָט אים ווייזנ־בערג נאָכגעיאָגט און פאַרהאַלטן. דער גאַנצער כעס האָט אים שוין אָפּ־געלאָזט און ער איז שטיין געבליבן פאַר מעכעלען ווי אַ שולדיקער:

— דו, איך ווייס וואָס דו טראַכסט אצינד... אָבער איינס וויל איך דיר זאָגן: דאָ טאָר מען נישט האָבן קיין קינדער... ווען זיי זאָלן דערזען בלויז אַ טראַגעדיקע פרוי — ווערט זי באַלד דערליידיקט... דאָס העלפט אָבער נישט! מענטשן זענען נאָר מענטשן און דאָס בלוט קאָכט — אויך אין ווערק צע... דערביי וואַלגערט מען זיך אָפּ אין באַראַק, אין וועלדל און ווייס איך ווו... מ'כאַפּט אַריין שנעל און מ'ווייסט אַפילו נישט, וואָס מען האָט אָפּגעטון... טייל האָבן זיך אַפילו נאָכדעם געטרייסט, אַז ביז דעמאָלט וועט מען שוין סיי־ווי נישט לעבן... אַ געשעפט זעסטו! נאָר אַז מען דערלעבט פּאָרט — מאַכן זיך צרות... וואָס זשע איז דען פאַראַן אַן אַנדער עצה, ווי... אונטערן בעט?

אין מעבעלען האָט עפּעס געקאָכט פון פאַרשעמטן ווייטיק. אָבער וויזנבערג האָט אים נישט געלאָזט לאַנג טראַכטן:

— דו, וואַרף עס אַריין אין קאַסטן. איך האָב מורא, אַז עס זאָל דערוויל נישט אָנטראָגן ווערען... האָסט פאַרשטאַנען? דערנאָך קום צו אין יענער זייט אַריין, ביים בוים... איך ווייס אַז דו ביסט נישט קיין נאַר, וויל איך מיט דיר אַ שמועס טון...

מעבעלע האָט נאָך קיינמאָל וויזנבערגן נישט געזען אין אַזאַ צושטאַנד. האָט ער צוגעפירט דאָס נפּהלע און עס פאָרזיכטיק אַריינגעלייגט צווישן באַרג מיט מתים. דאַן האָט ער זיך צוגעלאָזט צום אָפּגעהאַקטן שטאַם, ווו דער קאָמאַנדאַנט איז געזעסן און אַ נידערגעשלאָגענער געוואָרט אויף עפּעס. ער האָט זיך איצט געפילט ווי אַ שותּף צו אַ שרעקלעכער פאַרשוועררונג, וואָס האָט אים אומווירדיק געמאַכט, נישט וויסנדיק אַליין ווי אַזוי...

וויזנבערג האָט אים נאָר אַ טרוקענעם פרעג געטון:

— באַהאַלטן?

מעבעלע האָט קרום אַ שאָקל געטון מיטן קאָפּ. וויזנבערג האָט אַ קוק געטון צום אָפּגעגילדטן רעדעלע הימל און שטיל אַ באַפעל געטון:

— לייג דיך אַוועק אויפן גראָז. די אַרבעט וועט נישט אַנטלויפן און איך מוז זיך אַביסל אָפּרעדן... ליג זשע און האָרך!

II

וואָס קען מען פאָרט טון אין ווערק צע? ווייזנבערג פרעגט עס און זוכט אַן ענטפער. ווען מעכעלע שווייגט פאַרכמורעט, ענטפערט ער זיך אַליין: גאָרנישט! אַ שטיין מוז מען דאָ ווערן און שוין! אָט איז אַ מעשה מיט אַ קינד... מעכעלע איז נאָך אַ יינגל, ווייסט ער נישט אין וואָס דאָ גייט... עס זענען דאָ געקומען טייל, וואָס האָבן זיך אויסגעגעבן פאַר מיידלעך... געוואָלט זיך ראַטעווען... צום סוף האָבן זיי שוין געהאַט אַ לעבעדיק נפש אין זיך... וואָס האָט ער, אַ קאָמאַנדאַנט, געזאָלט טון? ווי גאָט איז אַ פאָטער, אַז ער האָט זיי געוואָרנט: היט אייך... געדענקט מיט וואָס דאָס שמעקט! האָבן זיך אַנדערע צוגעהיטן, ביז דער לעצטער מינוט נישט געגעבן צו דערקענען, איינגעצויגן זיך, אין שמאַטעס זיך געהילט...

עס זענען געווען אַנדערע, וואָס האָבן נאָך דאָ אָפּגעטון דאָס נאַ-רישקייט... ער האָט געשאָלטן, געזידלט... נאָר צו היטן פיר טויזנט מענטשן טאָג און נאַכט — קען ער דאָך אויך נישט... צוערשט איז עס געווען שפּילערייען, אַ געלעכטער... נאָר איצט נעמט עס נישט ביי איי-נער אויפּשיסן, יערן און צעוואַקסן זיך... עס זענען שוין אַוועק אַזויפיל חדשים, זינט ווערק צע עקזיסטירט, און אַ סך אָפּגעטוענע זאַכן רוקן זיך נענטער צום שפּיץ פון דער צייט... העלפן קען מען דאָ גאָרנישט...

נאָך ביים אַנהויב פון לאַגער, האָט דער הויפּט-קאָמאַנדאַנט פון פאַבריק אָנגעזאָגט:

— מען לאָזט אייך דאָ מענער מיט פרויען אין איין לאַגער. אָבער געדענקט: קיין שוואַנגערע פרוי וועט דאָ נישט לעבן קיין מינוט... די קינדער אוודאי נישט... און אויך דעם ליבנסווירדיקן שאַץ אירן וועט מען מיטשיקן, ער זאָל זיי באַגלייטן א ה י ן...

און ער האָט דערביי אַ הייב געטון אַן אייגל צום הימל...

צוערשט האָט מען זיך אָפּגעהאַלטן, געהיטן זיך. דערנאָך איז מען צוגעפאַלן איינס צום צווייטן, געלאַכט אפילו ביטער: ס'איז סיי-ווי אַלצאיינס... הויפּטזעכלעך די פּאָליציאַנטלעך... האָבן זיך אויך געטראָפן פאַרשווענגערונגען! נאָר איצט זעצט עס זיי אַרוים פון די בייכער...

ווייזנבערג האָט אָפּגעכאַפּט דעם אָטעם, ווי עמעצער וואָלט אים געשטיקט און גענומען ווייטער דערציילן:

— איצט ווייס איך נאָר איינס: זאָלן זיי טון, ווי זיי ווילן... זאָלן זיי באַהאַלטן; טון מיט זיך וואָס זיי פאַרשטייען... איך ווייס פון גאָר־נישט! וועט איינער געלינגען, ווי אָט דער פון ה יי נ ט , איז אוודאי גוט! אויב אָבער איינע האָט נישט קיין האַרץ דערצו — בין איך נישט שולדיק... האָט זי נישט געקערט צו פאַרגעסן אין דעם און אויב י אָ — — מוז מען אַליין פאַראַנטוואָרטלעך זיין! אָט וואָס איך וויל דיר זאָגן..

מעכעלע איז געזעסן אַ פאַרשטאַרטער און בלויז געקוקט מיט דער־שראָקענע אויגן אויפן קאָמאַנדאַנט... יענער האָט זיך, צוליב עפּעס ווי־דער צעבייזערט:

— יאָ־יאָ! קוק אויף מיר מיט גזלנישע שליפּיעס, קוק! אָבער איך האָב פיינט אַזעלכע צדיקים! די מיידלעך זענען דאָ לעבעדיק, געזונט... וואָס זיי טוען — טוען זיי... אָבער צוליב אַזעלכע ברעקלעך דאַרפן זיי נישט אַוועק אויפן שים־שטאַנד! דאָ איז נישט קיין צייט פון נאַרישע פּרעדיקערייען... מען דאַרף נאָר אָפּשאַצן, ווער עס דאַרף זיין בילעכער... דאָס קינד וועט סיי־ווי נישט לעבן — איז שוין גלייכער...

ווען מעכעלע האָט גאָרנישט געזאָגט, נאָר איינגעביסן מיט די ציין די אונטערשטע ליפּ, איז עס ווייזנבערגן נמאס געוואָרן. ער האָט דער־פאַר שנעל צוגעענדיקט:

— נו־יאָ... וואָס וועל איך מיט דיר איינטענהן? ביסט אַ שנעק! וויל איך דיר נאָר איינס אָנזאָגן: דאָס וואָס היינט, וועט דיר נאָך נישט איינמאָל אויסקומען צו זען. געדענק זשע! מאַך נישט קיין טאַראַראַם און... שווייג! זאָל דיך נישט אָנגיין וו ע ר עס איז די מוטער און ווי אַזוי זי האָט עס געמאַכט — נישט דיין עסק! גלויב מיר, אַז איך בין אַזאַ צדיק ווי דו... נאָר מיט דיין מאָראַל וואָלטן אַלע צוליב איינמאָל... גע-דאַרפט זיך לאָזן דערשיסן און א י ך פאַרשטיי אַנדערש די זאַך... וועט מען זיך שוין אַ מ אָ ל אויסטענהן אויף דער פריי...

ווייזנבערג האָט זיך אויפגעשטעלט צום גיין. מעכעלען איז אויפאַמאָל געקומען אַ פּסוק אויפן זינען:

„...און עס האָט געזאָגט דער מלך פון מצרים צו די יידישע היי־באַמס... און איר זאָלט זען ביי דער בראָך־שטול, אויב עס איז אַ זון — זאָלט איר אים טויטן" — — —

ווייזנבערג האָט אים אָבער נישט געלאָזט טראַכטן לאַנג. נאָכן אָפּ־גיין אַ פּאָר טריט, האָט ער זיך אויסגעדרייט און ביטער אַ זאָג געטון צו מעבעלען:

— טראַכט! טראַכט אריין! וועסט שוין אַ סך אויסקלערן... סיידן אַ לידל! נאָר דאָס וואָס איך האָב דיר אָנגעזאָגט, זאָלסטו נישט פאַרגעסן! געדענקסט?

און ער האָט זיך אַוועקגעלאָזט מיט האַסטיקע שפּרייזן. מעבעלע איז נאָכבאַמאָל אַוועק צום קאַסטן פון די טויטע און לאַנג זיך איינגעקוקט אין דעם ברעקעלע מענטש, וואָס איז דאָרט געלעגן מיט איינגעקור־טשעטע אברימלעך... ער האָט פּלוצים דערזען אין דעם אַ גוואַלדיקן סוד, אַ משוגענע מיסטעריע פון באַשאַף, די זינלאָזיקייט פון דער מענטשלע־כער זינד און מענטשלעכן אויפקום אין אַזעלכע מוטערטראַכטן... נאָר דאָס לעצטע פּינטעלע נישט־אויסגעלאָשענע פרומקייט אין אים האָט לומדיש־גאָטספאָרכטיק און כ פ י ר ה ד י ק אַ פרעג געטון אין אים:

— ווער וועט באַשטראָפן דעם דאָזיקן „בל תשחית" פון מ ע נ ט ש? און ו ו ע מ ע ן דאַרף מען עס באַשטראָפן? — — —

ער האָט זיך געשראָקן, אַז ווייזנבערגס רייד זאָלן אים נישט געבן דעם ענטפער...

III

מעבעלע איז אַוועקגעלאָפן און געברענגט פון ערגעץ אַ גרויס שטיק פּאַפּיר, מיט וועלכן ער האָט איינגעדעקט דאָס נפל. שפּעטער איז ער געשטאַנען און זיך אומגעקוקט, ווי אַזוי מען פירט עס אַוועק צוזאַמען מיט אַנדערע, צעוואַקסן־אויסגעדאַרטע גופים. דערנאָך איז אין אים שטעקן געבליבן אַזאַ מטורפער אומרו. ער האָט זיך אָנגעהויבן דרייען צווישן די מיידלעך און פרויען... איצט אָבער האָט ער אויף זיי נאָר גע־קוקט מיט באַהאַלטענעם פּחד, ווידערווילן און געבעט... ווי נאָר ער האָט געזען איינע, אַ פולערע און געפּאַקטערע — האָט ער איר לאַנג נאָכגע־

קוקט, נאָכגעגאַנגען... ווען ער האָט באַמערקט, ווי אַזוי אַזאַ איינע איז ליבלעך מיט עמעצן, חנדלט זיך און לאָזט זיך אַוועקציען פון אַ בחור אין אַ זייט, האָט דאָס האַרץ אין אים אויפגעקאָכט. ער האָט געוואָלט צוגיין צו אַזאַ איינער, שרייען אויף איר, בעטן זיך ביי איר, קושן איר די הענט, רייסן זי ביי די האָר און עפּעס רעדן צו איר... זאָגן... אָבער וואָס אַזעלכעס — האָט ער זיך נישט געקענט קלאָר מאַכן... ער האָט נאָר איינס געוווסט: אין זיי ווענדט זיך, אויב ער זאָל ווידער אַפּירשלעפּן אַזאַ פּעקעלע פון אונטער אַ בעט אָדער נישט...

יענץ בילד פון קינד האָט מעכעלען נישט אָפּגעלאָזט. אין יעדן מיידל האָט ער אָנגעהויבן זען די דאָזיקע, וואָס האָט אים אַריינגעשלעפּט אין דער אימה אַריין... איז ער געשטאַנען מיט אויפגעריסענע אויגן, געקוקט אויף זיי און נישט געוווסט, ווי אַזוי און וואָס מען קען זיי זאָגן, נאָכ־שרייען דערביי...

איינע, אַ מיידל מיט אַ דיקלעכן גוף און גרויסע, בליציקע אויגן האָט אַפילו איינמאָל ליבלעך אָנגענומען מעכעלען פאַר דער גאָמבע:

— דו, וואָס קוקסטו אַ ז ו י אויף מיר, האַ? איך געפעל דיר אָדער נישט? זאָג דעם אמת...

מעכעלע האָט זיך ערשט דאַן געכאַפּט, אַז ער האָט טאַקע אויף איר געקוקט. פון פאַרשעמטקייט האָט ער פאַרלוירן דאָס לשון. ער האָט זיך פּלוצים דערפילט, אַזוי ווי זי וואָלט אים דאָ געכאַפּט ביי אַ גרויס פאַר־ברעכן... ער האָט דערפאַר גענומען שטאַמלען און — ווי זיין טבע — באַלד אַריבערגעפאַלן אין דער זייט פון זיין טראָציקייט:

— איז וואָס? איך קוק... טאָר איך נישט? עס ווילט זיך — קוק איך! וועמען דאַרף איך אָפּגעבן חשבון?

אין מיטן האָט ער זיך צוריק פאַרשעמט און רויט געוואָרן, ביז די טרערן האָבן אים אַ שלאָג געטון... האָט ער גענומען אַוועקלויפן אַ דער־שראָקענער. דעם מיידל איז צוליב עפּעס גוט געווען אויפן האַרץ, האָט זי אים גענומען נאָכשרייען:

— וואָס אַנטלויפט איר? נאַרעלע... איך האָב דאָך גאָרנישט געטון?

אָבער מעכעלע איז שוין אַריינגעפאַלן אַ פאַרלוירענער צו זיך אין

באַראַק אַריין. אויך אין די אַנדערע טעג האָט אים שוין דאָס מיידל אויס־געזוכט. זי האָט דווקא געוואָלט וויסן, פאַרוואָס ער האָט דאָן אַזוי גע־קוקט און פאַרוואָס ער איז שפּעטער אַנטלאָפן... זי האָט אים אַפילו גע־פּרוווט גלעטן איבער דער באַק, בעטן אים... ער איז אָבער ווייטער גע־בליבן פאַרעקשנט און געשוויגן. האָט זי אים נאָר געהאַט איינס צו זאָגן:

— אי, זענט איר אַ מאָדנע מענטש... לענדער אויסצופאָרן...

נאָר אין אַזעלכע זאַכן האָט זיך מעבעלע נישט געהאַט אין וועמען אָנצופאַרטרויען. אַפילו נישט זיך אַליין.

די טעג האָבן זיך געמאַכט כמורנע. עס איז אָנגעקומען דער אלול, אָבער מעבעלען האָבן איצט פאַרכאַפּט אַנדערע מחשבות. איבער דער צייט האָט ער זיך שוין אָנגעטראָפן אויף נאָך צוויי פאַלן פון קליינע נפלעך אונטער די פּרויען־בעטן. דער צווייטער לאַגער־מאַלער, לייביש, האָט אים אַפילו דערציילט, אַז ער האָט געזען אין קאַסטן אַ קליין נפשל, וואָס האָט נאָך געצאַפּלט... פאַר יענעם איז עס געווען גאַנץ קלאָר:

— זיי וואַרפן זיי אונטער, די... און פּטור אַן עסק!

מעבעלען האָט עס אָבער געבויערט אין די געהירן. אַט־אַט און ער וועט זיך נאָר צעשרייען משוגענערהייט איבערן גאַנצן לאַגער!

אין יענע טעג האָט מעבעלע ווידער אָנגעטראָפן פּרעדזשען. איצט איז זי שוין אַרומגעגאַנגען, אָפן פאַר אַלעמען, מיט דעם יונגן פאַראַר־בעטערל, יאָסל. זי איז געגאַנגען שטאָלץ און געקוקט יעדן גלייך אין די אויגן אַריין. דערפאַר אָבער איז ער געגאַנגען נעבן איר מיט אַן אַראָפּ־געלאָזטן קאָפּ און זיך געהיטן, אַז עס זאָל אים נישט ווער אַ בליק טון גלייך אין די גרינע אויגן אַריין... ווען זי האָט זיך אָפּגעשטעלט מיט עמעצן, איז ער געשטאַנען אין אַ זייט און זיך גערויטלט ווי אַ קינד. ערשט ווען זי האָט אים אַ צי געטון, מען זאָל גיין ווייטער, האָט ער אויפגעשיינט און אויף איר געקוקט אַ גליקלעכער, מיט אַ דאַנקבאַר, אונ־טערטעניק שמייכעלע...

זי האָט פאַר אים געקאָכט און זיי האָבן זיך שטענדיק אָפּגעזונ־דערט אינעם ווינקל, נעבן איר בעטל. נאָכן עסן זענען זיי ביידע געזעסן אַרומגענומען. ער איז געזעסן אַ צעטומלטער, אַ גליקלעך־שרעקעוודיקער

און זי האָט זיך, מיט אַ חוצפּהדיקן להכעיס פּאַר ווּעמען, געשפּילט מיט זיינע האָר און שמאָלן האַלדז פאַר אַלעמען אין די אויגן נעבן פענצטער. איינמאָל איז גראָד מעבעלע פאַרבייגעגאַנגען און זי האָט אים באַמערקט. נישט אָפּרייסנדיק די הענט פון יאָסלס האַלדז, האָט זי אים אַ רוף געטון דורכן אָפענעם פענצטערל. מעבעלע האָט נישט געוואָלט אַריינגיין, נאָר שטיין געבליבן אויף דער דרויסנדיקער זייט... זי האָט זיך צוליב עפּעס באַליידיקט און זיך אַרויסגעבויגן אין דרויסן:

— מען זעט אייך שוין גאָרנישט... איר מיידט מיך אויס... און איך וואָלט אַזוי געוואָלט הערן, וואָס איר מאַכט און צי איר האָט שוין ווידער אָנגעשריבן... מען וויל שוין ווידער מאַכן אַ קאָנצערט... איך בעט אייך, קומט איצט אַריין צו אונדז אַביסל!

איבער איר איז אויסגעוואַקסן דאָס שיינע, קינדישע בחורל, יאָסל. ער האָט זיך אויסגעבויגן אויף איר און אַרומגעאָרעמט גענומען איר נאָכ־זאָגן די זעלבע ווערטער צו מעבעלען:

— קומט אַריין... וואָס שטייט איר אין דרויסן? ס'וועט אונדז זיין פון גרויס כבוד!

פרעדזשעס אויגן האָבן איצט געקוקט אויף מעבעלען מיט אַ פרייער מילדקייט און צופרידנקייט, אַזוי ווי איר בליק וואָלט אים איצט חבריש אַרומגענומען און בעטנדיק געגלעט. ער האָט זיך אַ וואַקל געטון און שוין געוואָלט אַריינגיין. פּלוצים האָט ער דאָס געזעענע נאָכאַמאָל דערזען: זי האָט אַרויסגערעדט צו מעבעלען און הינטערווייַלעכץ זיך שטאַרקער איינ־געטוליעט אין יאָסלען. מעבעלען איז אויפאַמאָל אויפגעשווומען דאָס בילד פון קינד. אַ זלידנע מחשבה האָט זיך ראַפּטום אַ הענג געטון אין זיין מוח און פאַרשטעלט אַלץ אַרום:

— יאָ, זיי... זיי! אַזוי קומט עס פאַר אין אָנהויב... און דערנאָך וועט זי... יאָ, זי!!! אויך זי וועט... מוזן...

אַ שוידער האָט מעבעלען אַ וואָרף געטון און ער האָט זיך געלאָזט לויפן ווייטער, ווייטער, אָן אַ וואָרט זיי צו זאָגן...

מיט זיין טאָפּלטן חוש, מיט וועלכן ער האָט שטענדיק אויפגע־כאַפּט די רעשטלעך, וואָס די געווענלעכע חושים זיינע קענען מער נישט

אויפנעמען — האָט מעכעלע כמעט געהערט קלאָר, ווי זי וווּנדערט זיך מיט דערשראָקן־בלייכע ליפּן:

— משוגע געוואָרן? אָדער אפשר איז ער גאָר... אײפּערזיכטיק?

אָבער מעכעלע איז געלאָפן ווײַטער, נאָך ווײַטער... אַבי זיי מער נישט אָנצוקוקן.

קאַפּיטל נײַן און צוואַנציק

I

דאָס ביסל געלט, וואָס דער הילפס־קאָמיטעט פון לאַגער האָט צו־זאַמענגעמאַכט מיטן ערשטן קאָנצערט, איז שנעל צעפלאָסן. די קרענק פון סטאַראָבינסקין און שאַפּיראָן האָט עס שנעל פאַרצערט. האָבן זיך די פּאָר קאָמיטעטניקעס ווידער צוזאַמענגענומען און ווײַטער געטראַכט פּלע־נער, וואָס צו טון. איצט האָט מען שוין צוגעצויגן צו דער אַרבעט אויך רעדלמאַנען און נאָך עטלעכע פון די רייכערע. אויך העניעך גלאָז איז צו־געצויגן געוואָרן צום קאָמיטעט. ער איז אויפֿאַמאָל געוואָרן לעבעדיקער, רירעוודיקער... די לײַכטע אַרבעט און דאָס עסן מער־ווייניקער צו דער זעט האָט צוריק אָנגעיאָגט אַ פֿאַרב אויף זײַן פּנים און ער האָט גענומען שפּרייזן מיט פעסטע, געמאָסטענע טריט.

אין באַראַק האָט מען זיך געשושקעט, אַז העניעכן איז געלונגען, מיט מענדל רובינס הילף, זיך צו שטעלן אין קאָנטאַקט מיטן דרויסן... איינ־מאָל זאָל אַפילו האָבן צוגעקומען אַ פּאָליאַק צו די דראָטן און אַ פרעג געטון, אויב דאָ איז פאַראַן אַזאַ איינער וואָס רופט זיך ה ע נ אָ ך... העניאָך גלאָז און זיינס אַ קאָביעטקע, פרעדזשאַ... אינדרויסן זאָלן זיך גאָר געפינען אַ סך בונדיסטן, וואָס לעבן מיט גויאישע פּאַפּירן... אַזוי ווי העניעך איז געווען זייערס אַ פירער — זוכן זיי אים...

דער פּאָליאַק, וואָס האָט זיך געפרעגט אויף אים, איז טאַקע באַלד אַוועק, נאָר עס איז קלאָר, אַז זיי ווייסן שוין פון אים און מען וועט אים

גישט לאָזן פאַלן... צוליב אָט די קלאַנגען האָט הענעך אָנגעהויבן באַקומען מער אָנזען אין באַראַק, ווי בכלל אין לאַגער. ער אַליין האָט זיך פּלוצים גענומען קליידן בעסער, קויפן זיך עסן און אַרומגעגאַנגען אַ פּאַרשלאָסן־צופרידענער מיט זיך... ער האָט ווייניק גערעדט. דאָך האָבן זיך אַלע גענומען צו אים בעסער צוהערן: ווער ווייסט? אפשר האָט אַזעלכער גאָר צו טון מיט געהיימע פּאַרטיזאַנער? און ווען די צייט וועט קומען, וועלן זיי קומען אים באַפרייען און דערביי אַרויסנעמען אַלע, וועלכע ער וועט אָנווייזן...

דערביי האָט מען אויך באַמערקט, ווי עס הייבן אָן אַריינצוקומען צו הענעכן אַלערליי חשובע לייט פון לאַגער און נעמען זיך סודען מיט אים...

עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַריינווייזן צו אים דעם וויצע־קאָמאַנדאַנט פון דער פּאָליציי, פעלדמאַן און דער לאַגער־דאָקטאָר וואַסערשטיין. זיי האָבן זיך מיט אים אָפּגעשושקעט אַ ווײַלע אין אַ ווינקל, אַוועק און דערנאָך ווידער צוריקגעקומען. עס האָבן זיך גענומען באַווייזן אויך אַנדערע חשובע לאַגער־פּנימער און הענעך האָט אַלעמען אויסגעהערט מיט געמאָסטענעם ערנסט. קיינער האָט נישט געוווסט, וואָס עס ווערט דאָרט געשמועסט. מען האָט נאָר באַמערקט, אַז ער איז פּלוצים אָנגעזען געוואָרן און מען רעכנט זיך מיט אים.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן אַריינווייזן צו אים דער וויצע־קאָמאַנדאַנט און קוקן מיט גלייכע אויגן. אויך ער איז אַריינגעצויגן געוואָרן אין דעם קאָמיטעט אַריין און אין די פּאַרנאַכטן איז ער רעגעלמעסיק אַרומגעגאַנגען מיט אים... פעלדמאַן האָט אים אַפילו אַרויסגענומען אין אַ בעסערן באַראַק, נעבן דער פּאָליציי און הענעך האָט אָנגעהויבן ווערן אַ פיגור. די קליינע בלומטשע, פעלדמאַנס קוזינע, האָט אים גענומען צוזען, היטן אים; און ס'איז קענטיק געווען אַז ער הייבט אָן ביסלעכווייז פאַרגעסן אין עפּעס שרעקלעכס, וואָס ער האָט דאָ איבערגעלעבט. אין די לעצטע צייטן האָט זיך פרעדזשע גענומען דרייען אַרום זיין באַראַק. זי איז אַפילו אייניקע מאָל אַריינגעגאַנגען אין דער פינצטערער וועשערייַ ביינאַכט, ווו די קאָמיטעטניקעס האָבן געהאַט זייערע זיצונגען... ס'איז אָבער גענוג געווען

הענעך זאָל אויף איר איין קוק געבן, אַן אָפּענעם קוק אַזאַ, פול מיט טרי־אומף און ביטערקייט, אַז זי זאָל אַרויסלויפן אַ צעטומלטע און לאָזן איר אַרויפגעצויגן־פרייליך שמייכעלע אויף דער שוועל...

הענעכס סוד איז מעבעלע דערגאַנגען אַביסל שפּעטער. געשען איז עס צופעליק. אין איינעם אַ פאַרנאַכט האָבן אים אויפגעזוכט עטלעכע מענטשן פון קאָמיטעט און אים אָפּגערופן אין אַ זייט. צווישן זיי איז געווען וואַרטמאַן, דער דאָקטאָר וואַסערשטיין און רובין. באַלד איז אויך צוגעקומען אינזשיניער קורץ. זיי האָבן פון אים געוואָלט אַ פּשוטע זאַך: ער זאָל זיי געבן טעקסטן פאַר אַ נייעם אָוונט, וואָס זיי גרייטן צו. מע־בעלע האָט זיך צוליב עפּעס געוואַקלט און אַלע האָבן אים גענומעז צו־רעדן דערצו. נאָר איין קורץ האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן. עס איז אים געווען דערווידער, וואָס אַלע שטייען און בעטן זיך ביים יינגל און יענער גרויסט זיך נאָך... קורץ האָט דערפאַר אַ שטאַרקן כריפ געטון, ווי שטענדיק איידער ער גייט זאָגן עפּעס צווייידייטיקס און שאַרפס. דערנאָך האָט ער אויסגעשאָסן מיט זיין ירגזון:

— הערט אויס, יונגערמאַן! מיינט נישט אַז די וועלט שטייט אויף אייך! אייגנטלעך דאַרפן מיר אייך נישט האָבן מיט אייערע קאָנצערטן... מיר ווילן עס נאָר מאַכן, בכדי קיינער זאָל נישט וויסן, אַז מיר דאַרפן עס נישט... איר האָט עס פאַרשטאַנען, אָדער מען דאַרף אייך לייגן אַ פינ־גער אין מויל אַריין?

מעבעלע האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָ גייט עפּעס אַ סוד, צוליב וועלכן מען דאַרף ווידער אַ קאָנצערט און ער האָט מסכים געווען. שפּעטער איז צו אים געקומען וואַרטמאַן און אים אָוועקגערופן:

— מיר האָבן היינט געלט... גרעסערע סומעס... נאָר קיינער טאָר נישט וויסן פון וואַנעט זיי קומען... דערפאַר מוז דער קאָנצערט דעקן אונדזער טעטיקייט...

ער האָט דערביי אַרויסגענומען אַ קליין פּעקעלע און עס אַריינגע־רוקט מעבעלען:

— היט עס גוט... דאָ זענען 250 זלאָטעס... אַז איר וועט דאַרפן, וועט איר ווידער באַקומען...

מעכעלע האָט גענומען שטאַמלען, פרעגן... נאָר וואַרטמאַן איז שוין געווען ווייט אַוועק און מעכעלע האָט דעם אוצר פאַרשטופּט צווישן די שמאַטעס און אַליין נישט געוווסט, וואָס צו טון פון איבעררעשונג. דאָס איז געווען אַ סומע, פאַר וועלכער מען האָט געקענט באַקומען 35 קילאָ ברויט! ווי קען דאָס זיין? מעכעלע האָט דערנאָך באַמערקט ווי וואַרטמאַן, מיט נאָך עטלעכע קאָמיטעטניקעס שלייכן זיך איבער די באַראַקן און רופן אַוועק אַלעמאָל אַ צווייטן... דערנאָך גייען יענע אַוועק מיט שיינענדיקע פּנימער...

מעכעלע האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָ איז פאַראַן עפּעס אַ קאָנטאַקט מיט אַ וויַיטן דרויסן, פון וועלכן עס שטאַמען די געלט-פּעקעלעך... ער האָט עס אָבער זיך נישט געקענט צוגלייבן: קען עס מעגלעך זיין? וועט ער טאַקע קענען קויפן אַלע טאָג שטיקער ברויט? וועלן עס קענען טון אַ סך פון די הונגעריקע אין לאַגער? אומגלויבלעך! נאָר דאָס פּעקעלע פּאַפּיר, אונטער זיין נאַקעטן אָרעם באַשטעטיקט עס... ער האָט אַפילו באַקומען אַן אָנזאָג, נישט צו קויפן קיין ברויט, ווען אַלע זעען און נישט עסן פאַר אַלעמען אין די אויגן. נאָר דערביי האָט מען אים אויסגעפרעגט, וועמען מען קען, לויט זיין מיינונג אָנגעטרויען אַ סוד און אים געבן שטיצע... זעט אויס, אַז דאָ וועבט זיך עפּעס אויס אַ נס פאַרן ווערק צע; נאָר ער קען נישט ווייסן ווי אַזוי ער ווערט געמאַכט. דערפאַר אָבער האָט ער אים געזען אויף צומאָרגנס אַרויסגלאַנצן צופרידן פון אַ סך אויגן אַרויס...

עס איז אים אויפאַמאָל קלאָר געוואָרן, אַז ערגעצווו זאָרגן נאָך מענטשן פאַר דעם ווערק צע... אפשר טראַכטן זיי אויך וועגן פּולשטענדיק ראַטעווען? אַז מען זעט נאָר אַ זאַך פון דער געהיימער זייט, קען מען שוין פון אַלץ איבערקלערן... און מעכעלען איז אויפאַמאָל קלאָר געוואָרן, אַז העניעך האָט דאָ אַ האַנט דערין. איז דען אַ וווּנדער פאַרוואָס ער דרייט זיך לעצטנס אַרום אַ רואיקער, אַ זיכערער? מעכעלע האָט זיך עס איינמאָל אַפילו נישט געקענט צוגלייבן: העניעך איז נעבן אים פאַרביי געגאַנגען און זיך אונטערגעפּייפט אַ פריילעכע מעלאָדיע... איז עס דער זעלבער, איינגעקנוידעטער סקעלעט, וואָס איז מיט אַ פּאָר וואָכן

פריער געלעגן און דעם גאנצן באראק אדורכגעשפיזט מיט זיין בעסדיקן טרויער?

II

דער לאגער קען נישט לאנג איינזינקען אין זיין טויטער רו. עס מוז אלעמאל עפעס טרעפן, וואס זאל צוריק אויפרודערן די מענטשן און אריינברענגען אין א משוגעת... האט געטראפן: מעכעלע איז געזעסן אין א פארוואָרפן ווינקל פון א באראק און געשריבן. ער האט זיך געהיטן פאר פרעמדע אויגן און דערפאר איז ער פארקראכן אין א פרויען־באראק, וו קיינער איז אין די נאכמיטאג־שעהען נישט געווען.

נישט ווייסנדיק אויף געננוי, אויב ער הערט, אדער עס דוכט זיך אים, האט ער אנגעשטרענגט דאס אויער. א ווינטל האט א בלאז געטון דורך א צעבראכענער שויב און ארומגעשמיסן די אנגעשריבענע בלעט־לעך. מעכעלע האט עס שוין אבער נישט באמערקט. פון דעם פרויען באראק אנטקעגנאיבער האט זיך געטראגן א דין, שפיציק געוויין...

פון א קינד? מעכעלע מיינט אז ער חלומט. ווי אזוי קומט א קליין קינד זאל וויינען אין ווערק צע? איז עס מעגלעך? נאר דאס קולעכל פון קעגנאיבער ווערט אלץ שארפער און קלארער: א קינד וויינט!...

מעכעלע האט זיך א ריס געטון פון ארט און ארויסגעלאפן. ארום איז געווען שטיל, איינגעשלאפן... ווען מעכעלע איז שוין געשטאנען אין קארידארל פון יענעם באראק, האט זיך דאס קינדישע געוויין געריסן צו דער טיר. נאר פון א ווינקל האט ווער אנגעכאפט מעכעלען ביי דער האנט:

— וואס זוכסטו דא?

מעכעלע האט דערקענט אין ווינקל פון קארידאר איינעם פון דער פאבריקס־פאליציי. יענער האט אים אפגעמאסטן מיט א שווערן בליק. וואס איז געפאלן איבער מעכעלעס פנים ווי א בייטש און אים צעטומלט: וואס שטייט דא א פאליציאנט פארשארט אין ווינקל? און ווער איז דאס קינד, וואס וויינט און מען לאזט נישט צו דערצו? מעכעלע האט זיך גע־שפירט פלוצים אריינגעשלונגען אין א מאדנעם סוד, וואס איז פול מיט

שרעקלעכער אומהיימלעכקייט. ער האָט דערפאַר אָנגעהויבן צו זוכן ווער־טער אין מויל: אַ קינד... וויינט... מען דאַרף זען...

נאָר יענער האָט אים בלויז שטיל אַ זאָג געטון מיט אַ דראָענדיקן טאָן:

— טראָג זיך אָפּ... און זאָל מען פון דיר קיין פּיפּס נישט הערן מער... נישט איצט און נישט שפּעטער... מעגסט עס דיר נעמען אין זינען...

מעכעלע איז צוריקגעלאָפן אין פריערדיקן באַראַק אַריין, אָבער ער האָט מער נישט געקענט קלערן פון גאָרנישט. פון יענער זייט איז דאָס געוויין שטילער געוואָרן. דערנאָך האָט זיך געהערט אַ פּרוואַישער אויס־שריי און דאַן האָט זיך דאָס קינדישע געוויין נאָך שטאַרקער געריסן. ער האָט געשפּירט, מעכעלע, ווי דאָס בויערט זיך אים אַיין אין קאָפּ און צינדט אָן די געהירן: ווער איז דאָס וויינענדיקע קינד, וואָס ווערט באַ־וואַכט? און ווער איז די פרוי, וואָס האָט דאָרט אַזאַ דערשטיקטן גע־שריי געטון? איז עס די מוטער, אָדער ווער?

דורך אַ זייט פון פענצטערל האָט מעכעלע געזען, ווי עס קומט אָנ־צולויפן די קאָמאַנדאַנטין מיט אַ בלאַס, דערצאָרנט פּנים. נאָך איר זענען געלאָפן עטלעכע פּאָליציאַנטן, וואָס זענען שטיין געבליבן אביסל ווייט־טער און נישט געלאָזט פאַרבייגיין נענטער. פון דאָרט האָט זיך אַ טראָג געטון דער קאָמאַנדאַנטינס שרייען, וואָס האָט זיך באַלד איינגעשטילט. דערנאָך האָט זיך געהערט אַ ספּאַזמאַטיש־מיד קרעכצן...

פון דער טיר האָט מעכעלע געזען אַרויסלויפן אַ פּאָליציאַנט מיט אַ קליין פּעקעלע. נאָך אים איז אַרויס די קאָמאַנדאַנטין און נאָך עטלעכע פּאָליציי־לייט. זיי האָבן אַרומגערינגלט יענעם מיטן וויים־געהילטן פּעּ־קעלע און זיי האָבן זיך שנעל אַוועקגעלאָזט אַראָפּצו, צום ליידיקן באַראַק, נעבן שפּיטאָל...

אַ ווײַלע איז טויט־שטיל געוואָרן איבערן גאַנצן אַרום. דערנאָך האָט זיך פון דעם באַראַק אַקעגנאיבער גענומען טראָגן אַ פאַרדעכטיקער טומל. עס האָט אויסגעזען, אַזוי ווי עמעצער וויל דאָרט אָפּטון עפּעס שרעקלעכס און אַנדערע דערלאָזן נישט... דער געראַנגל דאָרט קומט אָבער

פאַר אזוי שטיל, אז קוים וואָס מען קען עפּעס אָפּשוימען פון דער לופט מיטן אויער...

עס איז שווער געווען פעסטצושטעלן, וואָס דאָרט קומט פאָר. מע־כעלע האָט געשווידערט מיטן גאַנצן גוף און דאָך מורא געהאַט אַרויסצו־גיין. אים האָט זיך אויסגעוויזן, אז ווי נאָר ער וועט אַרויסשטעלן אַ פוס, וועט ער אומוויסנדיק אַריינגעצויגן ווערן אין אַ שרעקלעכער פאַר־שווערונג. ער האָט זיך דערפאַר צוגעשאַרט צו דער צווייטער זייט באַראַק און אַרויסגעשפּרונגען דורכן צווייטן פענצטער, אין דער זייט פון די מע־נער-באַראַקן. דאָס האַרץ האָט אים אָבער געזעצט מיט שטאַרקע קלעפּ. ער האָט געפילט, אז דאָס האָט ער זיך איצט באַטייליקט, באַהאַלטענער־הייט, אין אַ גרויס פאַרברעכן, וואָס דער העלער טאָג האָט נאָר וואָס שטילערהייט איינגעשלונגען אין זיך...

III

סודות בכלל קענען זיך זעלטן איינהאַלטן בלויז אין דעם אָרט, וווּ זיי קומען אויף. בפרט אין ווערק צע. האָט נאָך מעכעלע יענעם אָוונט זיך דערוווּסט פון דער גאַנצער געשעעניש. אין אָוונט איז צו אים אַריינ־געקומען מאַניעק און אים אַרויסגענומען אויף אַ שפּאַציר. זענען זיי גע־גאַנגען אַרום די דראָטן, אויסגעקראָכן דעם גאַנצן וואַלד און זיך דער־נענטערט צו דעם פּוסטן באַראַק, נישט ווייט פון שפּיטאָל-באַראַק. ווייַט מעכעלע האָט געוואָלט גיין ווייטער, האָט אים יענער אַ פעסטן צי געטון:

— קום צוריק... דאָ טאָר מען היינט נישט גיין... די קאָמאַנדאַנטין קען מיך באַשטראָפן...

מעכעלע האָט זיך דערמאָנט, אז היינט בייטאָג האָט מען אַהין עפּעס אַוועקגעטראָגן און עפּעס האָט אים געצויגן זיך צוצורוקן נענטער אַהין, גאָר נאָענט... עס האָט זיך אים אַפילו אויסגעוויזן אז ער הערט אַ סינ־דיש־שוואַך יאָמערן אין דער ליידיקייט פון דעם אָנהויב־אָוונט... מאַ־ניעק האָט אים אַ פעסטן צי געטון ביים אָרעם און אים שטיל אַ שעפּ־טשע געטון:

— גיי נישט!!! דאָרט ליגט אַ לעבעדיק קינד... אַליין...

מעכעלען האָבן זיך די פּיס אַ וואַקל געטון פון אַ פּלוצים־באַפאַלענער שרעק, נאָר מאַניעק האָט אים שוין אוועקגעצויגן ווייטער און אים אוועקגעזעצט נעבן אַ בוים ביי די דראָטן. ער אַליין האָט זיך אוועקגעזעצט נעבן מעכעלען און געוואַרט ביז ער האָט זיך באַרואיקט. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבן, נישט וואַרטנדיק ביז מעכעלע וועט אים פרעגן, צו דערציילן די גאַנצע געשיכטע מיטן קינד...

ער האָט נאָר גענומען צומערשט פאַרענטפערן עמעצן, געבן צו פאַרשטיין, אַז דאָ מוז עס אַזוי זיין... און נאָך אַזעלכע רייד, וואָס מעכעלע האָט אין צעטומלעניש נישט געקענט אויפכאַפּן. אַביסל ווייטער איז געשטאַנען אַ פּאָליציאַנט, מיט אַ פינצטער פּנים און אַ גומענעם שטעקן, וועלכער האָט נישט אוועקגענומען קיין בליק פון דעם טונקל־געהילטן באַראַק.

די נאַכט איז אויפּאַמאָל אַראָפּגעפאַלן, ווי עס וואָלט זי וועד אַראָפּגעריסן פון ערגעץ. פון וויטנס האָט די פּאָליציי היינט געטריבן פריער אין די באַראַקן. עס האָט זיך דערטראָגן אַהער דער טומל פון לויפנדיקע. דערנאָך איז נאָך שטילער געוואָרן, ווי פריער. עס האָט זיך נאָר געהערט אַ שטיל געוויין און מען האָט נישט געקענט אונטערשיידן, אויב דאָס רייסט זיך אַן עלנטע קאַץ אָדער עס איז טאַקע אַ קינדיש געוויין... דער פּאָליציאַנט, וואָס האָט וואַך געהאַלטן האָט זיך געכאַפּט אויף עפּעס און אַריבערגעשריגן צו מאַניעקן:

— מאַניעק, דו מאַכסט מיך אומגליקלעך... גיי אוועק ווייטער...

האָבן זיי זיך ווידער אויפגעשטעלט. מעכעלע האָט איצט פון גאָרנישט געקלערט, נאָר פון איין זאַך: קיין קעצעלעך זענען דאָך אין לאַגער נישטאָ... טאָר וועד יאָמערט עס דאָרט אַזוי? זאָל עס נאָך אַלץ זיין דאָס זעלבע סודותדיקע קינד?

נאָר ווען זיי האָבן זיך ווידער אוועקגעזעצט ביי אַ באַנק נעבן אַ באַראַק, האָט ער נאָר געהאַט איין אומגעדולדיקע ביטע צו מאַניעקן:

— דערצייל!...

IV

...אין דער גרויסער יידישער שטאָט איז די איידעלע, ווייס־הויטיקע אירענאַ געווען אַ קינד פון אַ רייך, אַריסטאָקראַטיש הויז. אַלס אַבצן־יאָריקע סטודענטין, האָט זי נאָר געוווּסט זיך צו פאַרפלעכטן יעדן טאָג די לאַנגע, גאָלדענע צעפּ און מאַכן די לעקציעס. אין אָוונט האָבן זיך אַרום איר געדרייט אַ סך בחורים, געקוקט אויף איר ריינעם, לויטערן שמייכל און געזוכט צו כאַפּן אַ גלעט פון אירע גרויסע, ליכטיקע אויגן. עפּעס האָט אַלץ אַראָפּגעלויכטן פון דעם מיידל מיטן ווייסן פּנים, אַז עס האָט פאַרכאַפּט דעם אָטעם. זי איז אַזוי ווי באַשאַפן געוואָרן צו שטיין ערגעץ אויף אַן אויסשטעלונג, וווּ מענטשן דאַרפן קומען באַוווּנדערן די סאַמע העלקייט אַליין, וואָס קען זיך אַריינוואַסקן אין איין מיידל אַריין. די עלטערן אירע האָבן אָבער געוואָלט פון אירענאַן מאַכן אַ דאָקטאָרין. איז זי געגאַנגען אין שול, געלערנט און געחלומט, זעענדיק די וועלט נאָר מיט אירע קלאָרע קרישטאָלענע אויגן.

זי איז געווען מער ווי שיין, אירענאַ.

דאָס פּנים האָט געהאַט אויף זיך יענעם דינעם, אומבאַמערקטן וואָל, וואָס באַצירט נאָר הייליק־ריינע קינדער. און עס האָט אויסגעזען, אַז אירענאַ וועט שוין זיין אויף אייביק אַזאַ ציכטיק־פאַרחלומט קינד... זי וועט זיך אַזוי אָפּשפּילן אַ גאַנץ לעבן מיט די זיידענע מלאכימלעך, וואָס די פאַנטאַזיע וועט פאַר איר אויסוועבן מיט דער פולער גאָב... זי וועט אפילו נישט זען די פאַרגאַפט־אויפגעריסענע מענער־אויגן, וואָס וועלן מיט יעדן יאָר אַלס שאַרפער און שאַרפער זיך וואַרפן אויף איר. זי וועט נאָר שפּרייזן מיט אירע לופטיקע טריט איבער די גאַסן און אויף יעדן שטיקל, וווּ זי וועט אַ טרעט טון, וועט בלייבן אַ שטילער, צניעות־דיקער צייכן, וואָס וועט היטן דאָס אָרט מיט אַ זויבער־אַרומגעצוימטן גאַרטל...

האָט אָבער די צייט אַנדערש געוואָלט: ג ע ט אָ ! און אירענאַ איז געבליבן אַליין. זי האָט גאָרנישט געטון, נישט געוווּסט ווי אַזוי מען טוט עפּעס, בכדי זיך צו ראַטעווען. די אַלע געשעענישן זענען פאַר איר

אויסגעקומען אזוי אומוואר, אזוי אומגלויבלעך, אז יעדע מינוט האָט זיך איר אויסגעוויזן, אז דאָס וועט אוועקפליען און עס וועט ווידער בלייבן ווי געווען: עלטערן, שטוב... די זעלבע רואיקע וועלט ווי אמאָל און די זעלבע שול־ביכער און לערער, ווי פריער...

אנדערע הענט האָבן שוין פאַר איר אַלצדינג געטון. זיי האָבן זי צו־געשטעלט צו א ריי, אריינגעשפּאַרט אין א וואַגאָן און אוועקגעפירט. דערנאָך זענען ווידער געקומען גראָבע, שרייענדיקע הענט און זי אראָפּ־גענומען פון צוג, געפירט איבער א וואַלד און אריינגעטריבן דורך א שטעכיקן טויער: וו ע ר ק צ ע !

נאָר אירענא איז געבליבן די זעלבע. איר פאַרגאַפטע פּנים מיט די גרויסע, ריינע אויגן האָבן וויַיטער געקוקט אין איר גאַנץ־געבליבענעם חלום אריין... א שוויַיגנדיקע, מיט שטילע טריט, האָט זי זיך געלאָזט פירן אין דער גרויסער האַלע פונעם אינזשיניער שמיץ און דערנאָך האָט זי זיך געלאָזט שלעפּן מיט דער אויסגעשטעלטער ריי, צוריק אין די באַראַקן...

נאָר איינס האָט זי געשפּירט, אירענא: דעם הונגער. דערביי זענען אַלע דאָ שרייענדיקע, שטויסנדיקע... די מיידלעך טומלען, שמייכלען צו די דיקע, אויסגעפּאַשעטע פּאָליציי־מענער און דערנאָך קייען זיי מיט פאַרגעניגן גרויסע שטיקער ברויט אין דער האַלע און איבערן גאַנצן וועג צום לאַגער...

פון וואַנעט זאָל זי עס קענען, אירענא? און דאָ דאַרף מען זיך אַרויסרוקן, דרייסט זיין... ווען ניט — הערט מען פון קיינעם נישט קיין מענטשלעך וואָרט, ווערט מען נישט באַמערקט...

לאַנג אזוי האָט זי נישט געקענט, דאָס שטענדיק־געצערטלטע, אָפּ־געהיטענע מיידל. זי האָט ערשט רעכט נישט געקענט, ווען נאָך עטלעכע וואָכן הונגער איז זי בלאַס געוואָרן און די פיס האָבן זיך גענומען ברעכן אונטער איר... און דאָ קוקן אַלע אויגן אזוי פרעמד, טרוקן און בייז... דערפאַר איז אויך פאַר איר געווען א גליק, ווען צו איר איז איינמאָל צו־געקומען א פּאָליציאַנט, שליאָמקע, און זי געפרעגט מיט א גערירט קול, פאַרוואָס זי איז שטענדיק אזוי טרויעריק... הע, פאַרוואָס זאָל זי נישט זיין טרויעריק?

...ער איז אַ פּשוטער יונג, פון אַ קליין שטעטל, שליאַמקע. קיין גרויסער אינטעליגענט איז ער נישט. זיין פּנים איז גראָב און די הענט טראָגן אויף זיך אַזעלכע קלאָציקע פינגער. דערפאַר אָבער איז ביי אים די שטימע אַ ווייכע, אַ וואַרעמע... אַז ער רעדט, קוקן זיינע אויגן אַזוי פייכט און מיט געבעט... זיי קוקן אָפּן און באַהאַלטן גאָרנישט אויס. דערביי איז ער אַזאַ שטאַרקער! ווי נידעריקער ער זאָל נישט זיין פון איר, אָטעמען אָבער זיינע פּלייצעס מיט גבורה. עס דוכט זיך, אַז אויף דער וועלט איז נישטאָ אַזאַ זאַך, פאַר וועלכער ער זאָל זי נישט קענען שיצן... האָט ער גערעדט און זי האָט אויסגעהערט. זיינע רייד זענען געווען אַזוי גלייך און פּשוט, אַז זיי האָבן געמוזט זיין ערלעך. אַנדערש, זעט אויס, קען ער איבערהויפּט נישט רעדן!

און ער האָט עס איר געזאָגט קלאָר:

— ער ווייסט, אַז זי איז אַן אַנדערע ווי ער... זי פאַרשטייט זיכער אַ סך זאַכן, פון וועלכע ער האָט נישט קיין אַנונג. אין אַנדערע צייטן וואָלט זיי קיינמאָל אַפילו נישט אויסגעקומען צו רעדן אַ וואָרט... נאָר דאָ איז אַנדערש. דאָ איז ער אַ פּאָליציאַנט, וואָס היט די דראָטן. קיין שלעכטס טוט ער קיינעם נישט. און זי וועט ער היטן! קיין שטויבעלע וועט ער אויף איר נישט לאָזן פאַלן... אויב זי וויל עפּעס, דאַרף זי נאָר אים זאָגן, ווייטער גאָרנישט. דערנאָך — ווי זי וועט וועלן... אָט וואָס ער וויל איר זאָגן!

אַז ער האָט איר געגעבן ברויט, האָט זי גענומען. דערנאָך, אַז ער האָט איר פאָרגעלייגט צו קאָכן פאַרנאַכט פאַר ביידע, האָט זי עס געטון... און אַז ער האָט זי גערופן צו גיין — איז זי געגאַנגען... זי איז איבערהויפּט געוואָרן אַזוי צוגעבונדן צום פּראָסטן, גוטן שליאַמקע, אַז זי האָט גאָרנישט געקענט דערנאָך באַגרייפן, ווי אַזוי זי וואָלט דאָ איין טאָג געקענט לעבן אָן אים... ווי אַזוי זי האָט עס געקענט פריער... אַז ער איז געווען דער איינציקער, וואָס איז אַרום איר אַרומגעגאַנגען, געהיטן זי, גערופן מיט די צערטלעכסטע ווערטער... און זי איז דאָך נאָך ווייטער דאָס זעלבע קינד, וואָס דאַרף האָבן אַ פאַרזאָרגער, אַ היטער...

זענען זיי ביידע צוגעבונדן געוואָרן צו זיך. ער — ליבנדיק, דרך־

ארצדיק... און זי — ווי א גרויס, בלאָנד קינד וואָס האָט דאָ צוריק גע־פונען אין ווערמען אָנצושפּאַרן טוליענדיק דעם קאָפּ, ווען די נאַכט איז אַ בייזע און אין דרויסן שטורעמט.

עס האָט אַפילו געטראָפן, אַז דער איינפּאַכער שליאָמקע פלעגט איר אַ זאָג טון:

— איך ווייס... איצט האָסטו מיך ליב... נאָר ווען דו זאָלסט איצט מיט מיר באַפרייט ווערן — וואָלסטו מיך נישט געקענט מער... דו וואָלסט צוריק צו דיינע אינטעליגענטן און זיך אפילו געשעמט אויף מיר אַ קוק צו טון... נאָר — איך וועל דיר עס נישט פאַרוואַרפן... ס'איז דיין רעכט און איך פאַרשטיי עס. טאַקע אַזוי? ווי קום איך דערצו? נאָר איצט איז מיר גוט... גוט!

אירענאַ פלעגט אים ביי אַזעלכע רייד צוהאַלטן דאָס מויל מיט אירע לאַנגע, ווייסע פינגער:

— ניין! ניין!!! רעד נישט...

אָבער שליאָמקען האָט עפּעס געדריקט אויפן האַרץ אַ מורא און ער האָט זי געוואָלט מילדער מאַכן. מיטן שלום־מאַכן באַצייטנס מיט איר:

— דו הערסט? איך בינד דיך מיט גאָרנישט... מיט גאָרנישט! אויב מיר וועלן פריי ווערן — איז ווי דו וועסט וועלן... זאָלסט גאָרנישט מיך נעמען אין אַכט! אַזוי זאָג איך דיר...

נאָר אירענאַ האָט אים אָנגעכאַפּט ביי די הענט און אָנגעשטעלט אויף אים אירע קינדעריש־צעשראָקענע אויגן, גלייך ווי אָט, שוין איצט נעמט ער און גייט אַוועק פון איר. זי האָט אַזש געגומען ציטערן:

— דו וועסט נישט אַוועקגיין!!! ניין, איך וועל דיך קיינמאָל נישט לאָזן!

האָט זיך שליאָמקע צעלאַכט: נאַרעלע... און זיך נענטער צוגעטו־ליעט צו איר. איז זי אויך רואיקער געוואָרן און שטיל אים געגלעט אי־בער די פּעכיק־געקרייזלטע האָר...

און אַזוי זענען אַוועק חדשים.

מרדכי שטריגלער

קאַפּיטל דרייסיק

I

ווי אַזוי עס איז געקומען צו אירענען האָט קיינער קלאָר נישט גע־ווּסט. נאָר זי האָט עס גאָר שפּעט דערזען: זי שוואַנגערט... נאָר שליאָמ־קע האָט זי באַשיצט, געהיטן, אַז קיינער זאָל עס נישט באַמערקן... אָבער אין איינעם האָט זיך אירענע איינגעקשנט: זי וועט גאָרנישט טון! אַז עס וועט קומען — זאָל עס! עס מעג דערנאָך געשען, וואָס עס וויל... ערשט דאַן האָט שליאָמקע דערזען, אַז זי איז נישט קיין קינד און זי האָט אים אינגאַנצן באַהערשט מיט איר ווילן. איז ער אַרומגעגאַנגען אַ דערשלאָגענער, אַ שרעקעוודיקער: וואָס וועט זיין, אַז ער וועט זי דערביי פאַרלירן!? ווי וועט ער דערנאָך קענען לעבן? און ער האָט עס טאַקע אויך געוווּסט אויף קלאָר: ניין, ער וועט עס טאַקע נישט קענען! אַ סוף און אַן עק! אויס שליאָמקע...

געשען איז אָבער אַנדערש. זי האָט דאָס קינד אַרויסגעגעבן פון זיך גאָר שטיל, מיט פאַרביסענע ליפּן, געהיטן זיך אַ קרעכץ צו טון... קיינער איז דאַן אין באַראַק נישט געווען. די מיידלעך זענען אַוועק צו דער אַר־בעט און די געציילטע, וואָס זענען געבליבן, האָט די פּאָליציי אַרויסגע־טריבן שוין עטלעכע פרימאָרגנס פון באַראַק. און באַלד פרימאָרגנס איז דאָס קינד אַרויסגעפאַלן, שטיל — ווי עס וואָלט אַליין איבעררראַשט גע־וואָרן דערפון, וואָס עס איז דאָ געבוירן געוואָרן... ערשט שפּעטער האָט עס אָנגעהויבן שרייען און אירענאַ האָט געקענט פעסטשטעלן, אַז דאָס קינד לעבט...

צומערשט איז זי פאַרכאַפּט געוואָרן פון אַ ווילדער, פאַרגעסנדיקער פרייד. עס איז נאָר ביי איר געווען איין געפיל: דאָס גליק פון אַ מוטער, וואָס זעט איר ערשטע פרוכט אין אַ לעבעדיק הייטעלע... זאָל עס זיין, וווּ עס וויל נאָר! זי האָט עס געלעקט, געריסן זיך, געשריגן... מען האָט זי קוים געקענט איינעמען... ערשט דערנאָך האָט ווער אַריינגעשליי־דערט די גרויסע זאָרג אין מיטן באַראַק: וואָס טוט מען דערמיט? אָבער

אירענאַ איז שוין געווען ווי משוגע פון גליקלעכער שרעק. זי האָט זיך אוועקגעשטעלט, מיט אַרויסגעשטעקטע נעגל און אַרויסגעקראָכענע אויגן און זי האָט אַפילו נישט באַגריפן, וואָס די פּאָר סוד־מענטשן ווילן פון איר... זי האָט זיך געקלאַמערט נעבן בעט, ווו דאָס קינד איז געלעגן און געשריגן מיט שוואַכע קולות, אַז זי וועט נישט געבן דאָס קינד... נישט געבן!

שליאַמקע איז דערביי געשטאַנען אַ בלייכער, מיט אַ פאַרקרימט מויל און געריסן זיך די האָר פון צער... ערשט ווען זי איז מיד געוואָרן, האָט זי אויף אַ מינוט באַגריפן די סיטואַציע. פון דער דערקענטעניש האָט זי פאַרלוירן דאָס לשון און אָנמעכטיק אַוועקגעפאַלן אין חלשות. די קאָמאַנדאַנטין האָט אַ ווונק געגעבן צו איינעם פון די אַרומשטייענדיקע פּאָליציאַנטן און ער האָט אַ כאַפּ געטון דאָס קינד — — —

ס'האָט זיך נישט געפונען קיינער, וואָס זאָל וועלן טון מיטן קינד דאָס, וואָס די סיטואַציע האָט פאַרלאַנגט... די וואָס האָבן עס געזען, האָבן עס שפּעטער אַ לאַנגע צייט נישט געקענט פאַרגעסן. אַזאַ געזונט און פריש מלאכל ווערט זעלטן ווען געבוירן... אַפילו די קאָמאַנדאַנטין האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און זיך פּייכט צעשמייכלט צום ניי־געבוירענעם און דערנאָך עס געגלעט מיט אַ פינגער איבער די ליפּעלעך...

זי האָט עס אַפילו געוואָלט אַריינלייגן אין שפּיטאָל צווישן די קראַנקע און זאָל עס דאָרט ליגן! אפשר קען מען עס גאָר דאָרט כאַווען, ביז עס וועט קיין עצה נישט זיין... געזיגט האָט אָבער די שרעק פאַר די דייטשן: זיי קענען זיך דערפון דערוויסן — און שפּעטער...

נאָר אומברענגען עס מיט די הענט האָט זי נישט געקענט באַפעלן. זי האָט דערפאַר באַשלאָסן, מען זאָל עס אַריינלייגן אין אַ ליידיקן באַראַק, וואָס איז רעזערווירט געווען פאַר די נייע מענטשן, וואָס דאַרפן קומען... אויב עס וועט דאָרט אויסגיין — איז עס הימל־זאַך און קיינער האָט דערצו קיין פינגער נישט צוגעלייגט:

— זאָל גאָט אויך אַמאָל האָבן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט!

אַזוי האָט זי צוגעגעבן מיט אַן אויפגערעגטן שמייכל...

דאָך האָט זי אַוועקגעשטעלט אַ וואַך ביי יענעם באַראַק, קיינער זאָל

נישט קענען צוקומען אהין... און ווער עס ווייסט נישט דערפון, זאל ווייטער נישט וויסן... דערביי האט שליאמקע געמוזט גיין, ווי יעדע נאכט צו די דראטן, שטיין אויף זיין פאסטן... און געווען איז עס א צוויי צענדליק מעטער פון יענעם באראק — — —

ווען מאניעק האט געענדיקט דערציילן, האט מעכעלע, אן אויפגערודערטער זיך ווידער אומגעקוקט. דארט ביי די דראטן איז דער פעסטער שליאמקע איצט ארומגעלאפן אן איינגעקורטשעטער הין־און־צוריק ביי די דראטן... עס האט אויסגעזען, אז אט־אט וועט ער צופאלן צו עמעצן, צו אלעמען און הרגענען, ממיתן... א פחד איז אנגעפאלן אויף מעכעלען צוזאמען מיט א מיאוסקייט צו זיך און צו אלעמען דא... ער האט זיך אויפגעשטעלט און אן א ווארט האט ער זיך געלאזט לויפן צו זיין באראק. מאניעק האט אים שטום און פארשעמט נאכגעשפרייזט. בלויז ווען זיי זענען פארביי איינעם פון די פרויען־באראקן, האט מאניעק דערשראקן א געשריי געטון:

— אוי — וויי! איך האב איצט געזען שטיין ביים טונקעלן פענצטער אירענען! זי איז געשטאנען נאקעט, אין א בלויזן העמד, ארויסגעבויגן און ערגעצוו געקוקט, געקוקט — — —

מעכעלע האט נאך האסטיקער זיך געלאזט לויפן און איבערגעלאזט מאניעקן הינטער זיך... ערשט ווען ער איז ארייננעפאלן ביז צו זיין בעטל, האט ער געשפירט ווי זיין גאנצער קערפער ברענט און ווערט דערביי געפרוירן פון קעלט.

II

וואס אין יענער נאכט האט זיך אפגעטון אויף דער טונקעלער שוים פון ווערק צע, וועט שוין בלייבן א סוד צווישן גאט און עטלעכע עדות זיינע. נאר מעכעלע האט אין זיין פיבער־נאכט געזען א סך זאכן. איינשלאפן האט ער נישט געקענט, איז ער אראפגעקראכן און צוגעלייגט זיין הייסן שטערן צו דער פארבלויטער שויב. ער האט געוואלט אדורכבויערן די באראקן, וואס שטייען אים אנטקעגן, מיט די צעשטאכענע אויגן און

אַלץ דערזען. ער האָט עס אָבער נישט באַדאַרפט. דער פיבער זיינער האָט אים די בילדער געברענגט ביז צום אויג. האָט ער געזען:

— אַ פרוי מיט צעפלאָקערט־רויטע האָר פּראַלט דאָרט אויף אַ פענצטער אין אַ ווייטערדיקן באַראַק. זי שטייט אַ האַלב־נאַקעטע ביים פענצטער, אַרויסגעבויגן און וויל מיט די אויגן עפּעס אָנפּרעגן ביי דער נאַכט. אַלץ אַרום וויגט זיך אין דער וואַקלדיק־טינטיקער פינצטערניש... דערנאָך טוט זיך אויך די פרוי אַ וואַקל, ציט זיך אויס, ווערט לענגער, לענגער... באַלד ציטערט אויף די בלייכקייט פון איר העמד אויפן זוים פון צעעפנטן פענצטער... פון דער טונקלקייט רופט אַ דינע, וויינענדיקע שטים — וואָס הייבט זיך אָן ווי אַ קינדישע און ענדיקט מיט אַ זקנדיקן, אָפּגעלעבטן קרעכץ... מעבעלע הערט אפילו יעדעס וואָרט, וואָס דאָס קול פון דער נאַכט שליידערט איר צו, ברענט זיך אַריין אין איר נאַקעטקייט אַריין...

עמעצער רופט זי, שרייט אויף איר און בעט זיך, כאָטש די נאַכט איז שוואַרץ און מען זעט נישט קיינעם... די פרוי טרייסלט זיך, ציטערט — ביז זי פאַלט אַריין אין שוואַרצן מויל פון דער נאַכט...

דערנאָך זעט ווידער מעבעלע, ווי די פרוי שלייכט זיך אַרום יענעם באַראַק. דאָס קינדישע געוויין שטעכט, רייסט שטיקער פון דער שטילקייט. די פרוי גייט בלינד, מיט אַרויסגעשטרעקטע הענט צו יענעם קול. זי אַליין זעט מען נישט, נאָר דאָס ווייסקייט פון איר העמד טראָגט זיך ווי אַ פליענדיקער פלעק צווישן די שוואַרץ־אָנגעטוענע ביימער. נאָר פון ערגעץ ווייטער ביי די דראָטן האָט זיך אָן אַנדער טונקל געשטאַלט אַ רודער געטון און זיך געלאָזט שווייגנדיק צו איר אַנטקעגן... באַלד ווערן זיי צוזאַמענגעגאָסן... אַ שוואַרצער פלעק און אַ ווייסער... זיי פאַלן צו זיך צו און רייסן זיך ווידער אָפּ... זיי קושן זיך און ראַנגלען זיך... זיי רייסן זיך, ווי צוויי שווערע לעבנס־שונאים אין אַ פינצטערער נאַכט... און דערנאָך וואַקסן זיי אַריין איינס אין צווייטן, ווי אַ טליענדיקע ליבע, אויף אַן איינזאַמער, פאַרשאָלטענער ערד... דער ווייסער פלעק ציטערט, ציטערט... און דער שוואַרצער רירט זיך נישט. בלויז זיין שפּיץ איז געבויגן איבער איר טונקל־געהילטן קאָפּ און פון זיינעביידע זייטן ציען זיך צוויי

דינע פליגל, וואָס בלאָנקען געלאָסן אַרום ביי די זייטן פון ווייסן שימער...

פלוצים האָט זי זיך אַ ריס געטון און געלאָזט לויפן... דאָרט אַהין, צום באַראַק, פון וואַנעט דאָס קינדיש־אַלטע קול האָט גערופן... דער שוואַרצער שאָטן איז אַ ווײַלע געבליבן שטיין אומבאַוועגלעך. דערנאָך האָט ער זיך געלאָזט לויפן נאָך איר. באַלד האָט זיי דער באַראַק־קאַנט ביידע צוגעדעקט. מעכעלע האָט זיי קוים באַוויזן צו דערקענען אין דער לעצטער סעקונדע: שליאָמקע און אירענאַ — — —

...אַ גאַנצע נאַכט האָט זיך מעכעלע געוואָרפן אין האַלוצינאַציעס. איין בילד האָט זיך געוואָרפן אויפן צווייטן און עס געוואָלט פאַרווישן. דערנאָך האָט זיך עס צוגעשטעלט צו יענעם און זיך אַריינגעקנעטן אין אים. מעכעלע האָט פיבערדיק אָנגעריבן אַ שוועבעלע און דערמיט אָנגעצונדן אַ קליין ליכטל, געמאַכט פון פאַבריק־חלב. דער גאַנצער באַראַק איז טיף געשלאָפן. ער האָט זיך דערפאַר אַוועקגעזעצט ביים צימער־טישל און גענומען פאַרשרייבן איין שטיק פאַפיר נאָכן צווייטן... אַ גאַנצער באַרג מיט שריפטן זענען איבער יענער נאַכט אויסגעוואַקסן... די צעטראָגענע רעיונות און אַנטפלעקונגען האָבן זיך שטיל אַרויסגעגנבעט פון אונטער דעם בלייפעדער...

דאָס איז געווען אַ דראַמע וועגן דעם קינד, שליאָמקען און אי־רענען...

ערשט פאַרטאָג, ווען די ערשטע טריט האָבן גענומען אָפּקלינגען אויפן האַרטן באָדן פון די איינגעטריקנטע לאַגער־געסלקעס, האָט מע־כעלע אויפגעוואַכט פון זיין אימפעט. עפעס אַ פּאָליציאַנט איז געלאָפן שנעל פון דער דראָטן־זייט צו דער זייט פון דער קאָמאַנדאַנטור. עמעצער האָט אים פאַרהאַלטן אויפן וועג און מעכעלע האָט צוליב דער פאַרטאָגי־קער שטילקייט געהערט די פראַגע:

— ביסט דאָרט געווען, ביים קליינעם? נו?

דער פּאָליציאַנט האָט שווער אָפּגעזיפצט:

— דאָ איז אַ שווערע מעשה... שטעל דיר פאָר, אַז דאָס קינד לעבט נאָך... עס ווײַנט גאָר איצט נאָך שטאַרקער... אַן אייזערן קינד, זאָג איך דיר! באַזונדערס איז קענטיק, אַז עמעץ האָט זיך דערביי בײַנאַכט גע־

פאַרעט און עס דערקוויקט... אָט, ס'אַרא מענטשן עס זענען פאַראַן אויף דער וועלט! אַן אומגליק זאָג איך דיר...

און שוין נאָך דעם, ווי מעבעלע האָט געהערט דעם פאָליציאַנטס שווערע שטיוול, ווען זיי האָבן שוין ווייטער געשפּרייזט, האָט צו אים דערגרייכט יענעמס לעצטער זאַץ:

— ...און זי? זי וועט זיכער משוגע ווערן... די מיידלעך האָבן זי געטראָפן פאַרטאָג, אין בלויזן העמד שטיין ביים פענצטער...

III

זעט אויס, אַז ביינאַכט האָט ווער געגעבן הילף דעם קינד. אַנדערש וואָלט נישט געקענט מעגלעך זיין, אַז דאָס נפלע זאָל אויסהאַלטן גאַנצע צוויי מעת־לעת און זיך רייסן אויפן קול... דערנאָך האָט מען געשטעלט אַ פאַרשטאַרקטע וואַך און דערמיט האָט זיך עס געענדיקט. מעבעלע איז אַפילו נישט געגאַנגען פרעגן, וואָס מיטן קינד איז געוואָרן און ווען מען האָט עס צוגענומען. אַ דערשלאָגענער איז ער געזעסן נאָך דער אַרבעט און געצויגן, געצויגן זיין ווילד־שווידערלעכע דראַמע, פול מיט שאַרפע דיאַלאָגן צווישן ניי־געבוירענעם קינד מיט דער מוטער; צווישן איר און שליאָמקען און איר געשריי אויף זיך ביים פאַרטאָגיקן פענצטערל...

אַ מטורפער צאָרן האָט געפירט מיט זיינע שורות: קאָנצערטן ווילן זיי! אָבער איך וועל זיי געבן! די דאָזיקע דראַמע וועט אויפגעפירט ווערן, אָנשטאָט פריילעכע געזאַנגען...

אין דעם געדאַנק האָט מעבעלע געפונען אַ טרייסט, אַ באַרואיקונגס־מיטל פאַר זיינע פאַרפייניקטע וויזיעס און ווייטיקן... זאָל עס אויפרודערן דעם גאַנצן לאַגער, די מאַכטהאָבער, די מיידלעך, די מוטערס, ביי וועמענס זייט די געבוירענע קינדער גייען אויס אָדער ווערן אויסגעלאָשן...

די דראַמע איז איין גרויסער פלאָנטער. אַזוי פלאָנטערדיק איז זי, ווי דאָס אייגנטלעכע געשעעניש: אירענאַ וויל לעבן, וויל שוין, וואַרעמקייט... שליאָמקע גיט עס איר! שליאָמקע וויל אויך לעבן, ער וויל איינמאָל זיך פריי צעהפקרן נעבן איר צאַפל... אָבער אויך דאָס קינד וויל

לעבן, אויב עס איז שוין דאָ... פון זיין אומקלאָר געוויין טיילן זיך ארויס מאָנענדיקע, גאַנצע ווערטער... דורכן קליינעם שייבל פון באַראַק האָט עס שוין באַמערקט אַ שטיק בלויען הימל, מענטשן וואָס גייען מיט גע־זונטע אברים און דעם וואַרעמען גלעט פון אַ מוטערדיק לייב... ווײַל עס נישט רעזיגנירן!

מיט זיין געשריי גייט ער אויף ביידעס לעבן. אירענאַ ווייסט אָבער, אַז זי טאָר נישט, זי קען נישט... דאָס לעבן וועט פאַר איר שוין נישט זיין, דאָס וואָס עס האָט געקענט. אין איר שטילן חלום האָט זיך אַריינגעריסן איר אייגענער געשריי, וואָס האָט זיך אויסגעטיילט אין באַזונדער פלייש... דאָס טאָר אָבער נישט איינגעשוויגן ווערן. טאָמער יאָ — וועט עס ווייטער יאָמערן מיט בלוטיקן שלוכץ פון אירע ווייסע הענט, ביזן סוף פון דאָאיקן לעבן... נאָר שליאָמקע ווייסט אויך זיינס: יעדער זויג פון קינד אין דער טיף־נאַכטיקער איינזאַמקייט פון באַראַק... יעדער בויג פון אירענאַן איבער דעם פאַרמשפּטן גופל — מוז ביי אים צונעמען די מעגלעכקייט צו אָטעמען אויף דער לופט! יעדער שטיקל גע־וויין פון קינד בייטאָג, וועט ביי אים קענען צונעמען אירענען און ער וועט מער נישט קענען טראָגן די ליבע, וואָס ער האָט דאָ פאַר איר אויס־געוואַרעמט... קושט ער זי ביינאַכט צווישן די ביימער... קושט זי און ראַנגלט זיך מיט איר, וואַרגט זי, ווי אַזאַ איינע וואָס קומט דאָ גזלניש אים צורויבן דאָס אויסגעהיטענע פּיצל לעבן און פרייד — — — —

ווער פון זיי איז גערעכט?

מעכעלע גיט דאָס לעצטע וואָרט דעם כאָרבלדיקן קינד:

— איר האָט געוואָלט פרייד, פאַרגעניגן? איר ווילט לעבן? איך וויל עס אויך! איך בין געווען אין די פאַרהוילעניש און איר האָט מיך גע־צוואונגען צו קומען און צו לעבן... אַצינד טרייבט איר מיך! איר האָט מיך אויפגעוועקט פון מיין גאָרנישטדיקייט — בין איך וואך! און איך וועל שרייען, נישט מיד ווערן פון שרייען און מאָנען די רעכט, וואָס איר האָט מיר דורך גוף־טרייסלען צוגעזאָגט... דו האָסט מיך אין דיינע אינ־געווייידן, דורך לאַנגע חדשים געמאַכט פאַר קינד — וויל איך דיך איצט, מיט מיין געוויין, מאַכן פאַר מ ו ט ע ר ! פון מיר טרייסלט מען זיך

נישט אָפּ, װי פון אַ איבעריק־געװאָרן שטיקל אבר... אָדער דו האַלטסט מיך װײטער מיט זיך, אָדער — דו שיקסט מיך אװעק... נאָר דאַן װעל איך פון אַלע ערטער צו דיר זיך דערלאַנגען... װען איך װעל שטום װערן, װעט מײן שאָטן אין די נעכט אַראָפּפאַלן צו דיר, אַרײנגליטשען זיך דורך דער פינצטערניש און פאָדערן: קום מיט מיר!...

עס העלפן נישט אַפילו דער מוטערס אַלע ענטפערן, אַז עס זאָל גײן, אײדער עס האָט דערשפּירט דעם טעם פון לעבן מיט דער פולער קראַפט... עס איז בעסער אַזױ... עס איז אױך גלײכער, אַז ער זאָל זיך אומקערן צוריק רײן און נישט באַפלעקן די פּאָר טעג לעבן, מיטן אױסקרײַזן נאָך אַ פּאָר צװאָקסענע לעבנס... דאָס קינד װיל גאָר עפּעס אַנדערש:

— עס גײט נישט אין מיר... גוט, איר האָט מיך אַרױסגעשלעפּט פון אונטער דײַן גלידער־באַהעלטעניש — בין איך דאָ... איר טרײַבט מיך? װעל איך זיך לאָזן אַװעקטראָגן און װערן ערד און שטויב... איך װיל דיך אָבער װאָרענען: דו װעסט מער קײן מוטער נישט זײַן... נישט מײַנע און נישט קײנעמס! פון דיר װעלן מער קײן לעבעדיקע קינדער נישט קומען און דו װעסט מער קײן ליבשאַפט צו זײ נישט קענען האָבן... שטיקער פלײש װעלן פאַלן פון דײַן שױס און זיך אַװעקקײַלערן װײַט, גאָר װײַט פון דיר... מיט מיר הרגעסטו אַװעק דײַן מוטערשאַפט! דו װעסט אַפילו מער קײן מענטש נישט קענען זײַן... דו װעסט שױן שטענ־דיק בײַטן לעבן אױף לעבן, װי מען בײַט דאָ אַ שטיק ברױט אױף אַ מעסטל קאַרטאָפל... װי אַזױ װעסטו קענען שפּעטער װיסן, װאָס אַ מענטש איז, װאָס אַ לעבעדיקער צאַפּל פון אַ צװײטן פאַרלאַנגט? איך װיל דיך ראַטעװען, מוטער! איך גײ אַװעק — אָבער באַרױב מיך נישט פון דעם אײנעם: איך װיל זײַן אױסגעטראָגן אונטער אַ ה א ר ץ . . . דער־פאַר רוף איך דיך דורך דער גאַנצער פינצטערניש: ק ו ם ! — — — —

...אין דרױסן האָט מעכעלע אָנגעטראָפן קוריץ. ער האָט זיך פאַר־האַלטן אַ װײַלע און אַ פרעג געטון מעכעלען:

— עפּעס פּאַרטיק געמאַכט?

מעכעלע האָט זיך פאַרלױרן, אָבער באַלד זיך געכאַפּט:

— יאָ... פּאַרטיק געמאַכט...

וואָס אַזעלכעס ער האָט היינטיקע נאַכט אָנגעשריבן, האָט ער אים נישט געוואָלט דערציילן...

IV

ווער האָט דען געקענט טראַכטן וואָס מיט אירענאַן איז געוואָרן? אַז נאָך איידער דאָס געוויין פון קינד איז איינגעשלאָפן געוואָרן, האָט די פּאָליציי באַקומען אַ מעלדונג:

— אַ גרויסער טראַנספּאָרט יידן איז אין וועג... ענדלעך האָט דער קאָמאַנדאַנט אַמאָן געטעט פון קראָקעווער יעראַזאָלימסקאַ־לאַגער מסכים געווען, לויט אַ העכערן באַפעל, אַרויסצוגעבן אַ צאָל יידן דעם סקאַרזשיס־קער „האַסאַג”... האָט זיך אָנגעהויבן אַ פיבערדיקע צוגרייטונג און דער־וואַרטונג.

אין יענעם פאַרנאַכט נאָך איז פּרעדזשאַ געקומען רופן מעכעלען. מען האָט איר געזאָגט, אַז זי וועט דאַרפן אַרויסטרעטן אויף יענעם קאָנ־צערט... עס קומען איצט פרישע פיר טויזנט מענטשן און מען וועט זיי דאַרטן באַווייזן, אַז דאָ איז נישט אַזוי שרעקלעך... ווען עס וועט פאַר־קומען אַ קאָנצערט, הערט נאָך זייער אָנקום, וועט עס פאַר זיי זיין אַן אָנגענעמע איבערראַשונג... זיי וועלן זיך שפּירן בעסער... אַפילו די דייַ־טשע לאַגער־לייטונג האַלט עס פאַר אַ גוטע זאַך: ס'איז בעסער, אַז מען מאַכט זיך אַביסל היימלעך... נישט — אימער פאַרזויערט, נידערגע־שלאָגן... גאַנץ באַזונדערס וועלן דאָ קומען אַ סך נייע מענטשן... מען זאָגט, אַז צווישן זיי זענען פאַראַן אינטעליגענטן און רייכע מענטשן... וויפל מען וועט נישט ביי זיי צונעמען — וועט נאָך עפּעס בלייבן!

זי וואָלט נאָך לאַנג אַזוי גערעדט מיט איר אויפגעהייטערטער שטים, ווען זי זאָל פּלוצים נישט געווען דערזען מעכעלעס קאַלטן, איינגעלאָשע־נעם בליק אויף זיך. זי האָט דערפאַר איבערגעריסן און אים אַ כאַפּ געַ־טון פאַר דער האַנט:

— קומט... נאָך היינט וועלן מיר האָבן לייַדיקע באַראַקן. מאָרגן וועלן זיי שוין זיין פול־געפּאַקט און עס וועט נישט זיין וווּ עפּעס רואיק אײַנצושטודירן...

מעבעלע איז איר רואיק נאָכגעגאַנגען.

ווען זיי האָבן זיך אָוועקגעזעצט, האָט זי זיך עפּעס דערמאַנט:

— איר זענט דאַן אַנטלאָפן... איך פאַרשטיי: עס איז אפשר פון מיין זייט געווען אַן אומפאַרשעמטקייט דאַן... איר קומט צו און איך שטיי אַזוי אַרומגענומען מיט עמעצן און רעד מיט אייך... איך האָב זיך אַליין געוואָלט אויספּאַטשן דערפאַר... זייט מיר מוחל. איך הייב ערשט איצט אָן צו פאַרשטיין אַלץ מער און מער דאָס לעבן...

מעבעלע האָט כמעט נישט געהערט אירע רייד און נישט געשפּירט ווי זי בייגט זיך צו נענטער און גלעט אים שטיל די האַנט, אַזוי ווי מען וויל באַרואיקן אַ קינד. ער האָט זיך נאָר אַ כאַפּ געטון און מיט אַ באַפעלערישן טאָן איר קאָמאַנדעוועט:

— די צייט ווערט שפּעט. באַלד וועלן די פּאָליציי אַריינפאַלן און אייך קאָמאַנדעווען. איז גלייכער, אַז איר זאָלט באַלד נעמען און איבערלייענען... דערנאָך זאָגט מיר באַלד, אויב איר וועט קענען שפּילן די ראָל פון דער מוטער אָדער נישט... לייענט!

פרעדזשאַ האָט זיך אָנגעבויגן איבער די געדיכט־געשריבענע בלעטלעך. מעבעלע איז געזעסן און זי גענוי באַטראַכט. זי האָט זיך אַלץ טיפער איינגעגראָבן אין די שוואַרצע פּאַפּיר־בויגנס און עס האָט אויסגעזען, אַזוי ווי זי וויל דאָ איצט אַריינזינקען ערגעצוו, אַז קיינער זאָל זי נישט קענען זען... זי אַליין אויך נישט...

אַ פינקעלע נקמה האָט זיך דאָרט טיף אין מעבעלען אויפגעכאַפּט פון אַ לאַנגן שלאָף. ער האָט געזען, ווי זי לייענט פאַר זיך איינמאָל און נאָכאַמאָל די שורות, ווי אַזוי דאָס קינד מיט דער מוטער שמועסן צווישן זיך. זי פּרעפּלט יעדעס וואָרט באַזונדער פאַר זיך און אירע ליפּן ווערן אַלץ בלייכער און בלייכער... דערנאָך האָט זי אויפּאַמאָל אָפּגעריסן אירע בליקן פון די פּאַפּירן און אָנגעשטעלט אירע בליקן אויף מעבעלען. די אויגן אירע האָבן איצט געברענט, געשריגן און געשעמט זיך... מעבעלע האָט דערפילט, ווי עפּעס שאַרפס רוקט זיך אָן אויף אים און ער האָט זיך אינסטינקטיוו געוואָלט אָוועקדרייען ווייטער... נישט זיין נאָענט

איצט פון איר... זי האָט אים אָבער האַסטיק אָנגעכאַפּט פאַר דער האַנט און מיט שרעק אַרויסגעשטאַרצט די אויגן אויף אים:

— איר ווייסט... איך האָב דאָך אויך געהאַט אַ קינד! ערשט איצט דערמאָן איך זיך אין דעם... אויך איך האָב עס געלאָזט ערגעץ! טאָ וועמען באַשולדיקט איר דאָ? מיך, זי, אָדער אַלעמען?... זאָגט!

מעכעלע האָט געוואָלט עפּעס זאָגן און נישט געקענט. זי איז איצט געווען ווייך און דערצאָרנט. דערביי האָט פון איר אַרויסגעקוקט אַזאַ דערשלאָגנקייט, פאַר וועלכער עס איז שווער געווען צו געפינען אַ וואָרט.

זי האָט זיך אַזוי ווי פאַרחלשט אָנגעלענט אין זיין האַנט און מער געפּליסטערט צו זיך ווי צו אים:

— איך מוז עס שפּילן, אויסשפּילן פאַר זיך און פאַר אַלעמען... איך וועל עס אויסשרייען! אַמאָל האָב איך נאָך נישט פאַרשטאַנען, וואָס עס הייסט זיין אַ מאַמע... נאָר איצט... איצט!...

מעכעלע האָט נישט געוווּסט, וואָס צו טון מיט איר דערשלאָגנקייט. די געשיכטע מיט אירענאַן האָט אין איר אויפגעוועקט אַזעלכע פאַרבאָרגענע זכרונות און טראַכטענישן, וואָס קיין מענטש קען זיי נישט אַדורכנעמען. זי ליגט איצט און קלאַמערט זיך, רייסט עפּעס פון זיך און קען נישט אַרויסרייסן. איז זי פאַרצווייפלט, דריקט אירע פינגער אין זיין האַנט, אַ פאַרלוירענע און אויפגעטרייסלטע...

אויפן לאַגער־הויף האָט זיך דערווייל אויפגעהויבן אַ גרויסער טומל. דער באַקאַנטער פייף פון די פּאָליציייִשע פייפלעך האָט אָנגעזאָגט אַ גרויסן אַלאַרם, אַ נישט־געוועגלעכן... מעכעלע האָט זיך אַ טרייסל געטון. אויך פרעדזשאַ האָט זיך אַ כאַפּ געטון:

— הערט נאָר... הערט!

אין דרויסן האָבן שוין געטופּעט צענדליקער פאַר שטיוול. מען האָט געהערט, ווי אַזוי די מחנות ווערן אַריינגעיאָגט בליצשנעל אין די באַראַקן אַריין. מעכעלע איז צוגעלאָפן צום פענצטער. פרעדזשאַ איז מיטגעריסן געוואָרן און זיך געשטעלט נעבן אים. זי האָט אין אים דערפילט אַן איינציקן אָנהאַלט פאַר אַלץ אין דער וועלט, בעת אַרום זיי זענען געלאָפן פּאָליציי און עס האָט געהאַלטן אין איין פייפן און אַלאַרמירן... זי

האָט זיך דערפאַר פעסטער אַריינגעדריקט אין אים. מעבעלע האָט עס אָבער נישט אָנגעהויבן צו פילן. ער האָט בלויז אָנגעשטרענגט דאָס אויער צום דרויסנדיקן וויכער. באַלד האָט ער אַלץ פאַרשטאַנען. עמעץ האָט דאָרט אַריבערגעשריגן צום צווייטן:

— זיי זענען שוין דאָ אויפן ווערק „אַ"... באַלד וועלן זיי דאָ זיין... פיר טויזנט שטיק!

און מעבעלען האָט זיך עפּעס אָפּגעריסן:

— די נייע מענטשן קומען אָן! פיר טויזנט נייע ווערק־צעניקעס...

פרעדזשאַ האָט אין איין מאָמענט פאַרגעסן איר שרעקיק געוויין. דאָס נייע האָט זי ווידער אויפגעטרייסלט מיט נייגעריקער פרייד:

— טאַקע? זיי קומען? וועט זיך דאָך אָנהייבן דאָ אַ נייע וועלט!...

מעבעלע האָט זיך ווייניק איינגעקוקט אין אירע אויפגעריסענע אויגן, וואָס האָבן איצט געקוקט פאַרטראַכטערהייט דורך די שויבן. ער האָט זיך אַ ריס געטון:

— מ'דאַרף גיין זען...

און זי האָט אים נישט געקענט נאָכשפּרייזן און געבליבן פון הינטן.

V

פאַרן טונקעלן טויער פון לאַגער האָט געברענט דאָס קרענקלעך־געלע לעמפּל, ווי שטענדיק. איבערן לאַגער האָט מען קיין לעבעדיק נפש נישט געזען. די פינצטערניש האָט אַלץ אַרומגעהילט. בלויז אַ קליינער קרייז מיט ליכט האָט אַרומגענומען דעם טויער. דאָס מאָל זענען אָבער געשטאַנען אויסגעשטעלט נעבן אים די גאַנצע פּאָליציי און קאָמענדע. די קאָמאַנדאַנטין האָט זיך הויך געבעטסט אויף עמעצן:

— סוואָלאָטשעס! זיי האָבן שוין געדאַרפט זיין פון אַ האַלבער שעה און מען זעט נישט און מען הערט נישט...

דער פּאָליציאַנט טרעפער, מיט די ווייצענע וואָנסעס האָט זי געפּרוווט טרייסטן:

— שרעקט אייך נישט... די פאַרטיזאַנער האָבן זיי נישט אויסגע־כאַפּט...

זי האָט אָבער די חכמה נישט געהערט. דעם דאָזיקן טראַנספּאָרט האָט זי דערוואַרט מיט אַ באַזונדערן אינטערעס. מען האָט איר צו וויסן געטון, אַז היינט דאַרף קומען אַ גאַנצע מחנה מיט געקליבענע... איינס ביי איינס... איז איר דאָס האַרץ אַרויסגעשפּרונגען פון נייגיר: אויף וועמען וועט זי איצט האָבן צו הערשן? וועט דאָס ברענגען פאַר איר נייעס און אויפפרישונג?

האָט זי נישט געהאַט קיין געדולד איינצושטיין אויף איין אָרט. זי האָט זיך אַלעמאָל באַוויזן אויף אַן אַנדער געסלקע, געשריגן פאַרוואָס די באַנדע קוקט אַרויס דורך די פענסטער און צוריקגעלאָפן צום טויער. באַלד האָט זיך באַוויזן דער וואַכפירער שומאַן און נאָך אים אַ מחנה וואַכזעלנער. באַלד האָבן זיך געהערט די שווערע טריט פון אַ גרויסער מחנה פוסגייער... מעכעלע איז געשטאַנען ביים פענסטער פון אַ באַראַק, מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם. דורכן וועג, ביים ליכט פון טויער־לאָמפּ, האָט מען געזען אַ לאַנגע, אויסגעצויגענע אַרמיי, מיט פּעק אויף די פּלייצעס. עס האָבן זיך אָנגעזען שויבערדיקע פּרויען־קעפּ און קיילעכיקע נאַרטן־היטלען פון מענער־רייען: וואָס זיי ברענגען מיט זיך? קיינער קען עס נישט וויסן. אפשר גאָרנישט און אפשר גאָר אַ נייע וועלט...

פון זייערע פּנימער האָט מען אָבער גאָרנישט געקענט אַראָפּלייענען. די נאַכט האָט אַרויפגעלייגט אויף זיי אַ טונקעלע דעק און זיי נישט געלאָזט אָנטאַפּן מיטן בליק. די פּאָליציי ביי די נאָנטע באַראַקן האָבן נאָר צווישן זיך הויך געשמועסט:

— זיי האָבן מזל ווי די גוים... מען האָט זיי כמעט נישט רעוויזירט און איצט קומען זיי דאָ אַריין מיט יענע אַפּטייקאָס מסתמא... זיי וועלן אָפּקויפן דעם גאַנצן ווערק צע... עס איז כדאי מיט זיי זיך צו אינטערעסירן... דאָס זענען נישט די לײדיקע שנאָרער פון קאַעל...

אויך די קאָמענדאַנטין האָט זיך נישט געקענט אָפּוואונדערן ביים טויער:

— אָט דאָס הייסט אַ טראַנספּאָרט! מענער — ווי די לייבן! אַזאַ מין אָנטאָן! אַזאַ אָרדענונג און דיסציפּלין! אָט אויף דעם האָב איך געוואַרט! ערשט איצט וועט זיך דאָ אָנהייבן צו לעבן...

אין אַלע באַראַקן האָט מען באַלד דערשפּירט, אַז דאָ איז אָנגעקו־ מען אַ מיזלדיקער טראַנספּאָרט. נאָך איידער זיי זענען אַריבער דעם טויער, קוקט מען שוין אויף זיי מיט גוטע אויגן... יאָ, עס וועט זיין פון זיי וואָס אַראָפּצוציען. זיי גייען אַזוי גוט אָנגעטון און זיי האָבן דאָרט גע־ נוג ווערטיקע זאַכן איינגענייט... בלויז די שטיוול, וואָס אַזויפיל טראָגן זענען ווערט אַ פאַרמעגן...

לאַגער־סוחרים זענען געשטאַנען צוגעדריקט צו די שויבן און מיט די אויגן געפּרוווט אַרומטאַפּן די ריי, וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט אַביסל ווייטער פון טויער. מען האָט געכאַפּט אַ קוק און אָנגעהויבן שטיל פאַר זיך צו מאַכן אַלערליי חשבונות און פּלענער באַצייטנס. טייל האָבן אפילו גענומען רעדן הויך, מיט אָפענע אָנצוהערענישן, וועגן וואָס זיי טראַכטן. דאָס קליינע סוחרל, וואָס אַרבעט אין דער האַלע 54 האָט עפּעס דאָרט דערזען, פון וועלכן ער האָט זיך אַזש צעיאָמערט פון התפּעלות:

— אוי, אוי, אוי! אָט דאָרט שטייט איינער מיט אַ גאַרניטור... עס זאָל דאָס פעלן אַ האָר פון דעם קאָליר מיט אַ שפּריצל, וואָס מיין מייס־ טער דאַרף צו האָבן! אַך, ווען ער וויל זיי מיר מאָרגן מיטגעבן אין דער האַלע... כ'וואָלט זיכער געהאַט אַ גאַנץ ברויטל ריווח אויף דער האַנט... ווי מיינט עטץ?

קיינער האָט אים נישט געענטפערט. ער איז דערפאַר געוואָרן צוריק טרויעריק. ער האָט שוין פאַרענדיקט אַזוי־ווי צו זיך אַליין:

— נו־יאָ... איך מאַך זיך אַן אַפּעטיט... אָבער ווער וועט מיך צו־ לאָזן צו זיי? און ביז וואָס און ווען — וועלן זיך שוין געפינען אַנדערע בעלנים, וואָס וועלן פאַרכאַפּן...

אויך זיין רעזיגנאַציע־טאָן האָט איצט קיינער נישט אויפגעכאַפּט. מען איז געווען פאַרנומען אין אָבסערווירן די מינדסטע באַוועגונג פון דער נייער גרופּע.

יענע איז אָבער ווייזט אויס גאָרנישט אָנגעגאַנגען. זיי זענען דאָרט געשטאַנען און געשמועסט צווישן זיך. ביי טייל האָט מען אפילו געזען אַ פריי געלעכטערל, וואָס האָט אָפּגעקלונגען. אויך דאָס האָט ווער פון באַראַק אויפגעכאַפּט:

— זעסט? א גוטער סימן... זיי לאכן!

באַלד אָבער האָט זיך געהערט אַ פּייף. די גרופּע איז צוריק ערנסט געוואָרן. זיי האָבן צוריק אויסגעגלייכט די רייען. באַלד האָט זיך די גאַנצע פּאָליציי און קאָמענדע אוועקגעשטעלט ביים טויער און די רייען האָבן זיך גענומען צורוקן נענטער, נאָך נענטער... אָט זענען שוין זייערע שאָטנס אריינגעפאַלן אין לאַגער אריין, נאָך איידער זיי אַליין האָבן באַוויזן אריינצושטעלן אַ טריט... איבערן הויף איז אויפּאַמאָל געוואָרן שרעקלעך שטיל. אַפילו אין די באַראַקן אינעווייניק האָבן די מענטשן איינגעהאַלטן די אָטעמס. די מאַרשירנדיקע רייען זענען שוין, זעט אויס, געווען אַלטע לאַגער־מענטשן. דערפאַר האָבן זיי געוווסט, אַז ביים אָנקום אין אַ ניי אָרט דאַרף מען האַלטן הויך דעם קאָפּ און פאַרטרייבן דעם מינדסטן טרויער פון פּנים... מען דאַרף קענען געפעלן... מען מוז!

ווי נאָר זיי האָבן זיך אָבער דערנענטערט צום טויער, צוגעקומען ביז גאָר נאָענט פון אים, האָבן זיי אַ ווייַלע פאַרריסן דעם קאָפּ און אים אויפאַמאָל דערשראָקן אַרונטערגעלאָזט... רייַ נאָך ריי האָט אַזוי אריינגעשפּרייזט. יעדע איינע פון זיי מיט דעם זעלבן. ווי נאָר זיי האָבן אַ בליק געטון איבערן שפּיץ טויער, זענען זיי געוואָרן נידערגעשלאָגן איינגעבויגן און דערשראָקן... די פּים האָבן זיך אַפילו ביי טייל געוואַקלט. ווען זיי האָבן אריינגעשפּרייזט אין דעם חושך פון נאָכן טויער... אויך מעכעלע האָט פון באַראַק־פענצטערל אַ וואָרף געטון דעם בליק אַהין. געוואָלט זען, מיט וואָס דער שפּיץ דאָרט לייגט אַוועק אַזאַ שרעק־משא אויף אַלעמענס אויסזען. באַלד האָט ער אַ ל ץ פאַרשטאַנען. איבערן טויער האָט איצט אראָפּגעגלאַנצט די מעכטיק־גרויסע שילד, וואָס מעכעלע האָט ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק אויסגעפּאַרטיקט. דאָרט איז גאָרנישט געווען, נאָר שוואַרצע ראַמען אויף אַ ווייסער טלוי און אין מיטן בלויז צוויי ווערטער, מיט מעטער־לאַנגער שריפט:

ווערק צע...

„ווערק צע" איז דער דריטער באַנד פון ציקל „אויסגעברענטע ליכט". דאָס בוך איז אַ המשך און נעמט אַרום דעם גורל פון די העלדן וואָס זענען געשילדערט אינעם בוך „אין די פאַבריקן פון טויט", וועלכעס איז דערשינען אַלס 32טער באַנד פון דער ביכער-סעריע „דאָס פוילישע יידנטום".

דער סוף פון די שילדערונגען וועגן דער אמוניציע-פאַבריק פון סקאַרזשיסקאָ קומט אין דעם ווייטערדיקן באַנד — „גורלות", — דער פערטער פונעם ציקל „אויסגעברענטע ליכט".

דאָס פּוילישע ייִדנטום

ביכער-סעריע פון דעם צענטראַל-פאַרבאַנד פון פּוילישע ייִדן
אין ארגענטינע

רעדאַקטאָר: מאַרק טורקאָוו

ביז איצט דערשינען:

1) מאַרק טורקאָוו: מלכה אָוושיאַני דערציילט... (אויספאַרקויפט)
2) ה. ד. נאָמבערג: י. ל. פּרץ (אויספאַרקויפט)
3) וו. גראָסמאַן-י. וויערניק: טרעבלינקע (אויספאַרקויפט)
4) פּרץ גראַנאַטשטיין: מיין חרוב שטעטל סאָקאָלאָוו (אויספאַרקויפט)
5) ישראל טאַבאַקסבלאַט: חורבן לאָדזש (אויספאַרקויפט)
6) זרובבל: באַרג חורבן (קאַפּיטלען פּוילן) (אויספאַרקויפט)
7) אֶלחנן צייטלין: אין אַ ליטעראַרישער שטוב (אויספאַרקויפט)
8) ד״ר ח. שאָשקעס: פּוילן — 1946 (אויספאַרקויפט)
9) ז. סעגאַלאָוויטש: טלאָמאַצקע 13 (אויספאַרקויפט)
10) מ. נודעלמאַן: געלעכטער דורך טרערן (אויספאַרקויפט)
11) ד״ר מאיר באַלאַבאַן: די ייִדן-שטאָט לובלין (אויספאַרקויפט)
12) ישראל אפרת: היימלאָזע ייִדן (אויספאַרקויפט)
13) ד״ר יעקב שאַצקי: אין שאָטן פון עבר (אויספאַרקויפט)
14) דוד פלינקער: אַ הויז אויף גזשיבאָוו (אויספאַרקויפט)
15) ד״ר הלל זיידמאַן: טאָגבוך פון וואַרשעווער געטאָ (אויספאַרקויפט)
16) קינדער-מאַרטיראָלאָגיע (זאַמלונג פון דאָקומענטן)
17) חיים גראַדע: פּליטים (אויספאַרקויפט)
18) ש. קאַטשערגינסקי: פּאַרטיזאַנער גייען!... (אויספאַרקויפט)
19) פרידע זרובבל: נע ונד (פאַרצייכענונגען פון אַ פּליטה)
20) מרדכי שטריגלער: מאַידאַנעק
21) יעקב לעשצינסקי: אויפן ראַנד פון אָפּגרונט
22) ז. סעגאַלאָוויטש: געברענטע טריט
23) אברהם טייטלבוים: וואַרשעווער הייף
24) טאַניאַ פוקס: אַ וואַנדערונג איבער אָקופּירטע געביטן
25) ש. ל. שניידערמאַן: צווישן שרעק און האָפענונג
26) לעאָ פינקלשטיין: מגילת פּוילן
27) יאָנאַס טורקאָוו: אַזוי איז עס געווען... (חורבן וואַרשע)
28) ש. איזבאַן: „אומלעגאַלע" ייִדן שפּאַלטן ימען
29) יעקב פּאַט: הענעך
30) ד״ר י. קערמיש: דער אויפשטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ

31) שמחה פּאָליאַקיעוויטש: א טאָג אין טרעבלינקע
32) מרדכי שטריגלער: אין די פאבריקן פון טויט
33) אברהם נחתומי: אין שאָטן פון דורות
34) יחיאל לערער: מיין היים
35) יוסף וואָלף: לייענענדיק פּרצן...
36) צפורה קאַצענעלסאָן - נאַכומאָוו: יצחק קאַצענעלסאָן
37) י. הירשהויט: פינצטערע נעכט אין פּאוויאַק
38) נחום סאָקאָלאָוו: פּערזענלעכקייטן
39) רחל ה. קאָרן: היים און היימלאָזיקייט.
40) א. אלמי: מאָמענטן פון א לעבן
41) מנשה אונגער: פּשיסכע און קאָצק
42) מ. בורשטין: איבער די חורבות פון פּלוינע
43) מ. קיפּניס : הונדערט פאָלקס-לידער
44) ז. סעגאלאָוויטש : מיינע זיבן יאָר אין תל-אביב
45) ד"ר חיים שאָשקעס : א וועלט וואָס איז פאַרביי...
46) שלמה וואגא : חורבן טשענסטאָכאָוו
47) אברהם זאַק : יאָרן אין וואנדער
48) ש. איזבאַן : פאמיליע קארפּ (ראָמאַן) באנד איינס
49) ש. איזבאַן : פאמיליע קארפּ (ראָמאַן) באנד צוויי
50) ד"ר א. מוקדוני : מיינע באגעגענישן (זכרונות)
51) ר. שושנה-קאַהאַן: אין פייער און פלאמען (טאָג-בוך)
52) י. י. טרונק: די יידישע פּראָזע אין פּוילן
53) יאָנאַס טורקאָוו: אין קאַמף פאַרן לעבן (זכרונות)
54) יצחק פּעולאָוו: די מענטשן פון „עקזאָדוס 1947" (ראָמאַן)
55) פנחס ביזבערג: שבת יומטובדיקע יידן
56) שלום אש: פּעטערבורג
57) שלום אש: וואַרשע
58) שלום אש: מאָסקווע
59) ד"ר פיליפּ פרידמאַן: אָשוויענטשים
60) בער י. ראָזען: טלאָמאַצקע 13
61) דוד פלינקער: אין שטורעם (ראָמאַן) ערשטער באַנד
62) דוד פלינקער: אין שטורעם (ראָמאַן) צווייטער באַנד
63) יאַנוש קאָרטשאַק: משהלעך, יאָסעלעך, ישראליקלעך
64) מרדכי שטריגלער: ווערק „צע", ערשטער באַנד
65) מרדכי שטריגלער: ווערק „צע", צווייטער באַנד

Este libro se terminó de imprimir el día 20 de Abril de 1950, "Año del Libertador General San Martín", en los Tall. Gráficos de Julio Kaufman, Corrientes 1976, Buenos Aires.